

Е.Ониськова

**100 ЖЫЛДЫК
МЕРЕЙТОЙ**

**100-летний
ЮБИЛЕЙ**

**Мәртөк ауданының әкімі
Ботағарин Серік Көшерұлы**

Е. ОНИСЬКОВА

**100 ЖЫЛДЫК
МЕРЕЙТОЙ**

**100-летний
ЮБИЛЕЙ**

АЛҒЫ СӨЗ

Тылсым уақыт! Адамға арзан да, сонымен қатар құны жоқ қымбат та осы уақыт. Болашақты болжаудың қиындығы халқымыздың «елу жылда ел жаңа» қағидасынан шығады, себебі уақытпен бірге адамның болмысы да өзгереді. Әр атқан таң тарихтың жаңа беті болса, өткен күн – бүкіл өмірдің миниатюрасы.

Әдебиет классигі Т.Драйзер айтқандай: «өмірді, өмірдің өзінен гөрі кітаптан көбірек тануға болады» деген қағидамен келіспеуге болмайды. Әр азамат өзінен бұрынғылардың жүріп, өткендердің жолын білуі керек. Ол үшін туған өлкенің тарихын оқу парыз.

Бұл кітапта автор әр жерлерде сақталған ауданға қатысты тарихи құжаттарды жинап, архивдерде сақталған статистикалық мәліметтерді пайдаланып, Мәртөк селосының тарихын ХІХ ғасырдың ортасынан бері уақытты қамтыған.

Әлеуметтік-экономикалық процестердің негізінде ауданның көпұлтты болып қалыптасу себептерін ашқан.

Оқырманға ұсынғалы отырған бұл кітапта Мәртөк ауданындағы халықтың саны, оның орналасуы, ұлттық құрамы 1855-1913, революцияға дейінгі кезең көрсетілген.

ХІХ ғасырдағы қазақ ауылының өзгеруіне Ресей мемлекетінің ішкі қарама-қайшылықтары әсер еткендігі және ол процестердің бұл өңірдің тыныс-тіршілігіне әкелген өзгерістері мен қайшылықтары ашылған.

Кітаптағы көп материалдар аудандық газеттен алынған. Библиографиялық жәдігей болып табылатын бұл басылымдарды халыққа жеткізудің ролі зор деп есептей отырып, сол кездегі қазақ шаруаларының да көшушілер келгенге дейін егіс салғаны, олардың өз агротехнологиялары болғаны және орыс шаруалардың олардан үйренгенін көреміз.

Менің пікірімше, кітапта статистикалық материалдарды тиімді пайдаланып, тарихи мәліметтер түсінікті тілмен берілген. Мәртөк селосының қалыптасуындағы адамдардың тағдыры мен тарихи оқиғалар суреттеліп, осы күнге дейінгі ұрпақ жалғастығы көрсетілген.

Мәртөк селосының дамуынан бастап еліміздің егемендік алған кезеңіндегі жетістіктерін баяндайтын кітаптың алдағы ұрпақты тәрбиелеуде өз орны болады деп сенемін.

Аудан әкімі: С.Ботағарин

Әр ауылдың, қаланың, ауданның адамдардікі сияқты өзіндік өмірі мен өмірбаяны бар. Біздің ауданымызға 70 жыл толды. 1935 жылдың 31 қаңтардағы (ЖООК) Жоғары Орталық Орындау Комитетінің «Қазақ ССР-нда жаңа аудандар құру» туралы қаулысына сәйкес Ақтөбе облыстық атқару комитеті қаулы қабылдады:

1. Бұрынғы Ақбұлақ, Степной және Ақтөбе қаласы аумақтарының бөліктерінен Мәртөк және Новороссийск аудандары құрылсын. (16 ақпан 1935 ж., хаттама № 28, т. 10).

Осылайша дербес Мәртөк ауданы құрылды. Осыған дейін, 1931 – 1935 жылдар аралығында оның кейбір бөліктері Ақбұлақ ауданына кірісті болған.

Облыстық мемлекеттік архивтегі Ақтөбе округінің құрылуы туралы құжаттарында 1928 жылдың 17 қаңтарында аудандардың бірігуі болғаны айтылады. Округтің құрамына 14 аудан кірді, соның ішінде Мәртөк ауданы да бар. Мәртөк ауданы Ақтөбе уезінің Андреевка, Мәртөк, Родниковка, Степановка және Астрахан мен Жайсаң болыстарының бөліктерінен құрылды. Бұл күн аудандардың құрылған күні, яғни Мәртөк ауданының құрылған күні болып саналады. Сол уақыттағы Мәртөк пен орталық қандай болды? Оның аумағында қандай өзгерістер болды?

Ауданның 70 жылдығы мен селоның 100 жылдығын тойлағалы отырмыз. Бұл көп пе, аз ба? Көп те, аз да. Барлығы салыстырумен танылады. Уақыттың ең қатал төрешісі – тарих, ол бүкіл болмысымызға баға береді.

Өткенге көз жүгіртіп, архивтік жазулар, газет тігінділерін оқи отырып, ауданымыздың уақытпен бірге жасап жатқанына қуанасың. Әрине, қиын кездер де болған. Қазір арамызда бір кездері ең алғашқы трактор көрген кісі де, ең бірінші артель, коммуна мен колхоз ұйымдастырғандар да жоқ. Ұлы Отан соғысы Батырлары: А.Г. Батуриң, Е.К. Мазков, Ф.Ф. Озмитель, К.Я. Губин, М.И. Кожемякин, Социалистік Еңбек Ерлері: Е.Н. Иващенко, Г.М. Шведа, М.М. Чипегина, И.П. Пономаренко, Н.И. Горобецтер де арамызда жоқ. Бұның бәрі тарихқа айналып кетті. Бізді ауданымыз бен аудан орталығымыздың өсіп – дамығаны қызықтырады. Әкелеріміз, аталарымыз бен арғы аталарымыз Мәртөк ауданы алдыңғы қатарда болып, гүлденіп, дамуы үшін, мәртөктіктердің даңқын асқақтату үшін аянбай еңбек еткен.

Ауданымыздың өзінің өткен батырлық тарихы бар, қазіргі күн

де жақсы. Оның жарқын болашағына сенеміз. Болашақтағыны ұрпақтарымыз жазар. Ал қазір оқырманға ескі және жуырдағы туған өлке тарихындағы қиындығы мен қайшылықтары басым процестерді түсіндіріп көрейік.

XX ғасырдың басы. Шексіз кең дала. Күнге күйіп кеткен топырақ пен өртеніп кеткен шөп. Кейбір жерлерде жыртылған жердің жіңішке бөліктері көрінеді. Айнала тым-тырыс. Тек биік аспанда бозторғайдың әні естіледі. Жазық дала келе жатқан өзгерістерді сезбей, өзінің бірқалыпты өмірімен өмір сүруде.

1902 жыл Патша Николай II «Орынбор – Ташкент» темір жолын салуға бұйрық берді. Бұл жолды аптық пен жоқшылықтан торыққан бейшаралар салды. Жұмыс қиын да ұзақ болды. Күрек, қол арба мен жеккі ат – бұл сол кездің механизациясы болатын.

Жедел темір жол магистралі ұлы құрылысының жаңғырығы біздің жерімізге де келіп жетті. Теміржолшы-құрылысшыларға «Ақбұлақ – Қаратоғай» бөлігі қиындық көрсетті. 1904 – 1905 жылдың қарлы, боранды және үскірік желді қысы жол салуды баяулатты, тіпті бірнеше күн бойы салған рельстік төсемді бір түнде бүкіл далаға ұшырып кеткен жағдайлар да болды. Қайтадан жаңаша еңбек ету керек болды.

Темір жол төсемі жергілікті материалдан, ал тастарды жолдың солтүстік учаскесіне Орынбор қаласының маңындағы Маяк тауынан, оңтүстік учаскесіне Мұғалжар тауынан жеккі арбамен тасыды. Ағашты Башқұртстаннан Пименов деген көпес тасып тұрды. Құрылыс бірнеше учаскелерде бір уақытта жүрді. Арнайы құрылған құрылысшылар бригадалары әркім өзінің 30 шақырым учаскесіне жауапты еді. Қабылдау комиссиясы жұмыс сызбаларының орындалуын қатал бақылап отырды. Стандарттар, төсеніш биіктігі мен көлбеу бұрышы да назардан тыс қалмады. Егер комиссия жоспардағы көрсеткіштерге сәйкессіздіктер тапса, бригада жұмысы қабылданбай, құрылыс қайтадан басталды.

Жолды қар басып, транспорт жүрісіне кедергі келтіргендіктен, 1903 жылы темір жол төсемі бойына «қарды ұстап қалатын ағаштар» отырғызу шешімі қабылданды.

Құрылысшылармен қатар Мәртөкте теміржолшылар да пайда болды. Олардың жұмыстары ауыр болатын.

Құрылысшы – теміржолшылардың өмірі қандай болды екен? Мәртөк станциясының қарт теміржолшысы А.И.Зайцевтің

естеліктерінен: «Күн атқанынан түн батқанына дейін жұмыс істедік. Таңғы асқа 30 минут, түскі асқа 2 сағат уақыт берілді. Төбесі ескі шпалдармен жабылған жертөлелерде тұрдық. Осындай шұңқырларда ерте көктемнен, күздің соңына дейін тұрдық. Жалақымыз жылына 132 сомды болды. Жүйелі түрдегі еңбек демалыстары берілген жоқ, санатория, курорт, демалыс үйі деген сөздерді тіпті білмедік. Клубтар, кітапханалар, кинолар болған жоқ, патша кезінде бұл туралы ойлауға да болмайтын. Дворяндық клубтар (Жайсаң, Қаратоғай селоларында) болды, бірақ оларға бізді жолатқан жоқ. Егер адам ауырып қалса, қартайса, оған тек жылдық төлемақы берілді, әрі қарай өз өмірін өзі көрді, кейбір жерлерде ондай да болмады.»

1905 жылы вокзал, өндірістік қоймалар мен темір жол жұмысшылары, шенуніктерге арналған алғашқы үйлер салынды. Бұл станцияға «Мөртөк» атауы берілді.

Станция атауы ұзақ талқыға түсті, әр түрлі нұсқалар ұсынылды. Мысалы, біреулер тарихи ұлы адамдар мен болған үлкен оқиғалардың атауларын бергісі келді, ал екіншілері станцияларға атақты жазушылар, мәдениет пен өнер адамдарының аттарын бергенді жөн санады. Осылайша Ақбұлақты – «Тургенев», Жайсаңды – «Гоголево», Мөртөкті – «Чехово» деп атау ойластырылды. Алайда, барлық нұсқаларды қарай отырып, Торғай облысының Губернаторы генерал-лейтенант А.А. Ломачевский станцияның атауын жердің бұрынғы атауына сәйкес беру керек деген шешімге келді.

Біздің болашақ станциямыздың орны өте ылғалды болып, қамыс қаптап кететін, сонымен қатар бұнда ерекше шүйгін «мортық» деген шөп өсті. Бұл шөп пілде айында түйнектеп үлгеретін. Шөптің көптігі сонша, Мөртөк станциясынан Ресей патшалығына шөп тиелген эшелондар жөнелтіліп отырған (кестені кара). Жердің атауын берген де сол 1904 жыл, берекелі өлке туралы «үш жыл шапсаң да, ешқандай шекараға жете алмайсың» деген әңгіме ауыздан-ауызға тарап кетті. Осылай Украинадан, Ресейдің орталық губернияларынан, Солтүстік Кавказдан, Татарстан мен Башқұртастаннан көшпшілер келе бастады. Бұл бақыт іздеп, туған жерлерін мәңгі тастап келе жатқан жерсіз шаруалар болатын.

Бұл өлке берекелі еді. Күн жайнап тұрды. Айнала жазық дала.

Осылайша қазіргі Мөртөк пен Мөртөк ауданы жеріне көшіп

келушілер қоныстана бастады. Ең бірінші болып Кривченко, Тарасов, Дегтярев, Аргатюк, Гомора, Воля, Гриненко, Личковахалар және т.б. отбасылары қоныс тепті.

Неге адамдар осы жаққа келе бастады?

Личковаха А.Е. еске алады: «Запорожьеде отбасыларымыздың жері аз болды, кедей тұрдық. Астық аз шыққан жылдары жағдайларымыз тіпті қиын еді: байларға қарызға кіретінбіз. Сол кезде жер аударғысы келетіндерге жаңа мекендерден жақсы жер береміз деді. Мен біріншілердің қатарында жазылдым.»

Жер аударғандар өз мүліктерін алып, көшіп келе бастады. Жаңа қоныс: ашық дала, көкөрай шалғын мен самал жел – еркіндік!

Келушілер өз жерлерін Андреевка, Вознесенка, Веренка, Родниковка, Степановка, Ново-Михайловка, Ново-Федоровка, Шевченко және т.б. деп атай бастады. Ал қазақша бұл жерелер Қызылжар, Аққұдық, Бұлақ, Жайсаң, Мөлдір, Құрмансай, Құрманалы тоғай және т.б. болып аталған.

Көшіп келушілер жолда қандай қызық көрді?

Мысалы, Електің бойында, жазық далада Көкбөкте ауылы бар екен. Ойпаңдау жерде шатыры бар саманнан жасалған төрт үй тұр. Қасында – қой қора, мал тұратын жер, шөмелелер. Көктемде дала құлшырып кетеді. Ол өзінің ерекше әдемі киімін киеді. Қайда қарасаң да – түрлі шопті жасыл кілем. Қырларда қызғалдақтар жайнап тұр. Еріксіз ескен самал желмен түрлі өсімдіктердің арасынан жас жусанның ашқыптым иісі сезіледі. Бірақ дала әрқашан да көрікті бола бермейді. Жазда күннің ыстығынан қызарып, күзде қатты жел соғып, қарлы қыста кішкентай Көктөбе ауылын шатырына дейін қармен басып тастайды. Тек шатырдан ғана адам мен жылы ошақтың белгісіндей тезектің түтіні шығады.

Осындай ауылдар Електің бойында, қазіргі Мәртөктің маңында көп болған.

Жергілікті тұрғындар көшкендерді өз туыстарынша қабылдап, оларды «тамыр» деп атаған («дос» деген мағынада). Алғашқы жылдары өлкеміздегі тұрғындар санының өсуі 1, 2 кестедегі өкелінген жүк көрсеткіштерінен анық көруге болады.

№ 1 кесте

станциялар	мануфактура	сабын	кант	тұз	балық	тақтай
1906 жыл						
Жайсаң	0,3	0,1	0,5	0,3	-	2,0
Мәртөк	0,3	0,0	0,5	0,1	-	0,5
Қаратоғай	0,2	0,0	0,3	0,1	-	1,0
1907 жыл						
Жайсаң	1,1	0,2	1,2	2,0	0,1	9,0
Мәртөк	1,1	0,1	0,9	1,0	-	2,3
Қаратоғай	0,6	0,1	0,8	0,7	-	1,1
1906-1907 жылғы станцияға жүк әкелуінің өсуі. (мың пұт)						
Жайсаң	+0,8	0,1	+0,7	1,7	0,1	+7,0
Мәртөк	+0,8	0,1	+0,4	0,9	-	+1,8
Қаратоғай	+0,4	0,1	+0,5	0,6	-	+0,1

№ 2 кесте

станциялар	темір	жер өңдеу құралдары	бидай	сұлы	ұн	тұқымға дән	тары
1906 жыл							
Жайсаң	0,1	2,3	0,9	-	5,7	-	-
Мәртөк	0,0	0,2	0,0	0,1	5,0	-	-
Қаратоғай	0,0	0,4	3,8	0,1	1,6	-	-
1907 жыл							
Жайсаң	0,3	1,9	1,3	0,0	1,1	1,4	0,0
Мәртөк	-	0,7	0,0	0,0	1,8	0,1	0,0
Қаратоғай	-	0,6	1,9	0,0	5,0	2,4	0,4
1906-1907 жылғы станцияға жүк әкелуінің өсуі. (мың пұт)							
Жайсаң	+0,2	-0,4	+0,4	-	-4,6	+1,4	-
Мәртөк	-	+0,5	-	-0,1	-3,2	+0,1	-
Қаратоғай	-	+0,2	-1,9	-0,1	+3,4	+2,4	+0,4

XX ғасыр – үлкен қасірет және үлкен жаңалықтар ғасыры! Өткен ғасырда көптеген жаңалықтар болды, бірақ Мәртөк станциясының құрылған жылы қандай жаңалықтар болғанын қарайық.

1905 жылы есте қалған оқиғалар:

1. Тәңірберген аумағында іш сүзегі көптеген адамдардың өмірін қиды.

2. Ресейдің Мемлекеттік Думасына сайлау өтті.

3. Шалқар станциясының жанынан ең бірінші әр түрлі корреспонденциялар меншіткі телеграммалар қабылдайтын пошталық-телеграфтық бөлім ашылды.

4. Мекеге қажылық жасалды: Торғай облысынан – 79 адам, соның ішіндегі 27 адам Ақтөбе уезінің адамдары. Ең құрметті де, ең үлкен қажы Мінайдар Жараспаев болды.

5. Торғай облысының Әскери Губернаторының 1904 жылғы 31 желтоқсанындағы № 35 «1891 жылғы 25 наурызда бекітілген Дала Заңының 69 және 114 баптарының негізіндегі болыстық сайлау съездтерінің шешімдерімен 1905 жылдан бастап қызметке үш жылға бекітіледі» деген бұйрығына сәйкес Қаратоғай болысының болысы болып үш жылға халық биі Алғазы Жіліспаев сайланды, бірақ бұл бұйрық 1904 жылдың 31 желтоқсанында ғана күшіне енді.

6. 1905 жылдың ақпанынан 19 бастап темір жолмен ерекше пошта вагондары жүре бастады, олар жолаушылар пойызына тіркелді.

7. Әскери жағдайға байланысты темір жол қызметкерлеріне бастықтың рұқсатысыз жұмыстан кетуге тыйым салынды, егер ол берілген уақыттың ішінде жұмысқа келмесе, 4-8 айға түрмеге отырады.

8. 1905 жылдың 19 маусымында Қазалыдан Орынборға Бұқар Әмірі аттанды. Жолда ол болашақ вокзалдың бірінші тасын қалау үшін Ақтөбеде 30 минут тоқтады. Бұл рәсімді Әмірдің жұбайы жасады. Жоғары мәртебелі Бұқар Әмірі мінген № 5 пойыз «Экстренный» деп аталды. Бұл пойыз 7 вагоннан тұрды. Соның 2 вагоны (вагон-салон және вагон-ресторан) Патшаның таққа отырған Қасиетті Күніне сыйлығы еді. Мәртөк жерінен бұл пойыз

саяхатының үшінші күні кешкі сағат 4 пен 7 аралығында өтті. Станцияның барлық жеке құрамы бастықтары пойызды перонда салтанатты киіммен құрмет көрсете қарсы алды.

9. «Орынбор – Ташкент» темір жолының солтүстік бөлігі 1905 жылы шілденің 25-нен 26-на қараған түні сағат 12-де қолданысқа берілді.

10. Жайсаң ауылында темір шатыры бар екі ағаш үйі пайда болды (қазіргі селолық әкімдігінің қасы). Бұл үйлер вино қоймасы бар жерасты өткелімен біріктірілген. Сол жерде дворяндық офицерлік клуб болды. Сол маңда темір жол жаңындағы жазықта (қазіргі мектептің қасы) жүн, құрт, май, тары-талқан саудасы қызу жүріп жатты.

11. Нагорное ауылында Ресей мен Украинаның жері аз аудандарынан көшіп келгендердің 60-тан астам үйлері болды.

Б.Н.Лускань өзінің «Край родной» очеркісінде ғасыр басындағы Мәртөкті суреттейді: «1905 жылы атам отбасымен Мәртөкке келді. Ауылдың ең шеткі жағына, темір жол көпірінен келетін ордан 50 метрдей жерде жартылай жерге қазылған жертөле салды. Атам бұл жерді өте ыңғайлы деп санаған: ордан жаз бойы су ағып жатады, адамдар сол жерге орамжапырақ егіп, кейбіреулері үй салу үшін саман кірпіш басқан. Көпірдің арғы бетінде, қазіргі сиыр айдайтын жерде батпақ болды. Ол көп жерге созылатын: шығысқа қарай нефтебазаға дейін, батысқа қарай екі шақырым, солтүстік жаққа подстанцияға дейін 1 шақырымдай жерді алып жатты. Жыл сайын сайдағы су азая берді. Отызыншы жылдары жаздың ортасында бұлақ құрғап, су тек үлкен жыраларда қалды. Біз сияқты ауыл балаларына бұл да жарайтын: суға түсу мерзімін біз осы шалшықтардан бастайтынбыз. Судың ластығы ешкімді де тоқтатпайтын. Уақыт өте келе батпақ құрғап, «3 интернационал» колхозы сол жерге егін еге бастады. Отызыншы жылдарға дейін темір жол вокзалының маңындағы жерлерде ғана батпақ қалды. Жаздың ортасына дейін сол жерлермен өту мүмкін емес болатын. Ауылдың атауы қайдан шықты деген талассөзде, мен Мәртөк «лас жер» деген ойды ұсындым. Әрине, патриоттық сезім жағынан қарасақ, бізге қымбат атауда жаман нәрсе болмасын дейсің, бірақ...

Өткен ғасырдың жиырмамыншы-отызыншы жылдары Мәртөкті айнала шалғын шөп өскен. Әсіресе православ мейітінің оңтүстік және

шығыс жағындағы, тіпті қазіргі полиция ғимаратының орнындағы жерде шөп қалың және құнарлы болатын. Әрбір үйге сол жерден шөп шабу үшін учаскелер берілетін.

Електің төменгі жайылысында, қоқыстың арғы жағында, көптеген ұсақ көлшіктер болды. Олардың арғы жағында құнарлы жайылым болатын. Малдың алысқа айдаудың керегі жоқ еді. Мал сол көлшіктердің маңынан тойып, су ішіп, үйге қайтатын. Сол уақыттан бері 40-50 жылдай өтті. Қазір баяғы көлшіктер жоқ, тіпті ұзын да терең «Косилка» көлі де құрғап кетті (бұрынғы тұрғындардың есінде). Өзгерістерге қызығатындай ештеңе жоқ. Климат ылғалдың азаюы жағына өзгеруде.»

Бұрынғы жылдары «Торғай облысына жер аударып келгендер мен жаяу жүргіншілерге арналған мәліметтер» деген кітапшалар Полтавада басылып, тегін таратылатын. Онда жергілікті аумақтың картасы басылатын. Оңтүстік-Орыс Облыстық Көшкіншілер Ұйымы шығарған. Әртүрлі анықтамалармен Торғай-Орал аумағындағы жаяу жүргіншілер мен көшкіншілер Орынборда – Григорий Иванович Картавцев, Ақтөбеде – Корнилий Емельянович Дудко, Троицкіде – Тимофей Иванович Жданов жергілікті көшкіншілер агенттерімен тікелей немесе хат арқылы хабарласа алған.

Онда не деп жазған? Географиялық жағдай, кәсібі, саудасы – барлығы 28 бетте 26 бөлім. Өз шаруашылығын жақсарту үшін, әрбір отбасына 600-720 сом керек болған: үй – 55 сом (6 адамға), мал қора – 25 сом, соқа – 15 сом, тырма – 5 сом, шөпорақ – 120 сом, арба – 60 сом (егер арба ағаштан жасалып, темір білігі болса, бағасын азайтуға болады), сиыр – 40 сом, 2 жылқы – 100 сом, 2 өгіз – 300 сом. Осы ауданға аттанушы жаяу жүргіншілерге 35 сом керек болды. Көшіп келушіге «көтерме» 200 сом берілді, бірақ бір шарты бар еді: ол көшер кезінде қолына 100 сом алады, егер жолда сол ақшаны жұмсамай, келген кезде агентке көрсетсе, «көтерменін» екінші жартысын алатын болған. Олай болмаса екінші жартысынан айырылатын болған. Сондықтан «көтерме ақшаны» тек санаулылар ғана алды. Жер аударушылар Қаратоғай станциясына дейін пойызбен келген, мұнда жергілікті тұрғындар оларды түйе жегіп күтіп тұратын. 50 сомға айтқан жеріне апарып тастайды.

Мәртөк ауданына (сондағы 1907 жылы – Ақтөбе уезі, Қаратоғай болысы) көшіп келушілер топ-топ болып келді. Мысалы, Барашина ауылына көктемде 4 отбасы келді, біреуі бөлек

қоныстанды, ал үшеуі бірге тұра бастады. Қарақұдық ауылына қыста 3 отбасы, көктемде – 25, жазда 2 отбасы келді, тағы бір отбасының қашан келгені белгісіз. Адамдар негізінен көктемгі егін себу уақытында, күзгі ораққа сирек келді. Барлық келгендердің ішінен осы ауылға тек 3 отбасы қоныстанды, ал қалғандары қалаған жақтарына кетті. Жалға алынған жерге 21 үй, ал бос жерге 23 үй салынды. Төртеуі еңбесімен күн көрді, соның ішінде екеуі ауыл шаруашылық, екеуі басқа кәсіппен айналысты. Негізінен көбісі рұқсатсыз келіп жатты, тек 5 отбасы өту кәулігімен келді. Жайсаң ауылына 4 отбасы, көктемде 13 отбасы келіп, барлығы да ауылдың шетіне қоныстанды. Барлығы да рұқсатсыз келген.

Келген отбасылардың саны жағынан мәлімет беретін болсақ, Башарина ауылына келген 4 отбасының 16-сы әйел, 16-сы ер адамдар, барлығы 32 адам. (18-ден 55 жасқа дейін) +2 адам 60 жастан асқан ер адамдар саны – 7, қалғандары балалар. (18-ден 55 жасқа дейін) +1 адам адам 55 жастан асқан әйел адамдардың саны – 4. Әр отбасында орта есеппен алғанда 7-8 адам болды.

Жайсаң ауылына 17 отбасы – 110 адам келді. ерлер – 65 адам, соның ішінде 30-ы (18-ден 55 жасқа дейін) +3 адам 50-60 жастан асқан, +1 қарт кісі, қалғаны балалар. әйелдер – 45, соның ішінде 19 (18-ден 55 жасқа дейін) +2 адам 55 жастан асқан, қалғаны балалар.

Көшушілердің ақшасы аз болды: Башарина ауылында төрт отбасына 300 сом (әрқайсысына 75 сомнан); Қарақұдықта 31 отбасына 1225 сом (әрқайсысына 40 сомнан); Жайсаң ауылында 17 отбасына 2560 сом (әрқайсысына 151 сом).

Қаражаттарына байланысты көшушілердің сатып алған шаруашылықтары:

1. Башарина ауылы – 6 ат, 40 өгіз, 16 сиыр, 30 ұсақ мал және ауылшаруашылық құралдары.

2. Қарақұдық ауылы – 32 ат, 106 өгіз, 64 сиыр, 99 ұсақ мал және ауылшаруашылық құралдары.

3. Жайсаң ауылы – 17 ат, 5 сиыр, 1 ұсақ мал және ауылшаруашылық құралдары, қалған ақша ағаш қима салуға жұмсалды.

Облыс бойынша егін өнімі қазақтарда көшіп келгендерге қарағанда көп болды, себебі олар бұл жерде туып-өскен, қай жерге не егіп, қашан жинап алатынын біледі. Мысалы, орыс көшушілері берілген десятинасына 2 пұт тары ексе, қазақтар 25 фунт егін, көп өнім алады.

Дәулет ақсақалдың әңгімесінен: «Сол уақытта дала тұрғындары мал шаруашылығымен қоса тары да екті, плуг деген болған жоқ, жерді соқамен өңдеу тиімсіз болды, сондықтан бетегелі жерлермен қойды отарлап айдап, кейін ат жегіп тырмалап, тары егетін. Десятинадан 100 пұт өнім алған.»

1910 жылдың өнімі аз болды. Оның себебі климат пен топырақта емес, көшіп келгендердің шаруашылықты жүргізу үшін жергілікті жағдайларын білмеуде еді.

Осындай жағдайда үйреншікті әдеттерді тастап, жаңа жағдайға бейімделу керек еді. Туған жерлерінде дәнді-дақыл шаруашылығы қолайлы жағдайда өсті, ал бұл жерде барлығы өзгеше: ауа райы құрғақ, топырақ басқа және бөтен де ауыл шаруашылығына зиян келтіретін нәрселер көп.

Шаруалар «еркін жерлерден» бақыт тапшады. Әсіресе, 1911 жыл есте қалды. Араларын аштық аралай бастады. Сол жылы облысымыздың көптеген жерлерінде өнім шықпай қалды.

Империалистік соғыс жылдары кедей ауылдардың халі тіпті мүшкіл болды. Бірақ адамдардың келуі тоқтамады. Сол уақыттағы Мәртөк ауданының қоныстану картасында 1911 жылға дейін құрылған ауылдар: Березовский, Морозовский, Родниковый, Ново-Николаевский (Родниковка мен Қаратоғайдың арасында), Андреевка, Полтавка, Дмитриевка, Вознесенка, Веренка, Хлебодаровка, Степановка, Нагорное, Ново-Михайловка, Ново-Федоровка, Чайдинский.

Березовский және Андреевкада фельдшерлік-медикалдық пунктер болды, ал дәрігерлік тек Ақбұлақ пен Ақтөбеде болды.

Көшіп келушілерге арналған пункттер Мәртөк және Қаратоғай станцияларында болды. Олар қандай болды? Сұр тақтайлы дарбазамен қоршалған, ішін шөп басып кеткен аула. Ауланың ортасында үйшік тұр. Терезесінен жақын жердегі кеңсе көрініп тұрады. Сол кеңседе құжаттар тіркеледі, ал арғы жағы – шексіз дала. Осы жерде көшушілер тұратын. Біреулері келіп, бірі кетіп жататын, үйдің іші адамға толы. Бұл жерде әрдайым кім қайда, неге кетіп бара жатқанын біліп тұрған.

Ауданымыздың солтүстігіне бара жатқан отбасылар тез аттануға тырысты, қазіргі Дмитриевка ауылына қараңғы түспей жеткісі келді. Сол жермен пошта өтетін. Кешке таман мұнда адам көп болатын. Жолдың жанында ат жайылып, арбалардың арасынан

от жағылып, бүкіл алаңға көшіп келушілер таборы орналасатын. Осында түнеп, күн шыға адамдар тұра бастайды. Ерлер арбаларын қарап, бұзығын жөндейді, әйелдер кепкен мата, киім-кешегін жинап, таңғы шықта жалаң аяқ жүтірген балалар арбаларға жайғасып, көш ілгері басады. Алдарында не күтіп тұрғанын бір құдай біледі. Бірақ отандарында да күн көріс болмады.

Полтавада туғандардың айтуы бойынша, олар аштықтан әбден азған малды аман алып қалу үшін үй төбесін жапқан шөпті беріп, ол біткесін малдарын сойып, шаруашылығын күйзелтіп алған ұлы аштықтан кейін бақыт іздеп бос жерлерге кеткен. Осылайша Полтавка ауылы пайда болған.

1908 жылғы Торғай - Орал аумағының қысқаша статистикалық шолуы сол кездің толық жағдайын көрсетеді.

Болыстар, ауылдар	Жандық бөлігінің жалпы саны	Жан басына бөлінетін десятина саны	Қоныстану басталған жылы	1908 ж. Үй, отбасы	1908 ж. Ер адамдар саны	Старостаның мәліметтері бойынша қоныстар саны
-------------------	-----------------------------	------------------------------------	--------------------------	--------------------	-------------------------	---

Ақтөбе уезі

Ақбұлақ болысы

Ақбұлақ	879	10	1902	260	801	336
Васильевский (Мәйкесай)	384	10	1907	85	269	95
Высокий	248	10	1906	50	157	42
Харьковский (Қайыңсай)	480	10	1906	101	367	97

Әлімбет (қазақ) болысы

Дальний	99	13	1908	3	12	3
Жаңа-Орал	251	15	1904	66	251	110
Студенческий	175	12	1908	16	43	16
Аралтөбе болысы	-	-	-	-	-	-
Бестамақ болысы	-	-	-	-	-	-

Бөрлі (қазақ) болысы

Андреевский (Торанғұл)	493	10	1907	137	367	137
Байторысай	344	12	1908	9	37	9
Веренка	178	10	1908	16	50	16
Қаратаусай	95	12	1908	8	21	8
Клокбай	231	13	1908	36	107	36
Липовшы (Жұса)	309	10		50	177	50
Мақпалсай	288	10	1908	18	65	20
Морозовский (Айдарлы)	222	10		44	115	41
Надеждинский	205	10	1908	33	85	33
Полтавский	418	10	1908	53	155	53
1.Бөрте (қазақ) болысы	-	-	-	-	-	-
2.Бөрте (қазақ) болысы	-	-	-	-	-	-

Вознесенска болысы

Вознесенский (Удачный)	707	10	1905	173	614	163
Елек болысы						
Байнасай	314	12	1908	50	149	50
Төбетсай	334	12	1908	26	76	26

Қаратоғай (қазақ) болысы

Ақмоласай	272	10	1907	56	161	56
Құрмансай	503	10	1907	75	192	70

Қарахабда (қазақ) болысы

Бегішсай	214	15	1908	24	62	24
Жайтөлжусай	276	12	1907	47	136	48
Іспұлсай	292	11	1908	10	33	10
Қарақобда	118	12	1908	16	40	16

Тонбай	187	12	1907	34	101	34
Шанды	217	12	1908	15	48	15
Қосістек болысы	-	-	-	-	-	-

Нагорный болысы

Всесвятский (Пригородный)	405	10	1906	100	303	64
Георгиевский (Құрайлы)	262	10	1906	82	250	70
Қаратоғай	167	10	1906	53	150	55
Нагорный	443	10	1906	122	357	103
Жаңа-Алек- сандровка (Қарағанды)	343	10	1906	79	226	65

Петропавловка болысы

Александровский	235	10	1905	79	220	65
Березовский	288	10	1905	85	277	70
Ново-Покровка (Холмистый)	179	10	1905	47	149	48
Петропавловка (Шпаковский)	698	10	1904	212	687	160

Родниковка болысы

Ново- Николаевский (Ключевой)	323	10	1904	78	309	78
Родниковка (Родниковый)	982	10	1904	227	858	216
Сазда болысы	-	-	-	-	-	-
Степь болысы	-	-	-	-	-	-
Херсон болысы	-	-	-	-	-	-
Хобда (казак) болысы	-	-	-	-	-	-

Темір жол құрылы басталғанға дейін біздің аймақ белгісіз болған деп ойлау қате. Гидротехникалық терең бұрғылап іздестіру жұмыстары Полтавка және Липовицы (қазіргі Липовицкий) ауылдарында жүргізілді. Жоса ауылы маңында 1900 жылдан бастап, Нобельдің мұнай ұңғымалары болды, ал одан да ертерек 1892 жылы Бөрлі болысында (ауданымыздың солтүстігі) ағайынды Эмириктер атындағы мыс балқыту зауыты ашылып, 2 жылдан кейін, 1894 жылы шикізаттың жетіспеуінен жабылып қалды, бірақ өндірістік бұйымдары қалды.

Бұл шағын, техникалық жағынан артта қалған, бай кенімізді өндіруге арналып ашылған зауыт еді. Таузауытшылар руданың құрамында 12 % металл болған жағдайда ғана өндірісті пайда өкелді деп санайтын еді, ал оны өндіретін арзан жанар май мен төлемақылары төмен жұмысшылар күші бар болатын.

Қазіргі Мәртөк жері мен ауылдарының орналасқан жерлері «жайлау» деп аталды, яғни жазғы жайылым. Қазақтар (жергілікті халық) көп малын көлге, өзенге, бұлаққа жақын бақты.

Мәртөк ауданының солтүстік-шығыс бөлігі ойлы-қырлы төбелерге бай жер. Бұл жерлердің құнарлы қара топырағы мен жусалы жері және суы орыс шаруалары мен қазақ көшпенділерін тұрақтандырды. 1855 жылғы құжаттар бұл жерде ірі бай феодал Абдана және оның ұлдары мекендегенін дәлелдейді. Олардың ауылы Қызылжар селолық аймағы төңірегінде болған.

XXI ғасырдың 70 жылдары мұнда орыс элементтері енгізіле бастады. Бастапқы кезде жер көп болды, қазақтар оны жалға беруге ынталы еді, шаруалар бұл жерге мал бағып, еңбек етті, артынан жер көлемі тарыла бастап, қазақтар жерді жалға бермейтін болды.

1879-1880 жылдарындағы қыс мезгілі бұл өңірді кедейлікке өкеліп соқты, азықтың жетіспеуінен үй жануарларының көбі қырылып қалды. Бұл қыста қолда бар малдың 42 % қырылды.

1891-1892 жылдарда егіннің, шөптің шықпауынан бұл жағдай екінші рет қайталанды. Жерді реттен, игеру үшін қазақтар 1894-1895 үш облыстың өкілдерін жинап, съезд өткізді. Бұл съезде көшу жолдары, жазғы жайылым, қыстақтар белгіленді. Съезд Таңірберген жерінде өтті.

1895 жылы біздің аймақ тағы да жұтқа тап болды. Қаратоғай болысында 6 қаңтар мен 31 қаңтар аралығында қатты жел мен аяз болды. Бұл аязды күндері ағаштарда торғайлар үсіп, тебіндегі

жылқылар қырылды. Бұрын ондай боран мен аяз болып көрген жоқ, сондықтан жылқылар тебінге жіберілмеді.

1 ақпаннан бастап ауа райы жылынды, бірақ 13-16 ақпан аралығында қайтадан қар жауып, боран соқты. Алғашқы екі күн бойы жел шығыстан соғып, соңғы күндері батысқа ауысты. Ол көпшелі халықтың жағдайын әлсіретті.

1896 жылы Жер ісі министрлігі мен Ақтөбе уезінің мемлекеттік меншікті бақылау бөлімдерінің ұсыныстарымен орыс тұрғындарына жер бөлінді. Бұл кезде біздің ауданымыздың аймағында екі қазақ болыстары орналасқан болатын: Бөрлі және Қаратоғай. Олардың ішіне кіргендер:

1. Бөрлі болысы: 5 ауыл – 1188 киіз үй.
2. Қаратоғай болысы: 10 ауыл – 2578 киіз үй.

Бөрлі болысы 1884 жылы құрылып, Бөрте болысынан үш ауыл, Терекілі болысынан екі ауыл құрамына енгізілді. Сол мезгілдегі 3000 киіз үйден тұратын Бөрте болысынан Тама және Жағалбайлы руларының ұрыс-таласының кесірінен Бөрлі болысы бөлініп шығады.

Қаратоғай болысы 1890 жылы пайда болды, бес жыл өткен соң 1895 жылы Қаратоғай және Елек болыстары болып екіге бөлінеді.

1896 жылы Бөрлі болысында (№ 3 ауылы, Полтавкаға жақын) жеті сайын сенбі күні белгілі дала базары өтетін болған, ол кейін № 2 ауылға ауыстырылды.

Сонымен XX ғасырға қайта оралайық.

Мәртөк ауданына бірінші келген көшкіншілері 1907-1912 жылдары 15-12 десятинаға орналасты, кейін жерлері 12-ден 7 десятинаға дейін төмендеді. Одан кейін жер ақылы болды. 1913 жылдан бастап жем-шөп, азық сатыла бастады. Көшіп келу қарқыны азайды.

1909-1912 жылдары көшіп-қону саясатына сәйкес біздің ауданымызда төменгідей болыстар бөлініп шықты:

Андреевка болысы:

1. Андреевка ауылы (Торанғұл)
2. Липовицы ауылы (Жуса)
3. Каратаусай ауылы
4. Краснояр ауылы (Мақпалсай)
5. Студенческий ауылы

Бөрлі болысы:

6 қазақ ауылы

Вознесеновка болысы:

1. Вознесеновка ауылы (Аққұдық)
2. Веренка ауылы
3. Рыбаковка ауылы
4. Жайсаң ауылы

Елек болысы:

5 қазақ ауылы

Қаратоғай болысы:

9 қазақ ауылы

Нагорный болысы:

1. Всесвятский ауылы (Пригородный)
2. Георгиевский ауылы (Құрайлы)
3. Қаратоғай ауылы
4. Нагорный ауылы
5. Ново-Алексеевский ауылы (Қарағанды)

Петропавловка ауылы:

1. Александровка ауылы
2. Березовка ауылы
3. Қия ауылы
4. Ново-Покровка ауылы (Холмистый)
5. Петропавловка ауылы
6. Хазретовка ауылы

Полтавка болысы:

1. Байторысай ауылы
2. Қарашай ауылы
3. Надеждинский ауылы
4. Ново-Уральский ауылы
5. Покровка ауылы
6. Полтавка ауылы

Родниковка болысы:

1. Морозовка ауылы (Айдарлы)
2. Ново-Николаевка ауылы (Ключевой)
3. Родниковка ауылы

Степановка болысы:

1. Қарақобда ауылы
2. Константиновка ауылы (Төбетсай)
3. Ново-Михайловка ауылы (Байнасай)
4. Ново-Федоровка ауылы
5. Степановка ауылы (Құрмансай)
6. Шаңды ауылы

Ондаған жыл ішінде Мәртөк селосы, Мәртөк ауданы танымастай өзгерді.

1907 жылы Мәртөкте ең бірінші үй салынды. 1911 жылы 15 үй, 1913 жылы — 30 үй болды. Сөйтіп екі көше пайда болды.

Сол жылдары Мәртөкте Бостыбай атты байдың есімі белгілі еді. Ол көпке дейін сауда-саттық саласының монополисті болды.

Байдың үйі Көкі-ұлы мен Стрелковая көшесінің қиылысында тұратын (қазіргі халық соты). Ол Көкі-ұлы көшесінің екі жағында орналасқан сауда қатарларының, сонымен бірге соттың кіреберіс есігінің сол жағында орналысқан сайлы ат қораларының иесі еді. Бостыбай соншалықты бай болғаны, онын Орынбор қаласындағы айырбастау ауласында (үлкен базар, мұнда күніне 5 мың бас мал сатып алу жөнінде келісімдер жасалған) жеке бұйрықшысы болған. Байдың жеке ауласында советтік кезінде ұзақ уақыт бойы АІБ және төлқұжат үстелі орналасқан. Кейін оны қиратып, орнына гүл отырғызған. Қазір көзінің жауын алып тұрған гүлдердің орнында бұрын қонақжай Бостыбай Ырғыз, Ойыл базарларынан Орынборға бара жатқан керуендерді қарсы алатын. Көптеген сапалы тауарлар оның сауда қатарларында сатылып, Мәртөк округіндегі базарлардың атағын шығарған. Жолаушылар үшін де ат қораларында әрқашан қымбат мен түйелер болған. Байдың негізгі табындары Құмсай ауылының маңында жайылған.

Бастыбайдың үйіне Байторы мен Қаратоғайдан болыстар жиі қонақ болып, сонымен қатар даулар шешіп, адамдарды татуластырып, кеңес беріп тұратын би де қонаққа келіп тұрған.

1839 жылғы 14 желтоқсанында шыққан № 285 «Актюбинская правда» газетінде В.Козаченконың «Мәртөк – аудан орталығы» деп аталатын мақаласы жарияланған. Автордың айтуынша 1909 жылы Мәртөкте 10 үй және 17 аласа жертөлелер болған. Ауруханасы жоқ, мектебі жоқ, ешқандай кәсіпорын да жоқ – зерттелмеген жер. Осы жаққа біреу келсе, ол туралы «тағы біреуі келіп, батпаққа батты» дейтін. Көзге көрінетін көкжиекке дейін сап-сары дала жататын.

Тек саудагерлер мен алып-сатарлар, жер иелері (Вавилов, ағайынды Сейфуллиндер, Валитов сияқты) ғана риза болып, ат пен қойларды арзан алғандарына қуанып, қуаныштарын жасырмайтын. Олар дүкен ашып, кедей қазақтарды жалдап, аз ақшаға жер өндетіп, мал бақтыратын. Патша күзетшісі бейнесіндегі жергілікті «өкімет» жергілікті шаруашылық және мәдени құрылыспен айналысқан жоқ. Осылай жылдар өтіп бара жатты. Байлардың кірістері өсіп, кейбір ғана адамдардың қалталары ақшаға толды, еңбекшіл бұқара кедейленіп, қайыршы болып болды.

1912-1920 жылдары татар, қазақ, башқұрттар мұсылмандар тұратын, Татарка деп аталатын Мәртөктің ескі жағында жеке дүкендер пайда бола бастады. Бүлік пен өртүрлі көтерілістерден кейін татарлар мен башқұрттарға жермен айналысуға рұқсат етілген жоқ, оларға тек саудамен айналысып, құдайға қызмет етуге рұқсат етілді.

Бірақ ауыл өмірінің бірінші орнында станция тұрды. Бұл патша қазынасына қымбатқа түсетін, экономикалық, стратегиялық және мәдени объекті болды. Революцияға дейінгі баяғыда ұмытылған тарих беттерін ақтара отырып, мен 1914 жылғы темір жолының мәдени өмірі туралы сарғайған жазуларын тауып, оқыдым. Дүниежүзілік соғыс қарсаны мен жақындап жатқан революция кездерінде қарапайым темір жол қызметкерлері жазғы демалыс күні цейхгаузда спектакль қойды. Неге «Жертва эгоизма» спектаклінің қойылған себебін табу қиын. Онда үш бөлімінде де арақ ішіп, өз қызын араққа сатқан адам жағымды етіліп көрсетіледі. Бұл Ақбұлақтан келген әріптес-теміржолшылардың гастролі еді. Көрермендер қатарында балалар, қарттар мен Мәртөк теміржол вокзалының қызметкерлері, жергілікті шаруалар. Балалар әкенің сұмдық әрекеттерін көп түсіне қойған жоқ, бірақ қарияның мас сөздері мен әрекеттеріне бар пейілдерімен күлді, олардың бастарында маскүнемдік қызық та көңілді деген жалған түсінік пайда

болуы мүмкін еді. Бірақ пьесаны көріп болғаннан кейін балалар: «Ревизорды немесе Недоросльді қараған дұрыс болар еді» деген тұжырымға келді.

Сонымен қатар, түнгі уақытта станция жап-жарық етіліп, электкуатымен жақсы қамтамасыз етілген, өйткені 1909 жылы «Самоцвет» фонарі сатып алынды, сондай-ақ жарықпен толық қамтамасыз ету үшін 7 камельді фонарь болған. Олардың жұмыс жасау үшін жылына 1400 сом кететін, бұл көп ақша еді.

1916 жылы диірмен салынды.

Айта кететін бір қызықты нәрсе бар. НЭП кезінде осы өңірде үш бай ағайынды тұрған. Бай болғандары сонша, баяғы сол жылдарының өзінде жеке меншіктерінде шет ел жеңіл машинасы бар еді. Мәртөк диірменін де салған осы кісілер еді.

Сол уақытта диірменнің жұмысы көп болатын. Оның қуаты жетпейтін еді. Моторды оталдыру үшін бірнеше еркек жиналып, қолдарымен үлкен сермеуіштің жандарынан ұстап, «бір, екі, алдык» - деген сөздерімен сермеуішті астыққа тартатын. Сонан соң барлығы жан-жақтарға секіретін. Қозғауыш дауысы тегіс шыққанынша ұзақ «түшкіретін». халық диірменде таңертеннен кешке дейін топталып тұратын. Астықты қашпыққа, ат арбаға, не тіпті 5-6 келі бидай, арпаны жастыққа да салып әкелетін.

Диірменнің қасында далада базар орналасқан. Әуелі ол қоршаусыз еді, бірақ кейін оның шекарасын шарбақпен белгіленді. Базардың менгерушісі болып Бесчастный Афанасий Васильевич істеді. Баска селолардан базарға келушілер оңтүстік-шығыс жағынан тапалған жолмен келетін. Мәртөктіктер осы жол бойы өздеріне жертөлелер сала бастады, осылай Базарная деп аталатын көше пайда болды. Поселоктің шығыс жағынан базарға жету үшін бұқа мен түйе жегіп, май зауытының қасындағы кішігірім өзеннен өту қажет болды. Ол бүкіл поселок бойымен ағып, Елек өзеніне құйды. Базардың аумақтағы арзан бағасымен атағы шықты. Онда мал, құс, жүн, ет, сүт, жем, малдың азығын, көкініс пен жемістерді, сондай-ақ отқа жағатын алабота, солом, тезекті де сатып алуға болатын еді. Базарда қасапшы Шаймарданов Барийдің беделі зор еді. Ол сыра зауытының маңындағы жерде мал соятын. Сонымен қатар, ақылды да әділ қасапшы әр мұсылманның бейітіне орнатылатын құлпытастарды тегін құйып беретін.

30-шы жылдардың ортасында базар алаңында саманнан,

ағаштан дүкендер салынды. Чубачук, Бесчастный Афанасий, Куатжанов Есендер базардағы төртінгі бақылады.

Базарға Ақтөбеден, Түзтөбеден, Ақбұлақтан, Қуандықтан, қандыағаштан сатып алушылар жиі келетін. Базар сол жерде 1959 жылға дейін болды, кейін быткомбинаттың қасындағы алаңға, қазір «Тополек» балабақшасы орналасқан жерге көшірілді.

1917 жылы ер адамдар майданнан туған жерлеріне оралды. Бірақ егіншілердің үйлеріндегі бейбіт өмірлері ұзақ болған жоқ, өйткені мазасыз уақыт басталды. Бейбіт құрылысты уақытша азаматтық соғыс жылдары тоқтатты.

Әр уақытта, әр халық үшін мемлекет ішіндегі күрес-тартыстар тарихта жағымсыз таңба қалдырады. Қазір де сол ағайындылар арасындағы соғыстың нәтижелерін дұрыс бағалау қиын.

Патшаның тағынан құлауы, ал кейін қазан революциясы туралы жаңалықтарды Мәртөктіктердің көбісі қуана, революциялық рухпен қарсы алды. Бұл жаңалықтар, әрине, саудагерлер мен ауқатты шаруаларды қуанта қойған жоқ. Мәртөк сол кезде революциялық село болып саналатын. 1918 жылы орта Азия жақтан Мәртөк арқылы Орынбор мен Орал казактарынан құрылған полк оралды. Орынборға сол кезде пойыз жүрмей қалып (қала ол кезде Дутовтың қолында еді), казактар атқа мініп, бірнеше топ болып, саппен өтті. Жол бойы казактар арасында большевиктер үгіттеу жұмыстарын өткізген болуы керек, себебі казактардың көбісі Дутов басып отырған станицаларына бармай, қалып қойған. Бұл казактар Алғашқы совет казак полкінің құрамына кірді, мұнда көп мәртөктіктер де болды.

Егіс науқанынан кейін Мәртөкке ақтар келді.

Қаратоғай жақтағы селоның ар жағында орналасты. Астық жинардың алдында Мәртөкті Ақтөбеден келе жатқан Қызыл Армия бөлімшілері ұрыспен басып алды. Майдан Жайсаң мен Сағарчин арасындағы аумақта өтті.

1918 жылдың тамыз айында таңата Дмитриевка жағынан ақ казактар (кавалерия) мен көбіне башқұрттардан құрылған жаяу әскерлері шабуыл жасады. Станцияда эшелондарда Орал жұмысшылар полкінің батальондары тұрды. Батальонда пулеметтер мен мақта тюктерімен жабдықталған платформалар (бұл ол кезде бронепойыз деп аталатын) болды. Түнде 17 – 50 жас аралығындағы ерлер қолдарына қару алды. Ақтар Мәртөкке зеңбіректерден оқ жаудырды. Олар темір жолға жақындап еді, бірақ пулемет оғымен

тойтарылды. Ұрыс күн ортасына дейін созылды. Сол уақытқа Алғашқы совет казак полкі ақтарды қоршауға алды, ал Ақтөбеден машиналармен зеңбіректер әкелінді. Ақтардың шабуылы тоқтап қалды. Осы ұрыстан кейін Мәртөк ұрыс дружинасы ұйымдастырылды. Оның ұйымдастырушылары Чернявский, Гамора, Прядколар болды. Дружинаның командирі Гамора болып тағайындалды. Дружина атты және жаяу әскерлерден құрылды.

1918 жылдың жазында атаман Дутовтың бандалары адамдарды өз армияларына күштеп жинай бастады. Шаруалар, әрине, өз өкіметіне қарсы соғысқылары келмей, өз еріктерімен қызыл армиясына кірді.

Азаматтық соғысқа қатысушысы Ф.М.Харченконың әңгімесінен:

«1918 жылғы сәуір айында Мәртөкте азаматтық соғыс жайында билетіндер көп болған жоқ. Сәуірдің аяғында және мамырдың басында Такшкент жаққа жасақтары мен әскери жабдықтар бар эшелондар жөнелтілді. Ұзамай-ақ біздің жерде кішігірім ақ топтары пайда бола бастады. Маусымның басында Ақтөбеден Казанқада тұратын Торғай халық комиссары Ф.Е.Маслов өз отбасына келді. Жергілікті қарақшылар Масловты ұстап алып, Мәртөктің қасында темір жолдың арғы жағында семафорға қарама-қарсы атып тастады. Казанкалықтар Масловты өз селосына жерледі.» *Умк*

Азаматтық соғысқа қатысушысы Л.С.Таранюктың естеліктерінен:

«1918 жылы қызыл комиссар Масловты өлтіргеннен кейін Мәртөкке казактар бандасы келіп, қызыл гвардияшыларды жапнай ата бастады. Мен жарақат алғандарды мінәжат үйіне апардым.»

Мәртөкте қыркүйектен бастап ерікті дружина ұйымдастырылды, мұның құрамына Таранюк та кіріп, нұсқаушы және рота командирінің меңгерушісі болып сайланды. Қаруды Жайсаңнан алды. 1918 жылдың 28 тамызында казак қарақшылары тағы да Мәртөкке шабуыл жасады. Ерікті дружина осы бандамен ұрысқа кірісті. Ұрыс таңертеңгі сағат 10-нан кешкі 10-ға дейін созылды. Ауыр ұрыста дружина жеңіске жетті. Қаза тапқан қызылдарды Мәртөк шетіндегі туыстастар бейітіне жерледі (қазіргі Көкіұлы көшесінде).] *Умк*

Ақтардың бандалары Құрайлы – Қаратоғай аралығындағы темір жолы аумағында шабуылдар жасап, өгіздердің көмегімен бөгеттерді қиратуға тырысты.

1919 жыл – нағыз күрес жылы, қасірет пен аштық жылы. Біреулері ақ артардың әр табысына қуанып, біреулері – керісінше.

- Жақын арада большевиктер құриды! – Мирошников деген ауқатты шаруа бой бермеді.

- Біздің күшіміз – бірлікте. Бұл күш жауларды жояды! – Николай Николаевич Тарасов кедейлерді үгіттеді. Ауқаттылар сыртынан күліп жүрді. Батрактары мен 40-тан астам бас малы бар, май шайқағыш пен диірменнің қожайыны Иван Щербань сары мұртын сипай отырып:

- Совет өкіметі де жақсы, егер большевиктер болмаса. – деп отыратын.

Қыста Вознесенка поселкісіне волисполком комиссары Маслов келді де абайлап адамдарды жинай бастады. Тарасов, Иващенко, Козарь, Позыченко және т.б. сияқты 15 адам жинады. Олармен тек артель жайында сөйлесті: «Артельде тұрған жақсы... Күштірек те боласыздар, қарақшылармен жалғыз күреуге қиын. Барлығымызды қырып тастайды.»

21 кедей ауласынан «Степь» коммунасы құрылды. 14 сәуірде 22 ат пен 11 соқамен жер жыртуға шықты. Коммунарларға бұрын ауқатты шаруалардың жеке меншігінде болған жерлердің ең тәуірі тиді. Не болып шықты? Кедейлер жер жыртады, ал іздерінен жерді ауқатты шарулар қайта жыртады: «Жер – біздікі, өзіміз күтіп-баптадық. Көмек бергендерің үшін рақмет!» бірақ коммунарлар абыржыған жоқ. Орта шаруа Ефим Саенко ауқатты шаруалардың қорлығына шыдай алмады. Ол Семен Жуков деген байды ұстап алып, жұрттың көзінше оны қамшымен сабады. Содан кейін ауылдың ауқатты адамдары мен поп Сысоев тұтқынға алынып, жер аударылды.

1914 жылы «Степь» коммунасы мен Ақбұлақтың қасында орналасқан «Муравьи» коммунасын қосу туралы шешім қабылданды. «Муравьидің» төрағасы Антон Тимошук қуана келісті: «Берік боламыз. Екі орта күш – бір үлкен күшке айналады!» олар өз диірмендерін «Стень» коммунасына әкелді, өйткені бұл жерде - өзен, жері де жақсы. Ақтөбеге «Фордзон» алғашқы тракторы әкелініп, майшайқауыш салынды. Коммунаға енді 22 шаруашылық кіретін болды. Жыл сайын мал саны өсті, егін көбейіп, пайда түсетін болды. 1935 жылы өз электр станциясы, клубы, радиосы, мектебі, кітапханасы болды. «Ильич лампочкасы» барлық үйлерде жана

бастады. Жаңа өмір басталды. (Ақтөбе мемлекеттік мұрағат мәлеметтерінен)

Аудан тарихында Вознесеновка селосы коммунадан басқа алғашқы жастардың комсомол қозғалысымен әйгілі. 1920 жылғы наурыздың 20-нда Вознесеновка селосының жастары ескі мектеп ғимаратында жиналып, 16 адамды біріктірген алғашқы комсомол ұйымы құрылды. Міне, алғашқы комсомолдардың тізімі: Иван Фалько, Елена мен Василий Шейко, Ефросинья мен Елена Яковенко, Парфирий Оваров, Филипп Позычинюк, Иван Коцур, Дмитрий Тимошенко, Петр Дьяченко, Ксения Фоменко, Иосиф Крот, Иван Кравцов, Василий Костюк, Галина Лымарева, Галина Суховарова. Барлығы да кедей шаруалардың балалары. Ұйым бірте-бірте өсіп, қағайя бастады. Онда атеисттік үйірме, мәдени-ағарту секторы, фельдшер Яков Михайлович Бойконың жетекшілігі астында драммалық үйірме жұмыс істеді.

1920 жылының маусымында комсомолдың бірінші губерниялық съезі болды. Ұйымның делегаттары: Е.Яковенко, Д.Тимошенко, Г.Суховарова. комсомол ұйымы екі жыл ішінде сауатсыздықпен күресіп, ликбез ұйымдастырды. Комсомолға кірген әр жас адамға 3-4 жасөспірім қыз бен бала бекітілді. Азамат соғыс жылдары дұрыс оқуға жағдай болған жоқ, өйткені Вознесеновский поселкісін 11 рет біресе ақтар, біресе қызылдар басып алып тұрды. Мектепте жараланған аурулар орналасты. Көптеген балалар жетім қалды. 1920 жылы поселкіде балалар үйі ұйымдастырылды. әуелі онда 50 бала тұрды, кейін – 150, балалар үйі үлкен үйлер есебінен кеңейтілді. Алғашқы меңгеруші қызметін Николай Всеволодович Крот, ал тәрбиешілікті Қамбар Медетов атқарды.

Уақытша Мәртөкке қайтып оралайық, онда қарқынды құрылыс басталды. 1920 жылы селода 100 шақты аула саналатын, бірақ ұжымдастыруға байланысты құрылыс тоқтап қалды.

Сол жылдары жастар қозғалысы күшее түсті.

1920 жылының пілде айында Мәртөкке уезден 2 өкіл келді. Жастар клубта -- бұрын жергілікті саудагерлердің дүкендері болған жерде жиналды. Бұл клубты жастардың өздері жабдықтаған болатын. Сол жиналыста комсомол ұйымы құрылған-ды. Алғашқы өкілі И.Козерод болса, ал Григорий Матросов хатшысы болды. Күзге таман ұйымда 40 адам болды. Жиналыс аптасына 1 рет сенбі күні кешкісін не демалыс күні күндіз (мәртөктіктер үшін) өткізілетін.

Мәртөктіктерге қамқорлық жасаушы – Ақтөбе темір жол станциясының комсомолдары.

Осы 40 жігіт пен қыз ұрылдармен күрес жүргізуге, тығылған астықты табуға белсенді араласты. Бұл жұмысқа жастарды қатыстырған аудандық азық-түлік комиссары, Мәртөкте туып-өскен Попович болатын. Бір күні Попович азық-түлік қиыншылықтарын айта отырып, еліміздің қорғаныс қорына арнап күздік қара бидай егуді ұсынды. Жастар тұқым жинап, құрал-жабдықтарын алып, өгіз, аттарын ертіп келді. Оларға басқа жастар да қосылды. Үрмелі оркестр туш орындады. Митинг болды. Олар 20 гектар егіс отырғызды.

1921 жылы құрғақшылық жылы болды. Күзгі егістен алғандарын жастар кедейлік комитетіне берді.

Осы 1920 жылы Мәртөктің жастары жексенбілікке шығып, бұлақтары бар сайда тоған жасады. Жігіттер мен қыздардың пайдалы еңбектері осымен аяқталған жоқ. Олар клуб пен кітапханаға, жағдайлары төмен майдангер отбасыларын қамтамасыз ететін кедейлік комитетіне отын әзірледі. Клуб жанында 1919 жылдың аяғында Шумаков жетекшілік еткен белсенділер мен интелгенцияның басқаруымен әжептәуір оркестр және драмалық үйірме ұйымдастырылды. Онда А.Островскийдің, М.Горькийдің, Н.Гогольдің және украин авторларының пьесаларын қойды. Жеке қойылымдар, концерттер мен лотереялар көмекті қажет ететін отбасылар мен оқушыларға көмек көрсету мақсатында қаражат жинау үшін ұйымдастырылды. Қарттар үшін классиктердің шығармаларын дауыстап оқыды. Оқырмандар саны өсті. Таңдап оқу үшін әдеби шығармалар жеткіліксіз еді. Мүмкіндігінше, үйлерінен кітаптарды әкеліп, кітапханаға сыйға тартты. Ол кезде кітапханалар жастардың саяси және жалпы дамуына ықпал ететін ірі мәдени ошақтар болатын.

Алғашқы кітапханалар жексенбі күндері сағат 4-тен кешкі 8-ге дейін жұмыс істеді. Олар мектептерде орналасты. Кітапханашы село жиналысында ашық дауыс беру арқылы сайланып, ақысыз жұмыс істейтін. Оқу залына көбіне ер адамдар келетін. Кітапханалардың қорына 200-300 кітап кіретін. Мәртөктегі кітапханада мазмұны әртүрлі орыс әдебиетінен - 1600 кітап және 1200 кітап мұсылман әдебиетінен болатын, сол сияқты бірінші мұсылман кітапханасының қоры (№ 2 ауыл) – 159 кітап және екінші ауыл кітапханасының қоры (№ 5 ауыл) – 72 кітап.

Елді-мекеннің атауы	Ашылу күні	Алғаш кітапханашысы
Мәртөк ауылы	27.12.1917 ж.	Мәртөк училищесінің мұғалімі Владимир Романовский
Линовицкәе ауылы	20.11.1919 ж.	Сауатты Иван Бондаренко
Вознесенка ауылы	07.10.1920 ж.	Сауатты Макар Бушан
Покровка ауылы	18.05.1920 ж.	Мұғалім Михаил Вилков
Полтавка ауылы	15.12.1920 ж.	Мұғалім Николай Батура
Студеческәе ауылы	10.12.1920 ж.	Сауатты Цескәо
Жайсаң ауылы	16.12.1920 ж.	Сауатты Калений Нацекин
№ 2 ауыл, Қарағаш	17.12.1920 ж.	Сауатты Әбиш Жұрынов
Горшоводск ауылы	12.01.1921 ж.	Сауатты З.Кривцов
Ново-Донцы ауылы	15.01.1921 ж.	Сауатты Т.М.Мринский
Ново-Михайловка ауылы	10.02.1921 ж.	Мұғалім Дашевский
Казанка ауылы	11.02.1921 ж.	Мұғалім Головчечко
№ 5 ауыл	25.03.1921 ж.	Сауатты Молдашев Жүсіп

1924-1927 жылдар аралығында аудандағы кітапханалар саны тез өсті. Жаңа оқу үйлері ашылды (Қаратаусай, Ново-Федоровка, Степановка және т.б.), жаппай сұранысты қанағаттандыратын тұрғындарға кітап пен газет таратудың арзан да ыңғайлы жолы табылды – жылжымала кітапханалар. Сонымен қатар, Жайсаң, Қаратоғай, Мәртөк және Хлебодаровка тұрғындары үшін Қазақстан темір жолынан өтетін жылжымалы вагон-кітапханалардан кітап алуға мүмкіндік туды.

1924 жылы Мәртөк жастар ұйымына 50-ден астам адам кіретін. Бір жылдан соң жастар тағы 70 га бидай отығызды. Егін жақсы шықты. Жексенбілік кезінде жинап, астықты дайындау пунктіне тапсырды. Түскен ақшаға Орынбордан клубқа кейбір музыкалық инструментгер, сахнаны безендіру үшін мата және пионер отрядына

2 горн сатып алды. (Мәртөкте пионер ұйымы 1924 жылы ұйымдастырылды.)

Ол кезде клуб жастар комсомол ұйымының карамағында болатын. Онда драмалық үйірме, оркестр, хор, саяси оқулар үйірмелері жұмыс жасады. Мәртөкте жастар ұйымы құрылған жылдары қызу күрес жүріп жатты. Ауқатты шаруалар белсенді жастарды салық саясатын жүргізіп, жасырып қойған мал мен егінді табуға көмектескендері үшін жек көрді.

1924 жылы «Киргизская степь» газеті Мәртөктегі саяси-ағарту үйірмесінің жұмысы туралы, тұрғындардың өнерге, мәдениетке қызығушылықтары туралы жазды. Үйірме жұмысына ауылдың көптеген тұрғындары ат салысты. Үйірменің: «ағарту және парасатты ойын-сауық» деген екі секциясы жұмыс істеді. Үйірме мүшелері бірнеше спектакль дайындап көрсетті. Тұрғындарды А.П.Чеховтың пьесалары қызықтырды. Спектакльдерден түскен ақша үйірмеге қажетті нәрселер мен тиісті әдебиетті сатып алуға жұмсалды. Волисполком үйірменің жұмысын қолдап, ескі амбардың орнына арнаулы бөлме берді.

20-шы жылдар басындағы Мәртөк жастары күрес, еңбек және оқу барысында өсіп шынықты.

1921 жылы Мәртөкте бейбіт өмір жүріп жатты. Балабақша жұмыс жасай бастады. Онда 27 бала барып жүрді. Жаңа өмір тұрақтана бастады. Белсенділер әлі митингтер өткізіп жүрсе де, адамдар түнде оқ атылуынан шошып оянған жоқ.

Бірақ маңызды орында жұмыс атқара отырып, кейбіреулер өз жерлестеріне қарсы қастандық жасап жүрді.

Сол кезде милиция басшысы Килимник болған еді. Ол қасына өзіне сай адамдарды жинап, ауылдарды аралай жүріп, адамдардан нағ көрінген заттарды тартып алып жүрді. Бұл ауыл тұрғындарының ашуын туғызды. Мәртөк болыс комитетінің хатшысы Кондрат Афанасьевич Аргатюк уезге Килимниктің жасаған әрекеттері туралы баяндап, оны тоқтатқысы келді. Жергілікті басқару органдары Килимникті тұтқындап, Ақтөбеге жіберуді пішті. Бір күні сәтті сапарларынан кейін олар Вознесеновка ауылында ішіп қалды. Кондрат Афанасьевич сол жаққа түнде шығып еді, бірақ Килимникті ұстай алған жоқ. Ол терезеден сытылып шығып, тығылып қалды. Кейін жұрт оның Орта Азияға кеткенін естіді. Бірақ екі жылдан кейін ол қайта оралып, аса қатыгездікпен өшін алды.

1926 жылдың бір қысқы күні Мәртөк тұрғындары Кондрат Афанасьевичті қаржы инспекторы Семеновтың қасында тұрғанын көрді. Сөйлесіп тұр еді. «Қараңдар, Килимник келе жатыр. Ол мында не істеп жүр?» - деді Семенов тон киген адамға көрсетіп. «Шынында, мында не істеп жүр?» - деп Кондрат Афанасьевич таң қалды. «Баяғыда Вознесенкада ұстап ала алмағанымызға қатты өкінем. Ол нағыз жау гой.» - деп жалғастырды өз сөзін ол.

Артынан Килимниктің ішкі істер органдарына қайтадан кіріп, Ақтөбеде қызмет етіп жүргені анықталды. Семенов Аргатюктің айтқан сөздерін Килимникке айтып барып, екеуі Кондраттан өштерін алуды келісті. Кешкісін Семенов Аргатюкке келіп, оны «бірге отырайық» деп алып шықты. «Тек өзінмен тапаншаны ала шық, түнде қайтып келе жатқанда бәрі де болуы мүмкін» - деді ол Семеновтың үйіне кірді. Онда Килимник те бар екен. «Біздің арамызда болғанның бәрін ұмытайық,» - деді Кондрат Афанасьевич. Соңында Семенов Кондратты үйіне дейін апарып тастауды ұсынды. Семенов оған: «Міне қазір Килимникті өлтіріп тастайтын да сәт түсіп тұр, тапаншан да бар,» - деді. Кондрат бұдан бас тартты. Және өзінің тапаншасын Семеновқа бере салды. Артынан анықталғандай, Аргатюкке қарсы қастандықтың ұйымдастырылуы туралы көрші бөлмеде болған Дамницкая деген бір әйел естіген екен. Килимниктің сценарий бойынша, оны өлтіру үшін Семенов тапаншадан аспанға ату керек еді. Килимник оқ тиген болып, шанадан құлап түседі. Сонда Аргатюкты тұтқынға алады. Солай болып шықты. Бәрі бірге шығып, Советская көшесінде Семенов екі рет атты. Килимник шанадан құлап түсіп, көмекке шақыра бастады. Кондратты Килимникті өлтірейін дегені үшін тұтқынға алды. Бұның бәрі ашылып, Кондратты босатты. Бірақ жаулары осымен қойған жоқ. Кішкене уақыт өткеннен кейін Кондратты бір қараңғы түнде атып тастады.

1924 жылға дейін аурухана болған жоқ, тек барлық ауралардан емдейтін фельдшер Иван Яковлевич Шестаев болды.

Мәртөкте ағаш өскен жоқ, станцияның ғана кейбір жерінде қараағаштар өсіп тұр еді.

Сол жылдары қазақ мектебі жұсай бастады.

1925 жылы Мәртөкте орыс мектебі салынды (пошта орны). Қыста мектеп салқын еді, отын жетіспеді, әр оқушы отынды үйінен әкелген. Балалар бір жеті оқып, екі жеті үйлерінде отыратын. Ол

кезде дәптер болмай, ескі газет, кітаптардың үстінде жазатын. Мектепте 15 оқушы оқыды, солардың ішінде Мехеев, Васатюк, Ахметовалар болды. Бірінші мұғалімдері – Мария Васильевна Кучапина.

Отызыншы жылдары... Бұл жылдары аудан тарихына ұжымдастыру мен ұсақ тауарлы жеке шаруашылығынан ортаққа бет бұра бастады. Аудан аумағында 1920 жылы облыстағы алғашқы «Степь» коммунасы ұйымдастырылды. 1922 жылдан бастап 1928 жылға дейін ауданда 4 артель құрылды. 1924 жылы кедейлік комитеті құрылды, онда 10-20 адам болды.

1926 жылы Мәртөкте азаматтық соғысқа қатысушылары артельге кіріп, оны «Красный партизан» деп атады. Бұл артельге 9 адам кірді. Олар өз жұмыстарын ортақ шаруалар ауласына әкелінген ұсақ-түйектен бастады.

Артельдің бірінші төрағасы Алексей Минович Гаморанын мемлекеттен жәрдемақыны сұрауға тура келді, өйткені артель бос жерде пайда болды. Сол жәрдемақы ақпасына диірмен салынды. Диірменнен алынған табыстар тең бөлінді, жалақыны төрағадан бастап жылқышыға дейін бірдей алатын. Бұл аудандағы ортақ еңбектің алғашқы қадамдары еді.

Үш жылдан кейін, науқан біткен соң, «Красный моряк» ауыл шаруашылық артелі пайда болды, бұның ұйымдастырушысы – 1905 жылы қазақ даласына жер аударытқан кронштад теңізшісі Алексей Осипович Макаров еді.

1928 жылы алғашқы элеватор мен аудандық тұтынушылар одағының ғимараты салынды.

Ұжымдастыру жүріп жатты. Комсомолдар ауыл ішін аралап жүріп, колхоздарға кіріп, жаңа өмір бастауға үгіттеп жүрді. Кеделер байларға жалданып жұмыс істеуге шаршап, колхозға біден кірді. Олардың ойлауынша: бірге тамақ табу әлдеқайда оңай, болары болсын. Орташа тұратындары: «барынан айырылып қаламыз ба?» - деп қорқып та тұрды.

1929 жылдың аяғында жаппай ұжымдастыру мен кулактарды жою басталды. Ауқатты шаруалардың бүкіл малын, ауыл шаруашылық құралдарын, нандарын тартып алды. бұның барлығы колхоз атанып кеткен «Красный морякқа» берілді. Мәртөк тұрғындары колхозға қуана кіріп, ортақ аулаға (қазіргі Балалар спорт мектебінің орны) өздерінің сиырлары мен жылқыларын жетектеп

өкеле жатты. Халық өте кедей болып, олардың жұмыс жасайтын қолдарынан басқа ештеңелері де болған жоқ. Казанка ауылында да осындай жағдай еді.

1929 жылдың желтоқсан айында «Красный моряк», «Красный партизан» және Казанканың артелі бірігіп, «III интернационал» колхозын құрды.

Сөйтіп колхоз өмірі басталды. Алғашқы кездері қиын еді. барлығы 20 шақты отбасы жазылды. Егін егілетін жер көлемі азғантай, қалғанын бәрі – қылқан шөп. Сол кездегі ең керекті күш – бұқалар жетіспейтін. Және егетін тұқым болған жоқ. Үкімет көмектесті.

Бірде ауыл өмірі күрт өзгерді. 1929 жыл еді. жазғы ыстық күні еді. Көшеде тып-тыныш, ешкім жоқ. Тек шыбындар ызындап, иттер күнге қыздырынып, тауықтар шаңда аунап жатты. Кенет у-шу, тарсылдаған дауыс естілді. Ауылдың барлығы, кішкентайынан бастап үлкеніне дейін үйлерінен ағып шықты. Ауылдың шетінен бұрқыраған шаң жақындап келе жатты. Шаңның ішінен белгісіз бір машина көріне бастады.

- Трактор!.. Трактор!..- деп біреулері айқалап жатты.

- Шайтанның арбасы! Шайтанның арбасы! – деп екіншілері айқай салып, барлығы кішкентай көріксіз «Фордиктің» артынан жүгіре жөнелді.

«Фордик» тоқтады. Ол ертегілердегі ғажайып кейіпкер сияқты еді. Әрқайсысы оны қолымен ұстап көргісі келді. Трактор көп тұрмай, моторын оталдырып, артынан шаң көтере кетіп қалды. Кейін жұрт бұл оқиғаны көп уақыт бойы сөз қылды. Тағы бір шу шығарған зат – бұл Васильков кулагінің автомашинасы еді. Және ауылға дәрігер мен мал дәрігерінің келуі де үлкен оқиға еді.

«Ауыл тыныштығы «Фордзон» тракторының келуімен бұзылды. Оның келгені туралы ауыл біден білді: ол мықты арылдап, түтіндеді. Ауыл шетінен бастап машинаны қызық көрген балалар мен абалаған иттер оның артынан қалмады. Содан соң Василий Серяйгин тракторды егін даласына алып кетті. Шаруалар мен ақсақалдар трактордың бұқалардан күшті екеніне сенген жоқ. Трактор бір сағат ішінде бұқаның жарты күн айдайтын жерін айдап тастағанда ғана: күші келеді деп келісті. Колхоз пайда болды. Байып, нығая бастады. Оны «III интернационал» деп қойды.»

Тракторлар ауыл тұрмысын күрт өзгертті. «III интернационал»

колхозы сол уақыттағы ірі шаруашылық еді. Мәртөкте екі, Казанкада бір егін суару бригадасы болды. Әр бригадала 100 шақты бұқа, ат, түйе бар еді. Колхозға екі «Фордзон» тракторы берілді. Біреуін – бір-біріне көмек бері комитеті, екіншісін – ауыл шаруашылық серіктестігі берді. Колхоз төрағасы – А.Гомора, ал бригадирлері – И.Ивченко, Полонский, Л.Шевченколар еді.

Сол кезде Мәртөкте тағы бір колхоз пайда болды. Ол «Путь транспортника» деп аталды. Ол негізінен көкөніс өсіруімен шұғылданды. Шаруашылықта бес түйе мен екі ат болды. Оның ауласы қазіргі халық соты орнында орналасты.

1930 жылы «III интернационал» колхозынан етікші, тігінші, ұста, былғарышылар сияқты шебер адамдар бөліне бастады. Олар өздерінің «Муравей» өнеркәсіптік артелін құрды Кейін оған «Промышленник» деп қайта ат қойды (бұрынғы аудандық тұрмыстық комбинатының орны).

Тағы екі жылдан кейін, 1932 жылы Мәртөк МТС жұмыс жасай бастағанда, Казанкадағы бригада Буденный атындағы колхоз болып бірікті. Оның төрағасы болып Лаврентий Шевченко сайланды.

Сонымен қатар, 1926 жылы Линовицк ауылындағы бес кедей отбасы өз мүліктерін біріктіріп, ортақ шаруашылық құрды. Солай Мәртөк ауданында ұжымдастыру басталды.

Бірақ жаппай барлық жерлерде колхоздар 1929 – 1932 жылдары құрыла бастады. Сол уақытта ең ірі болып саналатын «Степной гигант» колхозы құрылды. Оның құрамына 20 елді-мекен және 33 ұсақ шаруашылық кірді. Оның орталығы Андреевка ауылында еді. Колхоздың негізін салушылары А.Суриц, К.Луценко және т.б. болды.

Сол жылдары бұқа жегіп жер жыртатын еді. Қысқа дейін үлгермейтін еді. Қар түскенде де егін оруды тоқтатпайтын. Сол кезде жұмысқа жастар шығатын еді. Аяз соққанда да кәртөп жинады. Таңертеңнен кешке дейін, желді және аязды күндері де, жартылай жалаңаш, жалаңаяқ. Бірақ жұмысты тоқтатқан жоқ. Ешқашан мұңайған да жоқ. Жұмысқа ән айтып баратын. Апта сайын ауылдастарына концерт қоятын.

1932 жылы Жайсаң МТС жұмыс жасай бастады. Кейінірек олардың саны 4 жетті. Менің алдымда құжаттар жатыр: қысқаша мәліметтер, хабарламалар, газет тігінділері. Солардың біреуінде 1932 жылы Мәртөк және Жайсаң МТС-тарының 2 автомашинасы, 9 комбайны, 48 тракторы болғаны туралы айтылады. 1934 жылы,

ауданның құрылу қарсаңында, үш МТС-ң 20 машинасы, 32 комбайны, 173 тракторы болған.

Міне, тағы бір аудандық атқару комитетінің мұрағатынан алынған құжат – «1934-1935 жылдарындағы Мәртөк ауданы бойынша мал басының есептелуі». 1935 жылдың I қаңтарында Мәртөк аумағында 11955 ірі мал, 7825 қой, 1889 шошқа, 162 түйе, 1863 жылқы болған екен, яғни сол уақыттағы көрсеткіш 70-шы жылдарындағы ауданның «Дзержинский» мен «Междуреченский» совхоз малдарынан да аз. 1935 жылы аудан үкіметке 17194 ц сүт, 7801 ц ет, 116943 ц нан берді. Бұл 1975 жылы тек қана бір «Дзержинский» совхозының берген өнім көлемі.

Сол кезде Мәртөк – 90 елді-мекен кіретін үлкен ауданның орталығы еді. Бұл: Мәртөк – орталығы, Казанка, Құмсай, Кеңсахара ауылдары, Водокачка, Елек базасы, Жамансу ауылы, аудандық тұтынушылар одағының қосымша шаруашылығы, Ефремовка, Сарыой, Степановка, Междуреченский, Шанды, Ново-Донецкөе, Горноводск, Шилісай, Қызыл ту, Ново-Федоровка, Ново-Михайловка, Константиновка, Сабындыкөл, Қуандық, Жаңа дөуір, Жаңа таң, Қазақстан, Хозауыл, Целинный, Новосельский, Қос Елек, Степь, Вознесенка, Рыбаковка, Жаңа жол, Первомаевка, Қарағаш, Веренка, Төнкеріс, Дмитриевка, Байторысай, Покровка, Полтавка, Амангелді, Студенческое, Күшікбай, Ново-Троицкөе, Красноярка, Қызыл жар, Андреевка, Шевченко, Линовицкөе, Тораңғұл, Жоса, Белқайың, Жосасай, Коминтерн, Ленинскөе, Қаратоғай, Қарашай, Қаратаусай, Сусар ауылдары, жемдеу совхозының жаңа базасы, Нагорное, Жаңа Елек, Хлебодаровка, Саржар, Қарағай-құдық, Құрайлы, Гиоргиевка, Елек, Шеменевка, Морозовка, Дворяновка, Көбенсай, Родниковка, Калиновка, Қара үңгір, Қызылсай, Жамбыл, Бөрте, Жаңа бұлақ, Сынтас, Қызыл тас, Драгомировка, Елімақ бұлақ, Хазірет, Березовка, Ново-Покровка, Қия, Домбаровка ауылдары, геологбарлау учаскісі.

1935 жылдан бастап Мәртөкте «За большевистским колхозы» аудандық газеті жариялана бастады. Содан кейін оның аты – «Сталинское знамя», «Колхозная правда» (1957), «Ленинский путь» (1962), «Мартукские новости» (1992), «Мәртөк тыңысы» болып өзгерді.

Дарья Константиновна Мастеровааның естелігінен: «1935 жылы жаңа Мәртөк ауданы құрылды. Газет шығару мәселесі

көтерілді. Ақтөбе облыстық партия комитеті мені газет редакторы қылып тағайындады. Оның атын «За большевицкие колхозы» деп қойды. «Ат қойып бердік, қалған азғантай жұмысты өзің істерсің,» - деп облыстық партия комитетіндегілер ойнап айтатын.

Ұйымдастыру жұмыстары басталды. Орналасатын орын, қызметкерлер, құрал-жабдықтар керек болды. Соның ішінде типографиялық құрал-жабдықтар жетіспеді. Мәртөк үлкең, бай ауыл еді. Биіктіктен қарасаң, біреу әдейі ойыншық үйлерді әдемі тізбелеп қойған тәрізді. Олардың барлығы бірдей: саманнан жасалған, төбелері жайпақ, үй жанында кішкентай қараағаштары бар шағын бақшалар. Ауыл іші толған кішкентай ит. Әр үйдің малы, үй құстары болды. Мәртөктіктер жыл сайын тары, бидай, көртөп, көкініс егіп, жақсы өнім алатын.

Біз ауылға қаңтардың аязды күні келдік. Үйлердің төбесінде қарға оранған мұржалар көрінеді. Кей жерлерде, ауыл сыртында сұры түсті киіз үйлер орналасқан. Олардың ішінде азық-түлік сақтаған. Аудандық партия комитетінде бізді бірінші хатшы Филипп Ильич Буланин қарсы алды. Ол өте жас, сымбатты, айқын көзді жігіт еді.

- Менің үйімде тұрасыңдар! – деді ол, - Пәтерім қарапайым: 12 бұрышты, екі пеші бар. Мында кіріңіз, - деп ол бізді бір бөлменің есігін ашып, шақырды.

Оның жолдасы Буланина Полина Кузьминична бізді көріп, тумауысқандарын көргендей қуанып қалды. Лезде, жарты сағат өткен соң біз үстел басына отырдық, ал Буланиндердің тұңғыш қызы Иван Егоровичтің алдына отырып алды. Олар өте қарапайым адамдар болып шықты, Мәртөкте оларды бәрі жақсы көрді. Адамдар олардың үйіне кез келген сұрақпен келе беретін. Оларды құшағын жая қарсы алып, ақыл-кеңес беріп, көмек беріп жатты. Филипп Ильич аңшылыққа құмар екен. Сенбі күндері түнімен аң аулауға көлдерге баратын болған. Ал жексенбі күні кешкісін ол олжасымен оралып келеді. Өзіне бір-ексүйін қалдырып, қалғанын таратып беретін. Біз олармен бір жанұядай тұрып, бірге тамақтандық. Полина Кузьминичнаның мамандығы – финансист. Газет ашылғаннан кейін редактордың орынбасары болып жұмысқа алынды. Сондықтан мен онымен бірге жұмыс жасадым. Ақбұлақ ауданынан бөлінгеннен кейін біздің Мәртөкке мұра етіп қалдырған, типографиялық құрал-жабдықтары мен мүлігі: ескі басылым әріптер жинағы, бірнеше келі

газетке арналған қағаз және ескі «бостонка» машинкасы. Басылым шрифтары өте ескі болғандықтан, басқан кезде қате кетіп, мәтіннің мазмұнын өзгертпін жібереді. Осының кесірінен Ауданылық партия комитетіне бірнеше рет түсініктеме бердік. Газет ешқандай суретсіз, бұлынғыр болып басылды. Бірақ газетті басып шығаратын қызметкерлер жақсы қызметкерлер еді. Төруші Иван Зеленый іс-тәжірибесі мол, өте тез жұмыс жасайды. Бірақ шындыққа келетін болсақ, ол кейде бірнеше күн ішімдікке салынып жатады. Бұл кезде оның жолдасы және редакция алқасы оның жауапкершілік сезімін оятып, жұмысқа қосатын. Бұл туралы: «Ақылды адам мастығы кеткесін одан да ақылдырақ болады, ал ақымақ – ешқашан» деп ауыл адамдары айтатын еді. Мастығы кетіп, қызметіне оралған Степан, өз ұжымы алдында қатесін еңбекпен түзетін жүрді. Степанмен бірге оның көмекшісі Надя Иванова жұмыс жасады. Ол жас, кесір мінезді болатын. Біз оның осы мінезіне шыдауға мәжбүр болдық, өйткені ауылда одан басқа басылымды ешкім тере алмайтын еді. Кейде Надя жұмысына немқұрайды қарап, газет шығатын күндері жұмысқа шықпай қалып та жүрді. Мұндай кезде біз оның үйіне барып, жалынып жұмысқа шақыратынбыз. Ол төсегінен еріне тұрып, боянын, сыланып, сипаланып: «Мен енді сендермен жұмыс істемеймі. Күйеуге пығып, басқа жаққа кетемін», - деп бізді ұзақ жалындыратын. Содан соң біз оны әрең ертіп келетінбіз.

Бір күні редакцияға бір жас жігіт келді. Ұзын бойлы, арықша келген. Таралмаған ұзын шашы көзің иығын жауып тұрды. Ол өзін – Боранқұлов Абай деп таныстырып, жұмысқа алуды өтінді.

- Орыс тілін білесің бе? Оқи аласың ба?

Жігіт басын шайқап, жай дауыспен: Абай

- Жоқ, - деп жауап берді.

Әдеби қызметкер Петрова жігітке қарап:

- Қарашы мынаны! Ешқандай сауаты болмаса да, редакцияға жұмысқа алсын деп келіп тұр.

Мен одан араласпауды өтініп, Абаймен сөйлесіп, оның жағдайы жоқ екенін білдім. Ол жастайынан жетім қалып, жалғыз тұрған. Әркімге қызмет етіп, шөп шауып, сиыр бағып, әркімнің босағасында өмір сүріп келген.

- Абай, сен жуынып, шашынды қысқартып кел, сосын сені жұмысқа аламыз. Келіссен бе?

Ол қуанғанынан абдырап, менің берген жауабымды қайталауды сұрады. Мен қайтадан түсіндіріп, әзірге осы типографияда тұруға рұқсат бердім.

Бір күннен кейін мен оны оқыта бастадым. Ол әріптерді тез үйреніп, буынға бөліп, жинауды үйреніп алды. Ол алғашқыда еден жуушы, оқушы болды. Оған азғантай еңбекақы мен жұмыстың зияндылығына байланысты күніне бір бөтелке сүт берілетін. Надя Иванова қырсық мінезін көрсетіп, күйеуге шығып, қалаға кететінін айта бастағанда, мен оның құжаттарын қолына беріп, бақыт тілеп, қоя бердім. Оның орнына Боранқұлов Абайды жұмысқа алдым.

Москва қаласында «За коммунистическое просвящение» газетіне он жыл толуына байланысты мереке өтетін болды. Ол мерекеге сол газетте жұмыс істеген барлық қызметкерлер шақырылды. Онда мен де шақырылдым. Бұл жайында ақылдасайын деп, Аудандық партия комитетіне барғанымда, Филипп Ильич Буланин қарсы болды. «Ауданда аз қызмет істедің, редакцияда жөптеген жетіспеушіліктер бар, газетке жазушыларды көбейту керек, сен кетсең басқалары қате басуы мүмкін, - деген сылтаулар келтіріп, жібергісі келмеді. Үйде сондай көңілді қарапайым Филипп Ильич, менімен «сіз» деп, басқа адамдай суық сөйлесіп, қатып қалды.

- Он жылдық мен үшін ерекше мереке емес, бірақ барып, редакцияның жұмысын жүргізу туралы сұрақ көтеріп, типография шаруашылығы туралы сөйлесіп, жазу машинкаларын жаңартып, газет басуға қағаз сұрау керек, - деп ол кісіні көндіруге тырыстым. Басылым шрифтарының көнелігінен газетіміздің сапалылығы төмен екенін айтып, газеттер жинағын көрсеттім.

Кішкене ойланып, Филипп Ильич менің жолға шығуға келісімін берді: - Жарайды, бараныз. Бірақ келген соң есеп бересіз, - деді.

Мінеки, мен Москвадамын. Маған шешем мен апаларым бір түрлі таңдана, мен о дүниеден қайтып келгенімдей қарайды. Шешім мені түсініп, ешқашан өзінің қасында көп ұстаған жоқ. Тіпті ол үшін өте қиын 1923 жылы, үйдегі бар азықты салған түйіншегімен Сасовоға шығарып салғанның өзінде. Ол қазір де: Қазақстан – жақын жер, онда жақсы адамдар тұратынын, олардың бұл өлкені көтеретінін, бірақ сауатты адамдардың жетіспейтінін және менің Қазақстанда болу керектігімді түсінетін сияқты.

«За коммунистическое просвящение» газетінің редакция алқасы мені ерекше қарсы алды:

- Сәлеметсің ые? Қалың қалай, жұмыс қалай? Сен ешқандай өзгермегенсің, келбетің әп-әсем. Даланың ауасы саған жаққан ғой. Жақынырақ отырып, не керектігін айта бер.

Маған да керегі осы. Лия Григорьевна Полонскаяның алдына «За большевистские колхозы» газетінің бірнеше экземплярін жая салып, газеттің сапасыздығын түсіндіре бастадым.

- Бізге басылым шрифтары жетпейді, ескі, әріптер дұрыс басылмайды, көрінбейді.

- Бұл жағынан біз сендерге көмектесеміз, - деп сендіріп, сол жерде қызметкер Кирыюшкинге қарап: - Иван Федорович, сізге бұл аудандық газетті қамқорлыққа алуға тура келеді, көмектесіңіз, керек жарағын тауып беріңіз, әсіресе басылым шрифтарын тауып беріңіз, - деп тапсырма берді.

Жапжаң Иван Федорович шрифттарды алып келіп, алдыма қойып, «енді тағы не керек?» - деп, күлімсіреп сұрады.

Мен Кирыюшкинге республикамыздағы аудандық газеттерінің арасындағы ең үздік басылымын көріп, үйренгім келетінімді айттым. Әр редакция өз басылымның бір данасын жіберіп тұратын «Правдв» газетінен көмек сұрауға болатынын да айттым.

- «Правда» газетіне жүріңіз, - деп Иван Федорович мені асықтыра бастады.

«Правдв» газетінің редакциясы бізді жақсы қарсы алды, әсіресе мен Қазақстанның бір аудандық газетінен келгенімді естіп, қуанып қалды. өздерінің бір қызметкерлеріне маған көмек көрсетуге тапсырма берді. Ең жақсы газет болып «Плавский трактор» саналатын, бірақ бұл газет аудандық емес, саяси бөлімінің газеті еді. Иван Федорович «Плавский трактор» газетінің тігіндісін алып келді. Газет мағыналы, қызық екен. Әріптері айқын, суреттері бар, тез терілген. Бірнеше бетіне көз жігіртіп шықтым, онда үлгі алатындай көп нәрсе бар екен. Сол газетті тек оқи бергім келді. Мақалаларының астында ауылдық тілшілерінің толық аты-жөндері толық жазылған екен, біздікі сияқты Шила немесе Зоркий глаз емес. Мен бұны газеттің жетістігі деп санадым. Жергілікті ақындардың өлеңдері де басылған.

«Плавский трактор» газетіндегі маған ұнаған бір жері «Шара қолданыңыз» және «Шара қолданды» бұрыштары. Қандай шара қолдану туралы нұсқаулар берілген, қолданған шаралар туралы жауаптар берілген. Бұл бұрыш кәдімгідей газет беделін көтеріп тұрды. Бұл газетті бір көріп, тек үйрену жеткіліксіз, сондықтан

«Правда» газетінен бұл газеттің редакторларымен кездестіріп, әр газеттің бір номерін Мәртөкке жіберіп тұруға өтіндім.

«Правда» газетінің қызметкерлерімен әдеби бөлімге шақырды. Онда маған істелінген жұмыстарды, көсем суреттеріін, белгілі адамдар туралы мағлұматтарды, ауыл шаруашылық бұйымдар суреттерін, өзін-сықақ бұрышын көрсетіп, керегімді алуыма рұқсат берді.

- Қандай байлық! Маған мұның бәрін алуға болады ма?

- Болады, болады. Алыңыз!

Барлығын алып кетейін деп едім, бірақ бәрін бірден қалай жеткіземін. Жақын жердегі дүкенге барып, чемодан сатып әкеліп, бәрін салып қойдым. Иван Федорович маған бұл байлықты жүк пойызымен жіберуге көмектесті.

Мен енді нағыз редактормын. Ешкімге жалтақтамай, барлығы өзімде бар, біздің редакциядағы қызметкерлердің қалай қуанатынын көзіме елестетіп, «Правда» газетінің редакция алқасына қалай алғыс айтарымды білмедім.

1937 жыл еді. Екі жылда Мәртөк ауылында ештеңе өзгерген жоқ. Сыртынан қарағанда өзгеріс болмаған сияқты. Ал жақсылап, үйіліп қарасаң ғой... жаңа заттарды да көресің. Мысалғы алсақ, Абайдың тағдыры. Ауыл ішімен жүріп келеді, адамдар онымен құрмет көрсетіп, амандасады. өйткені Абай - өз ісінің шебері, басушы, сауатты адам. Киінген, үйленгелі жүр, өзіне үй салып жатыр. Жігіттің түрі мен жүріс-тұрысында алғашқыда мен көрген жабырқаулықтан тым қалған жоқ. Сыпайы, қарапайым, темекі тартпайды, ішімдікті жақтыртпайды. Кітаптарды бірінен соң бірін оқиды. Полиграфист болуды армандайды. Оның түзеліп кеткен өмірін ойласаң, көңілім шаттанады. Адамға аяғынан тік тұруға көмектесу қандай маңызды екен. Надя Иванова да өзгеріп кеткен. өзінің қыпсық мінезі өзіне қарсы шыққан. Редакцияға бірнеше рет келіп, мінезінің өзгергенін айтып, бұрынғы жұмыс орнына сұранды.

Буланинмен біз бір жанұядай өмір сүрдік. Бірде Ақтөбе қаласында өткен алдағы егін науқаны мен оны қысқартылған мерзімінде өткізу мәселесіне арналған кезекті конференцияға белгісіз себептермен қатысқан жоқ. Кейіннен біз оның тұтқынға алынғанын естідік.

Үйге сол «газикпен», тек енді Буланинсіз оралдық. Жол бойы өзімен келе алмай, үнсіз келдік. Айтатын ештеңе болмады. Тек күйеуім

менің аяғымды байпаққа орап, анда-санда селк етеді. Полина Кузьминичнамен бірге бастан кешіргенімізді баяндау қиын. Бізді Ақтөбеге жиі шақыртып, тергеу жұмыстарын жүргізді, әр сөзімізді бақты. Жоқ, кінәлі емес. Жоқ, жоқ. Бір де дәлел таба алмады. Булашиннің ұяты таза еді.

Сегіз ай өткен соң оны босатты. Шындық оның жағында болды. Ол үйге арықтап, көздері ұясына кіріп, азып-тозып келді. Ол қорқып қалған қыздарын күшағына алып:

- Қарағымдарым, танымай қалдыңдар ма?

- Папа! – деп айқайлап жіберді Люциана, - Папам қайтып келді.

Ол фартугінің етегімен әкесінің жасаураған көзін сүртіп, жұбата бастады:

- Жарайды, сен үлкенсің ғой. Міне қандай үлкенсің.

Жақын арада маған Буланиндер әулиетімен қоштасыға тура келді. Мені Ақтөбе облыстық партия комитетіне жұмысқа шақырды. Бастапқыда – нұсқаушы, сонан соң үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі қызметін атқардым.»

Сонымен біздің газетіміз алғашқы пайда болған кезінде не туралы жазды: «Біздің газет номер сайын қоғамдық еңбекті, жер игерудегі және мал шаруашылығындағы үздік тәжірибені белсенді үгіттеп отырды. Жергілікті халықты мәдени және техникалық жағынан білімдерін арттырып, ауыл шаруашылық қызметкерлерін даярлауға, ауыл мәдениетін көтеруге ерекше назар аударды. Феодал-байларды әшкеріледі, зиянды религиялық қалдықтарына қарсы шығып, қазақ әйелдерінің колхоздың қоғамдық және өндірістік өміріне араласуға үгіттеді.»

Сол кездегі Мәртөк орталығы қандай болды? 1936 Мәртөкке элеватор биігінен көз салсақ, алдарында қазіргі Кооператив көшесі көзге түседі («Колос» кинотеатрынан). Оның алдында «Қызыл алаң», ортасында В.И. Лениннің ескерткіші тұр. Бұл ескерткіш алдында революциялық мерекелерге арналған демонстрациялар өткізіліп тұрды. Саздан құйылған дүкендер, үйлер. Ол кезде барлығы да саманнан салынған. Шифермен және темір қаңылтырмен жабылған үйлер саусақпен санарлық. Ауыл көшелерінде бірде-бір тал болған жоқ.

1937 жылы Мәртөк ауданы бойынша 59 колхоз тіркеліп, онда шаруашылық қожалықтарының 96,7 біріктірілген. 1935 жылы егіс алқабы 60945 болса, 1937 жылы 70284 га дейін ұлғайды. Колхоз

далаларында 227 трактор және 107 комбайн жұмыс жасады. Аудан бойынша сол кезде 70 автокөлік болса, оның 47 колхоздар меншігінде еді. 1934 жылымен салыстырғанда, мал саны 3 есе өсті. Егер 1934 жылы барлығы 17210 бас мал болса, 1937 жылдың 1 қаңтарында 42452 бас мал болды.

1936 жылдың қазан айында Жайсаңда КПУ-13 ашылды (2006 жылы 70 жыл толады. Ал училищенің өзі бұдан ертерек ашылған болатын. Алғашқыда ол Қостанай облысында ашылып, артынан ол Ленин ауданы Херсон селосына аударылған. Ал одан кейін Жайсаң селосына аударылды.)

Аудан бойынша 7 фельдшерлер пункті, аудандық амбулаториялық бөлмелер: безгек ауруы кабинеті, тіс кабинеті; дәріхана, аудандық аурухана жұмыс істеп, 12 орындық перзентханасының құрылысы аяқталып жатты.

(райздрав инспекторы Батура)

Ауданда 54 – бастауыш мектеп, 8 – орталау мектебі, 1 – орта мектеп, 24 – оқу залы, 17 – колхоз клубы, 14 – қызыл, 1 – кітапхана болды. 1937 жылы түгелдей сауатсыздық жойылып, ликбездер таратылды, бірақ толық білім алмағандармен жұмыс жүргізіліп жатты. Жайсаң, Андреевка және т.б. елді-мекендерде 402-ге жуық радиоторабтары жұмыс істей бастады.

Мәртөкте өнер мектебінің бастамасы болып саналатын музыкалық үйірме жұмыс жасады (гитара, домбыра, балалайка, гармонь, барабан, скрипка), ол аудандағы ауылдарға шығып, өз өнерін танытқан.

Сол жылдары үлкен нәтижелерге қол жеткіздік.

Және сол уақыттағы хабарламалар қызық болды. 1937 жылғы 30 қазанында шыққан газетінде: «Аудандық клубта дыбысты киноаппарат орнатылған. Күнде кинофильмдер көрсетіледі. Көрермендерге аса ұнаған кинофильмдер: «Максимнің жастық шағы», «Максимнің оралуы», «Федька», «Ант», «Кездейсоқ кездесу».

30-шы жылдардың аяғында тұрғын үйлердің құрылысы жанданып, Мәртөк өсе бастады.

1939 жылы Мәртөк мүлде өзгеріп кетті. Бұл Ақтөбе облысының ең жақсы аудандарының бірі болды. Сол кезде Мәртөкте 52 колхоз, клуб, аурухана, 1500 оқушы оқитын екі орта мектебі бар еді. Электр жүйесі мен телеграфтың не екенін білмеген Мәртөкте, енді

электстанция салынып, колхоздар мен облыс орталығымен байланыстыратын телеграф орнатылды, халық радиодан жаңа хабарларды еститін болды. Аудан орталығында аудандық және балалар кітапханасы ашылып, 2000 оқырманы бар аудандық газет жарияланап жатты. Ауданда 4 МТС, 500 трактор, 100 автокөлік болды. 1939 жылы жер қойнауы зерттеліп, Ақсу, Вознесенка, Студенческий ауылдарында «Мартук— уголь» шахталары ашылды.

1939 жылының 1 қыркүйегінде Почтовая көшесінде (Ф.Ф.Озмитель) 800 оқушысы, 22 класы бар орыс мектебі ашылды. Мектептің бірінші директоры Усачев болды.

30-40 жылғы Мәртөк бүгінгі Мәртөкке типті ұқсамайтын. Қазір де аса сәулетті, ерекше үйлер тұрмаса да, өткен заманмен салыстырғанда – жер мен көктей. Кілең бүкір шатыр астындағы жертөлелер.

Әрбір үйдің 15 соткадан кем емес жері болатын. Әр кварталда 6 жер үй орналасқан. Қандай кеңістік! Барлық көшелер қатар тұрып, кварталдарға бөлінген. Көшелердің аттары болған жоқ, өйткені оның қажеттілігі де болмады.

Мәртөктіктер тек қана 40 жылдары жекешелене бастады. Әуелі ор қазып, артынан жарбақ құрып, көршілерінен, жолдан қоршана бастады. 1940 жылдың аяғында аудандық комсомол хатшысы Н.С.Глуховтың бастауымен ауылдың барлық адамдары, әсіресе, жастары мен оқушылары, комсомолдар көшеге ағаш екті. Жұмыс қызу жүрді, сол жылда-ақ жасыл парк ашылды.

Ол кезде экология таза еді. Әр аулада көшеттер мен қалың шөп өсетін. Балалар аулада жалаңаяқ жүгіріп жүретін, ересек адамдар да аяқ киімсіз жүре беретін. Жер таза болды.

Ауыр көлік аз, ал жеңіл көлік тек қана райкомда болатын, ал жеке меншікте машиналар тіпті болған жоқ. Пешті тезекпен, соломмен жағатын. Көмір тек соғыс жылдары әкеліне бастады.

Ауданның соғысқа дейінгі жылдары. Аудан халқы уақытпен санаспай адал еңбек етті. 1940 жылдың 7 қарашадағы «За большевистские колхозы» аудандық газеті Буденный колхозының колхозшылары атқарған жұмыстары туралы былай жазған: «Бұл колхоз ауданда өткен жарыста бірінші орынға шықты. Олар қыркүйектің біріне дейін астықтарын жинап, мемлекетке ет, сүт, көкөніс, жүн тапсыру жоспарын толығынан орындады. Тамаша колхоз және адамдары да керемет! Олар адал еңбек етіп, жақсы

тұрады. Колхозда мектеп, клуб, кітапхана, лаборатория, радионүкте, автомашина мен 20 қарапайым ауыл шаруашылық машина бар. Колхозшылар ауыл шаруашылық азық-түлікпен қамтамасыз етілген. Колхозда 76 аула бар. Егістік көлемі 1638 га, астық жиылымы 9500 ц...»

Колхоздың мұндай нәтижелерге жету себебі неде?

Ең әуелі – қатаң еңбек тәртібінде. Колхозшылар, тракторшылар мен комбайншылар жоспарды уақытында орындау ісінде белсендік танытып, мемлекеттің экономикалық және қорғаныс қуатының тұрақтылануына себепкер болды.

Сол кез бен қазіргі уақыттың арасы 65 жыл. Соғыс алды жылдары қызу еңбек жылдары еді. Көптеген мәртөктіктер колхоздар құрылған кезеңде тамаша еңбек етті. Олардың есімдері тек қана аудан аумағында емес, бүкіл елге таныс болатын. Сол адамдарды жылы сөзбен атап өткім келеді. Бұл «Заветы Ильича» колхозының сауыншылары Б.Жарманова, И.Кравченко және 1936 жылдың қорытындысы бойынша 1 орынға шығып, 1787-дан бастап 1836 литрге дейін сүт сауып алған Шевченко атындағы колхозынан М.Бедная, М.Герасименко, А.Колинько сауыншылары. Бұл ол уақыттағы ең жоғары көрсеткіштер еді. Алдыңғы қатарлы қойшылар: С.Снитко, «Степь» колхозынан, «Социализм» колхозынан Н.Горобец 3,5 тонна қой жүнін тапсырған. Үздік комбайншылар – В.Сень, П.Батура, И.Богатырев, И.Дерепко, М.Фисенко А.Колужный 533-тен 738 гектарға дейін астық жинағаны үшін 1937 жылдың 7 сәуірінде «Комбайнмен астық жинаудың шеберлері» атағын алды. Ленин орденімен марапатталған механизаторлардың бірі «Социализм» колхозының тракторшысы П.Т.Махин бір маусымның ішінде 1030 га жер жыртып, 4 норманы орындаған. Ол 1936 жылы Мәскеуде өткен алдыңғы қатарлы тракторшылар мен комбайншылардың жиналысына қатысты. Сол жылдары жанын аямай адал еңбек еткен, жарқын болашаққа сенген адамдарға қайран қаласың.

Аудан уақыт тынысымен өмір сүрді. 1937 жылдың 4 тамызында аудан газетінде жарияланған мәлімдемелер бойынша: «Үшінші 5-жылдықта Мәртөк ауданында көмір және өндіретін кәсіпорындар салынады. Геологиялық зерттеулер бойынша Студенческое, Ақсу, Вознесенка ауылдарының маңында көмір, Жосада мұнай бар екенін дәлелдейді. Кіріпін зауытының, сыра зауытының салынуы,

әк шығару, көмір өндіру жоспарланып отыр. Ауыл шаруашылық саласында үшінші 5-жылдықта келесі іс-шаралар белгіленген: мал шаруашылығында – мал басын көбейту, соның ішінде ірі қара бас мал – 3,5 есе, шошқаны – 4,5 есе, жылқыны – 2,5 есе, түйені – 1,6 есе, қой, қозы, ешкіні – 5 есе, егін көлемін – 15% –ға көбейтіп, гектардан 13 ц. өнім алуға бет алды.

Степановка, Андреевкада жаңа МТС ашу, кеңес үйін, электростанция, монша, қонақ үйін, 20 тұрғын үй салуды жоспарланды.»

Мектептердің салынуы белгіленген, атап айтқанда екі орта мектебі (Жайсаң және Степановкада) және 4 орталау мектебі. Осы жоспарда Мәртөк – Студенческое (Андреевка, Қаратоғай арқылы), Мәртөк – Ақтөбе, Мәртөк – Ново-Федоровка, Кумыстюрбинский – Жайсаң автокөлік жолдарының салынуы да белгіленген. Бұл жоспарлардың жүзеге асуына гитлер Германиясымен соғас бөгет болды. Соғыстың бірінші күндерінен бастап аудандық комитет пен аудандық атқару комитеті еңбекшілерді соғыс жылдарының күрделі де қиын тапсырмаларын орындауға көтеретін әскери штаб болып табылатын. Ұлы Отан соғысының сұрапыл жылдарында Мәртөк халқының алдына мынадай мақсаттар қойылған: «Мемлекетке астықты сәтті жинап, тапсыру, мемлекеттік сатып алу тәртібі бойынша азық-түліктердің сатылуын қамтамасыз ету. Дүрбелеңге қарсы және осындай қиын уақытта мемлекет заңдарын бұзатындарға қарсы қызу күрес жүргізу.»

Мәртөк ауданының тұрғындары үшін, бүкіл кеңес халқы үшін гитлер фашистері бастаған соғыс үлкен қасірет әкелді. Олар ауыр соғыс жылдарын бастарынан кешіріп, жауға қарсы ел болып тұрып, жеңіске жетті.

Халық тек қана ұрыс алаңдарында емес, тылда, зауыттарда, фабрикаларда, шахталарда, темір жолда, МТС-тарда, колхоз, совхоз далаларында да жеңіске жету үшін барын салған.

Соғыстың бірінші күндерінде «Соғыс уақытындағы жұмысшылар мен қызметкерлердің жұмыс уақыты туралы» Жарлық қабылданды. Бұл жарлық бойынша 12 сағаттық жұмыс күні енгізілді. 16 жасқа толмаған жасөспірімдер де жұмыс уақытынан тыс 2 сағат жұмыс істейтін болған.

Соғыс көптеген материалды ресурстары мен адам күшін қажет етті. Ауыл шаруашылығының бүкіл ауыртпалығы соғысқа кеткен

ерлердің орнын басқан әйелдер мен жасөспірімдер, қарттар көтерді. Оладың еңбектегі қажымас ерліктері арқасында ауыл шаруашылық өнімдерінің өндірілуі азайған жоқ, тіпті соғысқа дейінгі 1940 жылы мөлшерінен де көбейді.

Ақтөбе облысының Жұмысшылар кеңесі «Барлық Ақтөбе қаласы мен Ақтөбе облысының әйелдеріне слесарь, токарь, механик, комбайншы, тракторист, жүргізуші және тағы басқа мамандықтарды игеріп, ерлерін жоқтатпай, жеңіске жету үшін өз үлестерін қосу туралы» үндеу салды.

Әйелдерге жылдамдатып техниканы үйрету әр инженердің, техниктің, трактор бригадасы бригадирінің, тракторшының, маман жұмысшының борышы болды. 1941 жылдың шілде айының 1-нен Мәртөкте тракторды – 14 әйел мен орта мектебінің 3 оқушысы, Студенческийде – 11 әйел, Нагорныйда – 9 әйел үйрене бастады. Базаларға түн сайын 50-60 арба шөп әкелетін түнгі шөп тасу бригадалары ұйымдастырылды. 30-шы маусымға дейін шөп шабу жоспары уақытынан бұрын орындалып, колхозшылар 1941 жылғы астық жинау науқанына дайындалып жатты.

Мәртөктің сортчаскісінің көрсеткіштеріне қарасақ, гектардан сұлы өнімі – 28-32 ц., арпа өнімі – 26,9-34,1 ц. 2500 га жерде 15 адамнан құрылған бригадалар егістікті арам шөп пен жәндіктерден тазартатын.

Соғыс уақыты адамдардың таңның атысынан күннің батысына дейін, кейде күні-түні еңбек етуді талап етті. «Адам жоқ», «құрал жоқ» деген сөздер болмайтын. Әр колхозда баспак, құлындарды ұстап, үйретіп, жер жыртты, керек болған жағдайда сиыр, биелерді де жегетін. «Социализм» колхозындағы комбайншы-стахановшы Гусевті бүкіл халық танытын еді. Ол 1940 жылы Бүкілкеңестік Ауыл Шаруашылық Көрмесіне қатысып, БАШК медалімен марапатталды. 1941 жылы өз колхозының жерлерінде 720 га шауып, 10 ц. жағар май үнемдеді, ал кейін «Жаңа Елек» колхозына көмектесіп, 7 күннің ішінде 223 га егін жинады.

Ауданның мал шаруашылығындағы жұмысшылар шілде айында мемлекетке ет, жүн, сүт тапсыру жоспарын алдын-ала орындап тастады.

1941 жылы аудан тұрғындарының күшімен 166 комбайн, 66 мотор, арбалар, қол орақтарына дейін жөнделді. Бір сөзбен айтқанда, аудандағы шаруашылықтары механикалық күшті пайдаланбай егін жинауға дайындалып жатты, өйткені тракторлар майданға жіберілді.

Аудан еңбекшілері «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін!» деген ұранмен майданға қажырлы еңбегімен көмектесіп қоймай, қорғаныс қорына бағалы заттарын, ақша, облигацияларын тапсырып, жауынгерлерге он мыңдаған сыйлықтарды жіберді. «Степь» ауыл шаруашылық артелінің еңбекшілері қорғаныс қорына 3000 сом ақша, 10 қой, 15 қаз, 50 ц бидай, 10 ц капуста, 2 ц пияз, 50 кг сары май, 25 ц арпа аударды. 100 пар қолғап, 100 пар шұлықтық жүн тапсырды. Жеке колхозшылар 650 сом ақша, 21 ц бидай, 11 ц кара бидай, 3 кг май, 2 кг жүн, 2 қаз, жылы қолғап, шұлықтар өткізді. «Свет» колхозы қорғаныс қорына 4000 сом, 1 ц жүн, 20 қой терісін, 2000 сом бір күндік еңбекақысын тапсырды. Колхоз басқармасы Яковенко 1 тон, 1 пар байпак, колхозшы Л.Шаболта жылы шұлықтар тоқып тапсырды. Қорғаныс қорына Жайсаң селосының үй шаруасындағы 35 әйел 5050 сомдық облигациясын өткізді. Олар ұйымдасып, майданға сыйлықтар дайындады. Жайсаң МТС қолғап пен шұлық тоқу үшін 12 кг жүн жіберді. Мәртөк аудандық кеңесінің ұжымы қорғаныс қорына 3780 сомдық облигация, 2 пар байпак, 10 пар қолғап, 4 бөрік тапсырды. «Искра» колхозының колхозшысы К.А.Петриченко 2535 сомның облигациясын берді. Мәртөк ауыл кеңесі майдан үшін 4 пар байпак, төрағасы Шевцов 1 пар байпак, 1 мақта шалбар, қолғап, «1 Май» колхозы 10 пар қолғап, «Буденый» колхозы 20 қой терісін, 10 пар байпак, 30 кг жүн, «Красный Октябрь» колхозы 50 кг жүн жіберді. Мәртөктің барлық ұйымдары жылы киім (кеудеше, байпак, қолғап, шалбар, жылы бөрік) жинады. Жеке азаматтар Диденко – 1 мақта шалбар, Летягина, Горобец, Амбросимов, Свиридовтар 3 көпшік, ішкіім, жылы шұлықтар тапсырды. 1-4 класс оқушылары жылы ішкіім, ақ жайма, көпшіктыс, орамал, құлақшың, шұлықтар жинады. Вознесенка селосының қызметкерлері мен жұмысшылары ай сайын 1 күндік еңбек ақыларын қалыпты түрде Отан соғысы аяқталғанша тапсырып тұруға шешім қабылдады. «Коминтерн» ауыл шаруашылық артелі ай сайын қорғаныс қорына 5 еңбек күннің ақысын жіберіп тұрды. Мұндай көмек қорғаныс қорына Жеңіс күніне дейін көрсетіліп тұрды.

1941 жылы «Мәртөккөмір» шахтасы жұмысын жүргізе алмады, жылдық тапсырманы тек 43,7 % орындады. Қазан айына таман шахта жұмысын жақсартты. Қазанның екі онкүндігінің тапсырмасын 100,5 % орындады. Шахтерші Аманбаев өзінің тапсырмасын 136 %, Майоров пен Наврозов шахтершілері 140-147 % орындады, көмір

тасымалдаушы Мирошниченко, Буйнов тапсырмасын бір жарым есе, Дьяченко – 139 % орындады.

Аудан колхозшылары еңбек қарқынын күшейтіп, оны 200-300% орындауға шешім қабылдады, тапқан еңбек күндерін майданға жіберді. Құмсай еңбекшілері бірінші болып қолдады.

1941 жылдың күзінде ақсақалдардың ақылымен мал шаруашылығы қысқы айларда малды тебінгіге жіберді. Бұл жағдайда малшыларға киіз үй, жер үй, палатка керек болды. Сондықтан сол күнге дейін сақталған ескі орындарды қайта қалпына келтіруге тура келді. Далалықта малға арналған қарапайым қоралар дайындалды. Ол үшін ұзындығы 50-90 метр, тереңдігі 3-4 метр ор қазылып, төбесі қамыс, талмен жабылды. Қыста өсіп тұрған шөпті қар, мұз жауып қалғанда, қарды жұмсарту жұмысы жүрді, кейде табын-табын жылқыны айдап өткізді. Жалпы тебінгіге шығу 10 қазаннан басталып, барлық жағдай жасалып, бүкіл мал қарашаның аяғында қысқы тебінгіге шығып болды. Мәртөк ауданының 21 колхозы малды қысқы жайылымға Шалқар ауданына жіберді. Барлығы 11066 бас, көбі қой малы жіберілді. Бұл қалған малды бағып-күтуді жіңідетті. Әрі соғыс жүріп жатқан облыстардан айдап әкелінген малға да орын керек еді. Айдап әкелген малға айрықша күтім керек болды. Жолшыбай ауырған, әлсіреген малға жоғары сапалы азық бөлінді. Шалқар ауданына бізден барған малға шөп шабылып жіберілді.

Соғыс басталғаннан екі айдан кейін біздің ауданға жау басып алған аумақтардан көшіп келушілер көбейіп кетті. Оларды Жайсаң, Вознесенка, Коминтерн, Қаратаусайға орналастырды. Олар азық-түлікпен қамтамасыз етілді. Ауыл еңбекшілері ауыл шаруашылық өнімдерін көп өндіріп, үкіметке тапсыру керектігін түсінді. «Свет» колхозындағы 5 фермада 2175 бас мал болатын, ол 8670 л сүт, басқа да өнімдерді үстемелеп тапсырып, 1941 жылдың жоспарын күн ілгері орындады.

Шошқа фермасының меңгерушісі Дарья Марченко қарамағындағы 22 аналық шошқадан 274 торай өсіріп, тапсырмасын 124,5 % орындады. Ол 30 шошқаны бағып, өсіргені үшін қосымша ақы ретінде 24 келі ет алды. Анастасия Мельник, Варвара Шейкова да жоспарын асыра орындап, 110 % көрсеткіштері үшін еңбегіне 2 торайдан алды. Кітапхана меңгерушісі Лымарь егін ору науқаны кезінде 10 колхоз газетін, 11 бригада газетін шығарды.

Түнде еңбекке араласып, 100 % орындап отырды. Колхоз еңбекшілері ұлы еңбектен тысқары қалмады. Тары өсіруден бұрын болып көрмеген көрсеткішке жетуге тырысты. Сол үшін егіндікке таңайтқыштарды көптеп тасыды. Жерді 120 т көң, 50 ц күл, 38 ц суперфосфат, 28 ц селитрамен тыңайтты. Екі рет қар тоқтату жұмысын жүргізді. Егіс көктегенде, 2 рет шөптеді, 650 тышқан қырды. Соның нәтижесінде әр гектардан 31 ц тары өндірілді. Алған өнімді қорғаныс қорына тапсырып, үкіметке сатты.

1942 жылдың көктемінде біздің ауданда темекі өсіру қолға алынды. Бұл өсімдік тыңайтқыштарды көп керек қылды. 1 га жерге 180 т көң шығарылды. 1 га жерге темекінің 54 мың тамыры егілді, әр тамырдың арасы 36-54 см болуы керек болды. Бұл жұмысты адамдар қолымен атқарды. Темекіні күту, жинау көп қиыншылық туғызды.

1942 жылы жас баладан еңкейген қартқа дейін жұмыс істеді. Мұғалімдер майданға кетті, аудандық газетте олардың хаттары басылып тұрды. Оқушылар да қолдарынан келген жұмысқа аянбады, күрек, тырма жасап, трактордың құрылысын оқып үйренді. Әдейі курстар ұйымдастырылып, тракторшылар дайындалды. Дайындалған 49 тракторшының 34-і әйел еді. Олар түнде малға азық тасып, күндіз егін жұмысына араласады.

1942 жылы үкіметке мәртөктіктер 172099 ц астық 5999 картөп, 2399 көкөніс 18555 ц шөп тапсырылды. Бұл соғысқа дейінгі көрсеткіштен әлқайда көп еді. 1943 жылы үкіметке 9305 ц ет, 21719 ц сүт, 265 ц брынза, 20482 дана жұмыртқа, 474 ц жүн өткізді (бұл 1940 жылымен салыстырғанда ет 3416 ц, сүт 7934 ц, брынза 147 ц, жұмыртқа 1813 дана, жүн екі есе көп).

1943 жылдың ауыр қысынан мал ауыр жағдайда шықты. Бұл үшін колхоздар айып тартты. Мысалы, «Париж коммунасы», «Крестьянин» колхоздары 1000 сомнан, колхоз басшылары мен менгерушілері 100 сомнан айып төледі. Сот Фатиев Иван Алексеевичті колхоз бұқасын ұрғаны үшін 2 жылға бас бостандығынан айырды. «3 интернационал» колхозында малды бағу кезегінде 2 бас малды өлтіріп алғаны үшін Туралы Катеєв 3 жылға түрмеге отырғызылды.

Егін даласында балалар мұғалімдерімен жұмыс істеді. Қыздар егінді шөптеді, ұлдар шөп шапты. Газетте: «1943 балалар жан аямай еңбек етіп, жоспарын 1,5 - 2 есе орындайды, олардың ең үлкенінің

жасы 12-де» - деп жазды. Суханов атай 70 жасына қарамай, 10 күн ішінде 97 га жердің астығын орды. Соғысқа кеткен күйеулері мен аға-інілерінің орнында әйелдер қажырлы еңбек етті. Олар тракторлар мен комбайндарға отырып, бригадаларды, колхоздарды басқарды. Жеңіс жолында көп күш-жігерін жұмсаған Евдокия Никитична Иващенко болды. Соғыс алдында Мәртөк МТС-інде трактор бригадасының бригадирі болған, ал қатерлі 1941 жылы ол «Крестьянин» колхозының басқармалығына сайланып, 11 жыл жұмыс істеді. 1948 оған Социалистік Еңбек Ері атағы берілді.

1943 жылы Мәртөк МТС-інің әйелдер тракторшылар бригадасы Республикалық жарыста 2-ші орынға ие болды, ал тракторшы Ж.Исжанова, осы бригадadan, СТЗ тракторымен 402 га жер жыртып, тапсырма бойынша 200 га, 400 кг жанармай үнемдеді. Соғыс кезінде Ново-Федоровка МТС-інің тракторшы-комсомолдары Александра Небоженко, Агафья Сырнина жақсы көрсеткіштерге жетті. «Степь» колхозының тракторшы-әйелдері А.Яворская, М.Тимошенко тракторымен стахановша жұмыс істеп, берілген мөлшерді 125-130 % орындады.

Еңбекте ерлік көрсеткен «Степь» колхозының шошқа фермасының менгерушісі Мария Михайловна Чипегина. Оның жолдасы майданда Отан үшін қаза болған М.М.Чипегина бір аналық шошқадан 22 торайдан, кейін 11 аналық шошқадан 306 торай алып, сол уақытқа дейін болмаған көрсеткішке жетті. (Бұл Қаз ТАГ-тың мәліметтері бойынша). 1948 жылы М.Михайловаға Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Осы жоғары атаққа «Социализм» колхозының қойшысы Н.Горобец те ие болды.

Мәртөктіктер тылда ғана ерлікпен жұмыс істеп қоймай, аудан комитетінің басқаруымен майданға да үлкен көмек көрсетіп отырды. Қызыл Әскер жауынгерлеріне, жетім балалар фондына ақша, құнды заттар, әртүрлі сыйлықтар жиналды. 1943 жылы ең қарт колхозшы, Студенческий селосынан, Маштай Урдубаев танкілер колоннасын құру үшін 30 мың сом және 60 пұт астық, Трофим Кокоза осы мақсатта 60 мың сом, 40 пұт астық, ал «Свет» колхозының атақты шошқашысы Дарья Васильева Марченко 56 мың сом және 100 пұт астық, Анастасия Ивановна Копыца – 50 мың сом, Клавдия Ивановна Глушапкина – 25 мың сом тапсырылды.

Мәртөк мектептерінің оқушылары «Мәртөк пионері» танкісін құруға 12,200 сом жинады. Жайсаң орта мектеп оқушылары

Қазақстан комсомолы атындағы танкі колоннасын құруға 1277 сом 52 тиын жинап берді.

«Ударник Казахстана» танкілер колоннасын құру үшін Мәртөк ауданының еңбекшілері 2 млн 513 мың сом және 11 мың 688 пұт астықты Қызыл Әскер фондына тапсырды. Осындай елжүлі еңбектері үшін Жоғарғы Бас Қолбасшы И.В.Сталин өзінің жеделхаттарында Мәртөк ҚП (б) аудандық комитетінің хатшысы П.С.Могилевке шын жүректен алғысын білдірді.

Осыдан басқа аудан еңбекшілері тек соғыстың бірінші жылы Қызыл Армия жауынгерлеріне 3 вагон сыйлық жіберді: соның ішінде 1 вагон бидай, 2-ші вагон – шикісөк, 3-ші вагон – әртүрлі сыйлықтар. Аудан еңбекшілері соғыстан зардап шеккен жерлерге заттай көмек көрсетті. Сталинград қаласының еңбекшілері мәртөктіктерге шын жүректен алғысын жолдады. Олар: «Сіздің сталинградтықтарға көрсеткен қамқорлықтарыңыз біздің батыр қаланың тұрғызушыларын жаңа еңбек ерліктеріне жандандырды. 1944 жылы біз сіздерге мол егін жинауға тілектеспіз. Мәртөк ауданының колхозшылары, Ақтөбе облысының басқа аудандарына қарағанда, әрқашан да алда болып келеді. Біз алдағы уақытта да жеңіс біріншілігі сіздердің берік қолдарыңызда болады деген сенімдеміз. Біздің жалынды сталинградтық сәлемімізді «Степь» артелінің колхозшыларына, Сталин, Энгельс атындағы колхоздарының колхозшыларына жеткізуіңізді өтінеміз, өйткені олар Сталинград трактор зауытының құрылысшыларына деген сыйлықтарын жинауда айрықша ат салысты.» - деп жазды.

Біздің жерлестерімізге қанша қиын болса да, олар қаймықпады. 1944 жылы Мәртөкке қарт колхозшылардың аудандық жиналысы болды, онда 150 адам қатысты. Онда олар барлық облыс колхозшыларына үндеу жолдады. Онда былай делінген: «Біздің балаларымыз, немерелеріміз Отанды қорғауға аттанды. Колхоз шаруашылығы қарттар, әйелдер, жастарға қалды. Біз – қарттар олардың алдында жерге қарап қалмауымыз керек!». Олар сөздерін жерге тастамады. Еңбек ардагерлері елді ұятқа қалдырған жоқ.

Сөйтіп, Шевченко ауыл шаруашылық артелінде, таң атып, күн батқанша, шөп шабуда 5 кісіден құрылған бригада және 85 жастағы қарт Мощенко үлгілі еңбек етті. Таңертең ол бригадаға ертемен су, тамақ әкелетін, сонан соң, қалғандарымен бірге шөп шабуда күндік тапсырмасын орындап отырған. Сонымен қатар жастардан

қалыспай еңбек еткендер: 72 жастағы тарышы Бердалы Мүсіралин «Торанғұл» колхозынан, 68 жастағы малшы Яков Эгин «Ударник» колхозынан, 65 жастағы бригадир Василий Приходько «Украинец» колхозынан, 77 жастағы колхозшы Зиновий Усик, «Красный пахарь» колхозынан және де көптеген колхозшылар.

Міне, осылар бірінші болып атақты тарышы Шығанақ Берсиевті қолдағандар. Бір жылдың ішінде ауданда тары егісінің көлемі 1200 га, ал суарылатын жердің көлемі 1227 га болды. «Жаңа таң» колхозынан Қарасай Шелеповтың звеносы суарылатын жерлерден көкөністерден, картөптен, тарыдан көп өнім алды. Құмсай колхозынан А. Тимошенко да сондай табыстарға жетті.

1944 жылы екпінді огород егуші бригадир Бупкова, «Степной пахарь» колхозынан, бір гектардан 800 ц қызылша, сәбіз алды. Ол «екпінді» деген атаққа өзінің қажырлы еңбегінің арқасында жете алды. Сөйтіп, жылда үкіметтің жоспарын асыра орындаумен бригада жылдан жылға көкөніс пен картөптен мол өнім алып отырды. Сол бригаданың колхозшы әйелдері колхоз бағып өсірудің ұйтқысы болды. 1944 жылы 60 түп алма, көптеген құлпынай, таңқұрай көшеттері отырғызылды. 2-3 жылдан кейін бақ өзінің жемістерін бере бастады.

1944 жылы атақты тарышылар Қарасай мен Мария Величко 51 га жердің әрбір гектарынан 24 центнерден өнім алды.

«Степь» колхозы жылда астықтан, көкөністен, бау-бақпадан аудан бойынша бітік өнім алып тұрды. Далада 24 келілік асқабақтар, қарбыздар жатты. Кенешөп жақсы шығып, одан мықты жіптер иірілді. Қолхоздың шеберханаларында, ұсталарында артельге керекті заттар, айырлар дайындалып, қой терілері иленіп, байпақ басылды. Колхоз өзінің жеке қант қызылшасы мен көкнәрінен хош иісті кәмпиттер мен пряниктер дайындады.

«Степь» колхозында алма, таңқұрай, құлпынай, жүзім бірнеше жылдар бойы өсті. Біздің ауданда мал өсіру ең басты шаруашылықтарының бірі болды. Мал өсіру шаруашылығына колхоздардың жартылай бөлігі, ал кейбір колхоздарда жартысынан көп бөлігі арналды. 1944 жылы үкіметке 8422 ц ет, 15704 ц сүт, 191 ц – ірімшік, 317 ц жүн тапсырылды.

Біздің ауданда жылда тұрақты өнім алу – оңай емес. Көптеген колхоздар 1944 жылы, ауа райының қолайсыздығына қарамастан, бітік, сапалы өнім алды. Бұл өнімді алу үшін қолдарынан келгенше

барлығын жасап, бөгеттер салып, арықтар қазып, қажырлы еңбек арқасында ғана алды. Қиындықтарға қарамастан, әйелдер мен жастар жер қазып, бөгеттер мен арықтар жүргізіп, астық үшін ұдайы күресте болды. Отанымыздың көркеюі үшін өз күштерін аямай жұмсаған құрылысшыларымыз жасасын!

2 көрсеткіш беріп, еңбек еткен Студенческий бөгетінің құрылысшылары: Моцик Мария, Демидова Тоня, Зобенковтар Галя, Вера, Дарвина Валя, Пятянина Дуся, Иргалиев Николай.

Аудан еңбекшілеріне қырда еңбек ету 1944 жылы ерекше орын алды. Бүкіл колхоздар бөгет салып, арық қазуға кірісті. Кейбір құрылымдар колхоздарға келіп, осы игілікті істе ақ ниеттерімен көмектерін көрсетті. Мұнай қоры ұжымы, 12 адамнан тұратын, бір күнде 130 кубометр жер жұмысын жасалды. Шөп қоры ұжымы демалыс күні бір кісі басына 5-6 кубометр жерден игерді т.б.

Отанға, елге астық керек! Аудан колхоздарының даласында жүздеген гектар жерде астық жиналмай қалды. Колхозшы әйелдер мен жастар, оқушылар даладағы бір дән, бір масақ бидай үшін еңбекте үлкен ерлік көрсетті. Егінді уақытында жинау, бір масақ қалдырмау - бұл Отанымыздың жарлығы еді! Егілген егіннің бір дәнін қалдырмай жинап, үкімет пен колхоз қамбарларына құю керек!

Егін жинау, оны үкіметке тапсыру жұмысы күндіз-түні ұйымшылықпен жүргізілді, өйткені нан - Жеңіс құралы. 25 қыркүйекке дейін астық түгел жиналып болды. Тек «3 интернационалда» жиналған масақтардан 25 ц дән алынды.

Барлық жерлерде саршұнақтармен күрес жүргізілді. Жастар, оқушылар олармен күрес ұйымдастырды, арнаулы оқушылар бригадалары саршұнақтарды құртты: індерін суға толтырып, ілмектерімен кеміргіштерді сүйреп шығарды, қақпандар құрды. Оқушылар бригадалары күніне 800-1000 бас тышқаннан аулады. Кейбір «екпінділер» күніне 100 саршұнақтан аулаған күндері болды.

1944 жылы «Мартукуголь» шахтаның ұжымы көтеріңкі жоспар алып, тапсырмаларын абыроймен орындап шықты. Шахта ай сайын жүздеген тонна көмір беріп отырды, сөйтіп берілген тапсырмаларын бірнеше есе артығымен орындады. Тамыз айының көмір тапсыру жоспары 5 күн бұрын орындалып, 456 т көмір шығарылды. Алдыңғы қатарлы көмір ұнғылаушы сотник Василий бір күндік жоспарын 334 % орындап, күніне 8,4 т көмір тапсырып отырды.

«Степь» колхозының арашылары жылдан жылға ара жинаудан жақсы көрсеткіштерге ие болып отырды. 1944 жылы ара ұяларын 2 ретке көбейтіп 1 ара ұясынан 30 келі таза бал және 1 келі балауыз алды.

Біздің Армияның табанды күресі колхозшыларымызды қызу да екпінді еңбекке жетелеп отырды. Атақшы тарышы Ш.Берсиевтің жолын қуып, «Жаңа таң» колхозының үшінші звеносы (басшысы Шақанов) 1944 жылы 40 га жерден Ш.Берсиевтің өсіріп шығарғанындай өнім алуға ант берді. Жаңатандықтар күндіз-түні жер қазып, арықтарды қазуда, құруда 2-3 көрсеткіштен еңбек етіп, тапсырманы уақытында орындады. Бірақ кейбір істерде мақсат орындалмады, өйткені ыстық кезінде егін суарылмай қалды, трактор У-2 егін суаруға жарамсыз болып шықты. Тары 60 см көтерілді. Шөптеу жұмыстары бүкіл әйелдер, жастар, оқушылардың күшімен қолмен жүргізілді.

Дмитрий Иванович Белыйдың бригадасы өзінің тракторшы жұмыстарын өте ұқыпты орындады.

Көктемгі егіс кезінде майдан онкүндіктерінде колхозшылар бүкіл салып, үлкен жетістіктерге қол жеткізді.

Колхоз басқармасы Буртовой және колхозшы әйел Тарануханың үлгісімен Дерновая, Дубровная, Загорюлько егістің уақытында жұмысқа өздерінің сиырларын жекті.

Жер жыртушылар екі мезгіл жұмыс жасап, өздерінің тапсырмаларын 120-125 % орындады. 1944 жылдың 25 мауысымында Жайсаңда көпшілік қатысқан ерекше мереке өтті. Жайсаң бөгетінің салтанатты ашылуына 500-ден астам адам қатысты. Бұл құрылыстың тек қана Энгельс атындағы колхозы үшін емес, басқа көрші колхоздары үшін де маңызы зор еді. Бөгеттің сыйымдылығы – 400000 кубометр, тереңдігі – 4 метр. Бұл үлкен су қоймасы болды, 1944 жылы 400 га жерді суаруға жетті.

Студенческий поселкісінің тарихы да ерекше қызықты. Ертеде осы жерге жас геолог-студенттер көшіп келіп, содан оны Студенческий деп кеткен. Сол кездерде жастар бірінші болып қоныстанып, 1944 жылы сол жерде егін суаруға арналған құрылысты ұйымдастырды. Енді тарихқа көп жүгіне бермейік... Жастардың 11 шақырымдық үлкен канал салудағы еңбегін айта кету керек. Сталин атындағы колхозда бұл канал мыңдаған гектар жерге су жіберіп, 6 колхоздың егіс далаларын сумен қамтыған. Қия өзенінің Бөртеге

құятын жерінде су жүретін үлкен каналдың үлкен құрылысы басталды. Норма бойынша 6 кубометр судың орнына 30 кубометр суды жіберуге тек қана жігіттер емес, қыздар да қатысты.

30 наурызда осы канал салуға ауданнан 70 жас жігіт пен қыз келді. Барлығы осы каналдың құрылысына 350 жас адам қатысты. Құрылыс наурызда басталып, шілдеде аяқталды. Алғашқы каналмен су жіберілгеніне үлкен салтанатты той өткізілді. 2 шілдені – су жіберетін күнді, құрылысшылармен бірге бүкіл аудан халқы күтті. Әрбір колхоздан қонақтар келді. Салтанатты ашылу жиынға 700-ден астам адам қатысты. Обкомның хатшысы құрылысшыларға жалынды сәлемін, үлкен алғысын айта келді. Жас құрылысшылар Катя Беззуб және Николай Глухов алғашқы судың каналмен ағуына жол ашты. Міне, су келді! Су жүрді! Осы қуанышты күнді бәрі күткен еді. Қуанышқа шек жоқ. Жарқыраған сәуледей қыздар арыққа гүлдер лақтырып жатыр. Ол гүлдерді су ағысы ала жөнелді, су егінге қарай ақты. Шөлдеп тұрған егін жерлері сусындарын қандырып, жасыл кілемдей құлпырып кетті. Әрбір құрылысшының жүрегі қуанышқа толы.

Жалпы айтқанда, 1944 жылы 32 су құрылыстары жасалды, олар 6000 га жерді суға қамтыды. Осы үлкен іске еңбекке жарамды аудан тұрғындары шақырылды. Құрылысқа демалыс күндері де пайдаланды.

Тылда қалған аз ғана механизаторлар тәуілік бойы жұмыс істеді – ұйқысыз, демалыссыз. Бүкіл соғыс жылдары бойы Құрметті тақтадан Мәртөк МТС-ның комбайншысы Гусев Даниил Трофимовичтің есімі кетпеді. Комбайншылар Богатырев, Ф.Пчела, А.Усенко, Т.Иваницкий, Н.Поник, Екатерина Воробьевская, тракторшылар Агасан Мусина «Жаңа Елек» колхозынан, Третьяченко Екатерина мен Ольга Швачко есіл еңбегі үлгісін көрсетті. Соғыс жылдары майдангерлердің жанұяларына үлкен көмек берілді. Мәртөкте майдангерлердің балаларына үлкен асхана ашылды, онда 200 бала тамақтанды. Балаларды жақсы тамақтандыру үшін балық және құс аулауға, көкөніс теруге бригадалар ұйымдастырылып, жіберілді. 1944 жылдың сәуір айында майдангерлердің балаларына үкімет көмек ретінде 32 пар бөтенке, 30 костюм, мата, сабын мен шай берілді.

Тек қана тылда емес, майданда да Мәртөк тұрғындары ерлік көрсетті. 3000 астам жерлесіміз Ұлы Отан соғысына қатысты. Соның

ішінде үлкен ерліктері үшін 5 жерлесіміз Ұлы Отна соғысында Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды. Олар: Ф.Ф.Озмитель, М.С.Кожемьякин, А.Г.Батуриц, К.Я.Губин, Е.Мазков.

Соғыс та өтті. Ел өз жараларын емдей бастады. Колхоздар мен совхоздарды бекіту, нығайту жұмыстары басталды. Мәртөкте де осы жұмыс жүрін жатты. Ауданға жаңа техника келіп, өндіріс кеңейтіле бастады.

Соғыстан кейінгі Мәртөк. Елге қиын уақытта біздің ауданды азық-түлікпен қамтамасыз етуге үлкен көңіл бөлінді. Мәртөкте мал бағатын 5 жеке табын болды. Тұрғындар малды кезекпен айдады. Малға шөпті колхоз, совхоздан жұмыс істеп алды. Кейде ауыл шаруашылық басшылары аудан тұрғындарын шөпті маялауға, жинауға шақыратын еді. Осы жұмыстың ақысы ретінде шөп берілетін еді.

Мәртөкте «Заготкожсырьё» мекемесі жұмыс істеді. Ол мекеме халыққа тері дайындап, өндейтін еді.

Диірмен астық басты. Элеватордың жанында жем тартатын зауыт жұмыс істеді.

Соғыстан кейінгі жылдары халық осылай азық-түлікпен қамтамасыз етіліп, үкіметке де көмектесті.

1948 жылдың 20 мамырында Орталық Республикалық баспасөздерінде былай жарияланды: «Мәртөкте механикаланған май зауытының құрылыс жұмыстары басталды, ол жылына 2 млн. центнер сүт өндіреді.»

Колхоздардың біріктіруі басталды. Мысалы, 1950 жылы бірнеше шағын ауылдардың біріктіруінен пайда болған Ленин атындағы колхозы 4 жылдың ішінде ірі экономикасы дамыған шаруашылығына айналды. Егер біріктіргенге дейін егін көлемі 3646 га, саунды сиыр саны – 286 болса, 1954 жылы Ленин атындағы колхоздың егін көлемі 2,5 есе өсті. осындай үлкен өзгерістер басқа да шаруашылықтарда болды.

Аудан басшылығы мал санын көбейтуден басқа құс пен құс жұмыртқасын көбейту мәселесімен айналыса бастады. Жергілікті инкубатор станциясының құрылысы басталды. Алғашқы өнімі 1950 жылы алынды. Бір маусымда 230 мың балапан шығарылатын еді. Бұл өнім ауданды жартылай қамтамасыз ететін.

1951 жыл Аудан тұрғындары көктемде көркейту, көгалдандыру жұмыстарын өткізетін еді. Кейін көлдің құрылысы аяқталды. Темір

жол астынан көлдің суын толықтыратын екі құбыр салынды. Отырғызылған ағаштар мен гүлдерді суару үшін көше бойы арықтар қазылды. Сонымен қатар өлген ағаштардың орнына қайта ағаш отырғызылып, 15 мың сәнді өсімдік отырғызылды. Адамдар қолдарына күрек, зембіл, кейбіреулері ат жегіп, жұмыс күні біткеннен кейін тал отырғызуға шығатын еді.

Осындай жұмыс нәтижесінде ауданда 5180 астам көшеттер мен жеміс-жидек талдары отырғызылды.

50-ші жылдары Мәртөк жастары үшін кешкі мектеп ашылды. Оның басшысы Константин Яковлевич Яблуновский болды.

1953 жылы ауданда соқырлар ұйымы құрылды. Бұл ұйым аудандағы мүгедектердің мәселелерімен айналысатын болды. Оларды оқуға, жұмысқа орналастырып, басқа да көмек көрсетуді ұйымдастырды. Осы қоғам мүшелері жылына 1 рет Мәртөкте конференция өткізетін еді.

50-ші жылдары аудан тарихында ауыл шаруашылығының көтерілу жылдары болып саналады. 1954 жылы Наурыз Пленумында өндірістің шұғыл өсуі бойынша бағдарлама қабылданды. 18 науырызда Мәртөкте партактив өтті, онда «Астықтың өндірілуі және тың мен тыңайған жерлерді игеру» мәселесі қаралды. Осыған орай ауданымызда 1954 – 1959 жылдары 25 мың тың мен тыңайған жерді игеру жөніндегі нақтылы іс-шаралар белгіленді.

Сол уақытта біздің аудан облыс бойынша алдыңғы қатарда болды. Колхоздардың табыстары 1953 жылы бұрынғы жылдарға қарағанда 15,8 млн сомға көбейді, ал колхозшылар күніне 6 келі нан және 2 сомнан бастап 7,5 сомға дейін алатын еді. Бірақ ауыл шаруашылығының даму деңгейі партияның тың мен тыңайған жерлерді игеру бойынша қойған талаптарына сай келмеді. Механизация болған жоқ. Адамдар қолдарына күрек алып, астық тиеп, жем берді. Малдың астын тазартып, малды суару да қолмен жасалды. Астықпульттер, астық тиегіш машиналар, электромоторлар ол кезде аз болатын. Жергілікті электрстанциялардың қуаты аз болды, кейбір ауылдарда тіпті болған жоқ.

Техника жетіскен жоқ. Бүкіл ауданда тек қана 325 дөңгелекті және шынжыр табанды тракторлар және 172 комбайн бар еді. Олардың тозығы жетіп, жөндеуден шықпайтын еді. Тың уақытында шыққан ДТ – 54 тракторлары ауданға әлі жеткен жоқ. Көлік жағдайы

қиын еді. Машиналар болмағандықтан, шаруашылықтарда арба, атты шаналар қолданылды.

«Бізде 20 арба мен 2 машина бар. Арбаларды біз өздеріміз шеберханада жасаймыз, олар арзан және мықты болып шығады,» - деп сол уақыттағы үздік «Путь революции» (Рыбаковка) колхозының басшысы Кузьменко үлкен мақтанышпен айтатын.

«Свет» (Вознесеновка) колхозының трактор бригадасында 6 прицепті комбайн болса да, астық жинаған уақытта 2-3-і ғана жұмыс істеді.

Сонымен қатар маманданған кадрлар да жетіспеді. Инженерлер де, ауыл шаруашылығының басшылары да жоғары білімсіз болып, механизаторлар жетіспеді. Осындай жағдайда аудан тынды игеру жұмысына кіресе бастады.

Партияның үндеумен тыңның игеруіне өз еркімен мыңдаған адамдар келді. Бірінші айда ауданға 78 адам келді. Адамдар топ, отряд болып, отбасыларымен келе бастады. Олардың ішінде 40 адам Кировтан, 57 адам Харьков облысынан, 200 шақты адам Запорожьеден қоныс аударды.

Қазақстан астанасы Алматыдан алғашқы келген энтузиаст-комсомолдарды салтанатты қарсы алды.

Сол жылдардағы жастардың патриоттық екпіні туралы комсомол Мария Власова «Сталинское знамя» газетінің беттерінде былай деді: «біздің әке-шешелеріміз, аға-әпкелеріміз Россия патшалығының қираған орнына Кеңес Үкіметін орнатып, жаңа қоғам құрды. Оларға сонда жеңіл болды ма? Оларға бізге қарағанда жүз есе қиын еді. Бірақ олар сонда да қойған мақсаттарына жетті. Біз де, қазіргі жас ұрпақ, өзіміздің қойған мақсат, міндеттерімізге жетеміз және барлық қиындықтарды жеңіп, бізге білдірген сенімді ақтаймыз.»

Тың ата-баба жерінде туып-өскендердің де, алғашқы 1954 жылдың көктемінде келгендердің де, кейінірек астық үшін үлкен күреске түскендердің де — бәрінің де табандылығын, беріктік, достық сезімдерін сынға түсірді. Тың олардың мінездерін шынықтырды. Бұл жазық далаға жас энтузиастар тиелген эшелондар бірінен артынан бірі келіп жатты. Тың игерушілер облстық «Жем дайындау» кеңсесінің қасына келіп жатты, ол алыстан кішкене вокзал секілді еді. Кеңсенің қасы чемодандар, тамақ салынған бумалар, басқа да заттарға толып жатты. Басқарма кабинетінің алды билет

кассасы сияқты халыққа толы. Онда келген тың игерушілерге бағыттама беріліп жатыр. Жастардың арасында күлкі, көңілді әңгімелер естіледі. Бұрын қазақ жерінде естілмеген: орыс, украин, латыш, литов, армян, грузин, молдаван мен эстон және т.б. тілдерде өлең, әңгімелер естіледі.

Біздің ауданда 1954 – 1955 жылдары 25 мың гектар тың және тыңайған жерлерді игеру бойынша нақтылы шаралар белгіленді. 1955 жылдың аяғында белгіленген жоспар 5 мың гектар артық орындалды. Тыңды игеріп, үлкен астықты жинауға келген жас патриоттардың арасында Ярослав облысынан келгендері де болды. Ленин атындағы колхозға Яровлав облысы Шербаков қаласындағы педагогикалық институтының 48 студенті келген еді. Алғашқы уақытқа оларға өте қиын болды. Оларды қай жұмысқа жіберсе де, бар ынтасымен жұмыс істейді. Қыздар қолдарын бингпен байлап алып, шөп үйісті, жем лақтырысты. Сөйтіп жұмысқа кірісіп кетті.

Ново-Федоровканың ауылының орталық қырманында келген қыздар мен жігіттер де жұмысқа бірден кірісіп кетті. Ярославтықтар бір ауысымда бір жарым көрсеткіш беретін еді. Олар комбайндармен қырманға келген астықты кідірмей түсіріп тастайтын. Ярославтан келген тыңшылар Шевченко селосында да жұмыс істеді. Күн сайын комбайндардан қырманға 300-360 ц. астық түскен.

Украинаның Николаев обласынан біздің ауданға комбайншылар өздерінің комбайндарымен келді. Олар Калинин атындағы колхозының астық далаларында еңбек етті. Күн сайын олар 16-18 гектар астық орды.

«Заветы Ильича» колхозында Молдавиядан келген комбайншы Иван Рошу жұмыс істеді. Тың игерушілердің бір тобы Степановка, Андреевка, Шевченко, Жайсаң ауылдарына келді.

Тың игеруге келген комсомолдармен бірге жергілікті жастар да жұмысқа белсене қатысты. Ауданда ондаған тың игеру бригадалары құрылды. Сол 1954 жылдың көктемгі күндерінен жарты ғасыр уақыт өтті. Қазір біз «тың адамға бағынды» деп мақтанышпен айта аламыз. жігерлі, табанды еңбегі үшін жер адамдарға алғыс ретінде мың және миллионнан астам пұт нан сыйлыққа тартты. Бағынған тыңның бізге әкелген пайдасын сандар арқылы көрсеткім келеді. Ауданымызда тың игеру алғашқы бес жылдың ішінде 93 мың жерлері жыртылды. Соның ішінде 54 мың тың жер жыртылды. өткен жылдармен салыстырғанда астық даласының қаншалықты өзгергені

көрінеді. 1953 жылы ауданның егіс аумағы 95188 га құрды, немесе 2,5 есе өсті. Біздің ауданымыз астықты 1955 жылы мемлекетімізге 1,2 миллион пұт, ал 1974 жылы жеті есе артық сатты.

Тыңды игерген жылдардан кейін, 1975 жылға дейін, ауданымыз мемлекетке 90 миллионға жуық пұт нан сатты.

1956 жылы біздің Мәртөк элеватор жоғары көрсеткіштерге жеткені үшін КСРО-ның III-ші премиясына ие болды. Оның аумағында үлкен көлемде астық өнімдерін қабылдау, қайта өндіру, сақтау жұмыстарынан басқа үлкен құрылыс жүріп жатты.

Аудандық ауыл шаруашылық басқармасының қасында, элеватордың кіреберіс есігіне қарама-қарсы бес ай ішінде кірпіштен жаңа жөндеу шеберханасының, токарьлар және ұсталар цехтарының, электрцехінің, автомобиль, тасымалдау және басқа жабдықтарды жөндеу шеберханасының қабырғалары көтерілді. Осыдан басқа элеватордың аумағында бидай қоймасының іргесі салынды, қойманың сыйымдылығы – 3200 тонна, ал 2,5 айдан кейін пайдалануға берілді.

Тың тек көп астықпен ғана қуантып қойған жоқ, сонымен бірге мал шаруашылығының дамуына әсерін тигізді.

1955 жылы ауданның ауыл шаруашылығында 15740 ірі мал, 1874 шошқа, 44762 бас қой болды.

Тың игерген жылдары ауданымызға не берді? 1955 жылы ауыл шаруашылық дақылдарын егу аумағы 1954 жылмен салыстырғанда 25 % көбейді, соның ішінде ең маңызды бидай – 70,3, тары – 33,6, жүгері – 9,7 есе көбейді. Егін аумағының үлкеюіне Ново-Федоровка аумағындағы колхоздары жоғары көрсеткіштерге жетті, бұрынғы жылдары бүкіл дақылдардың егісін 49,5%, ал Жайсаң аумағындағы колхоздар – 27% көбейтті.

1955 жылдың аяғында ауданымызда тың жерлерін көтеру бойынша жоспары (25 мың га) 5 мың га артық орындалды. Аудан шаруашылығында алғашқы үш жыл ішінде 73 мың гектар жаңа жер игерілді.

Жерді игерумен қатар ауданымызда тоған, құдық, құбыр және суару желісін өткізу жұмыстары жүргізілді. 34 су қоймасы, 35 құдық шахталары және 2 суару құбыры салынды. 1957 жылы 30 жемсалғыш пен 3 аспалы жол орнатылды.

Аудан шаруашылығы тың жылдары автокөлік, трактор,

комбайндар мен басқа ауыл шаруашылық көліктеріне толды. Мал шаруашылық өнімдері мен шикізаттарды тапсыру көлемі және өнімділігі ұлғайды. Бір жылдың ішінде 1954 жылмен салыстырғанда ет тапсырысы 60 % көбейді, соның ішінде сүт 21%, жүн 22,5 % жұмыртқа 87% көбейді. Бір жылда ауданда 17 сиыр қора, 9 бұзау қора, 10 қой қора, 7 клуб және 287 тұрғын үйлер салынды.

Қарттар тың игеру тарихынан көп қызық оқиғаларды еске алады. Олар тек қуанышты күндерді емес, күнішті күндерін де еске алады. Тыңды игерген уақытта қара дауыл, жер эрозиясы, ғасырлар бойы қозғаусыз жатқан жерлерді жырту сияқты қиындықтарға кез болып, осы сынақтар да өткен.

Жайсаңның баяғы тұрғындары бір оқиғаны осы күнге дейін есіне алады. Ауылдың артында дала болатын. Онда сордан басқа ештеңе өспейтін. 1941 жылы қыста қар мол болып, көктемде Елек өзені тасып, сол дала суға батты. Су кеткеннен кейін онда қамыс пен лай қалатын еді. Уақыт өте ол жер шалғынға айналды. Шөп биік болып, беліне дейін жететін еді. 1954 жылы ол жерді жыртып, астында жатқан сорды сыртқа шығарды. Бұл жер егін дала немесе шалғын бола алмады.

Тыңшыларды сәтсіздіктер жеңген жоқ, керісінше жаңа бабын іздеуге итерді. Екі жыл өткен соң Мәртөк ауданына Томбов облысының Мичуринск қаласынан 500 жігіт пен қыз келді. Студенттердің үштен екі бөлігі «Держинск» атындағы совхозға жіберілді. Оларды қырманда жалау мен транспаранттар іліп, қуанышпен қарсы алды.

Химико-биологиялық бөлімінің 20 студент қызы Степь ауылына орналасты. Егер оларды ата-аналары көргенде, өз қыздарын танымас еді, себебі олар күнге күйіп, шынықты. Оларға көп жұмыс, қызық экскурсиялар, жақсы тамақ, қатты ұйқы – бәрі пайдалы болды. Жайсаңның астық беретін совхоздарының арасында Степь ауылы ең үздігі еді. Жайсаң ауылының төңірегінде, Елек өзенінің арғы жағында жаңа ауыл тұрғызылды. Тыңшылар Октябрь революциясының 40 жылдығын тойлаған күні сол ауылдың қоныс тойын да атап өтті. Степановка мен Ново-Федоровка ауылдарында құрылыс кеңейіп, бір жыл ішінде 40 тұрғын үй салынды. 4 клуб, наубайхана, мектеп, 90 жеке үй салынды.

Мәртөк жерінде бірінші рет тойланған өнім мерекесінде нантұзды құрметті қонақтарға тек бір ғана кісі емес, кездесулерге келген

қатысушылардың көбісі сыйлады. Нанды қолдан-қолға комбайншы – жүргізушіге, жүргізуші – агрономға беріп тұрды. Бұл дұрыс болатын, өйткені бұл адамдардың барлығы да нан өсіру жұмысына қатысты.

Ақ ауылдар кең байтақ далада күнмен шағылысып, сәтті күннің түрлі бояуларымен саяхатшылардың назарын аударып, біздің адамдардың еңбегімен жасалған әсем өмір жөнінде баяндап береді. Нан өсіретін адамдар осы ауылдарда тұрады. Нан – бүкіл халықтың рухани азығы, дүниедегі ең жоғары өлшем. Жерімізде нанды қасиетті нәрселердің бірі деп тұтқан. Сондықтан тың – Отан тарихымыздың мақтанышы.

20 жылдан кейін ірі малдың саны үш есе, шошқаның саны он есе көбейді. Мал шаруашылық өнімдері бірталай көбейді. 1953 жылы колхоздар мен совхоздар мемлекетке 13617 ц. ет, 36637 ц. сүт сатты. 1974 жылы мемлекет аудан шаруашылықтарынан 63306 ц. ет, 199039 ц. сүт алды. Ет тапсыру көлемі 4 есе, сүт – 6 есе; жүн – 1,7 есе өсті. Үкімет ауыл шаруашылығында болып жатқан істерге ықпал етіп, ақшалай көмек көрсетіп, ауыл шаруашылығының жағдайын жақсартты. Тыңды игерерде ауданда 325 трактор, 172 комбайн болды, орта есеппен алғанда, бұл әр шаруашылықта 2-3 автокөлік деген сөз. 1975 жылы колхоздар мен совхоздарда 1152 трактор, соның ішінде 93 қуатты К-700, 647 комбайн, 500-ден артық автомашиналар болды. Егін жинау кезінде біздің аудан үлкен жетістіктерге жетті. 5 жыл ішінде 40 миллион пұт нан сатылды. Ауданымызда 1968 жылы өнім көп шығып, бір гектардан 15,8 центнерден алынды, ал мемлекетке 14,7 пұт нан сатылды. Мемлекет жоспарының тапсырмасы 247,4 % орындалды. Ірі мал мен шошқа саны көбейіп, өнім беру мөлшері едәуір көтерілді.

Тың мен тыңайған жерлерді игеру ісі ауыл шаруашылықтың, бүкіл экономика мен мәдениеттің, сонымен қатар маңызы зор саласының – мал шаруашылығының дамуының алғы шарты болды. Машина-трактор тұрақтары мен колхоздарының орнында 3 ірі совхоз құрылды. Олардың аумағында кейін 5 совхоз құрылды, солардың «Первомайский» совхозы шошқа бағумен айналысты, «Мартукский» совхозы (Қаратоғайдағы) 1976 жылдан бастап аудандағы ірі малды бағып-өсіру жөніндегі аудандық арнаулы шаруашылық құрылымға ауыстырылды. Орта есеппен 100 га егіс

даласына 4 ірі мал келетін еді, 70 жылдары ірі мал саны 2,5 есе көбейді.

Тыңды игеру алғашқы жылдары барлық жерлерде бірдей жердің құнарлы бірінші қабатын құртатын жерді аударып жырту, топырақты түрлі құралдармен өңдеу жүйесі қолданылған. Бұл жел эрозиясының жайылуына әкеліп соқты, ал бұл егіннің өнімділігіне әсерін тигізді. Мемлекетіміз еңбекшілерді эрозияға қарсы арнайы техникамен қамтамасыз етті. Сопақ соқалардың, сыдыра жыртатын құралдардың орнына жалпақ кесетін, терең жыртатын қопсытқыштар, иіе сияқты тырмалар қолданыла бастады, ал кәдімгі тұқым сепкіш орнына өзекті қолданыла бастады.

Ауданда дән шаруашылығына да назар аударылды. Бұған Дмитриевкада орналасқан тұқымды сынақтан өткізу учаскісі үлкен көмек көрсетті. 1937 жылдан бастап мұнда жергілікті ауа райына бейімделген, өнімділігі жоғары жаңа сұрыпты шығару бойынша зерттеу жұмыстары жүріп жатты.

Тыңды игеру материалды-техникалық жағдайының нығайуына септігін тигізді. Алғашқы жылдары мемлекеттің көмегінің арқасында трактор паркі 90 трактор, 100 астам комбайн және басқа да ауыл шаруашылық техникасына толды.

Үлкен автопаркінің болуы Мәртөкте автобаза салуды қажет етті. Оның аумағында 10 автомашина сиятын жөндеу шеберханасы салынды. Автобазаның қасында мамандар үшін екі пәтерлі тұрғын үйдің іргесі салынды.

Басқару және инженер-техникалық кадрлардың сапалық құрамы жақсарды. Тыңды игергеннен бір жылдан кейін ғана ауыл шаруашылығының 10 маманы колхоз өндірісін басқара бастады, жоғары және орта білімді 9 маман директор, бас инженер және МТС меңгерушілері ретінде қызмет атқарды. Колхоздарда 31 агроном, зоотехник, 800 астам тракторшы, комбайншы, трактор бригадаларының басқарушылары жұмыс жасады. Көптеген механизаторлар мен орта буынды ауыл шаруашылық мамандары Жоса және Жайсаң механизация мектептерінде даярланды. Ол уақытта бұл үлкен алға басушылық болып саналды.

Тың жерлерін игеру жұмыстары ауданымыздың экономикасының өсуіне жағымды әсер етті. Сол жылдары Мәртөкте үлкен құрылыс жүріп жатты.

1955 жылының жаңа құрылыстары – 4 малқора, 5 автогараж, 4

клуб, 3 балабақша, 3 электростанция, 2 артель басқармасы, 256 тұрғын үй.

1957 жылдың 1 тамызына дейін Мәртөк ауданының радиофикациясы аяқталды. 1955 жылдың 31 шілдеде Мәртөкте 300 орынды жазғы кинотеатр ашылды. 1956 жылы Мәртөкте универмаг дүкені, шайқана («Ақсу» кафесі), пошта өз есіктерін ашты. 1957 жылы телефон станциясының қайта құрылысы басталды.

1952 жылы келушілердің өз еркімен берген ақшаларына православ шіркеуі салына бастады. Бұрын Мәртөкте Әуезов көшесі мен Мир-Хайдаров көшелерінде мінажат үйлері болатын, кейін В.Комендантының құрылысы аяқталмаған үйін сатып алып, мехрапы мен звоницасы бар шіркеу салынды. Онда Дашевский мен С.Муляр священниктері (әр қайсысы 30 жылдан) қызмет етті. Бүгінгі күннің өзінде де аудан келушілерінің мәңгілік сақтауына әкеліп берген өулиелердің суреттері иконостасты безендіріп тұр. Отец Стефанидің әкелген қоңыраулары мәртөктіктер үшін үлкен мақтанш.

1957 жылы 13 шілдеде Мәртөкте шағын шіркеу ашылды. Білімді жинақталған қауым Алғашында қарттар жиналып бірге табынып, уағыздарды тыңдады. Әр жыл сайын келушілеркөбейіп, шақырылған жерге жиналатын. Осылай келе сенушілер «Шіркеуге татынушылар» қауымына жинақталды. Қауымдастықтың алғашқы жиналысына 1957 жылы 7 сәуір күні Вальдеде 100 адам жиналды. Бөлменің тарлығы қиындық тудырды. Қаудамдастық мүшелері тек жексенбі күні шақырылды.

1958 жылы 20 шілдеде Мәртөкте алғашқы шоқындыру басталды. Оны 11 адам қабылдады. Қауымдастықтың қиындығы бөлме - тарлығында болды. Шіркеу қажет болды. Сенушілер алғашында салынып бітпеген үйді тапты. Барлық құрылыс жабдықтарын өздері іздеп тапты. Кешкілік, жұмыстан босаған кезде барлық мүшелері жиналып, құрылысты жалғастырды. 1975 жылы 10 тамызда барлық қауымдастық мүшелері үшін бақытты күн - «Үйді жарықтандыру күні» болды.

Мәртөк орталығында (МТС) саябақ жұмыс істеді. Жұмысшылар күніне 522, 3-4 ағаштар отырғызылды. Шаруашылық техника мекемесінде 200 адамдық клуб ашылды.

Рауль Мир-Хайдаровтың «Ранняя печаль» кітабында елуінші жылдарда Мәртөктің қалыпқа келе бастауын жазады. Немістер

Мәртөкті жаңартуына үлес қосты. Ауыл-шаруашылық техника кәсіпорны – ең ірі кәсіпорын болды. Барлық аудандардың ауыл-шаруашылық техникаларын жөндеу нәтижесінде еліміздегі шаруашылық аудандарының бірі болды. Ауыл шаруашылық техника кәсіпорнына 550 трактор жөндеу керек болса, 580-ін артығымен жөндеп шығарды. Жөндеу жұмыстарын жақсы әрі сапалы жасауға тырысты, әрине қиындықтар да болды, бірақ ұжым барлығын жетістіріп отырды.

«Қаз.шар. техника» 1966 жылы әр күн сайын қақпадан 1 трактордан шығарды. Әр күн сайын жөндеу жұмысы жанданып, қараша аяғында 1968 жылы күн сайын жөнделген 3 трактордан шығарылды. Бұл жұмысшылардың талмай еңбек етуінің нәтижесі. Әсіресе жақсы көсеткіштер көрсеткен К.Руф, И. Мягкий, Э.Кехлер, Л. Ситко, В.Петерс және т.б.

Біздің шеберлер ауа-райының өзгерісіне қарамастан Қобдадан, Комсомолдан, Қарабұтақтан және т.б. аудандардан тракторлар жөндеуге әкеліп жатты. Комбайн жөндеуде 1968 жылы көптеген жетістіктерге жетті. 20 желтоқсан айында жоспар бойынша 150 болса, 170-і жөнделді. Ал 1969 жылдан бастап жаңа комбайн жөндеу цехі ашылды. Онда комбайнға қажетті жабдықтардың барлығы табылды. Бұрын 7 айда 7-8 комбайн жөндеуден өтсе, келе-келе 18-19, 1 жылда цехтан 146 жөнделген комбайн шығарылды.

Мәртөк аудандық «Қаз. Шар. Тех-к» бірлестігінде жас кәсіпкерлер болды. Жұмысшылардың жартысы әскерден келген жігіттер үлкен ықыласпен еңбек етті. Газосварщик, токарь, шлифовальщик, слесарлар болды. Жас мамандарды ұжымдық-жастар бригадасына 5 адамнан біріктіріп, жарыстар өткізіліп тұрды. Жұмысшылар ауылы көріктеніп келе жатты. «Қаз. шар-к тех.» әр жылсайын 2,3 және 1 комнатты үйлер қонысын тойлап жатты. Орталық адамдарды өзіне тартты. 2 мектеп жетерлік еді. Сонымен қатар, 13 шілде 1959 жылы Қызыл-жар ауылына 10 машина жаңа мектепке тас, фундамент әкелуге жіберілді (МОН №3). Арақашықтығы 50 км., сондықтан адамдар ертерек келді. Жексенбілік жақсы өтті, бірақ тасты жаруға өте қиын болды. Жексенбілікке 180 адам қатысты.

Екі ай өткеннен кейін Мәртөкке қайтадан жексенбілік болды, онда мектеп оқушылары, жүргізушілер, т.б. жұмыс жасап жатты. «Южэлеватормельстрой» мектептің тез аяқталуына 55 рейс жасаған

18 автомашина жіберді. Құрылысқа 100 кубометр тас тасылды. Құрылыс алаңында траншея ұзындығы 38 кубометр 70 грунт шығарған.

Бейбіт, жігерлі мұғалімдер еңбегі жетістікке жетті. 1964 жылы жаңа мектептің алғашқы қонырауы соғылды.

Мәртөктегі 60 жылдар басындағы келесі ең ірі құрылыс элеватордің құрылысы еді. Халық құрылысқа жұмыла кірісті. Халық саны 8 мың адамға жетті.

«Бізге үй салу түк емес»- деп әзілдейтін құрылысшылар. 2 апта ішінде 2 қабатты 16 квартирасы бар үйлер Мәртөк шетінде бой көтерді.

70 жылдардың басында біздің ауылда екпінді құрылыс жүріп жатты. Бульдозер үні, машина гүрілі, соғылған дыбыс естілді. Автокрандар биікке көтерілді. Силикат үйінділері үйлерге айналып жатты.

Ауыл қандай болу керек еді? Әрине әрі қарай өсе бермек.

Кішкене ауыл қысқартылған кішкене қалаға айналмақ.

Мәртөкті қалай көркейтуге болады, жақын аралықта ол қандай болу тиіс? Осындай сұрақтар сәулетшілерге маза бермеді. Міне ауыл құрылысы басталды. Көз алдында ауыл көркі өзгере бастады. Мәртөкте ескі бірнеше үй ғана сақталынып, жер үйлер шифермен жабдықталды. Блоктық және кірпіш үйлер көтерілді.

Ауыл орталығында – контор, дүкен, клуб, мектеп жол аймағында арналасқан. Жаңа үйлер бір көшеге тізбектелді. Әр үйге қажетті жер бөлігі қалдырылды. Ленин көшесінде (Көкіұлы) ауылдық адамдардың қажетіне 2 қабатты үйлер салынды. Үйде 2 ден 16 пәтер болды. Біріншісі – кіреберіс, үлкен қойма, және ортақ бөлме (асхана), дәретхана т.б. Әрбір пәтердің бау-бақшасы да болды. Осы уақытта сәулетшілер жеке құрылысқа 120 әртүрлі проект ұсынды. Барлық пәтерде қалалық үлгідегі асхана, алдыңғы және қойма бөлмелерінен үлкен болды.

Мәртөкте 1965 жылы 2 қабатты үйлермен бірге жаңа универмаг, райбыткомбинат жаңартылып, жаңа көшелер бой көтерді. Комсомол, Коммунальный, Совет, К.Маркс, Ульяновский... Үйлердің жанына 7 мың ағаш егілді. Көптеген тұрғындардың бақшасы гүлдеді. Барлығы да көз қуантады.

Селолық советте, атқарушы комитетінің шешімі бойынша жаңа үйлерге номерлер берілу керек еді. Батыстан бастап, шығыс бөлігін

камтиды. Огородная, Мостовая, Октябрь, Первомайская, Дорожная, Панфилов. Садовая, Больничная, Кооперативная, Комсомольская, Промышленная, Ульяновская, Почтовая, Коммунальная, Транспортная, Стрелковая, Чкаловская, Заводская, Калинина, Партизанская, Водопроводная, Темір жол станциясы маңындағы көше «Вокзал» көшесі атанды. 1961 жылы қаңтар айында үйлерді нөмерлеу аяқталды. Үй қожалары Мәртөк райкомхозға белгілерді әкелу керек болды, әйтпесе айып төленетін болды. Мәртөк селосындағы жолдардың дұрыс орналасуы жұмыс схемасымен бақыланып отырды. 1967 жылы жобалау-қисап құжаттар жасалынып, су жіберілу аумағы, жисктерді тегістеу және тротуарлар құрлысы қолға алынды.

«Абай» көшесі деп бұл көше кейінірек атанды. Бірінші «Запорожская» деп, сонан соң «50 лет Октября» деп атанған. Ол онша кең емес, бірақ жаз мезгілінде стадион үйлерімен және әдемі қақпалармен ерекшеленеді. Мұнда Мәртөк лесхозының кеңсесі де орналасқан. Бірінші көзге түсетіні: «Табиғатты сақтаңдар» және «Орман – біздің байлығымыз» деген плакаттар.

Қазір Қазақстан жағына барар жолда жас орман өсіп тұр. Бұрын жергілікті тұрғындар, бұл жерде ағаш өседі десе сенбес еді. Қателесіпті, қалай өсіп жатыр десенші!. Бұдан адамның табиғаты игере алатынын көруге болады.

60 жылдардан бастап орталық көшелерде ағаштар өсіріле бастады. Көз қуантатын – жолдағы Жаңа Таң орманы, оң жақ бөлігінде көптеген ағаш бұталар өсіп келеді. Бұл көшеттер ашық даланы әдемі, тардымды етіп көрсетеді. Бұрын колхозшылар бұл көшеттерді қолымен отырғызса, қазір машина қолданылады. Мәртөк маңында жас емендер шуылы естіледі. Бұл Мәртөк орманшыларының еңбегі. Олар біздің даланы орманмен, бақпен безедіреді. Орман 1964 жылы ұйымдастырылды. Орманшыларға алғаш кезде оңайға тиген жоқ. Техника жетіспеушілігінен көп жұмысты қолмен жасауға тура келді. Оған қарамастан ұжым 174 га ағаштар отырғызды. Жұмысшылардың көшеттерді күтуінің арқасында жас ағаштар жақсы гүлдеді.

Бұл жетістік тек халықты ғана емес, жұмысшыларды да қуантты – сусыз аймақта әртүрлі, бағалы ағаштардың егілді. Орман ұжымы тапсырманы табысты орындады. 2000 га жерге жас ағаштар, 47 га жерге алма ағашы, жеміс ағаштары отырғызылды. Орманға барлық жан-тәнімен берілген орманшы – Жиенбаев.

Әр жыл сайын орман шаруашылығы жаңа техникамен толықты, жұмыс күші көбейді. Машина қол жұмысын ауыстырды, өндіріс артты. 1969 жылы шаруашылықта 17 трактор, 15 орман шаруашылық машинасы, кескіштер, 6 вибрациялы культиватор машинасы болды.

Тек алғашқы 5 жылдың ішінде орман жұмысшылары 2072 га орман, колхоз және совхоз бөлігінің 145 га, 56 га жеміс ағаш отырғызды. Шағын орман 6-10 адам ғана жұмыс жасаған шаруашылығынан 150 адамдық ірі шаруашылыққа шейін өсті.

Мәртөктің шеткі аймағы кеңейді, ол жерде орман жұмысшыларына үйлер тұрғызылды, машина-трактор жөндейтін шеберхана болды.

Орталық жылытқыш құбыр жүйесінің кеңсесі, «Елочка» балабақшасын, шеберхананы және үйлерді жылытты. 1969 жылы орман жұмысшылары 550 га орман, 10 га бақша екті. 95 га ашық алаң қорғауға алынды. Өзара жарыса отырып, көптеген жұмысшылар өздерін еңбекте батырлық ерлігін көрсетті. Олардың ішінде ерекше көзге түскен С.Алейников, А. Покатил, Д.Конрад, М. Айтмағанбетов, Х.Жалменов механизаторлары, М.Степаненко, Н.Андрющенко, Б.Лунгол жүргізушілері, Е.Горнюк, Р.Гиль, П.Доброгорская, Е.Степаненко жұмысшылары. Біздің орман шаруашылығы тек көшеттер отырғызып қана қойған жоқ, орман және бақша өсірді, сонымен бірге көпшілік қолданатын күрек, сыпырғыш саптарын шығаратын цех болды. Бұл бұйымдар тек ауданның өзінде ғана емес, облыс, республикаға таралды. Кіріс 6 мың рубль құрады.

1970 жылы жоспарында: 500 жерге орман отырғызу, бақша аумағын кеңейту, орман тұқымын көбейту, колхоз, совхоздарды және басқа аудандағы орман шаруашылығын көркейту еді. Сол жылы орталық тұрғындар арасында жылдағы «Орман мен бақша айлығы» қайырымдылық акциясы өткізілді. Әрбір Мәртөк тұрғыны 25 қыркүйектен 25 қазанға дейін 1-2 ағаштан отырғызу керек болды. Қатысушыға отырғызу құрал-жабдықтарын орман шаруашылығы тегін берді.

Еңбекшілер бай астық өндірді. Сүт, ет беру жоспары толық орындалып, жүн беру жоспары орындала қойған жоқ. Біртіндеп астық ору аяқталды. Дала жолдарында күнделікті ауыр жүк машиналары астық тасыды. Нан өндіру тоқтаған жоқ. Әр күн сайын мемлекет қамбасы толып отырды. Әдетте тәулік бойы элеватор 600-

700 машина қабылдаса, кейде 890 машинаға жетті. Астық дайындау науқаны үшін еңбектің жанып тұрған уақыты. Тек астықты қабылдап алу ғана емес, оны бұзылудан сақтау керек болды. Күздік ауа-райының ылғалдылығы әсер етпей қоймады. Бірақ 1 сағатта 56 тонн және тәулігіне 1 мың тонн астықты кептіретін 4 кептіргіш болды.

1968-1969 жылдары егіншілер Отанға 126 мың тонн астық беру міндетті еді. Бұл міндет әр ұжымның алдында тұрды, алдағы жетістікке кету тұрды. Сөзге тұру үшін жердің әр гектарын қолданып, нәтиже шығару керек болды.

1968 жылы ауданға 500 комбайн және егін оратын машина әкелінді. 100 шақты автомашина астық тасуға жұмылдырылды.

187 мың га аумақтағы егістік алқабын егіншілер жинап алу керек болды. Адамдар нан үшін күреске түсті. Ал басқарушылар адамдар үшін жағдай жасаумен айналысты: жұмысшылар уақытында тамақтанып, ұйықтап, газет оқыды, әрбір бригада жылжымалы кітапхана болды.

1968 жылы шаруашылық ауданында тұрғын үй мен мәдени-тұрмыс жағдайлары қарала бастады. 100 тұрғын үй салынды. 3 мектеп, монша, асхана, спорт мекемелері, медициналық пункт.

Бұл жылы Мәртөк көшелерін жабдықтау басталды. Комсомлод Ульяновск көшелеріне асфальт жабылды. «Қазшартехникадан» темір жол станциясына дейін асфальт жолы төселді. Ленин көшесінде металдан жасалған жарықпен көріктендірілді. Мәртөктің шеткі аймақтары кеңейіп жарықтандырылды. Ленин көшесі мен тұрғын үйлерге жылу құбырлар тартылды.

60 жылдарың ортасында Мәртөк – Дмитриевка аралығында ұзындығы 20 км жаңа электр жолы тартылды. (Киров колхозы орналасқан жер.) Сым бойымен тоқ жүріп жатты. «Қазшартех» электростанциясынан ауыл үйлеріне электр қуаты жіберілді.

Адамның тұрмыстық жағдайына зор маңыз берілді. Орталық комбинатта тұрмыс жағдайына қызмет ететін тігін цехы ашылды. Кең зал. Екі қатарға 10 тігін машинасы орналастырылған. Терезеден түскен жарық қана емес, жарға ілінген күндізгі жарық лампалары болды.

Тұрмыс-жабдықтары бұрышында дайын киім, түрлі көрпелер бар еді. Ұжымда 60 адам болды. Үздік тігінші кадрлар қатарында Ектерина Лысова, Елизавета Диктер болатын. Олардың еңбек өтілі

көп болды. Олар жастарға тігінші мамандығын үйрете отырып, өз жұмысының әр қырын үйретті.

Колхоз, совхоздарда 1 жылда 14 мастерской ашылды. Мотоцикл және велосипед жөндеу енгізіліп, қосымша автомашина, бригадалар бөлінді. Онда етікші, шаштараз, сағат жөндеуші, электромонтерлер болды. 22 монша болды, 3 асхана салынды. Мәртөкте 15 км-ге созылған су құбыры салынды. Кинотеатр, мектеп-интернат, 4-8 бөлмелі үй, 2 асфальтталған көше, электр желісін жүргізу пункті құрылыстары кезекте тұрды.

Мәртөкте 1968 жылы кірпіш зауыты шаруашылық есебіне ауысты. Бұрын зауыт «Актюбжилстрой» трестіне бағынса, ал енді жергілікті органлар қарауына ілікті. Жылдық жоспар -1 млн 500 дана кірпіш.

Екі жыл өткен соң пеш қуаты артып, жылдық кірпіш – 10 млн данаға жетті. Кірпіш шығару сол кезге дейін маусымдық болып келді. Қыс мезгілінде жұмысшылар қысқартылып, оларға басқа мекемеледен жұмыс іздеу керек болды. Сондықтан тәжірибелі кадрларды сақтап қала алмады, техникалық процесс жетілмеді. Зауыт жаңа техника цехын ашып, еңбек ету процесін механикалау керек болды. Кірпіш тасу, төсеу, құю, сазды трансформаторға тарту жұмысы қолмен жасалынды. Тек қана пішнінің келтіру механикалық болды.

Қысқы мезгілде зауыт кадрларды жібермеу үшін, адамдарды жұмыспен қамтыды. Көмекші кәсіпорын ашып, 50 машинаға арналған тігін цехі, қараған сыпыртқысын жасау, жүн орамалдарын, жүн шулық тоқу, қыш бұйымдарын дайындау (мысалы, кеңінен қолданыста жүретін гүл өсіретін ыдыс) және т. б. жұмыстар атқарылды.

Бұл жұмыстар адамдардың еңбек өтілін сақтап, тек маусымдық жұмыспен ғана емес, жыл бойы жұмыс жасауға мүмкіндік берді. 1969 жылдың соңында Мәртөк тұрғындары өздері өндіретін сыра мен өз зауыттарынан шығатын әр түрлі нан өнімдерін пайдалана бастады. Орталықта жасыл желең көбейтілді. Мәртөк үйлерінде газплита қолданысқа енді. Тауар сатушылар алдында тұрғындарды тауармен қамтамасыз ету тапсырмасы тұрды.

Жоспар негізінде 16 млн сом тұратын тауар сатылу керек болды. Халықтың тұрмыс жағдайын жақсарту қарастырылды. Сонымен бірге сатушы мамандарын қатары өсіп, кадрларды дайындау, тәрбиелеу керегі тұрды.

Кооперативтік маман кадрлар толықты.

1966 жылы кәсіптік-мамандық бойынша 56 адам болса, 1968 жылы – 85 болды. Кооперативтік техникумның сырттай бөлімінде 47 адам оқиды.

Өткен жылы май зауытының жұмысшылары еңбек майданында танылды. Жоспар бойынша жалпы өнім 117,3% орындалса, жоспардан тыс 5300 центнер 5990 сарымай өндірілді. Сонымен қатар зауыт сүт, қурғақ сүт, балмұздақ шығарудан табысты еңбек етті. Осы жерден жылына 10 тонн сүт, қаймақ Ақтөбе қаласына жіберілді. Ол негізі сатып алушы. Қою сүт цехы ашылды. Кәсіпорынға 160 л ряженка бөлінсе, содан кеңейтіп сүт өнімдері цехы болды.

Автобаза ұжымы үшін халық шаруашылығына қажетті жүктерді тасымалдау 129% орындалды. Ал 70 жылдарда жүк тасымалдау 120 мың тоннаға, 2 есеге көп жолаушылар тасымалданды. Автобазада автобустар саны өсті

Егер 1968 жылы 11 болса, жарты жылды 16 болды. Бұл халыққа қызмет етуге жағдай жасады. Автобаза маңында құрылыс өндірісі артты. 13 орындық транспорт толық жөндеуден өтті, жұмысшыларға тұрғын үй және курсанттарға жатахана салынды, автостанция аумағына асфальт төселді.

60 жылдары әр дүйсенбі сайын кешкі 8-де селода жергілікті радио жұмыс жасауымен есте қалды. Радио 30-40 минут бойы хабарлар таратты. Жергілікті радио арнасында мұғалімдер, басшылар, ауыл шаруашылық мамандары сөз сөйледі. Олар аптадағы село жаналықтары, жұмыстан жетістіктер, көсеткіштер, мектеп өмірі туралы және тағы басқа заттарды айтты.

Ауданды радиофикациялау 10 жылдық жоспары 1958 жылы әзірленіп, өндірілген, бірақ 7 жылдан кейін 1965 жылы бұл жоспар 93,4 % орындалған. Ауданда 14 СРО байланыс министрлігінің және 18 колхоздық радиотораптары жұмыс жасады. Олардың 6152 радиоорны 37 елді-мекенге қызмет еткен.

70 жылдарға жақын аудандық электр шаруашылығы күрделіне бастады. Мәртөк аудандық электр торабы Ақтөбе электржелісінің басқармасы бойынша екінші орын алды. Жоғары вольттік жолдары 1000 км астамға созылды. 7 подстанция жұмыс жасады. Колхоз бен совхоздың 92 пайызы мемлекеттік желіге қосылды. 80 адамның орнына 48 адам жұмыс жасады. Ең тәжірибелі электриктер тоқпен жұмыс жасауға жіберілді. Ол уақытта олар аз еді. Жайсаң мен Жоса

ауылшаруашылық өндірістік-техникалық училищесінде ауылда жұмыс жасайтын электромонтерларды дайындайтын топтар құрылды. Егер бір подстанциясы жұмыстан шықса, бөтен подстанцияны қосады да, сынған подстанцияны бәрі бірігіп жөндейді.

1969 жылдан бастап жол құрылысының көлемі көбейді. Мәртөк – Қаратоғай, Жайсаң – Рыбаковка жолдарына гравит төселді.

Қаратоғай – Родниковка жолындағы көпірге ақша бөлінді. Ақырында асфаль-бетон зауыты мен ДЭУ-381 бойынша екі пәтерлі үйдің құрылысына қаржы бөлінді.

Жылдан-жылға аудандық мұғалімдер ұжымы көбейді. Педкадрлардың жалпы санына қарағанда, 55 мектептерде 261 жоғары білімді мұғалім болды. Мәртөктің соғысқа дейінгі жылдар деңгейі мен 1960 жылды салыстыру үшін кейбір сандарды сәйкестіру керек. 1966 жылмен салыстырғанда, 1937 жылы - 227 трактор, 1966 жылы – 1286 трактор болды. 1937 жылы 107 комбайн, 1966 жылы – 592 комбайн болды. 1937 жылы 47 автокөлік, 1966 жылы – 684 автокөлік болды. Радиоорын 1937 жылы – 402, 1966 жылы Мәртөктің екі көшесінің ғана радиомен қамтылуы бұл көрсеткіштен де көп болатын. 1966 жылы сауатсыздар мүлде болған жоқ. Өмір ағымы еңбекшілердің жалпы білім беру деңгейін көтеруін талап етті. Сондықтан жұмыстан қол үзбей білім алу кеңінен таралды. Ауыл жастарынан 500 адам Мәртөк, Жайсаң, Вознесенка кешкі мектептерінде және Коминтерн, Байторы орталау мектептерінде сырттай сыныптарында білім алды.

1925 жылы Мәртөкте 10 адамды жатқызып емдейтін алғашқы аурухана ашылды. Сонымен қатар ФАП болды. 1968 жылы ауданда 335 орынды аурухана және 38 ФАП болды. Жылына 5-6 мың адам қажетті стационарлық көмек алды. 158 дәрігерлік қызметкер, соның ішінде 15 дәрігер, 14 фельдшер, 155 орта білімді қызметкер, 100 жұмысшы персонал аудандық еңбекшілердің денсаулығын қорғаумен айналысты. Өз жұмысына берілгендер: Г.Ф.Ахметқалиева – Ново-Михайловка ауруханасының меңгерушісі, Ю.И.Горох – аудандық аурухананың терапевті, Ф.М.Темірова – аудандық аурухананың хирургі, В.С.Самойлова – Жайсаң ауруханасының фельдшері және т.б.

6 сынып оқушысы ира Клигун болашақта дарынды дәрігер Грищенко Ирина Федоровна 1968 жылдың 15 шілдедегі өз

шығармасын былай атады – «Өз пешемді мақтанып етемің». Ол: «Менің анам, А.П.Ершова – дәрігер, ол адамдарды емдейді, сондықтан мен өз шешемді өте жоғары бағалаймын. Оған қарасам: адамдарға пайдалы болу, қиын жағдайда көмектесу қандай ғажап екен деп ойлаймын! Өскесін мен де дәрігер боламын. Медициналық қызметкерлерге – адамгершілігі мол адамдарға – мол бақыт, ұзақ өмір тілеймін.»

Біздің ауданымызда «Қайрат» ерікті қоғам қызмет етті, оның төрағасы И.Шевцов еді. Мәртөкте 1964 жылдың 12-15 маусым аралығында Республика бойынша Ұлттық қазақша күрес сайысы өткізілді.

1968 жылы шілде айында Орал қаласында өткен «Алтын дән» жүлдесіне Мәртөктен футболшылар құрама командасы Аймақтық Республикалық қарсыға қатысты. Сол жарыста жүлдеге ие болып финалдық Республикалық ойындарға қатынасуға мүмкіндік алды. Финалда мәртөктіктер Шымкент, талдықорған, Целиноград күшті топтармен ойнады. Қорытында 2 ойынды жеңіспен, 2 ойынды жеңіліспен, 1 ойынды тепе-теңдікпен ойнап үшінші орынға ие болды.

Өткен жылдарға шолу жасағанда Мәртөктің сол мерзімде экономикалық жағдайының жақсаруын байқай аламыз. Сол кезде көптеген оқиғаларды басынан кешірген.

60-70 жылдары егін бітік бітіп, астықты өндіру ұлғайды. Бұдан 10 жыл бұрын астық өнімі 5-6 пайыз құрады. Астықты жылдары бір гектардан 11-12 пайыз, ал қолайлы жылдары 20 пайызға дейін жетті. Құрғақшылық жылдары да гектарынан 9 центнер өнім алатын. Ауыспалы егісті дұрыс пайдалану, жерді терең жырту, тыңайтқыштарды пайдалану, жоғары дәрежелі тұқым себу – сондай дәнді дақылдар шаруашылығын арттыру арқылы нәтижеге жетеді. Жоғары сапалы бидайларды алмастырып отырды. Сол мерзімде ауданда миллионер-колхоздар пайда болды, бес жылдың жоспарын 150 пайызға орындады.

Ғажап, бірақ шындық. 1968 жылы облыс тарихында біздің аудан жоғарғы көрсеткіштерге ие болды. Облыстық құрмет тақтасында өндіріс жоспарларын орындағаны үшін Мәртөк деген сөзден басталатын үш үлкен бірлестіктер: Мәртөк ауданы, Мәртөк совхозы, «Казсельхозтехника» Мәртөк аудандық бірлестігі жазылған.

1. Мәртөк ауданы мемлекетке астықты сатудың жылдық

жоспарын 443,9 пайызға, етті – 113,6 пайызға орындады. 1967 жылға карағанда 5,1 пайызға сүт сату және мемлекетке тапсыру 8,3 пайызға көбейтілді. Бір сиырдан 30 келі сүттен алып, мал басын 100,9 %, қой мен ешкі санын 107,5 % және жылқы санын 107,8 % көтерді. Трактор жөндеуден жылдық жоспарды 105,3 %, жер жыртудан 100,1 %, шөп дайындаудан 124,4 %, жаздық егінге тұқым құю 1969 жылы 101,9 % орындады.

2. Мәртөк совхозы малға қосылған салмақ жоспарын 100 % орындап, 9 ай ішінде 59 мың сомның орнына 108 мың сом пайда тапты. Шөп жинаудан жылдық жоспарды 104% орындады және мал қыстайтын орындарға апарылды. Ауыл шаруашылық дақылдарының шығымдылығы бір гектардан 15,3 % жетіп, үкіметке 1800 тонна астық сатылды, сапалы дәнді дақылдармен және жеммен қамтамасыз етті.

3. «Казсельхозтехника» Мәртөк аудандық бірлестігі ішкі өнім бойынша жоспарлы тапсырманы 123 %, ішкі тауар өнімін жүзеге асырудан 128 %, трактор жөндеуден 120 %, қозғалтқыш жөндеуден 130 % орындалды. Өндіріш-күш жоспарын 116 %, тауарларды сату жоспарын 101 % орындап, 30 мың сом пайда келтірілді.

Ауданның самғауына техника, ғылым, ақша салымдары сүйеніш болды. Бір жерде қалың, бір жерде жұқа болған жоқ. Басшылық саясаты шебер жүргізілді. Ақылды сілтем, ынта, іскерлікпен жасалды. Егер колхоздан адамдар қалаға кетіп отырса, бұлардың біреуі де болмас еді. Бірақ олар тырысп, еңбектеніп, шаруашылықтарын көтерді.

Өмірде ұсақ-түйектік жоқ. Алыстан болжайтын бастықтар оны түсінеді. Бұған мынадай мысал: «Бақшаға жету алыс. Әйелдер шаршайды, отырып демалады. Уақыт өтеді, күштері кетеді.» Шаруашылық шешім қабылдады: жұмысқа жұмысшыларды көлікпен апару керек. Сағат таңертеңгі жетіде машина жұмысшыларды апаруға дайын. Түскі тамақты далалыққа әкеледі. Осында жаңа газет, журналдарды да әкеледі. Осыдан ұйымшылдық, тәртіп көтеріліп, адамдардың жұмысқа ынтасы артты. Шаруаны ақылмен шешетін еді. Барлық жасөспірімдерге балалар бақшасы мен яслиде орын болды. Қолдары босаған әйелдерден ауданға пайда. Балалар бақшасын бітіріп, мектепке барады. Мектепті бітіріп, оқуға түседі, колхоз студенттерге стипендия төлейді және сырттай оқытады. Сонан кейін туған колхозына инженер, дәрігер және мәдени

мамандығын алып, қызметкер болып оралатын. Ауылдардан қалаға аз кететін, кетсе де, негізінен, оқуға.

Өмірге жаңа әдет кірді. Клубтарда салтанатты түрде балаларды тіркеу, комсомол тойы, егіншілерге арналған тойлар, армияға шығарып салу т.б. шаралар өткізілетін. Жаңа өмірмен жаңа мейрамдар келді. Сол мейрамдардың бірі сол заман адамдарының есінде көпге дейін қалды. Мейрамның себепкерлері – мектеп бітіргеннен соң ауылда қалғысы келген жас ер балалар мен қыздар. Солардың құрметіне оркестр ойнап, ардагер колхозшылар оларға жақсы тілектер айтты. Егер механизатор болғын келсе, міне саған кілт, бұл кілт келешекте керек болады. Егер сауыншы болғын келсе, басына орамад, үстіңе халат, олар да саған жарасып қалады. Музыка дауысы естіледі, қобалжып тұрған жастардың бастарына масақтан гүлтәж салатын. Ыссы жүректі, қуатты қолды жастарды туған колхозы қарсы алып жатыр. Мейрамдар осылай өтіп жатты. Барлығы қуанышты, барлығы көңілді. Қарттар олардың орнына лайықты жастар келгеніне өте қуанышты болды.

Ауылға тағы бір жаңа мейрам ең бастады. Мысалы, 1968 жылдың 25 тамызында – жаңа туған нәрестелерді тіркеу күні болып есептелді.

Мәртөк селолық кеңесі залында – жас жұбайларды тіркеу, балалар бөлмесі, шампан залы – осылардың бәрі өте әдемі безендірілді. Комиссия мүшелері жаңа әдет-ғұрып бойынша төр алқадан орын алды. Жас ата-аналардың отбасына сәби қосылғанамен аундандық АХАЖ меңгерушісі Р.Шинтасова құттықтады. Үстел жанына Селезневтар, Имаповтар және т.б. бірінің артынан бірі келіп, актіге қол қойып, балалардың туу туралы куәлігін алатын. Туу туралы куәліктерімен бірге пионер галстугі, комсомол белгісі мен қобдишадағы келешек хаты берілетін. Қобдишаның сыртында «8 жылдан кейін ашыңыз» деген жазу болды. Ү.Жаманшалов, К.Я.Губин және Ж.Буктеев құттықтау сөздерін айтты.

Жаңа уақыт клубтарда, селолық кеңестерде өткізілетін жаңа әдет-ғұрыптар мен жаңа дәстүрге қатысты шаралар үлкендердің өміріне де тез сіңіп кетті. Мәртөк ауданы бойынша санақ көрсеткіштері:

- 1967 салтанатты іскеге түру – 4, 1968 жылы – 23, 1969 жылы – 41.

- жаңа туған балаларды тіркеу 1967 жылы – 20, 1968 жылы – 69, 1969 жылы – 130.

Ауыл өмірінде «Қыспен қоштасу», «Еңбек мейрамы», «Бірінші масақ мейрамы» сияқты әдемі мейрамдардың маңызы зор еді.

Үлкен мейрамдарды өткізуге орын жетіспейтін еді, сондықтан 1968 жылдың қараша айында сельпоның кеңсесі мен қоймалары тұрған Советская көшесінде 600 орындық Мәдениет Үйін салу үшін алаңды тазарта бастады. Ол уақытта Мөртөк ауданында 33 кітапхана, олардық екеуі аудандық, 36 кәсіптік, 15 көпшілік кітапханаларының бөлімшелері болды. Сол кітапханаларда плакаттар, стендтер, сурет монтажі, кітап көрмесі, тақырыптық кештер, оқушылар конференциялары, лекциялар өткізілді.

Әсіресе мәдениет қызметкерлері ауыл шаруашылық жұмыстарды өткізу кезіне белсенді қатысты. Тұрғындары аз елді-мекендерде автоклубтар жиі қызмет етті. Дала еңбекшілері алдында егін жинау кезінде насихат мәдениет бригадалары және көркем өнерпаздық ұжымдары өнер көрсетті.

Жетпісінші жылдардың бірінші бес жылы ауа райының қиын жағдайларына байланысты егіншілік пен мал шаруашылығының өсіп-өнуіне әсерін тигізді. Бірақ мемлекетімізге төрт жыл ішінде 289537,5 мың тонна астық тапсырылды. Орта есеппен алғанда жыл сайын аудан көлемінде 4,2-4,5 млн. пұт астық сатылды. Әрине, бұған жер өңдеу мәдениеті, механизаторлардың шеберлігі, органикалық тыңайтқыштардың қолданылуы өз әсерін тигізіп, ауа райының қиыншылықтарын жеңуге көмектесті.

Сүт өнімінің сатылуы 17077 тонна болып, 17 %-ға, ет – 6285 тонна болып, 25 %-ға өсті.

Сондай-ақ, аудан бойынша нанның сатылуы 10-12 есе, сүт 10 есе, ет 8 есе өсті. 1974 жылы мемлекетке 2749,7 тонна көкөніс сатылды, 1100 тонна картоп бұрынғы жерлерде өндірілді, жұмыстың аздығына қарамастан өндіріс өркендеп, алға басты. 1955 жылы ауданда 21655 адам, ал 1975 ж. 33700 адам тұрып, халықтың өсуі 55 % ғана болды. Бұрынғы 59 ұсақ қуаты аз колхоздардың 200-300 ірі бас малы бөлсе, енді 13 колхоз, 5 совхоз болды. Жетпісінші жылдары әр колхозда 9700 га егін алқабы, 2000-ға жуық ірі қара бас мал, совхоздарда орташа есеппен 25 мың гектар егін алқаптары, ал ірі қара бас мал шаруашылығы 57 мың басқа жетті. Әрбір совхоз орташа есеппен мемлекетімізге 159 мың центнер нан, 6567 центнер ет, 21047 центнер сүт өнімдерін өндіріп тапсырды.

Аудан арасындағы жолдардың жағдайы да жөнге келе бастады. Өткірші машиналарға жолдар тәулік бойы, қысы-жазы ашық тұрды. Жолаушыларға қызмет көрсету мәдениеті де қарқындап өсті. Жол бойына алты арнайы павильондар ашылып, Ақтөбе – Маргук трассасына елді-мекендердің аттары жазыла басталды. Сол кезде Линовиц тас жолы 175 километр болып салынған болатын.

50-80 жылдары ауданымызда кәсіби мекемелер – Жайсан тон зауыты, Мәртөк сыра зауыттары ашылды. Сонымен қатар, Қаратоғай құрылыс материалдар комбинаты, тоқыма фабрикасы да іске қосылды. «Қазауылшаруаштехникасы», май зауыты, механикалық орман шаруашылығы өндiрiсiнiң жұмыс күштерiн, өндiрiстерiн кеңейте алды.

Аудан орталығы, Мәртөк селосы да жақсарды. 1937 жылы аудандық газет Мәртөк туралы былай деп жазды: «Мәртөк ауданы экономикалық қуатына, қарқынына қарай облыста 1 орынға ие бола алады. Мәртөк ауданының көркею жағы, оны көркейту жағы да алдыңғы қатарға қойылған».

Жетпісіңші жылдағы Мәртөк ауданы тек қана нан мен сүтке бай ел емес, оның қастерлі еңбекшілері де сансыз еді. Сауыншы М.Г.Шати, В.Вильме, Л.Кравченко, С.Плут, Г.А.Бузманова әр сиырдан 1974 жылы үш мың литрден астам сүт алды.

Бүкіл облысқа әйгілі механизаторларымыз да аз болған жоқ. Олар : И.С. Фокша, А.Я.Шульдайс, П.Молочлы, В.Игнатович, ағайынды Р. және Г. Шеллинг, комбайншылар Н.Титул, В.Некрасов, П.Ребрика және басқалары. Олар 800-900 гектар астық тапсырды. Ал бақша жұмысшысы А.Д.Волкова 1974 жылы 572 центнер көкөніс 246 центнер картоп дақылдарын алып, жүгеріші Н. И. Пухальский 770 гектар алқаптан 173 ц. жүгері өнімдерін ала алды.

70-80 жылдары аудан еңбекшілерінің тұрмыс жағдайы да жақсарды. Колхозшының орташа жалақысы 156 сом, жұмысшының еңбегі 178 сом құрады. Жеке банк қоры аудан бойынша 9 млн. сомға артық болды.

70-жылдары радио теледидарлар әрбір отбасында күнделікті өмірде қолданылып, аудан азаматтарында 343 автокөлігі, 3229 мотоцикл болды. Бұл 80-шы жылдардағы тіршілік көзі еді. Осылай шағын аудан өсіп өркендеді. Біздің республикамыздың жаңарған, жанданған ірі аудандарының бір бөлігі болып, еңбегі еселеніп жана берді.

1970 жылы Мәртөк аудандық ауруханасыны жанынан Ақтөбе медициналық училищесінің филиалы ашылып, осында медбикелер даярланды. Қабылдау емтиханынан кейін 30 адам осы курсқа жазылды. Негізінде олар ауданымыздың аулының қыздары болды. Олардың көпшілігіне стипендия төленіп, пәтерақы берілді. Оқу мерзімі екі жыл болды. Осы курстан кейін олар медбике мамандығына диплом алды. Бұл курстың мақсаты – ауылдарға медбикелер дайындау. Мәртөк элеваторының қызыл бұрышы орналасқан жерде күнбе-күн 6-8 сағаттан сабақтар өтті.

Практикалық сабақтар Мәртөк аудандық ауруханасында өтті. Сабақтарды аурухана дәрігерлері мен Мәртөк орта мектебінің мұғалімдері жүргізді. Ақтөбе медучилищесі филиалының меңгерушісі А.Шалаева болды. Жетпісінші жылдары біздің ауданда 13 мектеп жанындағы интернат болды. Оларда 865 оқушы тәрбиеленді. Интернаттардың көпшілігі тек жатақхана емес, сонымен қатар тәрбие мекемелері болды, олардың мектепке көмектері зор болды. Ата-аналар, мұғалімдер, шаруашылық басшыларының қамқорлығы арқасында балаларға жақсы жағдай жасалды. Жиһаз және басқа да керекті құралдарға 3500 сом бөлінді. Жататын бөлмелер мен сахана тап-таза, әсем болды. Демалыс бөлмелерінде телевизор, радио қабылдағыш, үстел ойындары болды. Балалар өзін-өзі күтуге тәрбиеленіп, тап-таза тиянақты жүрді. Балалар арасында тазалық пен тәртіптілік үшін жарыстар ұйымдастырылып отырды.

1971 жылдың қыркүйегінде аудан дүкендерінде нан комбинатының алғашқы өнімдері түсті. Ол кезде тек қана нан пісіретін цех жұмыс істеді. Сонымен қатар кондитер және төтті нан линиясы да істеді, бірақ ол жерлерде жұмыс қолмен істелгендіктен, шығарылған өнімдер шамалы мөлшерде ғана болды. Үш-төрт жыл ішінде завод азық-түлік өндірісі механикаландырылған өнеркәсібіне айналды. Бұл кезде 32 түрлі өнім шығарылды. Завод өнімдері тек қана мәртөктіктер сұранысына емес, басқа аудандарға да жіберілді. Мысалы, мәртөктік «Северные» пряниктерін Ақтөбе, Қобда, Октябрь аудандарының дүкендеріне сатып алуға болатын еді. Бір айда 7 тонна пряник шығарылды.

1977 жылы нан заводы тәулігіне үш тоннадан астам нанды бір кезекте 140 килограмм рогалик, бөлке, пряник пісірді. Бір ғана Мәртөкте 20 сауда орны болды. Ал ертеректе наубайханада нан пісірушілер нанды отқа күректен салып, тәулігіне екі-үш тонна нан пісірді. Жұмыстың бәрі қолмен істелді.

Нан заводы іске қосылысымен халықтың нанға сұранысы 11-12 тоннаға жетті. Иә, оңай емес, бірақ нан пісірушілер егіншілерден эстафетаны үлкен құрметпен алып, аудан еңбеккерлерінің дастарханына 23 тонна тоқаш, 130 центнер кондитер, 15 тонна бөлке өнімдерін жеткізді. Жылдық жоспарды жұмысшылар алдын-ала 1,5-5 ай бұрын орындады. Жоспар көрсеткішімен салыстырғанда айналым мен кіріс 106 және 147 % құрады. Жоспардан тыс 367 тонна нан бөлке және кондитер өнімдері өндіріліп, сауда мекемелеріне жөнелтілді. Осы жылдары Мәртөк май зауытында үлкен жаңалық болды. Іске жаңа цех – қаймақ, сүзбе, кілегей және сүт шығаратын цехтар қосылды, осында ірімшік шығарылды.

Мәртөк майзауытының шығаратын өнімінің 99%-ы жоғары сапалы болды. Зауод жоспардан тыс тұтынушыларға ірімшікті – 62, құрғақ сүтті – 63, балмұздақты – 5% ешбір жарнамасыз өндіріп жеткізді. Ешбір қалдықсыз аса сапалы жұмысты құрғақ сүт цехы жасады. Тәулігіне 14-16 тонна майсыздандырылған сүтті өндеп, ұжым 1200 килограмм дайын өнім алды. Бұл өнім арнайы қаптарға салынып Алматы, Орал, Өскемен қалаларына жіберілді. Мәртөктің құрғақ сүті сонымен қатар, кондитерде, наубайханада және ет өңдеу өндірістерінде пайдаланылды. Тағы да айта кететін жай – қай жерде де бұл өнімді бәрі мақтайтын.

Ал көкөніс сақтайтын аудандық дайындық контордың жанында 1975 жылы жаңа орын пайда болды. Ол сол кездегі үлгіде салынған жұмыртқа сақтайтын қойма. Ені 12 метр, ұзындығы 30 метр. Бұл қоймада аудан жұртшылығынан сатып алынған жұмыртқаларды сақтау мүмкіндігі болды.

Осы жылы Мәртөк элеваторының аймағында бірінші астық қоймасының қасынан тұқымдық және сатуға арналған астықты өңдеу агрегаты орнатылды. Техникалық мәлімет бойынша, бұл қондырғы сағатына 100 тонна сатуға арналған және 20 тонна тұқымдық астықты тазартады. Оның тағы да бір қолайлысы-тазартылған астықты бірден вагонға тиіп қою мүмкіндігі, қасында темір жол тармақтары болды. Механикаландырылған тоққа келген астықты жеткізу де қолайлы. Элеватор аймағында үлкен орын салынып жатты, оның ұзындығы 120 метр, ені 26 метр, сыйымдылығы 6400 тонна тұқым. Бұл астық қоймасы. Жаңа техника қарастырылды: астық тазартқыш машина ЗАВ-40, астықты түсіретін жоғары көрсеткішті автокөтергіш ГУАР-30 маркасы.

Өнімді тасымалдау үшін үстінгі және төменгі галерея қондырылды. Ауа көмегімен астық төгімі тұрды, астық жылжуы үшін еден сәл еңкейтілді. Жаңа қойма машиналар жиынтығы қолмен істейтін жұмысты жоққа шығарды.

1978 жыл – Қазақстанда астықты жыл болды. Бұл жылы Қазақстан қоймаға 1 млрд. 23 млн. 200 мың. Пұт астық төкті Қазақстандық миллиард үшін біздің Мәртөк ауданы да үлкен еңбек сіңірді. Жаңа жерлер жартылып, астық егістіктің ауданы ұлғайды. Асық және азықтық дақылдарды егіп, жаңа жерлерді игеру үшін төменден совхоздарды ұйымдасқан түрде жұмыстар жүргізілді: «Междуреченский», «Яйсанский», «Дзержинский», «Буртинский», Карл Маркс, Ленин атындағы колхоздарда ұйымдастырылды.

Бұл жұмыстар 1975 жылы құрғақшылық болғанына қарамастан жоспардан артық астық алуға мүмкіндік берді. Аудан шаруашылықтарының бәрінде аса құнды бидай – Саратов тұқымы егілді. Әр гектардан аудан шаруашылықтары 11,6 центнерден, ал кейбір қожалықтарда, мысалы Карл Маркс, Ленин атындағы, Шевченко колхоздарында, «Междуреченский», Дзержинский совхоздарында 16 центнерден өнім алынды. Егін орағының алдында біздің ауданымызға еліміздің бірінші хатшысы Д.А. Қонаев пен республиканың Министрлер Советінің төрағасы Б.А. Әшімов келді. Олар «Социализм», «Победа» колхоздарының, «Междуреченский» совхозының егіс алқаптарында болды. Д.А. Қонаев егіншілермен сұхбаттасты. Әсіресе, ол «Междуреченский» совхозының егістік алқабындағы дәнге риза болды, себебі сол жылы совхозды жылдағыдан өзгеше көп өнім күтіп тұрды, нәтижесінде совхоз 1978 жылы мемлекетке 1,5 млн. пұттан астам астық тапсырды. Совхоз директоры Күшкенов Б.К. Аудан бойынша жалпы алғанда, 18 қожалық астықтан шаруашылық жоспарын екі есе артығымен орындады.

«Казсельхозтехника» аймағында үлкен құрылыс жүргізіліп жатты. Аса ізгі нысана – трактор цехі көтеріліп жатты, жоба бойынша онда 1 мың ДТ-75 машинасын жылына жөндеуге өтетін болды. Цехта жаңа қондырғылар, автоматтандырылған станоктар, тракторды шашып тастап қайта жинайтын желілер орнатылды. Осында машинаның бөлшектерін дайындайтын қор жасалды / мотор артқы, алдыңғы мостар және т.б./ . Аудан шаруашылықтары істен шыққан бөлшектерді жөнделген машина бөлшектеріне ауыстырып алу

мүмкіндігіне ие болды. Нақтылап айтқанда, бұл завод- шеберхана болды. Ғимараттың ұзындығы – 72 метр, ал ені – 54 м. Бұдан басқа қосалқы ғимараттар, көптеген әкімшілік ғимараттар жоспарланды. Комплектінің құны 1 млн. 573 мың сом, құрылыс үш жылға жоспарланды.

Аудандық КСХТ бірлестігіне 1974 жылы екі рет республикалық «Казсельхозтехника» бірлестігінің Қызыл туы берілді. Бірлестік облыстық және аудандық Құрмет тақтасына иеленді. Республика бойынша, екі бригада жоғары еңбек атағына ие болды. Аудандағы көктемгі-күзгі егістік жұмыстарына КСХТ жұмысшылары үлкен көмек көрсетті, астық жинуда, силос дайындауда, басқа да ауыл шаруашылық жұмыстарында жәрдемдесті. Мысалы, егін орағы күнде КСХТ –ның 21 жұмысшысы, ал астық тасуда 18 шопыр еңбек етті.

Тағы да бір айта кететін мәлімет, Мәртөк аудандық «Казсельхозтехника» бірлестігінің 28 қызметкері Бүкілодақтық ойлап тапқыштар мен рационалистер қоғамының мүшесі болды.

Алдын ала дайындалған жоспар бойынша олар машиналарды жөндеуде жетістіктерге жетіп, еңбек көрсеткішін көтеруге ат салысты. Біздің облыс аудандарында осы Мәртөк аудандық «Казсельхозтехника» бірлестігінің оттегі өндіретін цехының өнімдері үлкен сұранысқа ие болды. Оттегі негізінен металдарды кесу үшін және сварка кезінде пайдаланылса, ал азот Ақтөбе, Орал облыстарының големстанция мұқтаждарына жіберілді. Сұйық азот пен оттегі жоспары үнемі артығымен орындалды.

Трактор цехтарымен көршілес әйелдер де еңбек етті. Мәртөктік трикотаж фабрикасының филиалы жоспарды орындап тұрды. Тәулігіне өндіріс конвейерінде әр түрлі 4500 трикотаж өнімдері тігілді. Озат тігіншілер: Т.Приходько, А.Бенд, Б. Советова, Р.Неплюева, В.Черноморец болды. Тігінші өз кезегінде нормаларды белгіленген 138 өнімнің орнына 170 өнім тікті, яғни жоспарды артығымен орындады.

Мәртөк газ қожалығы 70 жылдардың ртасында аудан орталығын толық газификациялауды аяқтады. «Мартукметрайгаз» Мәртөктен басқа Ново-Алексеевка мен Қобда ауданына қызмет көрсетті. Аудан орталығының тұрғындары осы кезде газбалон таситын арнайы машиналардың екі кезекте жұмыс істегенін көрді. Ол кездегі газ тасушылардың негізі міндеттері – адамдарды газды

дұрыс пайдалануға, қауіпсіздік ережелерін сақтауға үйрету болды. Ол үшін үнемі газды дұрыс қолдану ережелері таратылды, қауіпсіздік туралы жарнама фильмдер көрсетілді, аудандық газетте мақалалар жарияланды. «Мартукметрайгаз» 106 % көрсеткішпен жоғары сапада жұмыс істеді. Жоспар бойынша көзделген 243 тонна газдың орнына 259 тонна сатылды. Ақтөбе облысы бойынша Мәртөк алдыңғы орындардың біріне ие болды. 70 жылдардың ортасында көлік, өндіріс, ауыл шаруашылық саласы мұнай немесе мұнай-химия өнімдерінсіз жұмыс істей алмады. Мәртөк мұнай базасының негізі міндеті – материалдық-техникалық құралдарды дұрыс пайдаланумен қатар, қызмет көрсететін адамдардың еңбек жағдайын жақсарту, тұтынушыларға мұнай өнімдері мен мұнайды жеткізу мәселері болды. Осы мәселелерге мұнай базасының ұжымы бар білімі мен күшін жұмсады. Басты назар шығармашылыққа, жаңа технологияға бөлінді. Жоспар 100%-дан артық орындалды. Бірақ бұл мұнайшылардың бірінші сұранысы болды, ал одан кейін Ақтөбе-Орынбор автотрассасында ДЭУ-210 маңында жаңа АЗС құрылысы басталды. Қаратоғай АЗС-і жөнделіп, ауданда 2 гектар бау-бақша егілді, автоэстакада құрылысы салынды.

Автокөлік қызметкерлері автопарктің ұлғайғандығы жөнінде мәлімдеме жасады. Егер бес жыл бұрын АТП-да 15 автобус болса, 1975 жылы оның саны – 32 болды. Жаңа комфортты ПАЗ-672 автобустары пайда болды.

Теміржолшылар Мәртөк жерінің даңқын шығарды. Ақтөбе жол бөлімінен 1975 жылы Мәртөк станция ұжымына бірінші орын берілді. Осындай дәрежеге жету үшін біздің станцияда көп жақсы жұмыстар жасалынды: вокзал алдына гүл егілетін клумба жасалынды, перрон үлкейтілді, автоматикалық дауысы қатты шығатын радио орнатылды.

Станция кезекшісі микрофон арқылы поездың келу, кету, қанша уақыт тұратынын, уақытын хабарлайтын болды. Бұл істердің барлығын халық өз қолдарымен, жігерімен, ешқандай ақша шығармай жасады.

Сол жылы станцияда алдын-ала билет сататын болды. Станса бастығы болып Кужелев Н. еді. Сонымен қатар теміржол станса ұжымы шөп жиілеп дайындау науқанына да белсене қатысты. Жұмыстан бос уақыттарында «Заветы Ильича» колхозында 320 ц шөп дайындады.

Орман шаруашылық мекемесінің материал базасы 19 трактордан, 9 автомашинадан және басқа техникаларды айналаны көгалдандыруға жұмсалды. Орман шаруашылығы су байлығын қорғауға көп әсерін тигізді. Өзеннің ластануы, жарлардың құлауы қаралып, құдықтар тазалана бастады. Орман – жер құнарлығына, эрозия болмауына әсерін тигізді. Орман алқабын тиімді пайдалану арқасында жер эрозиясы азайып, көп жерлер пайдалана бастады. 70-шы жылдары Мәртөк орман шаруашылығының өте жақсы столярлық, слесарлық, шеберханалары болды, қойшылардың да үйлері болды. Үйлерді киізден, брезенттен, каркасын ағаштан жасады. Терезе, едендерді ағаштан болды. Бұл қойшыларға өте қолайлы үй болды. Мұндай үйлерді лесхоз Ақтөбе облысы мен Қазақстанның түпкір-түпкіріне жіберіп отырды. Бір үйдің құны 1461 сом болды. Кең тұтыну цехы шана да жасады. 15 шапаны 2 жұмысшы жасап шығарды. Құны 73 сом болды. Экономикалық ауданның дамуына өз үлестерін әйелдер де қосып отырды.

1975 жылының 30 шілдесінде Мәртөкте «Колос» кинотеатрында әйелдердің бірінші съезі өтті. Бұл жыл әйелдерің жылы болып жарияланған еді. Әйелдер форумда мақтанышпен: осындай дәрежеге қалай жеткендерін, Ұлы Отан соғысында әйелдердің қажырлы еңбектерін, қиын уақытқа қарамай барлық қиындықтарды көтергенін атты. Үкімет көп балалы аналарды қамқорлығына алып, жеңілдік берді, жәрдем ақша төледі. Жәрдем ақша ауданда 796 көп балалы аналарға, 106 жалғыз басты аналарға төленіп тұрды. Көп балалы аналар 50-жастан 15 жыл жұмыс өтілімен зейнеткерлікке шығарылды. Мәртөк ауданында әйелдер күші – үлкен күш еді. 9 мың әйел әр түрлі салаларда жұмыс жасады. Жылдан жылғы әйелдер саны үкімет органында көбее бастады. Аудандық Кеңесте 36 әйел депутат, ал оның ішінде 29 жасқа дейінгі жастар 17 болды. Олардың ішінде мұғалімдер, сауыншылар, бұзаушылар, мәдени қызметкерлер, сауда тұтынушылар болды. Облыстық Кеңесте 10 депутатының 5-і әйел, Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесте депутаты болып Карл Маркс атындағы колхоздың сауыншысы Александра Григорьевна Ещенко сайланды.

Ауданда мал және егін шаруашылығында 800 астам әйелдер, оның ішінде сауыншылармен, шошқа бағушылар 607, бұзау бағатын, қойшы және сиыршылар 169 болды. 1975 жылы 200-ден астам әйелдер үкіметтің құрмет белгісімен, 40 орденмен оның ішінде екеуі

Социалистық Елбек Ері атанды. Әйелдер аудандық мекемелерде, май зауыты, аудандық тұрмыстық комбинат филиалы, трикотаж фабрикаларында қызмет етіп, үлкен үлестерін қосты. Яйсан тері зауыты, коммунал мекемелерінде, РУС-та, бұл жерлерде көбінесе әйелдер жұмыс істеді. Мәртөк аудандық тұтынушылар одағында 577 әйел, немесе 73,5 % қызмет етті.

Маңызды орын халықтың мәдени санасын көтеруде мәдени қызметкерлері ерекше орын алды. Бұл салада 56 әйел қызмет жасады. Денсаулық күзетінде 359 әйел, 19 бас маман дәрігерлер бар еді.

Әйелдер съезінде қойылған сұрақтар аудан үшін маңызды болды. Алға қойылған міндеттер – бұл әр әйелдің қоғамдық жұмысқа, пайдалы еңбекке аранасуы, білімді адамды тәрбиелеу жұмысына араласуы, әйелдер алдарына қойылған үлкен міндетті шеше отырып, тарихта өздеріне лайықты орнын табу.

№ 1 Мәртөк орта мектебінің сәулетіне қарасаңыз, 1974 жылы осының орнында ештеңе болған жоқ деу өте қиын. Мәртөкте үлкен құрылыс біткеннен кейін, халық осы мектептің ашылу салтанатына қатысып, куә болды. Бір жылдан кейін бұл мектепте сабақ басталып, спортзалында жарыстар өте бастады. Жаңа мектепке мұғалімдер, ата-аналар, оқушылар қуанышпен келді. Білім беруге, кластан тыс жұмыстардың өтуіне қолайлы жағдай туды. Бұл ауданда ең үлкен мектеп болып саналды.

1975 жылы біздің элеватор Қазақстанда ең үлкені болды. Мәртөк жолдарымен мыңдаған машиналар элеваторға астық таси басталды. Бұл мол астықты диканшылар өз қажырлы еңбегімен өсірді. Астық өте көп болғандықтан, Қаратөғай элеваторын салу ұйғарылды. 1972 жылы Қаратөғай теміржол стансасының жер аумағы зерттеле бастады.

Мәртөк элеваторынан 3 есе үлкен 199 мың тонна астық сиятын Қаратөғай элеваторы 1974 жылдан бастап салына бастады. Бұл құрылысты «Южэлеватормелъстрой» тресі жүргізді. 1976 жылы алғашқы корпустары қолданысқа беріле бастады. Бұл құрылыс Мәртөк ауданының мақтанышы болды, себебі мұнда ең соңғы автоматтандаралған техникасы қолданды. 8 үлкен корпус салынды.

Элеватор құрылысына 17 мың сом ақша жұмсалды. Элеватордың айналасына үйлер, дүкендер, балабақша, шеберханалар, 3-этажды кеңс, лаборатория салынды.

Элеватор көптеген жұмысшыларды, бас мамандарды жұмыспен

қамтады. Элеватордың бас директоры А.М.Закусило басты жоспары, кімді, мамандарды автоматикалау оқуына Алматы қаласына жіберді. Уақыт тез өтті. 1978 жылы элеватор іске қосылды.

1970-1980 жылдары Қаратоғай комбинатының өндірілетін өнімдері жаң-жаққа совет үкіметінің түпкір-түпкіріне, қала, ауылдарға жеткізіліп тұрды. Көбіне комбинат бор өнімін Орта Азия, Қиыр Шығысқа жіберілді, сонымен қатар Қаратоғай боры құрылыста да, мал азығы түрінде де қолданған. Қаратоғай боры құрамында кальций, фосфор, тағы басқа пайдалы ұсақ элементтер бар еді. Мал азығына бор қосылған жағдайда, малдың салмағы жоғары болып, ауруға шалдықпайтын еді. Сол 1974 жылы Қаратоғай комбинаты 75 мың тонна бор шығарған. Комбинат бор шығатын жерден 20 шақырым ара қашықтықта орналасқан. Жұмыс қысы – жазы тоқтамаған. Үлкен жүк машиналары КраЗ, МАЗ болса да, қыс мезгілінде жол қиыншылығын көрген. Оған қарамастан іс-тәжірбиесінің молдығынан жоспар қыс мезгілінде 100%-ке орындаған. 1975 жылы борды өндіру барысында борды ұсақ күінде сапалы шығара алды. Мәртөк жерінен 1000 тонна бор шетел мемлекетіне жіберілді.

Мәртөк жерінде құрылыс студент жасақтары тоқтамастан жұмыс жасаған. Осы уақытқа шейін «Вега», «Монолит», «Прометей» студент жасақтарының еңбегі бағалануда. Солардың арқасында жаңа тұрғын үйлер, ауыл шаруашылық құрылыстар салынды. Мәртөк ауданында 70-жылдан бастап студент жасақтары жұмысқа белсенді мәдениетті түрде араласты. Сонымен қатар студенттер концерт ұйымдастырып тұрды. Қараусыз қалған стадиондарды қалпына келтірді. Студенттер сол жерде тұрған жастарға ақыл-кеңес, жапалық бере отырып өз оқыған мамандықтары бойынша хабардар етіп отырды. Студент жастар басшылармен кездесу өткізіп, ауыл мектептерін қамқорға алды. Мектеп кітапханасының жөндеуден өткізіп кітаппен қамтамас етті. Әрбір студент міндетті түрде мал азығын жинауға қатысты.

Ауданда студенттерден басқа да ауыл шаруашылығында Жайсаң, Жоса, Мәртөк училищесінің түлектері де жұмыс жасады. Олар да өз үлесін қосты. Мәртөк ауданында Базар көшесіндегі училищесі осындай мамандарды дайындады: тракторшы, машинист, жүргізуші, электромонтер, т.б. Оған жастары 15,5 – 18 жастағы 6-8-10 класс бітірген жастарды қабылдады. Орта мектепті бітірген, 8-10

класс оқуын бітірген жігіттер мен қыздар, әскер қатарынан келген азаматтар 8-10 айда бітіріп шығатын топқа қабылданды. Оларға стипендия 104 сом беріліп тұрған. Осы училищесін бітірген оқушылар өз мамандығы бойынша жұмыспен қамтамасыз етілген. Осы училищесін бітірген түлектер жоғары оқу орындарына, сырттай оқу орындарына қабылданып, жұмыс жасап жүріп оқыған. Егер емтиханды тапсыра алса еңбек өтілінен қарамай оқуға түскен.

Оқушылар үш мезгіл ақысыз тамақпен, жатаханамен, киіммен, стипендиямен қамтамасыз етілді. Училишеде кешкі оқу 7-8-9-10 кластары ашылған. Ауыл шаруашылығын жұмысшылармен қамтамасыз етіп отыру қиынға соқпады.

1975 жылы – ауданда құрлыс жылы болды: ауданда мәдениет үйі салынды, байланыс бөлімі, 1000 нөмірлік автомат станциясы іске қосылды. КСХТ-да 1000 трактор жөндейтін шеберхана ашылды. Аудандық мал дәрігерлік комплексінің құрылысы аяқталды. 16-ты пәтер және 4 пәтерлік үйлер тұрғызылды. Аудандық мәдениет үйі Мәртөкке үлкен сән беріп тұрды. Оның қалай салынған еске алсаң...

1975-1976 жылғы ПМК-а құрылысын басқарған Н.Луцешко еді. Бригада жұмыс барысында жақсы нәтижемен өздерін көрсете білді. №1 Мәртөк орта мектебі салынды. Құрлысты «Актюбжилстрой» тресі материалмен қамтамасыз етіп отырған.

Шынына келсек, Мәдениет үйі 9 жыл бойы салынған. Ауыл жастары Мәдениет үйінің салынуына тілектес болды. Мәртөкте демалыс күндері де жұмыс қарқынды жүрді. Әр жұмысшының қайткенде де Мәдениет үйінің құрылысы тез бітсін деп армандаған. Байланыс бөлімі, білім беру орталығынан, КСХТ-дан, автобазадан, қаржы бөлімінен, аудандық ауруханадан т.б. мекемелерден сәнбiлiкке жастар қатысқан.

Жастар ұйымшылдықпен жинала біліп, тиісті жұмыс орнын бөліп алып отырды. Жоғары қабатты КСХТ-ы жастары, байланыс бөлімінің жастарын өз қарамағына алды, қалғандары төменгі қабатты алған. Қыздар қолдарына қуыс күрек алып боқтықты зембiлге салып, жігіттер төгіп тастап отырған. Өздерінің келісуімен, ерінбей жұмыс жасаған.

Салынған мәдениет үйінің ұзындығы 62, ені 31 метр. Кіретін жері Байғанин көшесінің алды, жүретін көше жолы асфальталған. Оның алдына гүл ағаш отырғызылуы керек болды. Ішін жылы ауамен жылытуы керек еді. Мәдениет үйін тұрғызу үшін сол жерде

орналасқан мейрамхана, дүкен, қоймалар тағы да тұрғын үйлер алынып тасталуы керек еді, артынан осы мәселе қаралып, алынып тастамауы шешілді.

Уақытында тапсырылатын құрлыс кешікті. Оған да біраз себеп болды. Мәдениет үйінің салынуы 1967 жылы бекітілді. Сол жылы Мәртөкте су құбыры кіргізіліп жатқан еді. Құрлыс тапсыру үшін су құбырының жұмысы тоқталды. Сондықтан Мәдениет үйі сумен камтамас етілмей тұрған. Ол кезде жылу да тоқтатылған. Мәдениет үйіне орталық котельная жылу бере алмаған. Әртүрлі жағдайларды қарастырып, ақыры тоқпен жылытатын болған.

Құрлыста құрлыс материалдары жетіспей тұрған, әкелсе де құрылысқа лайық емес еді. Оларды сондықтан да қолдана алмаған. Уақытында төбе бөліктерін дұрыс жасалмағандықтан, енді біраз жыл өткен соң оны өзгертіп, қазіргі талабқа сай алғашқы жоба бойынша салу керек болып отыр.

1977 жылы Мәртөкте ардагерлерінің мұражайы ашылды, онда жерлестеріміздің сіңірген еңбектерінің суреттері ілінген, онда қызықты, керекті құжаттар жиналған. Еске алу мақсатын да ардагерлер, азаматтық ұлы Отан соғыс ардагерлерінің және еңбек ардагерлерінің құжаттары бар. Бара-бара мұражай төрі үлкейтілді. 1985 жылы облыс мұражайының филиалы ашылды. Ол енді ауылдық әкім мекемесіне көшті. Мұражайда үлкен атақты жерлестердің құжаттары жиналған. Мұражайдың бір бөлімі табиғат аясында еді. Онда аудан тарихы туралы құжаттар бар.

1987 жылы басында соғыс ардагерлерімен еңбек ардагерлінің қоғамы ұйымдастырылды. Оған 6200 адам кірді. Олардың бірінші мақсаты – қарт адамдарды қорғау, құрметтеу, жастарға тәрбие беру, салт-дәстүрлерді құрметтеу көзделді.

80-жылы адамдардың әлеуметтік жағдайы, ауыл шаруашылық жағдайы жақсарды. Мәртөк тұрғындары өз қаржыларын жинақтау қассаға сақтады.

Мәртөк аудандық қаржы сақтау қассасы 1 қаңтар 1935 жылы Мәртөк ауданмен қатар өмір сүрді. 80-жылдары әртүрлі ауылдарда 9 қаржы сақтау қассасында 12 агенттік қызмет саласы жұмыс жасады.

Жылдан-жылға адамдардың еңбек төлем ақысы көтеруіліне байланысты, сақтайтын қаржысы да көбейді. Мысалы 1970 жылдары қаржы сақтау қассасында Мәртөк ауданында 790 мың сом сақталынса, ал 1971 жылы 835 мың сом деңгейіне көтерілген

акциаларын салған адамдар, сол жылы кассадан машина, мотоцикл, тоназытқыш алу үшін алған. Сол жылдары аудан бойынша 1000 адамдарға 250 қаржы салуга келіп тұрды. Орта есеппен әр салушыға 784 сомнан келді. Барлығы сол уақытта қаржы сақтау кассаларда 7374 мың сом болған.

Он жыл откеннен кейін өмір тез арада өзгерді. 1990 жыл Біз Мәртөкте қандай өзгерістерді байкадық? Құрылыс материалдар тапшылығы болды, газ алу үшін кезек екі айға созылды, бензин де аз болды. Элеватор фонд бойынша металл да құрылыс материалдары, қосалқы бөлшектер де бөлінбеді. Бірақ та ауданда жем, сүт, ет өнімдері жоспар бойынша тапсырылып тұрды. Базарда баға саны қараусыз болды. 1 жылда ет, шұжық екі есеге қымбаттады. Дүкенде заттың бағасы мемлекет қойған бағамен емес, нарық бағасымен сатылды.

Алғаш ереуліге шыққан дәрігерлер болды. Оларды мұғалімдер қостады. Ереуілге шығуына себеп болған олардың алған қаржысы ештеңеге жетпеді, көбісі мал ұстамайды. Қайткенде де адамдар жанына шиша іздеген. Уақыт келді; күр сөз емес, іспен көрсету алға ұмтылу көзделіп отыр.

Сонымен Мәртөк тұрғындары мықты шыдамдылықпен, сабырлықпен істің асуы күте білді. Сол уақытта саудагерлік көбейді, тауарлар қымбатына сатылды, оны алатын адамдардың қаржысы болмады, вагондар қоймаға айналды.

Сол уақытта Мәртөктің тұрғындары Германия, Россияға кете бастады. Бірақ та оларды Отанын сатқандарға жатқызуға болмайды. Сол уақыттарда басқа елдердің жағдайы туралы айтылмады. Қарапайым адамдар жалтақтап қалды. Адамдар өз пікірлерін айта алмады.

1979 жылы 1989 жылдың аяғына дейін аудан халқының саны 32749-дан 31716-ға азайды. Соның ішінде әйелдер санының кемуі байқалды. Егер де ерлер саны 205-ке азайса, әйелдер саны 828-ге азайды, ал 1990 жылы ауданда әйелдер саны ерлерге қарағанда, 740 адамға көп болды. Мәртөкте халық саны - 10250 адамды құрады.

Жастар Одағы мен коммунистік белгілерден ештеңе қалмады. Аға ұрпақтарын санасында тұңғыш жолбастаушы болып белгіленген комсомолдың да белгілері көрінбеді. Бұның ізінен кейін «Пионер елі» жойылды. (1988 жылы Мәртөк ауданы бойынша Бүкілодақтық пионер ұйымында 2487 пионер мен 1257 октябрат, ал 1989 - 2679

пионер мен 1200 октябрят, 1990 жылы 2611 пионер мен 1649 октябрят болды).

Пионер ұйымының орнына Жастар комитеті келді, бірақ бұл Жастарға көмек емес, көз бояушылық еді. Пионер мен комсомолдың орнына келген ұйымның мақсаты – Жастар қозғалысы болды, бірақ сол кездегі уақыт өте қатерлі еді. Сондықтан да үкімет жастар мәселелеріне нәмкұрайды қарап, олардың жұмысына не моральдық, не материалдық көмек бермеді.

Мәртөкте аграрлық өнеркәсіптің құлдырауы нарық экономикасына көшумен сәйкес келді. Аграрлық өнеркәсіптің орнына аудандық ауыл шаруашылық басқармасы келді. Мемлекеттік сұраныс болмай, шарттасудың міндетті келісімдері снгізілді. 1991 жылы біздің ауданымызға берілген бақылау сандарды орындау керек еді: нан – 60 мың тонна, сүт – 29700 тонна, ет – 7630 тонна, картоп – 3260 тонна, көкөніс – 1610, бақша өнімдері – 410. Бұл көсеткіштер аудан шаруашылығы үшін шамадан тыс болатын. Олар келісім шарт жасағанда 1990 ж. жоспардан кем түспеу талап етілді. Олай болмаған жағдайда орындалмаған өнімнің құнын 50% мөлшерінде төлейтін болды. Өнім сатудың нарықтық бостандығы болмаған жағдайда нарық экономикасына қалай көшуге болады?

Мемлекеттік сатып алу бағалары өсті, ал айырмашылық сол күйінде қалып, айырмашылықты мемлекет демеу қаржымен жапты. Бірақ бұл демеу қаржы бумераш ретінде колхоз, совхоздарға соққы болып тиді. Себебі селоның ауыл шаруашылығы өнімдеріне баға демеу ақымен қамтамасыз ету арқылы көтерілді. Ауыл тұрғындары мемлекет бағасы бойынша не ет, не шұжық, не сүт пен нан өнімдерін көрмеді. Мұның бәрі, нан бөлше өнімдері сапасы мен түрлері бойынша қалалықтардан артта еді және де сатып алу бағалары еш көтермелей, өз орнында қалды.

Мысалы бидайды алсақ, центнері 10 сом 60 тиын болатын. Үстіне 60% қосса, бұл 17 сомға шығады. Сату жоспарын орындауда 150%-ға 50% қосылды. Бұл 1 центнер 63 сомға дейін жетті, ал шарушылық бидайға 3 есе кем алды. Осындай қиын кезеңде Мәртөк ауданының шаруашылықтарын сақтап қалу үшін жоғары көрсеткішті 35-40% көтеру керек еді. Ал «Заветы Ильича» колхозында жоғарғы көрсеткіш – 10,2%, «Победада» – 15,8%, «Чапаев» колхозында – 25,3%. Ең төменгі көрсеткіш Энгельс атындағы «Красный пахарь» колхозы мен «Междуреченский» совхозында болды. Бірақ мемлекет

үшін бұл шаруашылықтар тиімді емес деп айтуға болмайды. Өйткені оларда өнімдерің, басқалар сияқты сол бағамен берді. Бұны тек базар, бәсекелестігі пеше алатын еді.

Чапаев атындағы колхозда етті қандай бағамен сату керектігін кім айта алар еді? 3 сом, 5 сом, әлде 10 сом ба? Тек сатып алушы ғана біледі, бірақ ол өз пікірін айта алмады. Шаруашылық үшін осы жоғары көрсеткіш қолайлы ма, әлде шығын екендігін кім анықтай алар еді?

90 жылдың басында фермерлік, шаруалар, өндірістік қатынастар фактілері пайда бола бастады. Бірақ олар аз болды. Фермерлер Нагорный, Мөртөк, Рыбаковкада, Жайсаңдағы шаруа қожалығында болды. Жайсаңда Комченко және Чупины отбасылары «Луч» шаруашылығын құрып, 10 га жер алып, өнім өндіріп, 50 шошқа фермасы салды. Оларға қажетті техника, құрылыс материалдары бөлінді.

Рыбаковка селосында сиыр етін өндіріп, жергілікті халықтан бұзау сатып алып, етті кооперативтік бағамен сатуға тілек білдірушілер де шықты. Қоғам малын жеке секторларға бөліп беру фактілері пайда болды: шопқаны өсіру, сиырлардың сүтін тапсыру. Бірақ мұның бәрі әлі тек бастама еді. Мұндай істі қолдайтындар мемлекет тарапынан техника, ақшалай несие алып, қолдау көретін болды. Өйткені үйде бағылатын малға жақсы күтім жасалады да, көрсеткіш сапасы да жақсарады. Бірақ бұрыннан қалыптасқан қағиданы қалай бұзуда болады?

Қайта құру жылдарында 1975 ж. құрылған Қаратөғайдағы арнаулы шаруашылық ұйымы жұмысын тоқтатты. Бұл ұйым келісім шарттар бойынша колхоздар мен совхоздардан еркек мал алып, салмағын өсіріп тапсырды. Бәрі әрқалан жақсы бола бермеді, сапасыз азық берілді, сөйтсе де өнеркәсіп толық жұмыс істеп, табысы жақсы болды. Мал ет комбинатына жақсы салмақпен кетіп жатты.

Аудандық арнаулы шаруашылық маңызды өнімді дайындаудағы жылдық жоспарларды орындау кезінде шаруашылықтарға көмек беріп тұрды. Бірақ қиын кезең келді. Серіктестердің арасында қарым-қатынастар өзгерді. Бұл келісім шарттардың бұзылуына әкеліп соқты. Мысалы, 1990 жылдың бірінші жартыжылдығына «Социализм» колхозы 100 мал басын тапсыруы керек еді, бірақ тапсырмады. «Победа» колхозы да 150

мал басының орнына 53 бас ғана тапсырды. Осындай мысалдар өте көп.

1 шілдеде Қаратөғайда 3440 мал болды, ал 1 жыл бұрын мал басының саны 1000-ға көп еді. 3 ылдық статистика малдың құдырауын көрсетіп отыр. 1988-5155 мал басы, 1989-4938, ал 1990 жылдың 1 қаңтарында 3390 ғана мал болды. Қаратөғай 120-160 кг тартатын мал қабылдасы, әр кг- 1,34 сом болды. Арнаулы шаруашылық ұйымының мал қабылдау уақыты (салмағы 400 кг. жететін) бір жарым жыл болды. Центнер құны -242 сомнан аспады (1989 ж. көрсеткіштер). Қазіргі шаруашылықтар мұндай көрсеткішті бәрі бірдей көрсете бермейді. Басында арнаулы шаруашылық ұйымында шаруашылықтың нақты бір саласын бекіту үшін қолынан келгенін істейді. Халықтан мал сатып алды, жылы қоралар салды. Келісім шартта шаруашылықтар мал әкелмеген жағдайда төлеуі керек деп айтылған. Бұл өте аз, әрине. Бұл арнаулы шаруашылық ұйымдарына ешқандай табыс әкелмеді. Оның үстіне практикада демеуқаржы сияқты сөз әлі болды. Жылдың аяғында колхоз, совхоздар тапсырылған ет бойынша, ет сатып алу бағасынан 66% алатын болды. Сондықтан да бұл саладағы мамандарды жоғары баға қынжытпады. Идея бойынша демеуқаржы өнеркәсіптің өсуіне кетуі керек еді, ол іс жүзінде ол нашар шаруашылықтарды жауып отырды. 90 жылдарға таман колхоз бен совхоздардың қарыздары көбейді.

1989 ж. 14 қарашасынан бастап Совет Министрлерінің № 981 қаулысы бойынша колхоз, совхоздардың қарыздары алынып тасталды, ал шаруашылықтардың қарыздары колхоз бен совхоздардың арендалық келісімге кетуіне қарай алынып тасталды. Қарыздар алынып, колхоз бен совхоздар жоғалды. Осындай жұмыс жүріп жатты. Ал қарыз болудың себебі: техника, ауылшаруашылық өнімдерін сатып алу бағалары өте төмен болды. Егер де баға дұрыс болса, ешқандай қарыз болмас еді. Қарыздар алынса да, азаймады, қайта өсе берді. Үкіметтің қарыздарын алып тастағанынан еш нәрсе өзгермеді, одан да қарыздардың өсу себебіне назар аударса ғой.

XX ғасырдың соңғы онжылдығы үлкен сынақ уақыты болды деп айтуға болады. Ауыл шаруашылық салалары біздің ауданда әр жыл сайын қиыншылық көрді. Олар тек бұрынғы қордың арқасында күн көрді. Бұрынғы жылдардың табыстары да

қуытпайды, керісінше өнеркәсіп өнімі төмендеді, энергияға, материалдық ресурстарға да баға өсті. Жаңармайға, көмір тасушыларға, өнеркәсіптерге шаруашылықтардың қарызы өсті. Соның ішінде аграрлық шаруашылық пен көліктердің қарыздарын санамағанда, аудандық жаңармай базасына, «Экибастузголь», «Қарагандауголь» ұйымдарына қарыздары 10 млн. сом болды. Ауыл шаруашылық өнімін сатқанда түскен қаражат қарызды өтемеді. Демеуқаржы сұрақтары шешілмеді. Осы кезде совхоз, колхоздардың болуын немесе болмауы сияқты сұрақ туады. Ауыл шаруашылығында еңбек және өнеркәсіп тәртібі құлдырады, қаражаттың жоқтығынан жұмысшыларға, колхозшыларға жалақы төленбеді. Бірақ осындай қиындықтарға қарамастан, жұмысшылар 1993 жылы 32 мың тонна астық, 17,7 мың тонна сүт және 3 мың тонна ет тапсыру үшін қолдан келгендерін істеді. Сүт тапсыруда келісімді 100,2%-ға орындады, ал етті 1230 тонна дайындап, 1992 жылғы деңгейден асты. Содан басқа аудан шаруашылықтары егін шаруашылығының, мал шаруашылығының өнімін ТМД елдеріне бартер бойынша алмастырылды.

Көктемгі егіс жинау жұмыстары да уақыты өтіп жасалды, ал нәтижесінде жер шаруашылығы өнімінің сапасыздығына әкелді, егін жинау барысында егіннің шығымы төмендеді. Аудан бойынша 1996 ж. егін жинауда 77614 га жер болды. Ең жоғарғы көрсеткіштер «Шевченко» колхозында және «Қызылжар» шаруашылық өнеркәсібінде - 6,1 ц., «Красный пахарь» колхозында - 6,0 ц. болса, «Энгельс» колхозында - 5,6 ц. құрады. Ал кейбір шаруашылықтарда астық өнімі өте төмен болды. Егін жинау аяқталды, ал қорытындысы нашар еді. Осының салдарынан ауыл шаруашылықтары келесі жылға қажетті тұқым жинай алмады. Бұл аудан тарихында бұрын болмаған жағдай еді. Сатып алу бағаларының төмендеуінің кесірінен мал шаруашылығының өнімін өндіру де төмендеді. 1993 ж. 2974 ірі қара сиыр жойылды, соның ішінде 1520 бұзау және жас мал болды. Колхоз «Буртинский», Калинин, Киров атындағы колхоздарда, «Женіс» ауылшаруашылық өндірісі, Энгельс колхозында, «Дзержинский» совхозында 20-дан 30%-ға дейін мал шаруашылығы құлдырады. Аудан бойынша ірі қараның құлдырауы - 49,6 % құрады. Ал жоғарыда айтылған шаруашылықтарда 60-тан 80%-ға дейін азайды. «Шевченко» колхозында 1 жыл ішінде 99 мал, оның ішінде 85 бұзау болды және 86 % құрады. Жас малды сақтай алмады.

Шошқа бағуда да осындай жағдай болды. Киров атындағы колхозда 47%, «Междуреченский» совхозында 50%, «Дзержинский» атындағы совхозында 29%, «Первомайский» совхозында 15% құрады. Бұл үшін ешкім жауап бермеді. Әрине баға да, өнімге қажеттілік те себеп болмады. Фермалар бос болып қалды. «Жайсаң» совхозында салмақты мал сойылса, бұл шығынды жабар еді. «Первомайский», «Междуреченский», «Жайсаң», совхоздарында, Ленин, Шевченко атындағы колхоздарда осындай көрсеткіштер болды. Бір жыл ішінде жетіспеген малдың саны – 638, оның ішінде 51 сиыр, 54 жылқы болды. Ұрланған және жоғалған малдың орны 135 ірі қарамен және 99 жылқымен толықты. Осындай жетіспеушіліктер 10 жыл ішінде бірнеше рет қайталанып тұрды.

Ауданда шаруашылықтар үшке бөлінді. Бірініші бөлімге мемлекет алдында қарызы жоқ шаруашылықтар жатты. Ондай шарушылықтар жоқ болды. Екінші бөлімге реабилитация немесе жаңаша өндірісті жүргізу керек шарушылықтар жатты. Ондай шарушылықтар көп. Мысалы: «Каратаусай», «Күмсай», «Коминтерн», «Қызыл Жар», «Хазрет», «Бұлақ», тағы да басқалар. Кейбір шарушылықтар фирмаларға қызмет ете бастады. Оларда көмектерін аямады. 3- бөлімге жататын 4 шарушылықтар банкрот болуының алдында тұрды. Оларға ПК «Байнассай», «Жаңару», «Бірлік», АО «Қаратөғай» жатты.

1996 жылы Нагорный поселкінің халықтары қайтадан колхоз құрып, кондитер фабрикасының қол астынан шықты. Колхоздың председателі болып Ширяев В.П. тағайындалды. Жаңа колхоз көп тұра алмады. Жаңа уақыт келді. Жаңа өмірге жаңаша қарау керек болды. Бұрынғы біреуге сену заманы өтті. Бас мамандар еңбек демалысына шығып кетті, ал жастар өмірге басқа көзқараспен келді. 1990 жылы Мәртөк ауданында 8 кооператив, оның алдында 14 кооперативтің 88 жұмысшысы болды. Кооперативтердің тапқан пайдасы 238132 сом болса 102749 саны еңбек ақыларына жұмсала, орташа 1552 сом болды бір жылға. «Транспортниктер» бір адамға 8484 мың сомға қызмет етсе, «Вайнах» -6305 сом, «Универсал» -1312 сомға, «Природа» - 479сом, «Рассвет» - 1862 сом. Осындай айырмашылықтан еңбек ақылары да әргүрлі болды.

1996 жылы ауданда 87 шаруа қожалықтары: Нагорныйда - 8, Қаратөғайда – 5, Первомайский, Новомихайл, Степановкіде Құмшыхатта, Линовицкіде, Қызылжарда, Покровский мен

Кенсахарада бірден болды. Шаруа қожалықтары мал өсірумен күн көріп отырды. 30 шаруашылықта 240 сиыр болды. 8 крестьян-шаруашылығы шошқа өсірумен айналысып отырды. 12 КШ-да 275 қой, 82 ешкі, 39 жылқы, Ақсу фермаларында 14 түйе өсірілді. Нагорный КШ-да 82 сиыр, 59 шошқа, 63 қой, 15 жылқы болды. Фермерлер күшейіп, шығынсыз жұмыс істей бастады.

90-ыншы жылдары КСХТ ғана 102,8% жоспарды орындады. Оттегі цехі 12 мың кубометр жоспардан тыс берді. А-41 цехтың жұмысшылары жоспар бойынша 677-ның орнына 724 трактор, комбайн двигательдері жасалды. Насос оңдайтын цехі 112%-ке жоспарды орындады. Трактор оңдайтын цехі 104% орындады. 90 жылдар басында 3 жыл ішінде жөндеуден өткен өнімдер 1 млн. сомға құрады. Колхоз, совхоздар өз ақшаларын есептей бастады. Халыққа қажет өнімдер шығару керек болды. Кәсіпорында 200 адамды қысқартып, колхоз-совхоз шеберханаларға айналдыру немесе жұмысты басқа жерден іздеу мәселесі туды. Екінші жол таңдалды. Кәсіпорын ұжымы қиындыққа қарамастан өздеріне өзі жұмыс таба бастады. Жұмысты Орынбор облысынан тапты.

Зауыттың жалпы табысы 10 % жетті, ал жөндеу жұмыстарында 4 %, бірақ шаруашылық есеп айырысу жағдайында ең аз табыс көлемі 20-25 % болу керек. Зауыттың 1,2 млн. сом шамасында пайдасы болу керек. Зауыт үнемі облыс ауылдарына қызмет көрсету түр-түрін кеңейтті. Ол Т- 4А тракторларының жөндеудің игеріш, қар тазартқышты, бульдозердің қалқасын, шөп шабатын техникасына шатундарды дайындады. Олар зауыт жасаушы топтама өнімдеріне қарағанда қымбатқа түсті. Бірақ қымбат болса да, болмағаннан болғаны жақсы емес пе? Зауыт бір жыл ішінде орта есеппен аудан ауылдарына 800 мың сомға қызмет көрсетті, ал одан көрген пайдасы ауданның және аудан орталығының бүкіл ұйымдары Мәртөк жөндеу зауытының қызметін пайдаланса да 48 мың, сом ғана құрады. Біртіндеп зауыт көрсеткен қызметтерінің бағасы тым өсіп, зауыт осы жағдайдан шыға алмады.

1996 жыл Жөндеу зауыты жұмыстың жаңа түрлеріне көшті – темір жол вагондарын жөндеді. Ол үшін бұрын болған трактор цехін қайта ашты. Бір тәулік ішінде бір вагон толық жөндеуден өтетін еді. Қосымша шаруашылық ұстай алмайтын аудан тұрғындарын азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесі – көкейтесті мәселелеріне айналды. Мәртөкте сауда қызметкерлері тұтынушыларға

бірдемелерді ұсынғысы келді, бірақ одан ештеңе шықпалы. тауарлары да, ақшалары да тұтас қалды. Дүкен сөрелерінде ешқандай тауар болған жоқ. Жалғыз ғана паркінің жанындағы киоскі Мәртөк балмұздағын сатып тұрды.

Дүкендердегі тауарларды тек қана етке алмастырып сатты. Үш тиын тұратын қақпақты сатып алу үшін ет тапсыру керек. Ет еш жерде сатылған жоқ. Ауыл тұрғындары 20 жыл бойы етті мемлекеттік бағамен сатып ала алмады. Май зауыты болғанымен, май болған жоқ. Адамдар дүкендерде талон бойынша азық-түлік алу үшін ұзақ уақыт кезекте тұратын. Ал киіну үшін шошқа ұстау керек болды.

Тауарлардың болмағаны халықтың тұрмыс жағдайына әсер етті. әсіресе әйелдерге әсер етті. Күні бойы ерксектермен қатар жұмыс істеп, оған тағы үйлерінде түскі тамақты пісіріп үлгеру керек еді. Ал одан бұрын бірнеше сағат бойы ұзақ кезекте тұру керек еді. Өнімдерді талон бойынша сатып алуға қиынға түсті. Осыдан кейін үйге келісімен оның көңіл-күйі қандай болатын? Соның салдарынан да жұмысында көңілі бұзылып, үйінде де татулық болмады. Сонымен қатар ақ нанды сатып алу қиын болатын. 1990 жылы ақ үн жетіскен жоқ, зауытта да бірнеше күн бойы болмай тұрды. Ақтөбеге машина жіберіліп, ол да кейде ұнды әкелмей келеді. Зауытқа үн аудандық тұтынушылар одағынан берілуі керек еді, бірақ онда үн болған жоқ.

90-шы жылдары ауданда тіркелген бір адам басына бір тоқсанда алатын тауарлардың мөлшері: кір жуатын ұнтақ – 400 гр, кір сабын – 400 гр, иіс сабын – 100 гр, қант – 1 келі, сары май – 250 гр, кәмпит – 200 гр.

Бұл өтпелі заман еді. Бюджетте ақша жетіскен жоқ. Дүкен, клуб, кітапханалар жабылып, ол түгіл учаскелік инспекторлары да жетіспеді. Адамдардың еңбек ақылары берілмей, инфляция сол еңбек ақыларының өсуіне керергі жасады.

1990 жылы нан зауытында жаңа кондитер цехі ашылды. Нанды пісіру үшін жаңа технологиялық жабдықтар қондырылды, бұл – ауысымына 1 тонна өнім шығаратын қуатты пеш. Сол кездері Мәртөкке кондитер бұйымдары жетіспейтін, сондықтан зауыттың «Северное», «Мятные», «Комсомольские» пряниктері, «Сахарное», «Дорожное», «Майское», «Овсяно-фруктовое» печеньеелері және басқа да пироженное, торттар сияқты ұсақ-түйек өнімдері тез арада сатылып кететін еді. Кондитер цехінің өнімдері жалпы азық-түлік

өнімдерінен арзандау болды. Печеньнің ең қымбаты – 1 сом 40 тиын, «Пряничный» тортының 1 келісінің бағасы – 1 сом. Егер кондитерлер бұрын бір ауысым ішінде 500 кг пряник өндірсе, жаңа цехтің ашылу нәтижесінде 1-1,2 тонна өндіре алатын болды. Бұл тек біздің ауданымыздың халқын ғана емес, бүкіл облыс халқын қамтамасыз етеге жағдай жасады. Сонымен бірге нан зауытының босаған аумағында бөлке нан және қалаш өнімдерін көбірек шығаруға мүмкіндік туды.

Ауданымыздың медициналық қызметкерлері де қиын жағдайда еді. Дәрі болған жоқ.

1992 жылы көмірге талон енгізілді. Оның мөлшері бойынша бір адам басына тұрғын үйдің 12 шаршы метрі келетін еді. Осындай тұрғын үй көлемінің бір шаршы метріне 75 кг көмір берілді. Егер үйде 5 адам болса, онда келетін көмір мөлшері былай есептелді: 5 * 12 * 75. Сонымен осы отбасына 4,5 тонна көмір келеді. Көмірдің бір тоннасы (тиелуімен бірге) 88 сом тұрды. Одан көбірек болса, бір тоннаның бағасы – 434 сом, ал тиелуі – 5 сом 50 тиын. Көмірді алу үшін әр отбасының 1996 жылға дейінгі кітапшасымен бірге талондары болу керек. Егер оны жоғалтып алса, көмір беру кітапшаларының көшірмелері берілмейді.

Сол уақытта, 20 жыл бұрын Мәртөкті және аудан ауылдарын газификациялау мәселесі қозғалып еді. 1986 жылғы 14 мамырда «Мәртөк ауылының тұрғын үйлер массиві мен өндіріс мекемелерін газификациялау бойынша тапсырыс беруші болуды облгазпромды міндеттеу» туралы № 197 шешім қабылданды. Ал облгазпром 1986 жылы тапсырыс беруші болуды Мәртөк РАПО-сына жүктеді. РАПО-ның қаражаты болмай, жүктелген міндеттерін орындай алмады. Мәртөк ауылын газификациялау мәселесін шешу 2005 жылдан ертерек жоспар бойынша мүмкіндік болмады. Мәртөк ауданының газификациялау мәселесін шешу үшін тапсырыс беруші ретінде бір өнеркәсіпті алып, ал газқұбырын салу аудан аумағында орналасқан өнеркәсіптар мен шаруашылықтардың үлестеп қатысу есебінен жүзеге асыру ұсынылды. Ол уақытта біздің шаруашылықтардың экономикалық жағдайы қиын болды, олардың қарыздары көп болды. Сол себепті газ құбырын өткізудің мүмкіндігі болмады.

Тұрғын үйлер мәселесі бұрынғыдай маңызды еді. 1989 жылы аудан бойынша 9142 шаршы метр тапсырылды. Бір жылда 176 отбасы тұрғын үй жағдайын жақсартты. «Тұрғын үй – 91»

бағдарламасы олық орындалмай, аудан орталығында тұрғын үйлерге кезек үлкен болды. Генмердігерлік жоспарын тек 72 %, ал өз күшімен 86,6 % орындалды. Аулдарда ПМК жасаған жұмыстар тоқтатылды.

Қаратоғай құрылыс комбинатының негізгі өнімі, материалдарына сұраныс төмендеп кетті. Кәсіпорынның өндірісін өзгертуге тура келді. Оның аумағында «Алтын жалын» Ақтөбелік фирмасы лигатур мен карбид кальцийдің өндетін цехтің құрылысын жүгізді. 1997 жылы Қаратоғай құрылыс материалдар шығаратын комбинат өз жұмысын тоқтатты.

Тез арада шешімін талап етіп тұрған мәселе – бұл кірпіш зауытының қайта құруын тездетіп бітіру мәселесі еді. Өтпелі кезеңнің қиын жылдары кбіртіндеп кірпіш зауытының шабылуына әкеліп соқты, сонымен қатар жұмыс болмағандықтан Шевченко колхозындағы күйдірілген кірпіш дайындайтын кооператив те жабылды.

Бұрын өркендеп тұрған «Райпотребсоюз» кәсіпорнының да жағдайы нашар еді. Ол табыс әкелмейтін кәсіпорын болып саналды. Дағдарыс жағдайдан шығып, өз кадрларын сақтап қалу үшін РПС қызметкерлері жылжымалы кесте бойынша аптасына үш күн жұмыс жасай бастады. Бірақ шығын көбее берді. Сауданы пай жарналары күтқара алған жоқ. Экономиканың жалпы дағдарыс аясында ауыл тұрғындарын әлеуметтік жағынан коммерциялық бағаларының озбырлығынан қорғайтын инфрақұрылымның аграрлы бөлігі – тұтынушылар кооперациясының ролі ескерілмей қалды. жеке бизнес саудаға екпінді еніп, тез арада тұтынушылар кооперациясының орнын басып алды.

Басты бағыттардың бірі – халықтың тауарларға сұранысын қанаттандырып, қызмет көрсету болып саналды. Аудандық быткомбинат ауданның әр тұрғынына 23 сомнап астам қызмет көрсетіп, бағдарламаны орта көрсеткіштен жоғары орындады. Бірақ негізгі 14 қызмет көрсету түрлері бойынша 9 ғана жоспарды орындады. Бұл кәсіпорынның жұмыс жасай бастағанына өте көп уақыт өтті. Бұл уақыт ішінде ол жоғары беделге ие болып, бірталай жетістіктерге жете білді. Ал енді жетістіктерге жетіп отыр деуге қиын болатын. Быткомбинат ұжымы жұмыс істеп жатты, бірақ кейбір қызметкерлер қысқартылу астына түсіп қалды. Ал жұмыста қалғандары қиындықтарға қарамай, халыққа қызмет көрсетіп, өз игі істерін жасап жатты. Тұрмыстық қызмет көрсету көлемі

орындалса да, шығыны 20000 сом құрады. Экономикалық қатынастардың үзілуі өндіріске әсер етті. Шикізат пен материалдарды табу жылдан жылға қиындай түсті. Комбинатты шекешелендіру мәселесі – көкейтесті мәселелердің бірі еді. Онсыз комбинат дағдарыстан шыға алмайтын еді. Және де оның экономикасын көмір мен электроэнергия «құртты». Қызмет көрсетудің бағаларын көтере алмады, өйткені халық келмей қоятын еді. шикізат пен мата күннен күнге қымбаттады. Аз ақшаға әртүрлі тапсырыстарды орындауға кірісті. Болашақтары бұлыңғыр еді.

1994 жылы аудандық газетінің редакциясына кейбір шараларды қолдануға тура келді. Жаңа жылдың басталуымен газет өз оқырмандарын «Мартукские новостиінің» көлемі екі есе қысқартылғанын хабарлады. Бұл қағаздан тапшылығына байланысты еді. Осы қиындықтар Қазақстанның өз валютасына көшуінің әсерінен және Ресейдің целлюлоза-қағаз комбинаттарына ақша аударалмау салдарынан туындады. Республикалық газеттерінің барлығы да осындай жағдайда еді. Бірақ қиыншылықтарға қарамай, 1992 қорытындысы бойынша Мәртөк типографиясы, ауданның басқа мекемелеріне қарағанда, жақсы нәтиже көрсетті. Газет шығару жоспарын орындап, бланк өнімдерінің 97,6 % өткізді.

Сол уақытта елімізде жекешелендіру болып жатты. «Сельхозхимия» кәсіпорны 1981 жылы құрылды, ал 12 жыл өткен соң ол «Плодородие» мемлекеттік кооперативтік ұйымы деп атала бастады. Ол аудандағы ең бірінші жабық түріндегі мекеме болды. Мүлігінің барлығы сонда жұмыс жасайтын адамдардың, ұжымның меншігі болып табылатын. Ақциялары болған жоқ, сондықтан кез келген адамдар дивиденттер ала алмады. 1992 жылының қаңтар айынан бастап бұл ұжым Мәртөк «Плодородие» кәсіпорны деп аталды. Бұдан бұрын кәсіпорын шаруашылық есеп айырысудың екінші моделі (1989 жылы) мен жекешелендіру (1991 жылы) басынан кешірген. Сол уақыттағы аудан жағдайында онша қозғалып, жұмыс жасай алмайсың. Кәсіпорындар бағалардың өсу әсерінен нашарлап жатты. Сондықтан шаруашылық есеп айырысудың екінші моделі бойынша шығынға қарсы механизм толық жұмыс істеп, жұмыстың осылай ұйымдастырылуы нарықтық қатынастарға бейімді еді.

90 жылдардың аяғында шағын бизнес дами бастады. Микронесие деген ұғым пайда болды. Микронесие – кредиттің бір

түрі, ол кәсіпкерліктің дамуына жағдай туғызып, аз қамтылған тұрғындардың өз-өздерін жұмыспен қамтуына бағытталған. Ауданымызда жұмыс орындары жетіспейтін еді, ал микронәсіе адамдарға өз ісін ашып, аяқтарына нық тұруына мүмкіндік берді. «Микрокредит» Мемлекеттік емес ұйымы еліміздің «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білім алуы мен дәулеттілігі» деген ұзақ мерзімді қағидасын жүзеге асыру мақсатында пайда болды. Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясына сәйкес үкімет Қазақстан Республикасының ең аз қамтылған азаматтарына 1998 – 2000 жылдары микронәсіе беру Бағдарламасын бекітті.

Сол уақытта ауданымызда электр қуатын сөндіре бастады, жарық тұрғындарға кесте бойынша берілді. Сондықтан ауданымыздағы көптеген мектептерінің жағдайы да қиындай түсті. Өйткені отын табу мәселесімен қатар электр қуатының көмегімен жылытылатын мектептерін де жылыту мәселесі туды. Аудан орталық мұғалімдер ұжымы электр қуатымен қамтамасыз етудің қиын жағдайын ескеріп, 1-2 күндік еңбек ақыларын электр қуатына аударды. Бұл шараны мектептерде оқу барысы үзілмес үшін қолданды.

1990 аудандағы оқушылар саны 5747, мектепке дейінгі мекемелердегі балалар саны 2278 болды. Оқыту-тәрбие жұмысымен айналысатын мұғалімдер саны 816 болды.

1985 – 1999 жылдар аралығында екі мектеп, 1 балабақша, 6 жастағы балалар үшін 7 қосымша блок салынып, орталау мектепке – 2, орта мектепке – 6 мектеп аусып, 3 бастауыш мектебі ашылды.

Халыққа білім беру бюджеті аудан бюджетінің 56 % құрады. 14 мектептің материалдық базасы қанағатсыз жағдайда болды. Мектепке дейінгі мекемелер аумағын 100 орынға дейін көбейту керек болды. Ауданда барлығы 16 орта, 15 орталау, 6 бастауыш, 5 мектептен тыс, 42 мектепке дейінгі оқу орындары болды. Олардың ішінен оқыту және тәрбие жұмысы қазақ тілінде жүрді. Бұлар – Құмсай, 13 жылдық Қазақстан және Мәртөктегі «Балдырған».

Аудандағы барлық мектептерінің ішінен екі орта мектепте: Құандық орта мектебі және Мәртөк орта мектебі, Жаңатан орталау мектебі мен Құмсай бастауыш мектептерінде оқыту қазақ тілінде жүрді. Бұл мектептерінде оқып-тәрбиеленген балалар саны 8 мыңнан асты. Сол кезде ауданның әр елді-мекенінде оқу орны бар еді. Бұл қосымша 3 бастауыш мектептің ашылуына себеп болды. 2 бастауыш

мектепті – орталау және 4 орталау мектебі – орта мектептеріне айналдырылды. Мұндай ауысу базалық білім беруге бағытталып, әрі қарай жалғастырылды. Осы мақсатпен 1984 жылы Мәртөкте өндірістік оқыту комбинаты ұйымдастырылды. Мұнда аудан орталығындағы 3 мектептің 8 – 11 класс оқушылары оқыды. Өндірістік комбинатында 2 жыл оқығаннан кейін мектеп түліктері жүргізуші, механизатор, тігінші, дүкенші мамандықтарын алып шығатын болды. Өндірістік комбинаттың техникалық базасы негізінде оқушыларға білім беруге толық мүмкіндігі бар еді. Мұнда слесарлық, ағаш шебері шеберханалары, тігін цехы, механика және авто дәрісханалары болды. 3 ДТ-75 тракторы, МТЗ-80, ГАЗ автомобильдері, ДДА-100 суарғыш құрылымы, насос станциясы, ауылшаруашылық құрал-саймандар жиынтығы бар еді. Өндірістік комбинатқа «Победа» колхозынан 14 га жер бекітілген, мұнда оқушылар ерсектермен қатар еңбек етіп, ойлау мен өз бетімен шешім қабылдауға үйренді. Осы жерге 5 гектар асқабақ, 9 гектар қызылша еккен. Еңбек тәжірибесінде балалар балабақшаларға жиі жасаған. Тігін цехында перделер, халаттар, алдыжапқыштар тіккен. 1990 жылы Мәртөк өндіріс комбинатының оқушылары Республикалық слетке қатыса алған. Біздің ауданымыздан Сергей Лосев, Петр Камерцель, Юрий Срибныйлар қатысқан. Өндіріс комбинатының арқасында Мәртөк оқушылары болашақ мамандықтарына алғашқы қадам жасаған.

90 жылдардың ортасы – ауданның босап жатқан ғимараттары күйініш сезімін ұялатқан қорқынышты жылдар. Трикотаж фабрикасының филиалы, ПМК-17, сыра зауыты, нан зауытының аулаларын шөп басты. ПМК-17 кеңсесі, мәдениет-демалыс паркіндегі кафесі, бұрынғы аудандық быткомбинаты жартылай қиратылып, бұзылған. Бұрын мұнда тамаша тігін цехы болған! Ол ауданның барлық тұрғындарына қызмет көрсеткен. Мұнда нағыз шебер тігіншілер жұмыс істеген. Олардың барлығы да қайта құру кезеңінің келуімен жұмыссыз қалды. Тек қана бірнеше тігінші бірігіп, «Лада» шағын кәсіпорнын құра алды. Оны Г.А.Гаврюк басқарды. Қирап тұрған негізгі ғимаратының аясында, шөп басқан аулада, бұрынғы химчистканың ішінде «Лада» орнадасты.

Аудадағы құрылыс тоқтап қалды. Құрылыс материалдары болған жоқ, тіпті башқұр ағаштары да келмей қойды. Кеден жүйесі барлық байланыстарынан айрылды. Баяғы 30-40 вагон ағаштың

орнына 4 қана вагон алып тұрдық. Бірдеменің құрылысын бастайтын мүмкіндік болды ма? Шифер өкелу жағдайы да осылай – 1 ғана вагон. Құрылыс бригадалары да жетіспеді. Құрылыс жүргізетін ешкім болған жоқ. Бұрын жалдамалы жұмысшылар келетін еді, қазір олар да жоқ. Аудан шаруашылықтары МІМК-17 мекемесімен ешқандай келісім-шарт жасаған жоқ. Уақытында тапсыратынына кепілдік бере алмады. Сондықтан оның ұжымы жұмыссыз қалды.

1997 жыл. Өндірістің тоқтамай төмендеуі. Өндірістік кәсіпорындары 74 % ғана өнім шығарды. Дебиторлық қарыз 44,4 млн. теңгеге төмендеді, ал несиелік қарызы 166,5 млн. теңгеге көбейді. Кәсіпорындарының ішінде тек «Ремонтник» өндірісін көтере алды, әсіресе бұл вагондарды жөндеуден көруге болатын еді. Мұнда нан пісіруімен қатар сыра шығару жоспарланған. Ал бор зауыты 20 %, тон зауыты 23 %, май зауыты 30 %, аудандық тұтынушылар кооперативі тек қана 4 % өнім шығарды.

Бюджетке төлемдер азайды. Ауыл шаруашылығында үлкен өзгерістер болды. Қайта құру тодыққанды жүріп жатты. Ауданда 34 өндірістік кооператив, 5 жауапкершілігі шектеулі серіктестік, 10 акционерлік қоғам, 65 шаруа қожалығы бар еді.

Жаппай бөрі жаман болған жоқ. 90 жылдары аудан тарихының жақсы жерлері де болды.

Бұл біріншіден, біздің ауданға 1993 жылғы 26 тамызындағы Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың келуі. Мәртөктіктер елбасын жылы қабылдап, оның жүргізіп жатқан саясатына қолдау көрсетті. Оның сапары Ақтөде ауданынан басталып, Шевченко атындағы колхозынан өтіп, Мәртөк жерінде жалғасты. Президент «Феррохром» АҚ жаңа сүт цехін ашты.

Қазақстан Республикасының аумағынан тыс тұрып жатқан жергілікті ұлт өкілдеріне Қазақстан Республикасының азаматтығы заңды түрде берілгеннен кейін, Монголиядағы қазақтар ата-баба жеріне көше бастады. 1992 жылдың тамыз айының ортасында Мәртөк ауданына Баян-Өлгей аймағынан 25 отбасы (бір ауыл) көшіп келді. Оралмандарды зақсылап тұрып қарсы алды. Монғол қазақтары біздің ауданға келген ең бірінші оралмандар еді. Олардың артынан басқалары да келді. Байырғы мәртөктік болмағанымен, оралмандар «жергілікті емес» деген түсінікті теріске шығарып, керісінше Мәртөк өлкесінің байлығын қолдап, ғылымда, мәдениетте, әдебиетте, спортта оның атағын шығаруға тырысады.

Мәртөкте жаңа заманға сәйкес жаңа үлгідегі ғимараттар пайда болды. Бұл – аудандық аурухана, аудан әкімияты, аудандық телекоммуникация торабы, прокуратура.

1995 жылғы наурыз айының аяғында «Шоқаш» кіші кәсіпорын ұжымы бірінші вагон титан рудасын Лесаков кен байыту комбинатына жіберді.

Мәртөкте өте жақсы жұмсақ жиһаздар істеліне бастады. Бұл бұйымды «Актюббйтмебель» фабрикасының филиалы шығарды (жиһаз жасаушылар – Павленко Евгений Миронович және Мамалыға Виталий Николаевич).

Ең тұрақты кәсіпорындарының бірі – Жайсаң тон зауыты. Ол шикізат тапшылығы мен кедендік қиындықтарына қарамастан, жұмыс жасай берді. Цехтар жөндеуден өтті, келісімдерге қол қойылды, шығарылатын өнімдердің санын көбейтті және жалақыны 50 % көтерді. Қой терісінен істелген тон мен қолғаптан басқа, тәжірибе цехі теріден күрте, саусақты қолғап, аяқ киім, ішкі киімнің тігуін меңгерді.

1992 жылы «Жайсаң» кеден бекеті ашылды. Аудандық кедендік жұмыс объектісі 220 шақырымға созылды. Бір тәулікте кеден бекеті арқылы бірнеше жүздік автокөлік өтеді. Және де әрқайсысын дұрыс тексеріп, ресімдеу қажет. Қазақстан Республикасының мүддесін қорғап, кеден қызметкерлері адал ниеттерімен жұмысын атқарады.

Алматы – Самара жолы халықаралық болып табылады, сондықтан кеден қызметкерлеріне үлкен жауапкершілікті артады, қырағылықты бірде-бір минутқа әлсіретуге болмайды. Бұл қызмет ету деген.

Осы жылы Мәртөкте аудандық жер қатынастары мен жер құрылымы комитеті ашылды. (бірінші төрағасы – Н.К. Үмбетов)

Жер – елдің ең басты байлығы, сондықтан жерді есептеуге байланысты сұрақтар өте маңызды. Біздің ауданда дербес басқару органына жер реформасын өткізу қажет болды. Колхоз бен совхоздардың қарамағындағы жерлер бөлшектерге бөлінген еді. Әрбір жер иесіне құқықтық куәлігі берілді, олардың жалпы саны 17112 дейін жетті. Жер комитеті көп жылдар бері 1991 жжылғы «Жер өзгерістері туралы» Заңын, 2001 жылғы «Жер туралы» Заңын, 2003 жылғы «Жер кодексін» жоспарлы түрде жүзеге асырып келеді.

Сол кезде біздің ауданда «Қазақ тілі» қоғамы құрылды. Оның мақсаты мен міндеті – ана тілін теріңдетіп оқуын насихаттау, ұлттық

рухани мұрасын, салт-дәстүрлерін қайтару. 1990 жылдың 22 ақпанында аудандық Мәдениет үйінде «Тіл – халық жаны» атты Қазақ тілі қоғамының алғашқы ұйымдастырушылық конференциясы өтті. Аудандық Мәдениет үйі жанында әр сәрсенбі, бейсенбікүндері сағат 17.00-ден 18.00-ге дейін тегін қазақ тілі үйірмесі жұмыс жасады.

1999 жылдың 3 ақпанында отбасын жоспарлау жөніндегі «Шаңырақ» клубының алғашқы отырысы өткізілді. Клуб отбасын құруға дайындалып отырғандарға, жылы сөз, кеңес естігісі келгендерге, дәрігерлік көмекті қажет ететіндерге көмек көрсетуге міндетті. «Шаңырақ» клубы отбасы, әйелдер, демографиялық саясат мәселелерін қозғады.

Сол жылдары аудан тарихындағы маңызды оқиға – бұл Мәртөк теледидар бағдарламасы жұмыс жасай бастады. Эфирдің радиусы 50 км дейін жетті. Іріктеуден өткен бірінші жүргізушілері – Хакимова Анар мен Саламатина Мариана болды. Теледидар бағдарламасының көмегі арқылы жергілікті басқарушы органдары халықты аудан өміріндегі өзгерістері туралы хабарлап отырды, жеке кәсіпкерлер өз өнімдерін белсенді жарнамалап отырды. Ал жай тұрғындар өз тумаларын мерекелерімен құттықтады.

1993 жылының ақпан айында «Қазақ тілі» ұйымының ақсақалдар кеңесі аудан тұрғындарынан, кәсіпорын, мекеме басшыларынан, колхоздардан мешіт салуға көмек сұрады. 1999 жылдың 16 шілдесінде мұсылмандардың қасиетті жұма күні көптен күткен бірінші мешіт ашылды. Бұл мерекені Қызылжар ақына А.Тізілбаев мешіттің ашылуына арнап жазған өлеңімен ашты. Мешіт құрылысының бас демеушісі «Қызылжар» өндірістік кооперативінің басшысы Т.Сағызбаев еді.

Өкінішке орай, қаржының жетіспеуіне, құрылыс материалдардың жетіспеуіне, ауыр заттарды көтеретін кранның болмауына байланысты құрылыс тұрақты жүргізілмеді. Ол 6 жылға созылды. Сонда «Красный пахарь» колхозы тақтай, аудандық коммуналдық шаруашылығы – цемент беріп, орман шаруашылығы есік, терезе жасап берді. «Ремонтник» АҚ жар құюға арналған темір құралдарын жасап берді. «Жайсаң» АҚ шегемен қамтамасыз етті. Аудандық әкімияты да үлкен көмек көрсетті. Бюджеттік емес қордан 200 мың теңге бөлінді, бұл ақшаға төбені жабатын материалдар алынды. Жем-шөп дайындау жоспарын артығымен орындағаны үшін

облыстық әкімияттан ауданға берілген сыйлық ақысынан 2 жыл бойы 80 мыңнан мешіт құрылысына беріліп отырды. Тағы бірнеше мекеме мен кәсіпорындар мешіт құрылысына қаржы бөлді. Бұл – баяумен қамтамасыз еткен «Алтын астық», «Жайсаң», «Бірлесу», ДВП берген «Агроснаб», темір, цемент, бетон плиталарын берген «Жанару», «Жеңіс», «Бөрте», «Май» мекемелер мен кәсіпорындары еді. Құрылысты электр қуатымен үздіксіз қамтамасыз еткен Мәртөк энергожелі учаскісі. Хлебодаровкадан мешіттің айналасын қоршау үшін темір қоршағыш алып келіп, «Қараған» ЖШС мен аудандық ішкі істер бөлімі құрылыс қоқысын шығарып, орман шаруашылығы қара жер әкеліп төкті. «Тон», «Феррохром» АҚ, аудандық білім бөлімі, аудандық байланыс торабы әртүрлі көмектерін аямады. Жерлесіміз Рауль Мирхайдаров Ташкентте жасаған айшықты сыйға тартты.

Құрылыстың соңғы кезеңінде «Ерлан» шаруашылығының жетекшісі М.С.Жанғалиев белсенділік көрсетті. Терезесін әйнектеу, мешіттің айналасын ретке келтіру, асфальт төсеу сияқты жұмыстарды атқарды. Басқа ұйымдар бензин, жанармай, көлікпен қамтамасыз етті. «Қызылжар» шаруашылығы құрысшыларға еңбекақы төлеп, оларға ет, ұн беріп отырды. Қызылжар, Нововмихайловка, Қарашай, Жайсаң, бұрынғы Карл Маркс, Ленин колхоздарының тұрғындары өз еріктерімен қаржы жинап тапсырды. Бұл қаржыны арнаулы ұйымдастырылған комиссия керек деген жерлерге бөліп отырды.

1990 жылы Ақтөбе облысының жер суландыру шаруашылығы Мәртөк жерін суландыру жұмысын жүргізді. Бұл жұмысқа келергі келтіретін «Первомай» совхозындағы көктемде қар суы жиналатын тоғандар бұзылды. Бұзылған тоғандардың құны қайтарылып (30-40 мың теңге), басқа жерден (1 км жоғары) тоған жасау ұйғарылды.

Мәртөктің қасында табиғаты тамаша, көрікті Яблуновский тоғаны бар. Тоған баяғыда, бірнеше онжылдық бұрын салынған. Тоғанның суы таза бұлақ суынан жиналған, айналасынды ағаштардың, шөптің ыңеше түрі өседі. Нешетүрлі балық бар. Елек өзенінің суы лас болғасын, аудан тұрғындары Яблуновский тоғанының жағасында демалып, балық аулайды. Бұл тоғанның да жойылып кету қауіпі болғанын аудан тұрғындарының көбісі біле бермейді.

Оның айналасында үйіліп тұрған қоршауы канал салушыларға

кедергі болып тұрды (канал бір жарым километр төмен өткен еді). Тоғанның көктемде асқан суы гидротехникалық құралдарды шайып кетуі мүмкін еді. Құрылысшылар тоғанды бұзғылары келіп қоймады. Бірақ тоған болмаса да, көктемде еріген қардың суы бәрі бір ағар еді. Және де тоғансыз су ескі арнасымен егін үстіңкі кетер еді. Тек «Первомай» совхозы мен аудан орталығының тұрғындарының араласуымен бұл тоған бұзылмай, сақталып қалды.

1999 жылының 30 науырызы - ауданымыздың тарихындағы елжүлі күні. Дәл осы күні «Отан» партиясының құрылу конференциясы өтті. Оның қарсаңында, 1 наурызда Алматыда Республикалық «Отан» партиясының съезі өтті, онда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев сөз сөйледі. Партияның мақсаты – қоғамның әрі қарай демократиялануына бағытталған саяси және экономикалық реформаларды белсенді жүзеге асыру, әлеуметтік даму мен еліміздің тұрақтылығын сақтау, ұлтаралық және конфессияаралық келісімді нығайту, азаматтардың патриоттық сезімі мен Қазақстан Республикасының жанжақты және үйлесімді дамуы үшін мақтаншы пен жауапкершілік сезімдерін ояту.

Осы жылдары Қазақстан халқының санағы өткізілді. Санақ бойынша Мәртөк ауданында 30899 адам есептелді, солардың ішінде еркектер – 15016, әйелдер – 15883. Қазақтары – 14990, олардың еркегі – 7100, әйелі – 7190.

1999 жылдың 28 тамызында аудан орталығында «Мақсат» ЖШС салған жаңа базар ашылды. Ал бір жарым айдан кейін, 17 қазанда, Мәртөкте Ақтөбе медициналық колледжінің филиалы ашылды. Бір ай өткен соң, қарашаның 27-де, аудан орталығында тағы бір оқу орнының филиалы ашылды. Студенттерді Ақтөбе гуманитарлық колледжі қабылдады.

Ұзақ дағдарыстан кейін ауыл шаруашылығында өзгерістер басталды.

1999 жыл. Бұл жылы ауданда дөңді дақылдарының отырғызылған көлемі – 62394 га. Жинау кезіндегі нәтиже - 58839, орташа өнімділігі – бір гектардан 9,4 ц.

Ең үлкен егіс даласы – бидай даласы болды – 43074 га, өнімділігі бір гектар жерден – 9,1 ц. 16528 га жерінде егілген арпаның орташа өнімділігі – 10,9 ц, сұлының 687 гектарында – 0,8 ц, тары (1125 га) – гектардан 4,1 ц еді. 338 га жерге гречиха егіліп, 111 тонн өнім алынды, яғни бір гектардан 3,3 ц.

Ең жоғары өнім көрсеткіштері «Ақ қайын – 2» ЖШС (Шевченко с.) еді, оның алған өнімі 1 гектардан – 13 ц. Бірақ бұл шаруашылығының егіс даласы үлкен емес еді – 1,2 мың га. ал «Родник» ЖШС-і 9200 га егін егіп, әр гектардан 10 ц астық алды.

«Хазірет» АЖҚ ең жоғары нәтижелерге жетті. Егіннің аумағы – 8,5 га, ал өнімділігі – гектардан 11,7 ц болып, жалпы ұнталған өнім көлемі 9,9 мың тонның қасына жетті. Шаруашылық үлкен табыс алды.

Қазақстан Республикасы Президентінің 1999 жылғы 14 желтоқсанындағы Жарлығымен «Хазірет» АЖҚ жетекшісі С.А.Тәңірбергенов ауыл шаруашылығында жоғары көрсеткіштерге жетіп, табанды еңбек еткені үшін «Құрмет» орденімен марапатталды.

Келесі жылғы егін жерлеріне 10272 тонн тұқым қарастырылды. Бұл мамандардың пікірінше, 90 мың га жерге жету керек болды, бірақ алға қойылған мақсат – 100 мың га жерді егіп тастау.

Ең үлкен көкөніс бақшасы Абиль Гасанович Гасановта болды. Қаратаусайтың қасындағы тастап кеткен жерлерінде ол 20 га көртөп, 5 га қырқабат, 3 га сәбіз екті. Суару жүйесін орнатты. Жұмысқа Қаратаусайдың 20 адамын алды. Олар жеті ай бойы жұмыспен қамтамасыз етілді. Өсірілген өнім жұмысшылардың жалақыларын төлеуге мүмкіндік берді, өзіне де пайда түсті.

Өткен жылдармен салыстырғанда ауданымыздың жалғыз нашар көрсеткіші – бұл қойлар санының төмендеуі. Ұжым шаруашылықтарының ішінде қойлар тек қана «Хазірет» АЖҚ болды, 1914 қой. Қой ұстау – шаруашылық үшін табысты және шығыны аз сала.

2000 жыл Мәртөк ауданы үшін өте маңызды еді. Жұмыссыздық әлі жойылмай, халықтың табыстары төмен болса да, ауыл тұрғындарының арасында түсіністік болды. Бұл жыл экономика жағынан біздің ауданымызға жағымды еді: егін аумағы 95,4 мың гектарға кеңейтілді, ірі мал саны 1096 басқа көбейді, ауыл шаруашылық өндіріс пен өңдеу жұмысының дамуына 14,5 млн теңге несие берілді. «Ремонтник» ЖШС-і «Қазақстан темір жолы» өнеркәсіп өндірісімен қатынастарын жаңартты. «Шоқаш» шикізат өндірісінің тағдыры шешілді. Сонымен қатар 6 жыл жабық тұрған аудандық Мәдениет Үйі жұмыс істей бастады.

Мәдениетті қолдау жылы маусым айында аудан орталығының

жастары жөңделген «Жастық» мәдениет және демалыс паркін, соның ішінде би және балалар алаңын сыйға алды.

Сол уақыттағы ауыл шаруашылық жағдайы тұрақтыланып келе жатты деуге болады. Ауданымызда шаруашылықтардың екінші тобына жататын 25 ауыл шаруашылық құрылым бар еді. Ауданның ауыл шаруашылық құрылымдары мен шаруа қожалықтары 1999 жылмен салыстырғанда 33033 га көптеу егіп, өнім алды. 95,4 мың га жерден гектардан 7,4 ц орташа , өнімділігі жағдайында 77,7 мың тонн астық алынды. Аудан бойынша ең көп астық алғандар: «Родник» ЖШС, «Хазірет» АЖҚ, «Қызылжар» ӨК.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілер қарыздарынан құтылуға мүмкіндік алды. Шаруашылық ішіндегі сұраныстарға 6168 тонн, фураж – 8436 тонн, егінге тұқым – 15961 тонн, соның ішінде шаруа қожалықтары -6786 тонн астық дайындалды. Бұрын ауданның шаруашылықтарында тұқымды жаңартуға мүмкіндік болмаса, қазір жағдай өзгеріп, шаруашылықтар тұқымдарын жаңарту ісімен айналыса бастады.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілер және ауыл тұрғындары көртөп пен көкөністерді жеткілікті өсіріп, 70 мың тонн шөп дайындады. 14,9 мың га жер айдалды. 17 мың га пар жерлері өңделді.

Барлық шаруашылық салаларында ірі мал – 27,2 мың бас, соның ішінде 13,9 мың сиыр, 15,7 мың шошқа, 3,1 мың жылқы, 12,9 мың қой мен ешкі бар еді. 1999 жылмен салыстырғанда, малдың барлық түрінің көбеюі байқалды, бұл негізінен жеке секторларда жүзеге асты.

Жалпы өнімнің өрдірілуі 1999 жылғы бағамен алғанда 1698140 мың теңге құраса, жалпы өнім көлемі 1999 жылы 1502000 мың теңгеге тең болды., яғни бұл 13,1 % өсті деген сөз.

Ауыл шаруашылығында тұқым өсіру жұмысын, зиянкестер мен арам шөптермен күресті жақсарту керек болды. Ауданның өнеркәсіп комплексі ол кезде ауыл шаруашылыққа қызмет етіп, ауыл шаруашылық өнімдерді өндірегін кәсіпорындардан тұрды.

Аудандағы жетекші кәсіпорын «Ремонтник» ЖШС болып есептелді. Мұндағы жағдай жақсарып, «Қазақстан темір жолымен» жылжымалы составтарды жөндеу бойынша қызмет көрсету жөніндегі келісім-шарт жасалды.

Жыл бойы өндіріс көлемі тұрақты өсіп, 31,3 млн теңгеге дейін жетті, бұл 1999 жылдың сәйкес мерзімінен 148 % жоғары еді.

2000 жылы «Ремонтник» АҚ шұжық цехының тұсау кесер рәсімін өткізді. Мәртөкте бұрын шұжық цехы болған, Жайсаңда да болған. Бірақ жабылып қалғандарына бірнеше жыл болды. Ол жерде нан цехының жұмыс жасағанына біраз болып қалды, ғасыр басындағы мәртөктіктер бұл цехтің өнімін жақсы таниды. – бөлкелі нан. Онда ұннан басқа да тәтті тағамдар жасалатын болған. Цехты В.П.Руденко басқарды. Цехтің қуаттылығы арқасында 3 аусым ішінде бір жарым мың бөлке нан пісіруге болатын еді. Шұжық цехі айына 800 сүрленген өнім мен 1 тонна шұжық өндіретін еді.

Аудан аумағында титан-цикрониялық рудаларының кені бар. Рұқсат қағазын алып, Ақтөбенің «Феррохром» АҚ кенді өндіру жұмысын әрі қарй жалғастыруы маңызды оқиға еді. 3 сүт өндіру кәсіпорынның – «Феррохром» АҚ, «Алғабас» ЖШС және «Нияз» ЖШС-нің сүт цехтары ерекше орын алды. соңғы екеуі 2000 жылы ашылды. «Алғабас» ЖШС тұшпараларды шығара бастады. Ондаған мәртөктіктер жұмыс тұрды. Тұшпаралар, әрине, ауданымызда өсірілген ұн, етімізден жасалатын болды.

Айта кететіні: сүт болмаған мезгілдері «Алғабас» ЖШС тұшпараларды шығаруымен шұғылданды. «Нияз» ЖШС мен «Феррохром» АҚ-ның сүт өндіру цехтары қоюландырылған сүт пен лиман сіпесін шығаруды жоспарлап қойған.

1999 жылы ауданда тағы бір «Анюта» атты инкубаторы ашылды. «Мәртөк – Север ШҚ Ассоциациясы» ЖШС өнеркәсіп комплексінің қайтадан жұмыс жасағаны қуантады. Мұнда диірмен, сусын жасау өндірісі апылып, жақын арада тұшпаралар шығарылып, дүкен ашылды. «Север» шаруа қожалықтарының ассоциациясы бұрынғы аудандық тұтыну кеңесінің тоқтап қалған кәсіпорындары: нан зауыты, сыра зауыты, дайындау кеңсесінің жұмысын жандандыруын қолға алды.

Шағын бизнестің дамуы әлеуметтік шиеленістердің төмендеу себебі болып, халықты жұмыспен қамтамасыз етіп, сондай-ақ салықтың төмендеу көзі ретінде өз жетістіктерін беріп тұрды. Ауданда 613 бизнес субъекті, соның ішінде 46 заңды, 567 жеке тұлға тіркелген. Шағын бизнес субъектілері өндіретін өнімнің жалпы көлемі 651,7 млн теңге құрады. Осы саланың салық төлеушілері бюджетке 41,5 млн теңге төледі.

Бұл салада жұмыс жасайтын адамдардың саны 3 мыңға дейін жетті. 24 пайызы - халықтың экономикалық белсенді бөлігі.

Аудандық телекоммуникациялар торабы үлкен жұмыс атқарды. Мәртөк ауданында 10 телефонды станциясы, біреуі ведомстволық («Қызылжар» ӨК) және аудандық телекоммуникациялар торабының 9 станциясы жұмыс жасады. Барлығы 3050 номер сиып, солардың ішінен жалпы 1539 номер, ал аудан орталығында 1171 номер жұмыста қолданды.

Ауданның білім беру мекемелер жүйесіне 41 мектеп кіреді. Солардың ішінен 6326 оқушысы бар 10 мектеп қазақ тілінде білім береді. Мектептен тыс 2 мекеме – БЖСМ (ДЮСШ) мен өнер мектебі, қосымша білім беретін 2 мектеп – ОӨК, ОӨШ, 60 адамға арналған 3 мектеп жанындағы интернат жұмыс жасады. 2000 жылы ауданда 729 мұғалім қызмет етті, соның ішінде 439-ы (60,2 %) жоғары білімді мұғалімдер.

Ауданда 90 жататын орны бар «Орталық аудандық аурухана» Мемлекеттік Қазыналық Кәсіпорны, 10 жататын орны бар «Қызылжар селолық ауруханасы», отбасылық дәрігерлік амбулаториялар мен 19 фельдшерлік пункт және Хазреттегі 1 фельдшерлік-акушерлік пункт (ФАП) жұртқа медициналық қызмет көрсетті.

2000 жылғы 24 шелдеде Мәртөк ішінде автобустық маршруттық қозғалыс жандандырылды. Арасына 30 – 40 минут салып, 12 аядамасы бар жолмен жүрді. Жүріс ақысы – 20 теңге, соғыс ардагерлері, балалар мен «Верона» орталығының қызметкерлеріне (бұрынғы сыра зауыты) жеңілдіктер берілді. Аудан орталығы ауылға теңселсе де, ауылдың бір шетінж екінші шетіне дейін 3 – 4 шақырым жер бар. Бұндай қашықты жаяу жүру қиын.

Бұл жыл Мәртөк элеватор қызметкерлерінің де есінде қалды. Бірнеше жыл ол Германияда тұратын адамның жеке меншігі болып есептелді. Өз кәсіпорнына қожайыны ақша түсімдерін алып кету үшін немесе мүлігінің жартысын сату үшін келіп-кетіп жүрді. Шын мәнінде, бұл элеватор жұмысының соңы еді: астық қоры бітіп, жаңа астықты мұнда ешкім тапсырмайтын болды, өйткені астық сақтау бағасы өте жоғары еді. Ал 2000 жылдың жазғы маусымда элеваторға жаңа дем бітті. «Хлебный Дом» ЖШС пайда болды. Ол элеваторды әрі қарай сатып алу мақсатымен жалға алды. «Ораз» ЖШС (Ақтөбе қ.) мен «Әліби» агрофирмасы (Астана қ.) «Хлебный Домның»

В целях реализации молодежной политики проведено заседание молодого политика и выпущен информационный бюллетень. Совместно с представительством партии «Отан» проведено заседание круглого стола на тему «Формула успеха» по реализации Послания Президента страны в части образования, жилищного строительства и развития предпринимательства.

В целях реализации Программы «Культурное наследие» в Мартукском районе 22 апреля 2004 года была организована краеведческая экспедиция «Мирас». В состав экспедиции вошли самые активные люди, интересующиеся историей родного края. Первый выезд состоялся в рамках Года России в Казахстане. Экспедиция посетила приграничный район и встретилась с акбулакской экспедицией «Дружба». Спустя год, члены районной краеведческой экспедиции «Мирас» побывала в Хобдинском районе, приурочив поездку к 80-летию А. Молдагуловой. Кроме того экспедиция много работает над исследованием нашего района, ведь он уникален своей историей, природой, людьми, событиями. Цель экспедиции накопить, обобщить, опубликовать краеведческий материал, чтобы будущее поколение могло изучать историю и по всему краю.

В текущем году, введены в эксплуатацию четыре многоквартирных дома в с. Мартук, начато освоение средств по строительству еще 4-х домов в с. Мартук – подрядчик, согласно проведенного тендера- ТОО «Эконс и К».

На стадии завершения ремонтные работы системы водоснабжения в с. Кенсахара, ведется строительство и реконструкция системы водоснабжения в с. Мартук.

Проведены тендера на осуществление капитального ремонта учреждений образования - четыре объекта на 12,6 млн.тг, четырех объектов здравоохранения на 8,8 млн.тг, на данный период идет заключение договоров. Завершены ремонтные работы Яйсанской ПШ-13 (5 млн.тг), идут ремонтные работы в Яйсанской спецшколе (3,6 млн.тг)

В 2005 года в районе проделана определенная работа по телефонизации населенных пунктов:

-направление Мартук- Казанка переведено с воздушной линии на кабельную, что дало возможность увеличения каналов межстанционной связи с 2 до 15 каналов;

құрылтайшылары болып, ірі астық компаниясын құрды. Солай элеватор астыққа толып, адамдар жұмысқа тұрды.

Бұрын айтылғандай, аудандағы кәсіпкерлік өсе бастады. Оның 613 субъектісі пайда болды, ал бір жыл бұрын екі есе аз еді. Бір жыл ішінде кәсіпкерлікпен айналысатын адамдар саны 1330-дан 2820-ға дейін өсті. Және бұл көрсеткіш күннен-күнге артып келе жатты, өйткені адамдар осы салаға үздіксіз жұмысқа алынып жатты. Кәсіпкерлердің аудан экономикасына қосқан үлестері көріне бастады. Бір жылдың ішінде шағын және орта бизнес субъектілерінің көрсеткен қызметтері мен өнім көлемі үш есе көбейді. Сауда жақсы дамыды, аудан орталығында ғана 32 сауда орны бар еді, бұл өткен жылмен салыстырғанда – екі есе көп еді. Тек халыққа қызмет ету саласы артта қалып бара жатты.

Қаражат қиыншылықтарына қарамай, механикаландырған орман шаруашылығы өз жұмысын белсенді атқарып жатты.

3 сүт өндіру цехі, 5 наубайхана аудан орталығы мен жақын ауылдарды сүт, нанмен қамтамасыз етіп тұрды. Тек қана бір жыл ішінде жергілікті өнеркәсіп орындарымен халыққа өткізген өнім көлемі екі есе артты.

Зейнетақылар, көптеген жәрдемақылар, бюджеттік саласының қызметкерлеріне жалақы төлене бастады. Ал бұның өзі сауда, кәсіпкерлік, демеушілікке жол ашты. Адамдардың ақшалары болып, тауарларды ала бастады, электр қуаты үшін ақша, салық төлене бастады. Электр қуаты жүйелі беріле бастады. Ауылдар, аудан орталығындағы көше тұрғындары электр қуаты үшін дилерлік төлеу немесе ортақ счетчиктен төлеуді ұйымдастырды. Жаңа АТС-ке көшуіне бағытталған телефон желілерінің қайта құруы басталды. Жергілікті «Жұлдыз» телеарнасының жұмыс жасағанына бір жыл болды. Ауданда тұрмыс жанданды. Бірінші орынға жұмыстың көлемі емес сапалылығы мен тиімділігі шыға бастады, яғни бәсекеге түсе алатын өнім шығарылды. Мал шаруашылығында мал емдеу мен тұқым мәселесіне назар аударылды. Егін егуде – атқарылған жұмыс табысты болу үшін агротехника мен тұқымзерттеу жұмысы маңызды еді.

2000 жылдың 20 қыркүйегінде облыстық мәслихат пен облыс әкімі «Алға, Мәртөк, Темір аудандарының әкімшілік-аумақтық құрылымының өзгеруі туралы» бірлескен шешім қабылдады. Осы шешім негізінде Мәртөк ауданы әкімінің шешімімен әкімшілік

орталығы Мәртөк селосындағы Мәртөк селолық округі құрылды. Оның құрамына Мәртөк, Казанка, Құмсай елді-мекендері кірді, жалпы аумағы 21164 га.

2001 жылдың мамыр айында ауданда ғасыр басының елжүлі оқиғасы болды. Мәртөкке Евроодағының делегациясы келді. Іскер шетелдіктер бізге өткен ғасырдың басында ғана келіп, Жоса жеріндегі мұнайды зерттеген, бірақ бұл оқиға Николай патшаның кезінде болған. Европа комиссиясының мүшелері бұрынғы ТМД елдеріне бизнестің дамуына сенгінін тигізген. Марион Мешон шағын және орта бизнесте жұмыс жасайтын кадрларды дайындауын қадағалап, Дирк Герлах кәсіпкерліктегі кіші субъектілерінің мәселелерімен айналысты. Брюссельден ұйымның басшысы Тула Хаутала-Ниemi ұшып келді. Ақтөбе облысының кәсіпкерлікті қолдау департаментінің директоры А.Н.Марченко шетелдіктерге серік болып жүрді. Мәртөк жерінің бизнесімен танысу «Анюта» ШҚ-нан (инкубатор) басталды. Делегация мүшелері «Алғабас» ЖШС мен «Нияз» ЖШС-нен оларды қызықтыратын көп мәлімет алды. Кәсіпорының екеуі де дамып, өз өндірісін нығайта түсті, және де олардың өнімдері сатылып алатын болды. Балмұздақ, тұшпаралар, сүт өнімдері жақсы өтін тұрды. Ал «Алғабас» ЖШС Атырауға балмұздақ тасып, ол жақтан балық әкеліп сүрлуді жоспарлаған еді. «Нияз» қоюландырылған сүт өндіретін құрал-жабдықтарды қондырып жатты. Қонақтар Жайсандағы 13-ші өндірістік мектепке, С.Үсенов кәсіпкері сатып алған бұрынғы екі қабатты универмагтың ғимаратына, бизнес-инкубаторына кіріп шықты.

Сол жылдың күзінде әкелеріміздің қатесін түзетіп, Хазіреттегі мешіт қайта ашылды. Оны тек қана жөндеп қоймай, бұрынғы заманда ауданымыздың қазақтарына білім мен рухани азық берген көне мешіт ғимаратының түрін қайтарды.

Аксақал түрлі ұлт өкілдерімен және түрлі дінге сенушілерімен ақылдасып, «Хазірет» ЖАҚ басшысы С.А.Тәңірберген тек қана Ақтөбе жерінің емес, бүкіл Қазақстанның рухани, мәдени байлығы – ауыл мешітін орнына қайта тұрғызуды ұйғарды.

Барлық шығынды «Хазірет» ЖАҚ көтерді. Әрине, мешіттен бұрын суырылып алған тастарды жинай алған жоқ, қазіргі жаңа материалдарды қолдануға тура келді. Бірақ қайта құрушылар бұрынғы мешіттің түрін дәл келтіруге тырысты: орнелі де, бояулары да бұрынғыдай. Қазір сәулеті тамаша мешіт көздің жауын алып тұр.

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің он жылдығы мен Мәртөк ауданының 65-жылдығына орай Мәртөк энциклопедиясын шығару ұйғарылды. Бұл ауданымыздың тарихына үңілуінің, ұрпақтарымызға жасаған өмірімізді баяндаудың себепкері болды.

Сол уақытта адамдардың санасы өзгеріп, еліміздің пындық тарихын баяндай бастадық. 31 мамырда, саяси құрбандарды еске алу күні Мәртөкте Қ.Медетов көшесі мен Стрелковая көшелерінің қиылысында митинг өтті. Бұл митинг жерлесіміз, Қамбар Медетовке қойылған стелласының ашылуына арналды. Қамбар Медетовтың аты бұрыңғы Актюбинская көшесіне берілді.

(Қамбар Медетов 1901 жылының 1 мамырында Жайсаң ауылында мұғалімдік отбасында дүниеге келген. Қамбар Медетов Кіші жүз ханы Әбілқайырдың ұрпақтарының бірі, атақты әнші-сазгер Мұхит Мералиевтың жақын тумасы, ұлы күйші Дәулеткерейдің жақыны, және оның қайын атасы, Батыс Қазақстандағы танымал Үсен-төре – атақты күйші Қазанғаштың ұстазы. Қамбар Медетовтің алғашқы ұстазы, әкесі Ерқожа – шебер домбырашы, әнші еді. Үсен-төреден Қамбар көптеген күй үйреніп, өз шеберлігін шыңдайды.

1923 жылы ол қазақ әндері мен күйлерін жазып жүрген А.Затаевичпен танысады. Осы таныстық арқасында Затаевич өз жазуларын айтарлықтай толықтырды. Осы уақытқа дейін Қамбар Медетов 1500 қазақ күйін нотаға салып алған еді. 30-шы жылдары оны Алматыдағы қазақ музыкалық аспаптарды дайындайтын шеберханасына шақырады. Ол өзінің ұйымдастырушылық қабілетінің арқасында Алматыға саусағынан бал тамған музыканттарды шақыртып алды.

Қамбар Медетов та 30-шы жылдарындағы репрессиялар құрбаны болды. 1937 жылдың қараша айында ол тұтқынға алынып, 10 жылға бас бостандығынан айырылып, Таяу Шығысқа жер аударылды. Сол жерде 1942 жылы Қамбар Медетов қайтыс болды.

Қ.Медетов соншама аз өмір сүріп, жұрттың есінде, тарихта «Ақсақ құлан» халық күйінің асқан шебер орындаушысы болып қалды. Оның орындауын Ромен Ролан жоғары бағалаған. А.Жұбанов, А.Затаевич, Е.Брусилловскийлер бұл туындыны дәл орындауның қиындығы, тіпті мүмкін еместігі туралы айтқан. Медетовтың репертуарына кірген күй-дастандары XX ғасыр сазгерлерінің шығармашылығында көрініс тапты.

Көп жылдар бойы Қамбар Медетов туралы ауыз аша алмадық. Сондықтан да оның А.Жұбанов, М.Бөкейхановтармен бірге Құрманғазы атындағы оркестірінің негізін салушылардың бірі болып, содан соң оркестірдің жетекшісі, кейін филармония директорының орынбасары болып қызмет атқарғаны туралы, солист болғаны туралы бәрі біле бермейді.

Оның атымен Жайсаң мен Мәртөкте көшені атап, стелланың орнатылуы – дарынды күйші, көптеген музыканттар ұстазының ұлы есіміне, кеш болса да, бас иерлігіміз. Стелланы «Ремонтник» ЖШС дайындады. Жобаны енгізген Ж.М.Қарылғашов.)

2001 жылы Мәртөк жерінде күйші-сазгер Қамбар Медетовтің 100-жылдық мерейтойы өтті. Оның атымен Балалар өнер мектебі аталатын болды. Осы БӨМ-нің және Жайсаңдағы мектеп-интернат қабырғаларына естелік тақталар ілінді. Қамбар Медетовтің өмірінен алынған көріністері қойылған ғылыми-практикалық конференция мерейтойдың ең басты шараларының бірі болды. Бұның сценарийін өнер мектебінің директоры Д.Құрманғалиева жазды. Ролде аудандық Мәдениет Үйінің, орталық кітапхананың қызметкерлері мен № 2 орта мектебінің мұғалімдері және оқушылары орындады.

2001 жыл мәртөктіктер үшін жаман болған жоқ. Бұған дәлел: ауданның 70 астам тұрғындары мемлекеттік медальдармен, еліміздің Елбасы Н.Ә.Назарбаевтің алғыс хаттарымен, естелік мерейтой белгілерімен марапатталды. Жыл бойы жүргізіліп жатқан саясатты қолдап, дұрыс түсінген халқымыз Президенттің 11 тапсырмасын орындауға тырысты. Сонымен қатар осы жыл – денсаулық сақтауды қолдау жылы болып жарияланды. Аудан басшылығы әлеуметтік мәселелерді шешу мен экономиканы дамыту жұмысында нақты мақсаттарды көздеді.

Жылдың басында ауданда ауыл шаруашылық өндірісімен 255 субъект айналысты, соның ішінде 1 – акционерлік қоғам, 5 – өндірістік кооператив, 18 – жауапкершілігі шектеулі серіктестік (ЖШС), 242 – шаруа қожалығы. Осы шаруашылық субъектілері 113,5 мың гектар жерге егін егіп, өнім алды, бұл 2000 жылға қарағанда, 17,6 га көп еді. «Родник» ЖШС, «Дина» ШҚ, «Қайсар» ШҚ сияқты ірі шаруашылықтары тыңайған жерлерді жаппай игеріп алды. аудан бойынша дөңде дақылдардың өндірілуі – 91,9 мың тонн, өнімділігі гектардан 8,1 ц.

2001 жылдың қорытындылары бойынша ауыл шаруашылық

өнімдерін өндірушілер алған несиелері, жанармайы, электр қуаты үшін қарыздарын өтеуге мүмкіндік алды. Көртөп пен көкөніс өнімдері жақсы шыққан.

Агротехникалық шаралардың маңызы зор болды. Қыстық арпа 10793 га жерге егіліп, 13400 га жер жыртылды. Ауданда 19,0 мың га жер пар астында жатты. Егін даласының арам шөппен өсіп кетуін тоқтатып, өнімді арттыратын шара ретінде 20 мың га аумағында гербициттер шашылды.

Аудандағы сүт беретін мал шаруашылығының дамуына бағытталған жұмыс жүргізіле бастады. «Құмсай»ӨК осы мақсатпен облыстық бюджетінен бөлінген несие ақшасына сүт беретін 125 бас мал сатып алды.

2001 жылы тұқымды жақсарту мақсатында шаруашылықтардың көбі элит бидайын сатып алды. 2002 жылына 13620 тонн дәнді дақылдары қарастырылған.

«Қызылжар» ӨК тұқым өсіретін шаруашылық атағын алуға сұрау жіберді. 2001 жылы эксперименталдық комиссия шаруашылықты зерттеді. Ірі малдарының жоғары тұқымдық белгілері бар еді. Қазан айында «Қайсар» ЖШС шошқа тұқымын өсіретін шаруашылық атағын алуға сұрау жіберді.

Ауданның ауыл шаруашылығына өндірістік жұмыстардың дамуына арналған 96,1 млн теңге инвестициялар тартылды. 2001 жылы жалпы өнім көлемі 2322,4 млн теңге құрады, ал 2000 жылы бұл көрсеткіш 1698,1 млн теңгеге тең болды.

Ауданның өнеркәсіп комплексі ауыл шаруашылық өнімдерін өндіретін және ауыл шаруашылығына қызмет ететін кәсіпорындарынан тұрады. Бұрынғыдай «Ремонтник» ЖШС үздік атанды. Мұндағы жағдай одан да жақсара түсті, 2002 жылға арналған темір жолының агрегаттарын жөндеу бойынша «Қазақстан темір жолымен» 24 млн теңге тұратын келісімге қол қойылды, бұл 124 адамды жұмыспен қамтамасыз ететін болды.

Ауданда сүт өндіретін кәсіпорындар ерекше орын алады, бұл 2001 жылдың ішінде 1933 тонн сүтті өндірген «Феррохром» АҚ, «Алғабас» ЖШС және «Нияз и К». Цехтың 3-і де сүтті тек қана ауыл шаруашылық субъектілерінен емес, 6 округтің жеке тұлғаларынан да қабылдап алды.

«Алғабас» ЖШС етті өндіріп, түшпараларды шығара бастады, мант пен тефтелдерді дайындау технологиясы қаралды. Барлығы 120 адам жұмыспен қамтылған еді.

«Феррохром» АҚ сүт пежының ұжымы 2001 жылы өнімнің жаңа түрі – сірне массасын, лиман сірнесін шығару технологиясын игерді.

«Нияз и К» ЖШС несие алып, қоюландырылған сүт өндіруімен айналыса бастады.

Бұл жылы ауданды тағы бір инкубатор ашылды. «Қайсар» ЖШС 19,2 мың тауық пен үйрек балапандарын халыққа сатып, 18600 тұқымға қалдырды, 15700 ет түрінде сатты.

2002 жылы ауданда 654 шағын бизнес субъектісі тіркелген, соның ішінде 47 – заңды тұлға, 607 – жеке тұлға. Шағын бизнес субъектілерінің шығарған жалпы өнім көлемі 1334,1 млн теңге, яғни 188 %. Кәсіпкерлікпен айналысатын адамдардың саны 175-ке өсіп, 3178 адам болды. Шағын бизнесінің 42 субъектісі кәсіпкерлікпен 2001 жылы айналыса бастаған.

Бос тұрған жерлерге: «Лакомка» кулинариясы, екі асхана, «Восточная кухня» кафесі, «МАР» жастар видео-аудиостудиясы. Көп жылдар босап тұрған универмаг ғимараты ашылып, онда «ДОС» сауда үйі орналасты. 12 тұрғын үй сауда орындарына айналды.

Фермерлерге көмек беру Фонды арқылы шаруа қожалықтары ақшаның үлкен көлемін игеріп алды. 25 жұмыссыз адам «Микрокредит» НПО арқылы несие алып, өз ісі ашу үшін құжаттарын дайындады.

Ауданда 2000 – 2002 жылдарға аймақтық кедейлік және жұмыссыздықпен күресу бағдарламасы қабылданды.

Ауданда 39 мектеп жұмыс істеді, соның ішінде 20 – орта мектеп, 10 – орталау мектеп, 9 – бастауыш мектеп.

Білім беру жүйесін компьютерлік кластармен қамтамасыз ету 2 плюс 1 бағдарламасына сәйкес барлық орталау мектебі қамтамасыз етіліп, 5 плюс 1 20 компьютерлік класс келіп, қазіргі кезде 39 мектепте 39 компьютерлік кластар орнатылды.

Жыл бойы денсаулық сақтау жүйесінде реформалар жүргізілді. Ауданда 90 орны бар Мөртөк аудандық аурухана, 10 орны бар Қызылжар селолық аурухана, 1 ФАП, 8 СВА, 19 ФП және 13 елді-мекендерде мед.жұмысшылар, стоматологиялық кабинет, 3 дәріхана мен 4 дәріхана киоскі бар еді. 2001 жылы ақысыз медициналық көмек көлемі өткен жылмен салыстырғанда, 37,6 млн теңге немесе 111,6 % құрады. Ақылы медициналық көмек көлемі 1465,0 мың теңге құрады. (2000 жылға қарағанда 143 %)

30 бала «Ақбөбек» орталығында қаралып, емделді.

Аудан аумағында 49 дене шынықтыру ұжымы жұмыс жасап, 66 спорт құрылымы бар еді. Жалпы білім беретін мектептері мен кәсіби мектептерінің 5870 оқушысы дене шынықтыру сабақтарына қатысып жүрді.

Аудан орталығында бизнес-инкубатор жанында шығыс спорт түрлерін үйрететін спорт клуб ашылды, онда 40 бала қатысты.

«Былғары доп» балалар жарыстары қайта басталды. «Қақйрат» стадионының орындықтары қайта салынды. Спорт ойындары мен жарыстардың түрі өтіп жатты.

Барлық аудан мектеп, мекеме, кәсіпорындарында денсаулық бұрыштары жасалып, аудандық денсаулық бөлімі жанында денсаулықты нығайту орталығының кабинеті ашылды.

2002 жылы ауданымызда алғашқы рет ауыл шаруашылық кәсіпорындарының семинар-кеңесі өтті. «АқтөбеАгро» Әйтеке би, Хромтау, Қарғалы, Мәртөк аудандарының бір қатар ауыл шаруашылық құрылымдарының инвесторы еді. Семинар осы фирманың бастауымен өтті. Семинарға бұл фирманың бөлшектері болып табылатын шаруашылықтарының басшылары, мамандары, үздік механизаторлары қатысты. Мәртөк ауданында мұндай шаруашылық «Мәртөк – агросервис» ЖШС еді. Оның құрамына Б.Н.Аманов басқарған бұрынғы «Байторы», «Аққайын», «Бөрте» ЖШС кірді.

Семинар неге Мәртөк жеріде өтті? өйткені мұнда жұмыс жақсы жүріп жатты, бұған «Мәртөк – агросервистің» егін далалары дәлел бола алатын еді. Семинар егін далаларының жағдайын анықтаудан басталды. Егіннің жалпы жағдайы қанағаттанарлық деп танылды: астық та жаман болмайтын болу керек, еңбек пен материалды шығындар өтелетін болды.

«АқтөбеАгро» фирмасының басшылығы өткен жылдары ауыл шаруашылығына аз қаржы саланғаны туралы айтты. Ауыл тұрғындарының жасаған еңбек нәтижелері инвесторларды қуантты. Келесі жылы-ақ ауыл шаруашылығына инвестициялар көлемі көбейді: қосалқы бөлшектер әкелініп, жанармай жеткілікті болды. Тұқым егілер алдында уланды. «Мәртөк – агросервис» ЖШС-нің егін даласы 9 мың га құрады, ал инвесторлар бұны тағы 4 мың га көбейтіп, 2003 жылға дейін егін аумағын 13 мың гектарға жеткізуді жоспарлаған. Олардың мақсаттары орындала бастады. «Мәртөк –

агросервис» егін далаларында қазіргі кезде бидай көптеу егілді, ал егіншілер, инвесторлардың қолдауымен, төрт айналдырып егін егуді жоспарлаған еді. Үш жыл ішінде егіс далалары екі есе өсті, агротехника мен тұқым жақсарту жұмысы да қолға алынды. Фирма аудан дамуына жағымды ықпал ететін инвестор екені анық. Олардың көмегісіз аудандағы машина-трактор паркін де жаңарту мүмкін емес. Фирма өткен жылы 5 комбайн сатып алды. Сонымен қатар, өндірістің ұлғаюы бюджетке салық төлемдерінің көбеюіне әкеледі, соның ішінде жергілікті бюджетке кірістері ауданның әлеуметтік сферасын дамытуына мүмкіндік тудырады. Инвестордың өзі де әлеуметтік-мәдени салаларына, тұрғындарға бұрыннан көмегін көрсетіп тұрған.

Сол жылы Ақтөбе облысы аудандарының ішінде Мөртөк ауданында алғашқы кадастр орталығы ашылып, жұмыс жасай бастады.

Мал шаруашылығындағы алға қойылған міндеттерге жету үшін іріктеу-асылдандыру жұмысы негізінде малдың тұқмын жақсартуда жұмыстар жүргізілуде.

Өткен жылдармен салыстырғанда шаруа қожалықтарында қой басының едәуір өскені байқалуда. Ірі қараны асылдандыру үшін «Фиалка» ШҚ қызыл-дала асыл тұқымды қашардың 21 сатып алды, «Хазрет» ЖШС осы тұқымды қашардың 100 сатып алды.

Соңғы жылы ауылшаруашылық тауар өндірушілермен және аудан тұрғындарымен тірі салмақта 3,5 мың тонна мал және құс өндірілді (2004 – 3,4) өсім 103 пайыз, жалпы сауылған сүт – 18,8 мың тонна (2004- 17,8 мың тонна) немесе 105,6 пайыз, алынған жұмыртқа – 6,2 млн. дана (2004 – 6018 млн. дана) – 100,3 пайыз.

Малшаруашылығында барлық мал басының өсуі байқалуда:

- ірі қара мал- 41,3 мың бас (2004 – 39,5 мың бас) немесе 104,5 пайыз;

- оның ішінде сиыр - 16 мың бас (2004 – 15,8) немесе 101 пайыз;

- шошқа - 36,5 мың бас (2004 – 34,5 мың бас) немесе 106 пайыз;

- қой - 36,5 мың бас (2004 – 19,5 мың бас) немесе 105 пайыз;

- жылқы – 4,8 мың бас (2004 – 4,5 мың бас) немесе 106,6 пайыз;

- құс – 100,1 мың бас (2004 – 95 мың бас) немесе 105 пайыз.

Асыл тұқымды малшаруашылығын қолдау және дамыту мақсатында ауданда ұрықтандыру бойынша жұмыс жүргізілуде. Бүгінгі таңда ауданда қолдан ұрықтандырумен айналысатын 15

пункт жұмыс жасайды. «Қараағаш» ШҚ асыл тұқымды малды өсіру үшін Қостанай облысынан ірі қараның қара-ала тұқымынан 30 бас әкелді.

Үстіміздегі жылы республика бюджетінен көктемгі егіс және жинау жұмысына 84,6 млн. теңге көлемінде қаражат бөлінді, бұған 1395 тонна жеңілдетілген жанар-жағар май алынды. Мемлекеттік азық-түлік корпорация қаражатынан ауданның екі шаруашылығы: «Карасор» және «Казанка» ЖШС егістік жұмыстарға 37 млн. теңге сомасында несиелік алды.

Ауданның Машино-тракторлық паркі қиын қаржылық жағдайға байланысты 1994 жылдан бастап жаңартылған емес, бар техника 80 пайызға құлдыраған.

2005 жылы машино-трактор паркін жаңартуға 348,7 млн. теңге бағытталды. «Казагрофинанс» АҚ арқылы жалпы сомасы 309,6 млн. теңгеге барлығы 7 трактор, 1 тиегіш, 2 жатқа, 2 «Кейс» егу комплексі, 5 «Джон Дир» егу комплексі алынды.

Облыстық бюджет қаржысын пайдалану нәтижесінде жалпы сомасы 39,1 млн. теңгеге 3 «Алмаз», 2 «Камаз» автокөлігі, 4 трактор, 22 дән сепкіш, 1 тұқым улағыш, 1 дән тиегіш, 1 дән лақтырғыш, 4 жатқа алынды. Шаруашылықтардың қаражатына жалпы сомасы 117,4 млн. теңгеге 3 «Бюллер» және 2 трактор алынды.

Ауданымыздың ауылшаруашылық тауарын өндірушілердің бос қаражатын біріктіру бойынша біршама жұмыс атқарылды, нәтижесінде «Мартук» АНС құрылды (АНС - ауылшаруашылық несиелік серкітестігінің 25 ірілі-ұсақты шаруашылық құрылтайшы болды). «Алғабас» ЖШС жанынан жарғылық капиталы 6 млн. теңге құрайтын шағын несиелік мекеме құрылуда.

Ауданның өндірісі тек қана ауылшаруашылық өнімін өңдейтін кәсіпорындармен көрсетіледі. 2005 жылы ауданның өндірістік кәсіпорындары бойынша тауар өнімінің көлемі 130,8 млн. теңге, немесе қткен жылмен салыстырған да 105 пайыз құрады.

Ауданда өсімдік және мал шаруашылық өнімдерін өңдеу бойынша желі дамыған. 11 диермен, 14 наубайхана, 2 макорон цехы, 6 майсыққыш, 3 сүт өңдейтін зауыт, 2 түшпара шығаратын цех бар.

Ауылшаруашылық өнімін өңдейтін кәсіпорындар жылма-жыл өндіріс көлемін ұлғайтып және өнімдердің түрлерін кқбейту жағын қарастырып жатыр. Осы мақсатта «Алғабас» ЖШС биыл алынған несиелік қаржыға ірімшік және түшпара шығаратын құрылғылар алуды жоспарлап отыр.

Нарықтық реформалар жылдары кәсіпкерлік сектор аудан экономикасынан елеулі орын алды. Сонымен, 2005 жылдың 1 шілдесіне алынған дерек бойынша ауданда 881 кәсіпкерлік субъект бар екен, немесе өткен жылдың осы күніне алған дерегімен салыстырғанда 107,3 пайыз, оның ішінде 830 бірлігі жеке кәсіпкерлер, фермерлік шаруашылықтар және 51 субъект- заңды тұлғалар. Кәсіпкерлік салада 4774 адам бұл ауданның экономикалық бөлсенді халқының 24 пайызы.

Кәсіпкерлік экономиканың дамуында қозғаушы күш болды. Ол көптеген экономилық, әлеуметтік мәселелерге шешілуіне септігін тигізуде, жұмыссыздықты ауыздаудауға да өз үлесін қосуда.

Есепті жылда кәсіпкерлік субъектілердің саны 72 бірлікке өсті және бұл сан 2005 жылдың басында 847 құрады, оның ішінде өндіріс – 7, ауылшаруашылық – 450, сауда – 322, көлік – 58, басқасы – 10.

Ауданда кәсіпкерліктің жаңа түрлері шықты: такси қызметі, маркетинг қызметі, жиһаз жөндеу, дөңгелек жөндеу, компьютерлік клубтар қызмет етеді және т.б. Мемлекетіміздің тәжірибесі дәлелдегеніндей – экономиканың қарқынды дамуы кәсіпкерлікке байланысты. Мемлекеттік саясаттың жүйелілігінің арқасында шағын бизнесбіздің ауданның тұтынушы секторының бөлінбес бөлшегіне айналды.

Ауданда бүгін 100 дүкен бар, ол арада күнделікті тұтынатын заттардан басқа тұрмыстық техника, жиһаз т.б. көруге болады. 11 асхана, 4 кафе, базар қызмет етеді. Тағы бір сала- жолжаға сервисі дамып келеді. Екі кафе ашылды (Пагорныйда және Жайсаңда), жоспарда Жанар-жағар май стансасын және автобекет салу ашу. Жол жаға сервисі әле де дамиды, себебі республикалық маңызы бар 100 км созылған трасса төрт селолық округ аумағымен өтеді. Айта кету қажет аудан аумағында үш темір жол стансалары бар, бұларда бизнесмендердің назарынан тыс қалмайды деген сенімдеміз.

Ауданда шағын және орта бизнестің дамуына қолдау көрсететін структуралар бар. Олар Мартукский бизнес-инкубатор қоғамдық қоры және екі Халықаралық жоба: «Ақтөбе облысындағы шағын және орта бизнесті дамыту» және ТАСИС жобасы.

Жоғарыда айтылған структуралар кәсіпкерлікті дамытуда біршама істер атқарды. Жайсаң ҚМ-13 жанынан дәнекерлеуші және ірімшік жасаушы кәсіптеріне оқыту жоспарланып отыр. Бүгінгі

күні осы мақсатқа дүниежүзілік тәжірибе алынып, қондырғылар мен компьютерлер алу қарастырылуда.

Ауданда 2004-2006 ж.ж. Мәртөк ауданының индустриалды-инновациалық даму шаралары әзірленді.

Соңғы жылдары ауданның өндіріс секторы тек қана ауылшаруашылық өнімдерін өңдеу және ауылшаруашылық техниканы жөндеуде қызмет көрсету кәсіпорындарымен көрсетілді.

Қазір ауданда сүтті өңдейтін 3 кәсіпорын бар: ТНҚ «Казхромның» сүт цехы, «АКМ Холдинг» және «Алғабас» ЖШС-тері. «Алғабас» ЖШС ет өңдеумен және ет жартылайфабрикат өндірісімен айналысады. Кәсіпорында кең ассортиментте балмұздақта-ың жеті түрі шығарылады және 2003 жылдан бері сүт өнімдерін шығару ұйымдастырылған. Өндірісте 195 адам жұмыс жасайды. Барлық шығарылғае өнім ауданда, облыста сатылады. Бұл кәсіпорын жыл сайын екінші деңгейдегі банк несиелерімен жұмыс жасайды.

ТНҚ «Казхромның» сүт цехы сүт өнімін шығарумен айналысады, ол Ақтөбе қаласында сатылады. Кәсіпорын шикі затты аудан шаруашылықтарынан және жеке сетордан алады. «АКМ Холдинг» ЖШС 2004 жылы құрылды, олсүттен жасалынатын газдандырылған «Тан» суынын шығарады.

Жоғарыда аталған кәсіпорындар өз жағдайларын жыл сайын өндіріс көлемін 15 пайызға ұлғайтып жақсартып алды.

«Тон» ОК, бұрын тері мен былғары өңдеумен айналысатын ал қазір арнайы киімдер тігумен айналысады. «Катекс» ЖШС – кислород өндірумен, «Ремонтник» ЖШС – ауылшаруашылық агрегаттарын жөндейді.

Халықтың жұмыссыз бөлігін және кәсіпкерлерді оқытуға үлкен назар аударылуда, бұл мәселемен екі халықаралық жоба және бизнес-инкубатор айналысып отыр. Үстіміздегі жылдың жартыжылдығындаосы структурармен 12 семинар, тренингілер өткізілді. Бизнес-инкубатордың көмегімен «Мирамгуль» ШҚ Центр Кредит банкісінен несие алды, «Дина», «Даулен», «Ерсамат» ШҚ лизинг бойынша тракторлар алды. Мәртөк бизнес-инкубаторында 32 адам компьютерге оқылды, оның ішінде: жастар – 16, орамандар – 5, жұмыссыздар – 18 адам.

Халықаралық жобамен де фермерлік шаруашылықтарды ұйымдастыруда біршама істер атқарылды.

Ауданда бюджетке түсетін салық төлемдерінің толық және уақытылы түсуі бойынша біршама жұмыс атқарылды. Бірінші жартыжылдықта салық түсімдері 101,4 пайызды құрады. Күтілгені 114,2 млн. теңге болса түсуі 115,9 млн. теңге болды. Жергілікті бюджетке кіріс 100 пайызға орындалды.

Кедейлікті, жұмыссыздықты азайту мәселерін шешуде жақсы өзгерістер байқалуда. Мәселе негізінен кәсіптік оқыту мен қоғамдық ақылы жұмыстарға тарту арқылы шешіліп жатыр. Үстіміздегі жылы 36 азаматтық азамат тіркелді олардың барлығы да қоғамдық ақылы жұмыстарға жіберілді.

Кедейлікті азайту бойынша аймақтық бағдарламаны іс-жүзіне асыру мақсатында ведомствоаралық комиссия құрылды. Жыл басынан бастап жұмыспен қамту бөліміне 389 аудан тұрғыны жұмыс іздеп жолықты, оның ішінде 290 жұмысқа орналастырылды, 32 адам оқуға жіберілді. Үстіміздегі жылдың 1 шілдесіне 244 жаңа жұмыс орны ашылды. 2005 жылдың 1 маусымына қарағанда жұмыссызды саны 128 адам болды, жұмыссыздар деңгейі – 0,76 пайыз.

Биыл кедейлікті төмендету мақсатында 91 азаматтық азамат жалпы сомасы 9,1 млн. теңгеге несиеленді.

Қазіргі таңда халыққа медициналық қызметті ОАА, 9 ОДА, 1 ФАП, 16 ФП, шағын ауылдардағы 14 медқызметкер және 33 дәріхана мен дәріхана пункттері көрсетеді. Биыл ОАА 3 керуәттік реанимация бөлімшесі ашылды, рентген және флюорокабинеттері жөнделді.

Ауданда демографиялық көрсеткіштер келесідей:

- 1000 тұрғынға шаққанда туу 13,5 құрады (2004 ж. – 13,0);
- өлім 1000 –ға шаққанда -11,5 (2004 ж. – 13,6)
- табиғи өсім + 2,0 (2004 ж. - -0,6)

Амбулаториялық-поликлиникалық көмек 108,2 %-ға, стационарлық көмек 111,6%-ға орындалған.

Ауруханада бактериологиялық лаборатория, бинокулярлы микроскоп, рентген және флюорокабинеттер қызмет көрсетіп отыр.

Ауданда 54 дәрігер, 10000 халыққа 17,7, 143 орта медициналық персонал жұмыс жасайды. Денсаулық мекемелерінде сауықтыру және динамикалық бақылау мақсатында жаңа «Баланың денсаулық паспорты» санақ формасы енгізілген.

Аудандық білім беру жүйесінде 37 мектеп бар. Оның 21 орта, 9

негізі, 7 бастауыш мектептер, олар 100% компьютерлермен жабуықталған.

Барлық компьютерлердің саны 201, оның 66% интернет жүйесіне қосылған.

Қазақстан білім жүйесінің дамуы бұрынғы методология жағдайында жүріп жатыр, бұл біздің халықаралық білім кеңістігіне кезек – кезек пен кіруімізге жеткіліксіз. Осыған байланысты 2003-2004 оқу жылында №1 Мәртөк орта мектебі базасында 12 жылдық білім сынағы басталды.

Мектептердің материалдық базасын нығайтуға қаржы бөліне бастады. Жоғарда аталған мектепке 7313 мың теңгеге мектеп жиһаздары алынды. Республикалық бюджеттен Вознесенка және Степановка елді мекендерінде интернат алуға 21082 мың теңге, интернаттардың жабдықтарына 4576 мың теңге бөлінді.

Ауданда мектепке дейінгі мекемелер даярлынған балалардың 86 % қамтылған. Аудандық «Топлек» балалар бақшасында туберкулез ауруына шалдығу ынтымалдығы бар балалар тәрбиеленетін, күшейтіліп тамақтандырылатын санаторлық топ жұмыс жасайды. Балабақшада 4 мақтанарлық даярлық тобы бар. Олардың екеуі халықаралық Сорос бағдарламасы аясында қызмет көрсетеді. 2006 жылы ауданда тағы 2 бала бақша ашу жоспарланған. Аумақтық «Забота» акциясы шеңберінде аз қамтылған отбасы балаларын киім-кешекпен қамтамасыз етілді, бұл шараға 126 мың теңге, жашпай оқыту қорынан 181 мың теңге бөлінді. Жалпы білім беру мекемелерінде жасөспірімдерді жазғы мезгілде сауықтыру, демалдыру жоспарлары жасалған. Жазғы демалыспен 3557 бала қамтылған, оның ішінде 753 аз қамтылған отбасы балалары. Вознесенка орта мектебі жанынан «Шұғыла» лагері ашылып, 2 маусымда 60 бала демалды. Облыстық дарын мектебінде №1, №2 мектептердің балалары демалды. Республикалық халықаралық «Балдаурен» оқу- сауықтыру лагеріне облыстық және аудандық олимпиадалардың жеңімпаздары жіберілді. Шілде айында оқу озаттарымен белсенді оқушылар Астана қаласына демалуға барып қайтты. Ауданда суретшілер конкурсы болып, оған 14 мектеп қатысты, оның ішінде 13 сурет республикалық конкурсына жолдама алды. №1 Мәртөк орта мектебінде Республикалық олимпиаданың 2-ші этапы өтті. Сонымен қатар аудандық «Жеңістің 60 жылдығы»-на арналған шығармалар конкурсы өткізілді.

Аудандағы хореографиялық «Қарлығаш» бишілер тобы наурыздың 23-мен сәуірдің 7 аралығында Германияның Ганновер қаласында өткен «Бегущая по волнам» конкурсында қатысып жүлделі 1-ші орын алып келді. Әлемнің 5 мемлекетінен келген 18 топтық ішінен аудандық өнер мектебінен хореографы Әсел Имангазина басқарған бишілер тобы осындай деңгейдегі конкурсқа бірінші рет қатысып отырғандарына қарамай жоғарғы жетістікке жетуі қыруар еңбекпен келетінін аудан жұртшылығы біліп отыр.

Ауданда 530 бала қатысатын 68 спорт объектілері бар. 2003 жылы балар – жасөспірімдер спорт мектебіне облыс басшылығы олимпиаданың күрес кілемін және боксерлық рингін сыйға тартқан еді, сол рингті биыл селоның 100 жылдығына орай бұрынғы «Ремонтник» зауытының мәдениет үйі жөнделіп соған орнатылды. Осы спорт кешені 2005 жылдың 17. қарашысында облыс әкімі Елеусін Сағындықовтың қатысуымен салтанатты түрде ашылды. Аудандық балалар жасөспірімдер спорт мектебі облыстық және республикалық жарыстардың жеңімпаздарын тәрбиеледі.

Осы мектепте 4000 разрядник, 100 артық спорт шеберіне кандидат, 4 спорт шеберін, 1 халықаралық деңгейде спорт шеберін даярлап шығарылды (Азамат Наурызбаев). Бүгінгі күні бұл спорт мектебінің 4 түлегі (Ш. Абдуллин, М. Сейтжанов, Қ. Ходжаниязов, Қ. Алькуатов) Қажымұқан Мұнайпасов атындағы республикалық мектеп-интернатында дәріс алуда.

Олардың ішінде Қазақстан құрама командасының мүшесі, грек-рим күресінен спорт шеберіне кандидат, 4 Республика чемпионы, Азия чемпионатының жүлдегері М.Ходжаниязов та бар (жеке жаттықтырушысы Нурниязов Атымтай Нурлыханулы).

Дене шынықтыру пәніне және спорт секцияларына 6109 адам қатысады. Ауданда Алға, Мәртөк аудандардың қатысуымен футболдан Ақбидай - 2005 атты жазғы ауылдың бағдарламаға орай облыстық, аймақтық жарыстар өткізілді. Содан кейін ауыл жастары арасында аудандық жазғы-аймақтық Ақбидай 2005 атты спорт түрлерінен спратакиада өткізілді.

ҚР Мемлекеттік тұрғын үймен қамту бағдарламасына орай 2005-2007 жылдарға ауданда 12 тұрғын үйдің құрылысы жобаланған, сонымен қатар үстіміздегі жылы бұл мақсатқа 2005 жылы орындалатын қаржы бөлінген болатын. Хлебодаровка ауылында ауыл үйі бағдарламасына орай 4 тұрғын үйдің құрылысы

салынын жатыр. Хлебодаровкіде бюджеттік үйлерден өзге қазіргі уақытта тағы да жеке үйлер салынауда.

Ауданда көлемді түрде мәдени іс-шаралар өткізіліп тұрады. Ұлы Жеңістің 60 жылдық мерекесі салтанатты түрде өткізілді. Бұл айтулы мерекеге жүйелі түрде іс-шаралар өткізілді, оқушылар майдангерлермен тыл еңбеккерлерімен кездесті, салтанатты түрде марапаттаулар өткізілді. Еске алу күні, ардагерлер хорының концерті, ең есте қаларлықтай болғаны Ново – Федоровка ауылында Даңқ Обелискісінің ашылуы болды.

Мемлекетіміздің негізгі дамыту бағыттарын насихаттау мақсатында Елбасының Қазақстан халқына Жолдауын „Қазақстан экономикалық, әлеуметтік, саяси модернизациялау және жедел даму жолында„, ақпараттық-насихаттау жұмыстары жалғастырылып жатыр. Осы мақсатта арнайы жұмыс жоспары бекітіліп, Жолдау туралы ақпаратты халыққа түсіндіруге ақпараттық-насихаттық топтар ауылдар аймақтарын аралап шықты, сондай-ақ осы бағытпен республикалық АНТ да жұмыс жасады.

Алғаш рет қантар-ақпан айларында әкімнің тұрғындар алдында есеп беруі болып өтті. Нәтижесінде көптеген шаралар жүзеге асқандығын тұрғындар аудандық газеттен хабардар болды.

Аудан газетінің беттерінде аудан мекемелерінің тұрғындармен тікелей байланысқа шығатын „Тікелей байланыс„ айдары жұмысын жалғастыруда.

Жастар саясатын іске асыруда жас саясаткерлер отырысы өткізіліп, бюллетень шығарылды. Отан партиясының өкілеттігімен бірге Президент Жолдауын білім беру саласында тұрғын үймен қамту, кәсіпкерлікті дамыту саласында жүзеге асыру мақсатында «Табыс формуласы» атты дөңгелек үстел өткізілді.

Мәдени мұра бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында Мәртөк ауданында 2004 жылы 22 сәуірде «Мирас» атты өлкетану экспедициясы құрылды.

Экспедиция құрамына ауданымыздың тарихы қызықтыратын ең белсенді адамдары қатыстырылды. Алғашқы сапар Қазақстандағы Ресей жылдарына арналды. Экспедиция ауданмен шекаралас ауданда болып, ақбұлақтық «Дружба» экспедиция мүшелерімен кездесті. Содан бір жыл өткен соң аудандық өлкетану «Мирас» экспедициясы Хобда ауылында болып, бұл сапарын А.Молдағұлованың 80 жылдығына арнады. Экспедицияның

мақсаты: өлкетану материалларын болашақ ұрпақтар үшін жинақтау, сақтау, жариялау болып табылады.

Үстіміздегі жылы Мәртөк селосында 4 бір бөлмелі пәтерлер пайдалануға берілді, сонымен қатар Мәртөкте тағы да 4 үйдің құрылысы басталды. Тендердің нәтижесі бойынша мердігері ЖШС «Эконс и К».

Кеңсахара ауылында су мен қамту жүйесіндегі жөнделу жұмыстары аяқтату үстінде. Мәртөк селосында да су жүйесін іске қосу жұмыстары жүргізілуде.

Төрт білім беру мекемелерінде жөнделу жұмыстарын жүргізу үшін төрт нысанға 12,6 млн теңге, денсаулық сақтау мекемесіне 8,8 млн тг қазіргі уақытта келіссөздер жүргізілуде.

Жайсаң КШ-13 де жөнделу жұмыстары аяқталды (5 млн тг), тағы да Жайсаңдағы арнаулы мектепте жөнделу жұмыстары жүргізілуде.

2005 жылы ауданда ауылдық жерлерді телефондандыру жұмысында елеулі істер атқарылды: Мәртөк-Казанка ауа желісі кабельді желіге ауыстырылды. Нәтижесінде станса аралық байланыстағы канал 5-12 көбейді:

- Аудандағы үшінші АТСЭ М – 200,192 сыйымдылығымен Родниковка селосында күрделі жөнделуден өтін пайдалануға берілді.

- Аудан орталағандағы негізгі және сандық 2500 абоненті қамтитын қуатты стансалар жөнделуден өтті.

- Мәртөк – Вознесенка, Мәртөк – Қаратоғай, Мәртөк – Қарагаусай; Мәртөк – Байторы кабельді трассаларында станса аралық байланысты көбейтуге үлес қосатын ИКМ-15, ИКМ-30 га алмастыру үшін дайындық жұмыстары жүргізілді.

Ауданда жанару дамудың айқын белгісін көруге болады. Тоқырау жылдарынан соң қайта қалпына келтіру, тұрғын үй салу Хлебодаровка, әсіресе Мәртөк селоларында анық белең алды. Ең басты құрылыс -- 560 орындық қазақ тілінде білім беретін мектеп.

Осы жылдан бастап Ұлы Отан соғысы қатысушылары, ардагерлері, мүгедектері үшін ақпан айының бірінші жұлдызынан бастап өмір бойы коммуналдық, байлапыс, электр жарығына төлем төлемейді. Ақтөбе облысының әкімі Е.Сағындықов ардагерлерге мұндай жеңілдіктерді қарастырған „Ұлы Отан соғыс ардагерлері мен мүгедектерін әлеуметтік қорғаудың қосымша шаралары„ туралы жарлығына қол қойды.

Мәртөкте облыстағы алғашқы телетеатр жұмыс істеп тұр.

Жаңа жағдайға көшірілген „Колос„ кинотеатрына кәдімгі кинопроектор қажет емес фильм Алматыдағы ЖШС „Жарык„ арқылы ұялы байланыстың көмегімен барлық қазақстандықтарға көрсетіледі. Еліміздегі барша тұрғындар мәртектіктермен бірге кино көретін болды.

Мәртекте әділет бөлімі жұмыс істейді, оның қызметі заңды тұлғаларды және нормативтік актілерді, азаматтық қал актілерін, қылмыстық іс қозғау жүйесі, төлқұжат бөлімінде тіркеу жүргізіледі.

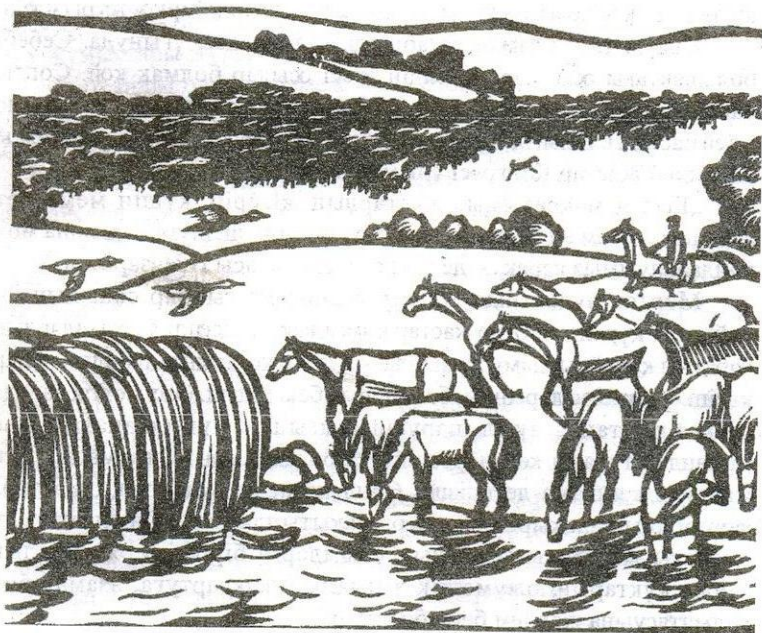
Қазіргі таңда заман талабын жастар жақсы ұғынуда. Себебі болашақтағы осы жердің елдің егесі осылар болмақ қой. Соңғы уақыттарда Қазақстанда жастар ұйымдары белсенді түрде жұмыс істей бастады. Елімізде мемлекеттік жастар саясатыны Концепциясы жасалды. Жастар Конгресі ұйымдастырылды.

„Біздің мақсатымыз жастардың жігерін, күшін мемлекет алдында, қоғам алдында тұрған мәселелерді шешуге барынша мол пайдалануымыз керек, - деді өз сөзінде елбасы Н.Назарбаев.

Мәртөк ауданында жастар жалпы тұрғындар санының 24 пайызын құрайды. Қазір жастар қоғамдық - белсенді тұрғындардың қабатын құрайды: даму жолында өз үлесін қосатын топ болды. Олар кәсіпкерлікте де дарынды, белсенді, еңбексүйгіш. Әлеуметтік салада да қазіргі таңда ауыл шаруашылығында шұғылданатын жас мамандар туралы көп нәрсе айтуға болады. Ал, шығармашылық жастары қаншама десенізші. Сондықтан да аудандық „Жастар„ форумының шақырылуы да өз уақытында өтті. Оның өткізілу мақсаты жастарды қоғамдық ұйымдарға біріктіру, жастардың заңды құқтарын, әлеуметтік жағдайын жақсартуға, азамат боп қалыптасуына жәрдем беру болатын.

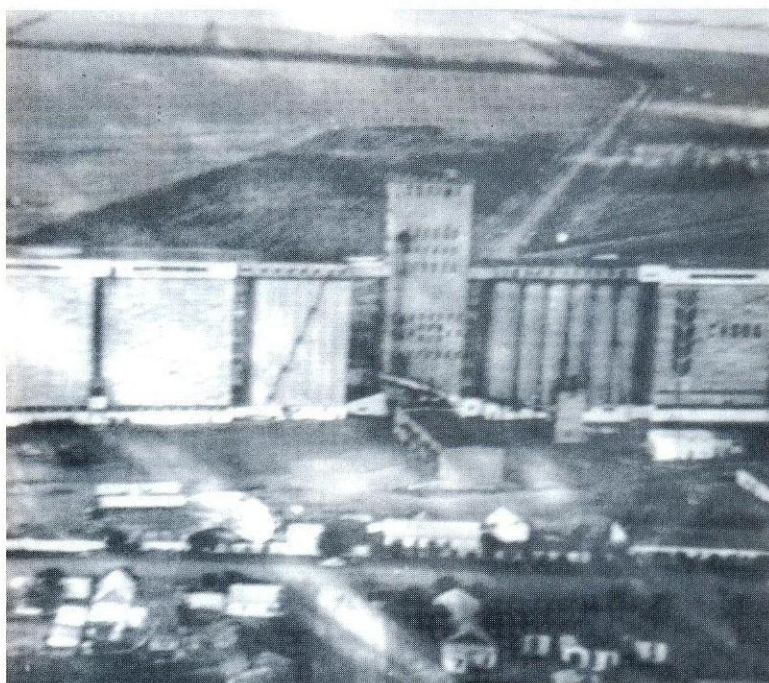
Бір сөзбен айтқанда, ойлап сараптаудың нәтижесі барлық кезде салтанатты болмағанымен, өзгеріссіз мойындауға тұрарлық нәрсе – өмір шындығы.

Ониськова Е.Б:

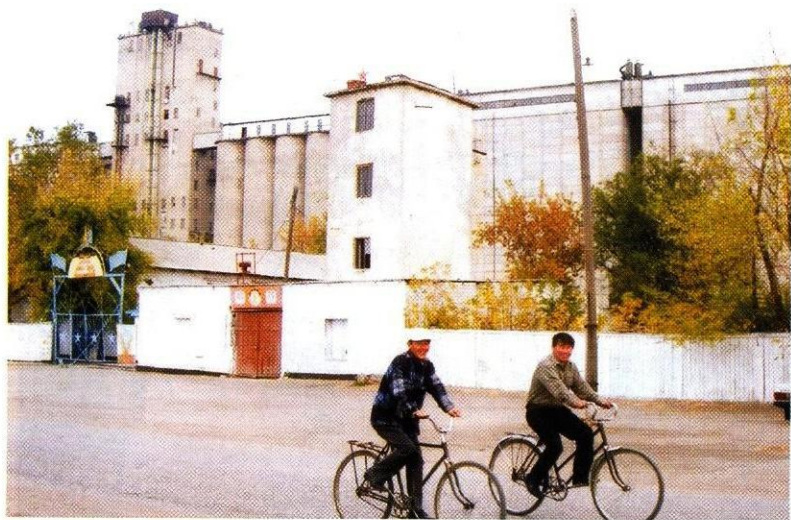

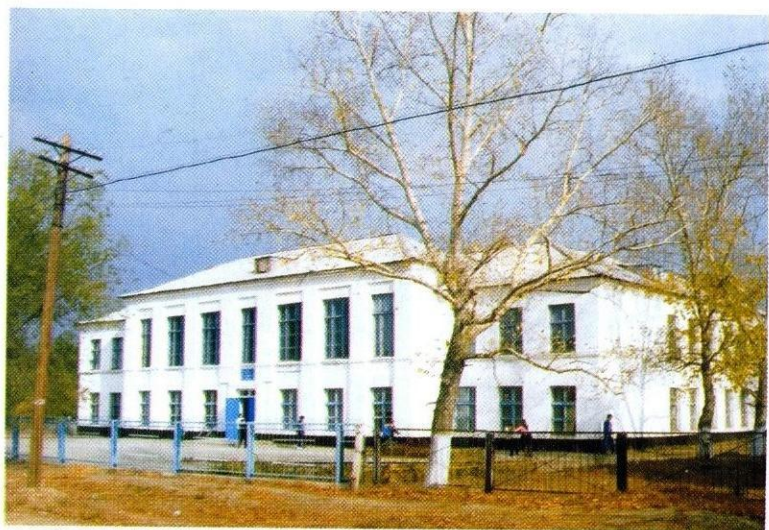

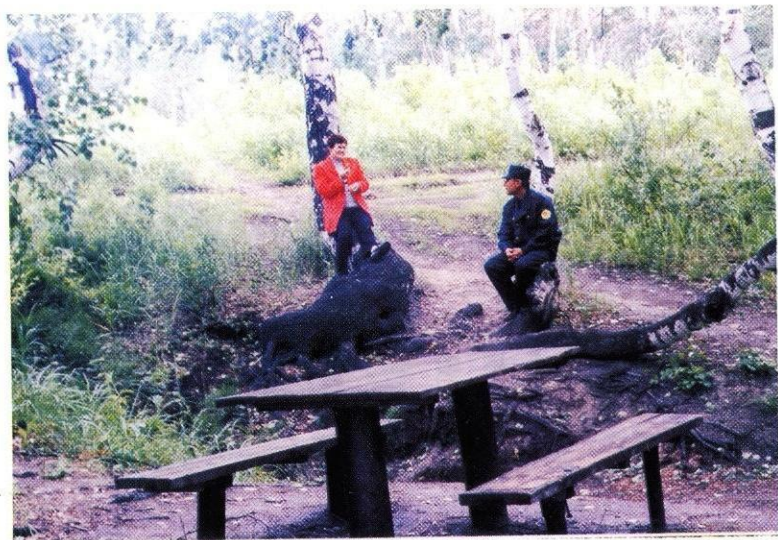
ЧЕСТЬ И СЛАВА
ПАВШИМ В БОРЬБЕ
ЗА УСТАНОВЛЕНИЕ
СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ
НА ТЕРРИТОРИИ
МАРТУКСКОГО
РАЙОНА
в 1918-1920 гг.

У ДВУХ КАРМАТТИН
УРТАК ДВУХ
ОТ МАГОДАРЫН
ИШТ ОМКЕН

ПРЕДИСЛОВИЕ

Всесильное время! Это самое дешёвое и вместе с тем самое дорогое, что есть у нас. Труднее всего предсказать прошлое, так как меняются времена – меняются нравы. Каждый наступивший день рождает страницы новой истории, а каждый прожитый – есть целая жизнь в миниатюре. Ещё Т. Драйзер когда-то заметил, что жизнь познаётся из книг, быть может, ещё в большей мере, чем из самой жизни. Каждый должен знать путь, пройденный старшим поколением, должен знать, как завоёвывалось его счастье. Для этого необходимо изучать историю родного края.

В данной книге сделана скромная попытка, обобщить многочисленные разрозненные архивные и литературные материалы об истории Мартукского района.

В настоящей работе на основе архивных материалов и опубликованных статистических и текстовых данных исследуются вопросы формирования и развития Мартукского района с середины XIX века по нынешний период. Раскрываются причины сложения многонационального состава населения, связь демографических процессов с социально-экономическими сдвигами. Предлагаемая вниманию читателя книга характеризует численность, расселение и состав населения дореволюционного Мартукского района в период с 1855 по 1913 годы, то есть то время, которое ещё мало или почти не исследовалось под историко-демографическим углом зрения.

Историко-демографические характеристики такого региона, как Мартукский район, особенно интересны, так как на его территории в прошлом существовали и взаимодействовали разные хозяйственно-культурные типы, а с конца XIX века начался процесс формирования региона как многонационального. Изменения социально-экономических отношений в ауле тесно было связано с крестьянским переселением, которое было вызвано малоземельем и обострением классовых противоречий во внутренних губерниях России. К началу XX века переселенцы появились в северных и северо-восточных землях района. В следующем десятилетии этот процесс шёл интенсивнее. Всё большее количество крестьян-скотоводов из-за обеднения переходило к оседлому образу жизни и земледелию. Постепенно исчезали кочевые волости... Далее по тексту,

оглядываясь в прошлое, читатель совершит путешествие не только в пространстве, но и во времени.

Большое место в книге отведено источниковедческому аспекту. Абсолютное большинство материала – это опубликованные собственно первоисточники в районной газете. Обзор таких источников, давно ставших библиографической редкостью и далеко не всегда доступных простому читателю – серьезное основание для опубликования их в едином издании.

На мой взгляд, работа не перегружена статистическим материалом, таблицами, хотя без них исторические исследования не возможны. Автор рассмотрел историю Мартука в целом и отдельно в разрезе десятилетних периодов, из которых наглядно видно, как вековой титанический труд простых мартучан превратил отсталую и заброшенную провинцию в цветущий уголок области. Однако давно известно, что ценность созидательного труда лучше всего познаётся в сравнении.

Рассказ читателю о родном крае, для которого нередко сегодняшняя явь нашей страны представляется порой чем-то самим собой разумеющимся, очень полезен, если учесть, что наше нынешнее поколение живет не только днём сегодняшним, но и завтрашним светлым, независимым будущим.

Аким района: С.Ботагарин

Мой Казахстан

*Мой Казахстан! В годину лихолетий
Народам многих стран ты дал приют и кров.
Ты стал для нас единственным на свете –
Здесь обрели мы счастье и покой.*

*Я русская по крови, но по духу
Я дочь твоя, любимый Казахстан!
Твой шанырак большим уютным кругом
Нас всех в одну семью собрал*

*Привольно здесь живут украинец и русский,
Татарин и казах, кореец и узбек.
Нас всех не перечесть, скажу словами песни:
Здесь вольно дышит каждый человек.*

*Нам нечего делить, ведь не поделишь небо,
Нам нечего делить – у нас одна земля.
За всё, что ты дала мне, чем живу на свете,
Благодарю тебе, моя страна!*

Наша общая любовь.

Посреди болотного разнотравья
Пролегла стальная колея.
С той поры Мартук получил название
А Мартук – он родина моя.

Первый вбитый колышек под строење,
Первый дом и первый палисад,
Первые посаженные деревья –
Это было ровно век назад.

А сейчас в тенёчке аксакалы
Вспомнив прожитое, говорят:
«В жизни было доброго немало,
Мэртөк – сен ортақ махаббат».

Прибавлялись кварталов квадраты,
Замостив болото без следа.
На полях росли хлеба богатые,
Множились отары и стада.

Грянул сорок первый год – печальный
Уведя мужчин в боевом строю.
В битву шли отважно мартучане
Защищая Родину свою.

Далеко в тылу трудом упорным
Помогали фронту стар и млад.
Был бойцам надёжною опорой
Мэртөк – сен ортақ махаббат.

Пролетели незаметно годы
Вновь гостеприимен каждый дом.
Все бывшие горести, невзгоды
Одолели дружбой и трудом.

Правнуки героев подрастают
Под колёс железных перестук.
От улыбок юных расцветает
Наш столетний – молодой Мартук.

В разноцветных галстуках шагают
По селу отряды шугалят,
От души, от сердца напевая:
«Мэртөк – сен ортақ махаббат».

У каждого села, города, района, как и у человека, есть своя биография, своя жизнь. Нашему району 70 лет. Именно 70 лет прошло с того времени, когда постановлением ВЦИК от 31 января 1935 года «О новых сетях районов Казахской ССР» Актюбинский облисполком постановил:

1. Образовать из части бывшей территории Акбулакского, Степного и города Актюбинска Мартукский и Новороссийский районы. (16 февраля 1935 года, протокол №28, п.10)

Так был организован самостоятельный Мартукский район, примерно в нынешних границах. До этого, с 1931 по 1935 год он частично входил в состав Акбулакского района.

Документ об образовании Актюбинского округа, находящийся в облгосархиве, гласит о том, что 17 января 1928 года произошло объединение районов.

В состав округа вошли 14 районов, в том числе и Мартукский. Создан он был на базе Андреевской, Мартукской, Родниковской, Степановской и частей Астраханской и Яйсанской волостей Актюбинского уезда. Эта дата считается днём основания районов, в том числе и Мартукского. Каким же был в то время район и центр Мартук? Какие изменения происходили на его территории?

70 лет району и 100 лет селу, давшему ему название. Много это или мало? И да и нет. Все познается в сравнении. Самый строгий судья времени – история, она наглядно дает оценку происходящему.

Листая страницы прошлого, архивные записи, подшивки газет, вчитываясь в запечатленные на бумаге записи, радуешься тому, что район шёл в ногу со временем. Были, конечно, и трудные моменты. Нет среди нас уже тех, кто когда-то видел первый трактор, кто организовывал первые артели, коммуны и колхозы. Нет Героев Великой Отечественной войны: А. Г. Батурина, Е. К. Мазкова, Ф. Ф. Озмителя, К. Я. Губина, М. И. Кожемякина; Героев Социалистического Труда: Е. Н. Иващенко, Г. М. Шведа, М. М. Чипегинной, И. П. Пономаренко, Н. И. Горобец. Теперь это история. И нам не безынтересно знать, как рос наш район и райцентр. Какой ценой платили наши отцы, деды и прадеды за то, чтобы Мартукский район был одним из лучших, чтобы росла и ширилась слава мартучан.

У нашего района есть своё героическое прошлое, есть хорошее настоящее и, думается прекрасное будущее. Но это будут дописывать наши потомки. А пока попытаемся помочь читателю

разобраться в сложных, порой противоречивых процессах давнего и недавнего исторического прошлого родного края.

Начало XX века. Степь и степь, насколько хватает глаз. Обожженная солнцем земля, выгоревшая трава. Кое-где видны узенькие полоски вспаханной земли. Вокруг безмолвие. Только где-то высоко в небе поет свою песнь жаворонок. Тихой размеренной жизнью живет степь, не подозревая о грядущих переменах.

Год 1902-й, Царь Николай II издал указ о строительстве железной дороги «Оренбург-Ташкент». Её возводили обездоленные, доведённые до отчаяния голодом и нищетой люди. Труд был изнурительным, не знающим меры. Лопата, ручная тележка и сивая лошаде́нка – вот и вся механизация того времени.

Постепенно эхо великой стройки скоростной железнодорожной магистрали докатилось и до наших мест.

Трудно давался строителям-железнодорожникам участок «Акбулак-Каратагай». Суровая зима 1904-1905 года с обилием снежных метелей и ураганных ветров замедляла прокладку путей, случалось также, что уложенное рельсовое полотно за несколько дней, разносило по степи за одну ночь. И вновь приходилось трудиться заново.

Железнодорожная насыпь сооружалась из местного материала, а камень привозили гужевым транспортом из горы Маяк, что близ города Оренбурга на северный участок пути и из гор Мугалжар – на южный участок. Лес поставлял из Башкирии купец Пименов. Строительство велось одновременно на нескольких участках. Специально созданные бригады строителей отвечали каждая за свой участок в 30 км. Приёмная комиссия строго следила за выполнением рабочих чертежей, стандартов, измеряла угол наклона и высоту насыпи. Если она обнаруживала расхождение показателей с планом, то работа бригады не принималась, а начиналась заново.

Снежные массовые заносы на путях затрудняли движение транспорта, и тогда в 1903 году было решено – вдоль железнодорожного полотна сажать «снегозащитные лесополосы».

Вслед за строителями появились в Мартуке первые железнодорожники. Труд их был тяжёлый.

Как раньше жили рабочие – железнодорожники?

Из воспоминаний старейшего железнодорожника станции Мартук Зайцева А.И.: «Работали от восхода до заката солнца. На

завтрак – 30 минут давали и на обед – 2 часа. Жили мы в бараках, которые представляли из себя ямы, обставленные старыми шпалами сверху, вместо крыши, также клялись шпалы. В таких ямах и жили с ранней весны до поздней осени. Зарплату, или как раньше говорили – жалование, получали 132 рубля в год. Регулярных трудовых отпусков не полагалось, а что касается домов отдыха, санаториев, курортов, то мы и слов, то таких не знали. Клубов, библиотек, кино не было, в царское время об этом и думать не могли. Были, правда, дворянские клубы (в сёлах Яйсан, Каратагай), но к ним нашего брата и за версту не пускали. Если выработался человек, заболел или старость пришла, дадут ему годовой оклад и всё – живи, как хочешь, а в других местах и того не давали».

В 1905 году был построен вокзал, производственные помещения и первые дома для служащих и чиновников железной дороги на нашей узловой станции, которая получила название «Мартук».

Наименования станций подлежало долгому обсуждению, предлагались разные варианты, например, одни считали, что стоит увековечить имена исторических великих личностей и событий, другие предлагали назвать станции именами известных писателей, деятелей культуры и искусства, так Акбулак думалось назвать «Тургенёво», а Жайсан – «Гоголево», Мартук – «Чехово». Однако, рассмотрев все варианты, Его Превосходительство Господин Военный Губернатор Тургайской области генерал-лейтенант А.А.Ломачевский остановился на решении – наименования станций нужно давать согласно прежнего названия местности.

Место будущей нашей станции было топким, сильно влажным, заросшим камышом, кроме того, здесь произрастала особая сочная трава, с казахским названием «мортык». Она вырастала и успевала околоситься в июле. Травы было так много, что от станции Мартук шли в царскую Россию эшелоны, груженные сеном. (см. таблицу). Она и дала название местности.

Год 1904-й, молва о благодатном крае, где свободной земли «хоть три года скачи ни до какой границы не доскочишь», передавалась из уст в уста. И потянулись обозы с Украины, Центральных губерний России, Северного Кавказа, Татарии, Башкирии. Это безземельные крестьяне навсегда покидали родные места и «шли на край света» искать счастья.

А край и впредь был благодатный. Ласково светило солнце, а

кругом, насколько хватало взора, была степь с её первобытной природой.

Так началось заселение нынешнего Мартука и Мартукского района. Одними из первых сюда переселились семьи: Кривенко, Тарасов, Дехтярёв, Аргатюк, Гомора, Воля, Гриненко, Личковаха и т.д.

Почему же потянулись именно сюда люди? Вспоминает Личковаха А.Е.: « В Запорожье семья имела мало земли, жила бедно, еле сводя концы с концами. В неурожайные годы приходилось совсем туго: лезли в долги к богатеям. И тогда объявили, что желающим переселиться выделяют в новых местах хорошую землю. Я записался одним из первых».

Ехали переселенцы со всем скарбом. И вот они с любопытством всматривались в новую местность: степь кругом, травы да ветер – свобода! Называли переселенцы свои сёла – Андреевка, Вознесеновка, Дмитриевка, Веренка, Родниковка, Степановка, Ново-Михайловка, Ново-Фёдоровка, Шевченко и др. А на казахском языке эти места значились как Кызылжар, Аккудук, Булак, Жайсан, Молдер, Курмансай, Курманалы тогай и т.д.

Какие картины встречались на пути странников? Например такие, далеко в заилекской степи затерялся аул Кок-Бокте. В лощине, возле небольшой плотины, приютились четыре саманных домика с крышами. Неподдалёку – овчарни, загон для животных, скирды сена. Кок-Бокте, в переводе на русский, - Голубая долина. Видать первый поселенец был немного поэтом в душе. Если сумел усмотреть в полуденном мареве синь далёких горизонтов. Весной степь, словно невеста. Одевается в неповторимый по красоте наряд. Куда ни глянь – зелёный ковёр разнотравья. На пригорках пламенеет разлившее море тюльпанов. Тёплый ветер несёт с собой крепкий настой трав с горьковатым привкусом молодой полыни. Не всегда степь ласкова, привлекательна. Летом буреет она от палящего солнца, осенью разбойничают здесь шальные ветры, а свежими зимами заносит крохотный аул Кок-Бокте по самые крыши. Вьётся из них кизячный дымок, напоминая, что здесь живут люди и тёплый очаг.

Такие немногочисленные аулы стояли и вдоль поймы Илека, совсем недалеко от современного Мартука.

Местные жители приняли новых переселенцев как братьев и называли тамыр (дословный перевод «друг»).

Рост населения нашего края первых лет наглядно прослеживается по показателям привоза грузов данных в таблицах 1,2

Таблица №1

станции	Мануфактура	мыло	сахар	соль	рыба	доски
---------	-------------	------	-------	------	------	-------

1906 год

Жайсан	0,3	0,1	0,5	0,3	-	2,0
Мартук	0,3	0,0	0,5	0,1	-	0,5
Каратагай	0,2	0,0	0,3	0,1	-	1,0

1907 год

Жайсан	1,1	0,2	1,2	2,0	0,1	9,0
Мартук	1,1	0,1	0,9	1,0	-	2,3
Каратагай	0,6	0,1	0,8	0,7	-	1,1

*Рост привоза грузов на станции
за 1906-1907 г.в тысячах пудов*

Жайсан	+0,8	0,1	+0,7	1,7	0,1	+7,0
Мартук	+0,8	0,1	+0,4	0,9	-	+1,8
Каратагай	+0,4	0,1	+0,5	0,6	-	+0,1

Таблица №2

станции	железо	земел орудия	пшеница	овёс	мука	хлеб на зерно	просо
---------	--------	--------------	---------	------	------	---------------	-------

1906 год

Жайсан	0,1	2,3	0,9	-	5,7	-	-
Мартук	0,0	0,2	0,0	0,1	5,0	-	-
Каратагай	0,0	0,4	3,8	0,1	1,6	-	-

1907 год

Жайсан	0,3	1,9	1,3	0,0	1,1	1,4	0,0
Мартук	-	0,7	0,0	0,0	1,8	0,1	0,0
Каратагай	-	0,6	1,9	0,0	5,0	2,4	0,4

*Рост привоза грузов на станции
за 1906-1907 г.в тысячах пудов*

Жайсан	+0,2	-0,4	+0,4	-	-4,6	+1,4	-
Мартук	-	+0,5	-	-0,1	-3,2	+0,1	-
Каратагай	-	+0,2	-1,9	-0,1	+3,4	+2,4	+0,4

XX век – век большой беды и век большого возрождения! Много всего произошло в минувшем веке, но давайте посмотрим, что происходило в год основания станции Мартук..

1905 год запомнился:

1. Страшной вспышкой брюшного тифа, зафиксированной на урочище Танирберген, унёсшей множество жизней.

2. Прошли Выборы в Государственную Думу России.

3. При станции Челкар было открыто первое почтово-телеграфное отделение с приёмом всякого рода корреспонденций и внутренних телеграмм.

4. Был совершён хадж в Мекку: из Тургайской области – 79 человек, 27 человек из них уроженцы Актюбинского уезда. Самым почётным и крупным хаджем являлся почётный казах Минайдар Жараспаев.

5. Согласно приказа господина Военного Губернатора Тургайской области №35 от 31 декабря 1904 года, но ступившего в силу 8.01.1905г. «Согласно приговорам съездов волостных выборных на основании 69 и 114 ст. Степного Положения. Высочайше утверждённого 25 марта 1891 года, утверждаются в должности на трёхлетие с 1905 года» Волостным на три года в Караготайской волости был назначен народный судья Алгазы Жилиспаев.

6. С 19 февраля 1905 года по железной дороге стали ходить особые вагоны с почтой, они присоединялись к пассажирским поездам

7. В связи с военным положением рабочие железной дороги не имели право уходить со службы без разрешения начальника, в противном случае, им за неявку в назначенный срок без уважительной причины полагалась тюрьма от 4 до 8 месяцев.

8. 19 июня 1905 года поездом из Казалинска до Оренбурга выехал Эмир Бухарский. По пути он остановился в Актюбинске – 30 минут и Акбулаке – 20 минут для закладки первого камня на перроне будущего вокзала. Эта почётная миссия выполнялась супругой Эмира. Его Высочества Эмира Бухарского поезд №5 именовался «Экстренный». Он состоял из 7 вагонов, из которых два вагона (вагон – салон, и вагон-ресторан) составляли подарок Государя Императора после Священного Дня Коронования. Вагон-салон обращал внимание богатством отделки и роскошью убранства. По Мартуковской земле поезд проходил на третий день путешествия с 4 до 7 часов вечера. Стоя на перроне, все начальники станций и личный состав встречали поезд в парадной форме, отдавая честь проходящему составу.

9. Переход северной части постройки железной дороги «Оренбург-Ташкент» в эксплуатацию состоялся в 12 часов ночи с 25 на 26 июля 1905 года.

10. В селе Жайсан появились два первых деревянных сруба под металлической крышей (сейчас это место близ сельского акимата), эти здания были соединены между собой подземным ходом с винными погребами. Там же находился дворянский офицерский клуб. Тут же на пустыре у железнодорожного полотна (в районе современной школы) велась бойкая торговля шерстью, куртом, маслом, тарой, толканом.

11. В селе Нагорном было более 60 домов, заселённых переселенцами из малоземельных районов России и Украины

Б.Н.Лускань в своём очерке «Край родной» даёт картину Мартука начала века: « В 1905 году мой дед приехал с семьей в Мартук. На самой окраине села метрах в 50 от оврага, что идет от железнодорожного моста, построил землянку, наполовину вкопав ее в землю... Место, посчитал мой дед, очень удобное: по оврагу все лето струится вода, там люди сажали капусту, а некоторые делали саман, из которого строили себе жилье. За мостом, там, где сейчас сгоняют коров в стадо, простиралось болото. Оно занимало значительную площадь: на восток примерно до нефтебазы, на запад

километра два и на север в сторону подстанции больше чем километр.

Но с каждым годом воды в овраге становилось все меньше, и уже в тридцатые годы к середине лета ручеек пересыхал, вода оставалась только в больших котлованах. Но для нас, деревенских мальчишек, и это было благом: купальный сезон мы открывали именно в этих лужах, а то, что вода была в них мутная, цвета глины, никого не смущало и не умаляло радости общения с природой. Постепенно болото высохло и колхоз «3 интернационал» стал там сеять хлеба. До тридцатых годов оставались заболоченными места недалеко от железнодорожного вокзала. До середины лета там невозможно было пройти. Так что в споре, откуда произошло название нашего села, я на стороне наиболее вероятной версии: Мартук означает грязное место. Конечно, по человечески, из патриотических чувств, не хотелось, чтобы что-то нехорошее было в дорогом для нас имени, но...

В первые два-три десятилетия прошлого века вокруг Мартука произрастали буйные травы. Особенно густыми и ценными по кормовым качествам были они восточнее и южнее православного кладбища, включая то место, где находится здание полиции. Каждому двору здесь выделялся участок для сенокоса.

В нижней пойме Илека, сразу за свалкой, находилось множество мелких озер. За ними богатые пастбища с луговой травой. Скоту незачем было делать большие переходы до Илека. Они напасались около озер, тут же пили воду и шли домой. С той поры прошло не так уж много времени, каких-нибудь 40-50 лет. Теперь озера исчезли, даже глубокое и длинное озеро «Косилка» высохло, (старожилы помнят его). В этих и других изменениях в природе нашего края ничего удивительного нет. Климат изменился в сторону уменьшения влажности».

В те далёкие года в Полтаве издавались, а затем распространялись по всюду бесплатные брошюры «Сведения для ходоков и переселенцев в Тургайскую область». Там содержались подробные карты местностей. Издания выпускало Бюро Южно-Русской Областной Земской Переселенческой Организации. За всякого рода справками и разъяснениями ходоки и переселенцы в Тургайско-Уральский район могли обращаться лично или письменно к Земским Переселенческим агентам в г. Оренбург – Григорию Ивановичу

Картавцеву, в г. Актюбинск – Корнилию Емельяновичу Дудко, в г.Троицке – Тимофею Ивановичу Жданову и пос. Денисовском – г. Бугаенко.

Что было написано там? Географическое положение, промыслы, торговля, итого 26 разделов на 28 страницах. Чтобы прочно наладить хозяйство, каждой отдельной семье необходимо было иметь наличного капитала 600-720 рублей. Расход слагался из следующих цифр: изба – 55 рублей (для семьи в 6 душ), сарай – 25 рублей, плуг – 15 рублей, борона – 5 рублей, сенокосилка – 120 рублей, арба – 60 рублей (здесь можно уменьшить, если она будет деревянная без железных осей), корова – 40 рублей, 2 лошади – 100 рублей, пары волов – 300 рублей. Ходоку же отправляющемуся в данный район нужно было иметь на дорогу не менее 35 рублей. Переселенцу выдавались «подъёмные» – 200 рублей, но с уговором, что при отправке сразу он получит 100 рублей, а если не растратит их в дороге и предъявит агенту по прибытию на место, то получит ещё 100 рублей, в противном случае он лишался второй половины подъёмных денег. Поэтому совершенно логично предполагать, что полностью «подъёмные деньги» получали считанные единицы. Добирались переселенцы поездом до станции Каратагай, а там уже стояли запряжённые местными жителями верблюды, которые за 50 рублей могли доставить желающих до места.

В Мартукский район (тогда в 1907 году - Актюбинский уезд, Каратагайская волость) прибывали переселенцы партиями. Например, в посёлок Банарина – прибыло всего 4 семьи весной, одна поселилась отдельно, а 3 держались общинно. В посёлок Кара-Кудук прибыло зимой – 3 семьи, весной-25, летом -2 и одна семья неизвестно когда. Люди в основном прибывали непосредственно к весеннему севу, изредка к сенокосу. Из всего количества прибывших, только 3 семьи прибыли прямо в данный посёлок, а остальные расселились, где кто хотел. Построили 21 двор на арендной земле, а 23 на свободных землях. Четверо жило на заработках, в том числе, двое на сельскохозяйственных и двое на прочих промыслах. В основном все прибывали без всякого разрешения, самовольно ставили дворы, и только 5 семей приехало по проходным свидетельствам. В посёлок Жайсан в тот год прибыло 4 семьи зимой, 13 – весной, все поселились за пределами посёлка. Все семьи прибыли

самовольно. Пять семей работало на заработках, в том числе одна — на сельскохозяйственном труде, а четыре — прочие промыслы.

Чтобы иметь представление о численности семей замечу, что переселенцы, кто прибыл в Башарина — 4 семьи, из них 16 человек женского пола и 16 мужского пола. Всего 32 человека. Мужчин — 7 (от 18 до 55 лет) + 2 свыше 60 лет; остальные дети. Женщин — 4 (от 18 до 55 лет) + 1 свыше 55 лет, остальные дети. В семье было в среднем по 8 человек.

В Кара-Кудук прибыла 31 семья — 237 человек. Мужчин — 117, из них 50 (от 18 до 55 лет) + 6 свыше 50-60 лет + 2 старца, остальные дети. Женщин — 51 душа (от 18 до 55 лет) + 9 свыше 55 лет, остальные дети. В семье снова было в среднем 7-8 человек.

В Жайсан прибыло 17 семей — 110 человек. Мужчин — 65 человек, из них 30 (от 18 до 55 лет) + 3 свыше 50-60 лет + 1 старец, остальные дети. Женщин — 45, из которых 19 (от 18 до 55 лет) + 2 свыше 55 лет, остальные дети. В среднем по 6-7 человек в семье.

У переселенцев денег было с собой мало: с. Башарина — 300 рублей на четыре семьи (75 рублей на каждую); с. Кара - Кудук - 1225 рублей на 31 семью (40 рублей на каждую); с. Жайсан — 2560 рублей на 17 семей (151 рубль на каждую).

Исходя из средств, переселенцы смогли обзавестись хозяйством:

1. с. Башарина — 6 лошадей, 40 быков, 16 коров, 30 мелкого скота и сельскохозяйственный инвентарь.
2. с. Кара-Кудук — 32 лошади, 106 быков, 64 коровы, 88 мелкого скота и сельскохозяйственный инвентарь.
3. с. Жайсан — 17 лошадей, 5 коров, 1 мелкий скот и сельскохозяйственный инвентарь. остальные деньги были пущены на строительство деревянных срубов.

Ходоков предупреждали, что относительно урожая хлебов в области, то у казахов (коренных жителей) он выше, чем у переселенцев потому, что они здесь родились и выросли, знают на какой земле какой хлеб посеять и когда. Например, русские переселенцы сеют проса до 2 пудов на казённую десятину, а казахи не более 25 фунтов. Урожай у них выше.

Из рассказов аксакала Давлета: «В то время жители знойных степей занимались не только скотоводством, но и сеяли проса, плугов тогда не было, а сохой обрабатывать землю было слишком

непроизводительно, поэтому по ковыльным степям пропускали отары овец, после чего землю бороновали лошаадьми и сеяли просо. Получали 100 пудов урожая с десятины».

Так сложилось, что урожай 1910 года был плохим. Причина не в климате и почве, а в незнании местных условий ведения хозяйства самими переселенцами.

Здесь нужно было менять привычки, приспосабливаться к новым условиям. На Родине зерновое хозяйство шло при благоприятных условиях, а тут всё «не то»: климат сухой, почва иная и масса новых незнакомых врагов сельского хозяйства.

Но не нашли крестьяне счастья на «вольных землях». Особенно запомнился им 1911 год. Вошёл в мазанки и прочно поселился неумолимый голод.

В том году многие места нашей области постиг полный неурожай.

В годы мировой империалистической войны тиски нужды ещё крепче сжали бедняцкую глухую деревушку.

Но люди продолжали ехать. К тому времени карта заселения Мартукского района выглядела таким образом, к участкам, образованным до 1911 года относились: Берёзовский, Морозовский, Родниковый, Ново-Николаевский (между Родниковкой и Каратогаем), Каратогай, Андреевка, Полтавка, Дмитриевка, Вознесенка, Веренка, Хлебодаровка, Степановка, Нагорное, Ново-Михайловка, Ново-Фёдоровка, Чайдинский.

В Берёзовском и Андреевке существовали фельдшерские медицинские пункты, а врачебные тогда существовали только в Акбулаке и Актюбинске.

Переселенческие пункты по движению существовали на станции Мартук и Каратогай. Переселенческий пункт, что он из себя представлял? За воротами раскидывался двор, обнесённый серым дощатым забором, весь обросший высокой крапивой и широкими лопухами. Посреди двора стоял домик – холерный барак; из окон его видна была невдалеке контора, где регистрировались документы, а по другую сторону – бесконечная степь. Здесь жили переселенцы. Одни уходили, другие приходили, и домик всегда был полон народу. Тут постоянно кто-то рассказывал обо всём: куда едет, почему, давно ли из дому.

Семья, которая ехала на север нашего района, старалась выехать как можно раньше, чтобы засветло добраться до нынешнего посёлка Дмитриевка, там проходил почтовый тракт, по которому, обгоняя крестьянские обозы, сломя голову пролетала со звоном и громом почтовая тройка, запряжённая в тарантас. Вечером здешние места были многолюдны, в росистой траве, возле трактовой дороги стояли недвижимо, точно в раздумье, стреноженные лошади, кое-где дымились костры, а среди телег и кибиток, среди низеньких тряпичных шалашей по всему полю пёстрой волною раскинулся табор переселенцев. Заночевав тут, люди вновь поднимались с первыми лучами солнца. Мужчины осматривали и чинили телеги, женщины снимали с колев просохшие пелёнки, тряпки, босоногие ребятишки, набегавшись по росе, залезали в телегу, и все отправлялись дальше. Не было ни весёлых, ни спокойных лиц, а всюду встречались робкие, изнурённые заботой взгляды. Что ждало их впереди? Одному Богу ведомо. Но и на Родине совсем не стало житья.

Уроженцы с Полтавы рассказывали, что «перетерпев великий голод, когда солому с крыш снимали, чтобы как – то выкормить тощую скотину, которую всё равно пришлось порезать, тем самым, оборвав всё своё хозяйство, пришлось отправиться искать счастья на свободные земли». Так появилось село Полтавка.

Краткий статистический обзор Тургайско-Уральского переселенческого района за 1908 год даёт нам развёрнутую картину того времени:

Волости, посёлки	Общее число душевных долей	Кол-во десятин надела на душу	Год начала заселения	1908г. Дворов, Семей	1909г. Душ мужского пола	Число дворов по сведениям старосты
------------------	----------------------------	-------------------------------	----------------------	----------------------	--------------------------	------------------------------------

Актюбинский уезд

Акбулакская волость

Акбулакский	879	10	1902	260	801	336
Васильевский (Майкесайский)	384	10	1907	85	269	95
Высокий	248	10	1906	50	157	42
Харьковский (Каинсайский)	480	10	1906	101	367	97

Алимбетовская (казахская) волость

Дальний Ново-Уральский	99	13	1908	3	12	3
Студенческий	251	15	1904	66	251	110
Аралтюбинская волость	175	12	1908	16	43	16
Бестамакская волость	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-

Бурлинская волость (казахская)

Андреевский (Тарангульский)	493	10	1907	137	367	137
Байтурасайский	344	12	1908	9	37	9
Веренский	178	10	1908	16	50	16
Каратаусайский	95	12	1908	8	21	8
Клокбайский Липовицы (Джусинский)	231	13	1908	36	107	36
	309	10	1907	50	177	50
Макпалсайский	288	10	1908	18	65	20
Морозовский (Айдарлинский)	222	10	1907	44	115	41

Надеждинский	205	10	1908	33	85	33
Полтавский	418	10	1908	53	155	53
1. Буртинская (казахская) волость	-	-	-	-	-	-
2. Буртинская (казахская) волость	-	-	-	-	-	-

Вознесенская волость

Вознесенский (Удачный)	707	10	1905	173	614	163
Илекская (казахская) волость						
Байнассайский	314	12	1908	50	149	50
Тюбетсайский	334	12	1908	26	76	26

Каратогайская (казахская) волость

Акмоласайский	272	10	1907	56	161	56
Курмансайский	503	10	1907	75	192	70

Карахобдинская (казахская) волость

Бегушсайский	214	15	1908	24	62	24
Джайтгусайский	276	12	1907	47	136	48
Испульсайсий	292	11	1908	10	33	10
Карахобдинский	118	12	1908	16	40	16
Тонбайский	187	12	1907	34	101	34
Чайдинский	217	12	1908	15	48	15
Косистекская волость	-	-	-	-	-	-

Нагорная волость

Всесвятский (Пригородный)	405	10	1906	100	303	64
Георгиевский (Курайлинский)	262	10	1906	82	250	70
Каратугайский	167	10	1906	53	150	55
Нагорный	443	10	1906	122	357	103
Ново- Александровский (Карагандинский)	343	10	1906	79	226	65

Петропавловская волость

Александровский	235	10	1905	79	220	65
Берёзовский	288	10	1905	85	277	70
Ново-Покровский (Холмистый)	179	10	1905	47	149	48
Петропавловский (Шпаковский)	698	10	1904	212	687	160

Родниковская волость

Ново- Николаевский (Ключевой)	323	10	1904	78	309	78
Родниковский (б.Родниковый)	982	10	1904	227	858	216
Саздинская волость	-	-	-	-	-	-
Степная волость	-	-	-	-	-	-
Херсонская волость	-	-	-	-	-	-
Хобдинская (казахская) волость	-	-	-	-	-	-

Но ошибочно было бы думать, что до строительства железной дороги, наш край был неизведан. Гидротехнические глубокого бурения изыскания проводились на участках села Полтавка и села Липовицы (нынешний п.Линовицкий). Так под Жусой стояли нефтяные скважины Нобеля с 1900 года, а ещё раньше в 1892 году в Бурлинской волости (север нашего района) начал действовать медеплавильный завод братьев Эмерик, но уже через 2 года, в 1894 году из-за отсутствия у предпринимателей средств он был закрыт, но разработки остались.

Нужно заметить, что это было не крупное, технически отсталое предприятие, хищнически перерабатывающее богатую руду. Не случайно, горнозаводчики считали лишь тогда производство

прибыльным, когда руда содержала не менее 12% металла, а для её переработки имелось дешёвое топливо и низкооплачиваемая рабочая сила.

Местность, где сейчас раскинулся Мартук и прилежащие к нему посёлки, называлась «жайляу», то есть летние пастбища. Казахи (коренные жители здешних мест) вблизи озёр, рек, родников выпасали огромное количество скота.

Северо-восточная часть Мартукского района наполнена высокими холмами. Обилие хорошей воды и плодородность почвы привлекали сюда и русских землепашцев и казахов кочевников. Документы 1855 года свидетельствуют о довольно крупном феодале Абдае и его сыновьях. Их аулы располагались в черте современного Кызылжарского сельского округа.

Русский элемент проник сюда в 70-е годы XIX века. Сначала земли было много, казахи (коренные жители) охотно сдавали её в аренду за бесценок, или крестьяне сами её захватывали и вели хозяйство, но затем стало тесно, казахи уже не так охотно сдавали землю в аренду. Да и погодные условия были на редкость жестоки.

Зима 1879-1880 годов принесла большое бедствие – массовый падеж домашних животных от недостатка корма, гололедицы и буранов. В эту зиму пало 42% всего наличного количества скота.

В 1891-1892 годах голод от неурожая трав, буранов и гололедицы повторился вновь.

Для урегулирования и большей правильности в землепользовании казахов в 1894-1895 годах устраивались съезды представителей от трёх областей, которыми и было произведено распределение летовочных земель, земель при зимовых стойбищах и кочевых путей. Съезды проходили на Танирбергене.

В 1895 году наш край вновь постиг джут, в Каратагайской волости, начиная с 6 января. Начались жестокие морозы, с сильными ветрами, которые продолжались почти до 31 числа; от этих морозов мёрзли воробьи на деревьях и падали тебенёющие лошади. Таких ветров и буранов до того времени здесь не было, поэтому лошади с тебенёвки зимой не пригонялись.

С 1-го февраля установилась тёплая погода, а с 13-го числа пошёл снег, затем начался буран, продолжавшийся 13,14,15,16 февраля. Первые два дня ветер дул с востока, последние дни с запада. Он усугубил и без того тяжёлое положение кочевников.

С 1896 года производится, по инициативе министерства земледелия и государственного имущества обследование Актюбинского уезда в естественно-историческом отношении и намечаются участки для русских поселений. Необходимо заметить, что на территории нашего района тогда располагались две казахские волости: Бурлинская и Каратагайская. Они содержали:

1. Бурлинская волость 5 аулов – 1188 кибиток.
2. Каратагайская волость 10 аулов – 2578 кибиток.

Бурлинская волость была образована в 1884 году путём отделения 3 аулов от Буртинской волости и 2 аулов от Тереклинской волости. Причиной к устройству Бурлинской волости, кроме родовых раздоров между таминцами и жагалбайлинцами Тереклинской волости, послужила и величина Буртинской волости, которая в то время имела более 13 аулов - 3000 кибиток.

Каратагайская волость была образована в 1890 году, а спустя пять лет, в 1895 году была разделена на Каратагайскую и Илекскую волости.

В 1896 году в Бурлинской волости (около Полтавки, аул №3) действовал известный в степном крае среди кочевников еженедельный по субботам базар, затем позже он был перенесен в аул №2.

Но вернёмся в век XX-й.

Старожилы-переселенцы Мартукского района в 1907-1912 годах на заимках устраивались на 15-12 десятинах, потом надел уменьшился от 12 до 7 десятин. Затем земля стала платной. Начиная с 1913 года, отрубы и наделы стали продаваться. Поток переселенцев значительно сократился.

В период 1909-1912 года при массовой переселенческой политике образовались следующие волости в нашем районе.

Андреевская волость:

1. п. Андреевский (Тарангул)
2. п. Липовицы (Джусинский)
3. п. Каратаусайский
4. п. Красноярский (Макпалсай)
5. п. Студенческий

Бурлинская волость:

6 казахских аулов

Вознесенская волость:

1. п. Вознесенский (Ак-Кудук)

2. п. Веренский

3. п. Рыбаковский

4. п. Яйсанский

Илекская волость:

5 казахских аулов

Каратагайская волость:

9 казахских аулов.

Нагорная волость:

1. п. Всесвятский (Пригородный)

2. п. Георгиевский (Курайлинский)

3. п. Каратагайский

4. п. Нагорный

5. п. Ново-Алексеевский (Карагандинский)

Петропавловская волость:

1. п. Александровский

2. п. Берёзовский

3. п. Дальний (Кия)

4. п. Ново-Покровский (Холмистый)

5. п. Петропавловский

6. п. Хазретовский

Полтавская волость:

1. п. Байтурасайский

2. п. Карачайский

3. п. Надеждинский

4. п. Ново-Уральский

5. п. Покровский (Клокбайский)

6. п. Полтавский

Родниковская волость:

1. п. Морозовский (Айдарлинский)
2. п. Ново-Николаевский (Ключевой)
3. п. Родниковский

Степановская волость:

1. п. Карахобдинский
2. п. Константиновский (Тюбетсайский)
3. п. Ново-Михайловский (Байнасайский)
4. п. Ново-Фёдоровский
5. п. Степановский (Курмансайский)
6. п. Чайдинский

За десяток лет Мартук и села Мартукского района неузнаваемо разрослись.

Первый дом под крышей в Мартуке был построен в 1907 году. В 1911 году уже насчитывалось 15 домов В 1913 году - 30 домов. Появились настоящие две улицы.

Известно в те года в Мартуке было имя бая Бостыбай. Он долгое время являлся монополистом в торговле.

Имение зажиточного бая находилось на пересечении улиц Коки-улы и Стрелковой

(современный нарсуд). Ему принадлежали ряды по обеим сторонам улицы Коки – улы, а так же добротные конюшни, что находились по левую сторону от входа во двор суда. Бостыбай был так богат, что позволил себе возможность иметь личного приказчика в г.Оренбурге, на меновом дворе (огромный базар, где в день заключались сделки о продаже 5 тысяч голов скота). Личная усадьба бая долгое время служила в советский период помещением, где размещалось РОВД и паспортный стол Потом его снесли и разбили цветник. Там, где сейчас радует глаз цветочная поляна, когда-то гостеприимный Бостыбай часто встречал караваны, идущие в Оренбург из Иргизской, Уильской ярмарок. Многие доброкачественные товары оседали на прилавках его торговых рядов, прославляя в округе Мартукский базар. Да и для путников всегда имелось в наличие нужное количество дорогих лошадей и верблюдов на конюшнях. Основные табуны бая паслись близ аула Кумсай.

Частыми гостями в доме Бостыбая были волостные из Байторы и Каратогая, а также регулярно приезжал бий (народный судья), который разбирал тяжбы, мирил, решал спорные вопросы, давал мудрые советы.

В газете «Актюбинская правда» №285 за 14 декабря 1939 года опубликована статья В. Козаченко, озаглавленная «Мартук - районный центр». По словам автора в Мартуке в 1909 году было 10 домов и 17 сереньких низких землянушек. Ни больницы, ни школы, ни каких предприятий - глухой, неисследованный уголок. Если кто попадал сюда, о нем говорили:

- Ещё один завяз в болоте. Сколько глаз видел, кругом простиралась равнинные рыжие степи.

И только спекулянты и торгаши, местные землевладельцы (такие как Вавилов, братья Сейфуллины, Валигов и др.) были довольны Мартуком и, потирая руки, хвастались тем, что за бесценно достали лошадей и баранов. Открывали свои лавочки, нанимали батраков из казахов - бедняков, эксплуатировали их; заставляя за мизерную плату обрабатывать землю, пасти стада. Местные «власти», олицетворяющиеся в единственном лице царского стражника, и не думали заниматься вопросом местного хозяйственного и культурного строительства. Так шёл год за годом. Росли барыши, набивались карманы небольшой кучки людей, разорились и обнищали трудящиеся массы.

В 1912-1920 годах стали поивляться уже единоличные лавочки в старинной части Мартука, мусульманской, так называемой Татарке, где селились преимущественно татары, казахи, башкиры. После смут и всякого рода восстаний татарам и башкирам отказано было в земельном наделе, им разрешалось заниматься только торговлей и священослужением.

Но главной в посёлке все же оставалась станция. Это был экономический, стратегический и культурный объект, содержание которого дорого обходилось царской казне.

Листая забытые страницы дореволюционной давности, мне удалось прочитать пожелтевшие записи о культурной жизни железной дороги в 1914 году. Тогда в канун первой мировой войны и назревающей революции простые железнодорожные служащие устроили в воскресный летний день премьеру спектакля в пейхгаузе. Трудно разгадать, почему именно «Жертва эгоизма» была

поставлена? Ведь там чуть ли не героем является отец, пьяный во всех трёх действиях и за водку продающий свою родную дочь, ставшую впоследствии проституткой. Это были гастролы коллег железнодорожников из Акбулака. В числе зрителей была масса местных ребятишек, старики и служащие железнодорожного вокзала Мартук, местные крестьяне. Дети, понятно, мало задумывались над всем ужасом поступков отца, но от души хохотали над пьяными словами и выходками старика, и на детскую душу ложилось впечатление, что пьянство не так уж гадко, как смешно и весело. Правда, после просмотра пьесы мальчишки вынесли вердикт: «Хорошо бы посмотреть Ревизора или Недоросль».

Кроме всего прочего, станцию отличало хорошее освещение в позднее время суток, так как в 1909 был приобретен фонарь системы «Самоцвет», а также для удовлетворительного освещения имелись 7 камельных фонарей содержание которых составляло 1400 рублей в год, очень большие деньги.

В 1916 году построили мельницу.

Думаю, будет интересен такой факт. Во время НЭПа жили в здешних краях три брата-кулака. Богатые были люди, уже в те годы имели в своём владении легковой автомобиль заграничной марки. Они то и построили мартукскую мельницу.

На мельнице в ту пору было очень много работы. Мощность её была слабой. Одна пара жерновов всего действовала. Чтобы завести мотор, собиралось несколько мужиков, хватались руками за обод огромного маховика, за приводные ремни и под команду одного «раз, два, взяли!..» - тянули маховик к низу. Потом дружно отскакивали в сторону. Двигатель долго «чихал», пока не начинал тархтеть ровно, по-деловому. С утра до вечера толпился народ на мельнице. Привозили зерно на лошадях по мешку, или даже в наволочках по 5-6 килограммов если люди пшеницу, ячмень.

Тут же на пустыре рядом с мельницей (улица имени М. Ауэзова) была крайней, где дома-землянки располагались по одну сторону) разместился базар. Вначале он не был огорожен, но затем его границы обозначили тальшиковые плетни. Заведовал базаром Бесчастный Афанасий Васильевич. Приезжающие из других сёл на базар с юго-восточной стороны ездили по наезженной дороге, мартучане – новосёлы вдоль этой дороги стали строить себе дома-землянки, так образовалась целая улица, которая получила название

Базарная (ныне улица имени Жамбыла). Чтобы добраться на базаре восточной стороны посёлка приходилось переезжать бричками на быках и верблюдах небольшую речку у маслозавода. Она текла вдоль всего посёлка и впадала в р.Илек. Базар имел славу самого недорогого в округе. Там можно было продать и купить живой скот, птицу, шерсть, мясо, молочную продукцию, муку, зерно, просо, корм для скота, овощи и фрукты, а также топку – бурьян, солому, кизяк. Большим авторитетом пользовался на базаре специалист по рубке и разделке мяса Шаймарданов Барий. Он работал забойщиком на бойне, которая располагалась в районе пивзавода. Кроме того изготавливал мудрый и справедливый мясник «таш»-бетонные глыбы, которые безвозмездно ставил каждому на мусульманском кладбище.

В середине 30-х годов на площади базара были построены саманные крытые ларьки и деревянные лавочки. За порядком на базаре следили Чубачук, Бесчастный Афанасий, Куатжанов Есен.

Нередко на базар приезжали покупатели из Актобе, Соль-Илецка, Акбулака, Куандыка, Кандагача. На этом месте базар просуществовал до 1959 года, а затем был перенесён на площадь возле райбыткомбината, где сейчас детсад «Тополёк».

В 1917 году возвращались в родные сёла мужчины с германского фронта. Но пожить дома, как мирным хлебопашцам им долго не пришлось – не спокойные наступили времена. Мирное строительство было временно приостановлено лихими годами гражданской войны.

В любые времена, для любого народа вооружённая классовая борьба внутри государства являлась крайне неприятным пятном в истории. И по ныне трудно правильно осознать плоды той братоубийственной войны.

Вести о свержении царя, а потом об Октябрьской революции большинством граждан Мартука были восприняты восторженно и с революционной настроенностью. Эти вести не порадовали, разумеется, только торговцев и кулаков. Мартук в те времена считался революционным селом. Весной 1918 года со стороны Средней Азии через Мартук возвращался полк, состоящий из оренбургских и уральских казаков. Так, как в то время пезда в Оренбург уже не ходили (город был в руках дутовцев), то казаки шли небольшими группами в конном строю. Видимо среди них ещё

по пути к Актобе была проведена соответствующая работа большевиками, так как многие казаки не поехали в свои станицы, занятые дутовцами. Эти казаки вошли в Первый советский казачий полк, в котором много было мартучан.

Уже после посевной в Мартук пришли белые. Расположились за селом со стороны Каратагая. Перед началом хлебоуборки Мартук был взят с боем частями Красной Армии, двигавшейся из Актобе. Линия фронта пролегла между Жайсаном и Сагарчином.

В августе 1918 года, на рассвете со стороны Дмитриевки; белоказаки, (кавалерия) и пехота, в основном состоявшая из мобилизованных башкир, наступали на Мартук. На станции в эшелонах стоял батальон Уральского рабочего полка. В батальоне были пулемёты и несколько платформ, оборудованных тюками ваты (бронепоезд, как тогда говорили). В ночь почти всё взрослое мужское население в возрасте от 17 до 50 лет взялось за оружие. Белые обстреляли Мартук из орудий. Они приблизились к железной дороге, но были отбиты пулеметным огнем. Бой продолжался до полудня. К этому времени пошёл в обхват белых Первый советский казачий полк, а из Актобе на автомашинах было доставлено несколько орудий. Наступление белых захлебнулось с большими потерями. После этого боя была организационно оформлена Мартукская боевая дружина. Её организаторами были Чернявский, Гамора, Прядко. Командиром дружины стал Гамора. Дружина состояла из кавалерии и пехоты.

Летом 1918 года банды атамана Дутова стали насильно мобилизовывать людей в свою армию. Крестьяне, конечно, не хотели воевать против своей власти и добровольно вступали в красные отряды.

Из рассказа Ф.М.Харченко -- участника гражданской войны:

«Апрель 1918 года в Мартуке мало кто имел представление о гражданской войне. Но вот в конце апреля и начале мая в сторону Ташкента пошли эшелоны с войсками и военным снаряжением. Вскоре в наших местах стали появляться небольшие группы белоказаков. В первых числах июня приехал из Актюбинска Тургайский народный комиссар Ф.Е.Маслов к своей семье, которая жила в Казанке. Местные бандиты схватили Маслова и расстреляли близ Мартука, за железнодорожным полотном напротив семафора. Казанцы похоронили Маслова у своего села».

Из воспоминаний Л.С.Таранюка, - участника гражданской войны:

» « В 1918 году, разделавшись с красным комиссаром Масловым, в Мартук прибыла казачья банда, и начался массовый расстрел красногвардейцев. Я подбирал раненных и относил в молитвенный дом».

С сентября в Мартуке была организована добровольная дружина, куда поступил и Таранюк, и был избран инструктором и заместителем ротного командира. Оружие получили в Жайсане. 28 августа 1918 года казачья банда вновь напала на Мартук. Добровольная дружина вступила в бой с этой бандой. Бой длился с 10 часов утра до 10 вечера. В тяжёлой битве дружина победила. Погибших красноармейцев-добровольцев похоронили под единым камнем в братской могиле на окраине Мартука (сейчас это захоронение находится по улице Есета Коки-улы)

Банды белых часто совершали набеги на железнодорожное полотно в районе Курайли – Каратагай, пытаясь с помощью быков растащить мосты.

1919 - год самой напряженной борьбы, год лишений и голода, год разрухи. Одни радовались каждой удаче белой армии, другие наоборот.

- Скоро большевикам крышка! - заявлял кулак Мирошников.

- Наша сила в единстве. Это сила сметёт врага! - агитировал бедноту Николай Николаевич Тарасов. Кулаки только посмеивались. Иван Щербань, который держал батраков, имел маслобойню, мельницу и больше 40 голов скота, поглаживал свой рыжеватый ус:

- И Советская власть хороша, если большевиков не будет.

Зимой в посёлок Вознесновка приехал комиссар волисполкома Маслов и стал осторожно подбирать людей. Собрал человек 15 – Тарасова, Иващенко, Козаря, Позыченюка и других. Просто поговорил с ними об артели: « В артели жить лучше... Да и сильнее будете, бороться с мародерами в одиночку нельзя. Перекрошат всех».

Из 21 двора бедноты была создана коммуна « Степь». 14 апреля выехали пахать, имея 22 лошади и 11 плугов. Коммунары взяли лучший участок, которым раньше владели кулаки. А что получилось? Беднота пашет землю, а в след за ними перепахивают её кулаки: «Наша земля, нами возделанная. Спасибо за помощь.» Но коммунары не растерялись. Середняк Ефим Саенко не вытерпел издевательств кулаков. Он поймал на полосе богача Семёна Жукова и на глазах у

всех выпорол его плетью. Чуть позже все зажиточные граждане посёлка и поп Сысеев подверглись аресту и выселению.

В 1924 году было решено слить коммуну «Степь» с коммуной «Муравьи», которая находилась под Акбулаком. Председатель муравьевцев Антон Тимошук охотно согласился: «Крепче будем. Две небольшие силы – одна большая сила!». Они привезли свою мельницу во владение коммуны «Степь», здесь река, да земля была лучше. Достали в Актобе первый трактор «Фордзон», построили маслобойку. В коммуне было теперь 22 хозяйства. Из года в год росло поголовье скота, увеличивались посевы, росли доходы. В 1935 году уже была своя электростанция, клуб, радио, школа, библиотека. Во всех домах загорелись «лампочки Ильича». Начиналась новая жизнь. (По материалам Актюбинского государственного архива).

Посёлок Вознесенка знаменателен ещё в истории района и тем, что кроме коммуны, там зародилась первое молодёжное комсомольское движение.

20 марта 1920 года молодёжь посёлка Вознесенка собралась в здании, именуемом старой школой, и там родилась первая комсомольская ячейка, объединившая 16 человек. Вот они первые комсомольцы: Иван Фалько. Елена и Василий Шейко. Ефросинья и Елена Яковенко. Порфирий Оваров. Филипп Позычинюк, Иван Коцур, Дмитрий Тимошенко, Петр Дьяченко, Ксения Фоменко, Иосиф Крот, Иван Кравцов, Василий Костюк, Галина Лымарева, Галина Суховарова. Все дети крестьян-бедняков. Ячейка постепенно росла и крепла, в ней исправно действовали атеистический кружок, культурно-просветительный сектор, драмкружок, которым руководил фельдшер Яков Михайлович Бойко.

В июне 1920 года состоялся первый губернский съезд комсомола. От ячейки были делегированы Е. Яковенко, Д. Тимошенко, Г. Суховарова. Комсомольская ячейка на протяжении двух лет боролась с ликвидацией неграмотности, организовывали ликбез. За каждым комсомольцем было закреплено 3-4 переростка, юношей и девушек. В годы гражданской войны не было возможности нормально учиться, так как посёлок Вознесенский 11 раз занимали то белые, то красные. В школе часто располагались раненные больные. В те годы ко всем последствиям войны добавилось несчастье эпидемии брюшного и сыпного тифа, который унёс немало жизней. Многие дети остались без родителей. В 1920 году в посёлке был организован

детский дом. Сперва в нём жило 50 ребят, а позже 150 – детдом расширили за счёт больших домов. Первым заведующим был Николай Всеволодович Крот, а воспитателем Камбар Медетов.

Но вернёмся в Мартук, там началось усиленное строительство. Уже в 1920 году в поселке насчитывалось около 100 дворов, но в связи с коллективизацией строительство было временно прекращено.

В те года сильно активизировалось молодёжное движение.

В 1920 году в июле месяце в Мартук приехали 2 представителя из уезда. Собралась молодёжь в клубе – в помещении, где был магазин одного из местных торговцев. Этот клуб ранее оборудовала сама молодёжь. На том собрании и была создана комсомольская ячейка. Первым представителем был И. Козерод, а секретарем Георгий Матросов. К осени организация Мартукской молодёжи насчитывала 40 человек. Собрания проводились один раз в неделю – по субботам вечером или днём по воскресеньям. Шефство над мартучанами вели комсомольцы железнодорожной станции Актобе.

Эти четыре десятка ребят и девушек принимали активное участие в проведении продразверстки, в выявлении спрятанного хлеба. К этой работе их привлекал районный продовольственный комиссар Попович, уроженец Мартука. Однажды Попович, говоря о продовольственных трудностях, предложил посеять несколько десятков озимой ржи в фонд обороны страны. Собрали семена. Прибыли с инвентарём, бричками и лошадьми. К ним присоединилась и остальная молодёжь. Духовой оркестр играл туш. Состоялся митинг. Посеяли они около 20 гектаров.

1921 год выдался исключительно засушливым. Урожай озимой с этого участка молодёжь передала в комитет бедноты.

В этом же 1920 году молодёжь Мартука провела воскресник и сделала пруд в овраге, где были родники. Полезные дела юношей и девушек на этом не закончились. Они заготавливали топливо для клуба и библиотеки, для комитета бедноты, который снабжал крайне нуждающиеся семьи фронтовиков. При клубе ещё в конце 1919 года под руководством активистов и участия интеллигенции Мартука был организован приличный струнный оркестр и драмкружок, руководителем которого являлся Шумаков. Там ставили пьесы А. Островского, М. Горького, Н. Гоголя и пьесы украинских авторов. Частые постановки, концерты и лотерея устраивались с целью сбора средств для оказания помощи

нуждающимся семьям и школьникам. Была создана библиотека, где молодёжь вслух читала произведения классиков для людей пожилого возраста. Число читателей росло. Требовался обширный выбор литературы. Все кто мог, приносил из дома книги, охотно дарил их. Библиотеки были тогда солидными культурными очагами, сыгравшими большую роль в культурном и общем развитии молодёжи.

Первые библиотеки (избы-читальни,) работали по воскресеньям с 4 до 8 часов вечера. Размещались они, как правило, при школах. Библиотекарь избирался открытым голосованием на сходе села и работал бесплатно. Посещали читальню в основном мужчины. Фонды изб-читальн составляли 200-300 книг, исключением являлась библиотека села Мартук, где фонд насчитывал 1600 экземпляров русской литературы разного содержания и 1200 экземпляров мусульманской литературы, а также фонд первой мусульманской библиотеки (аул №2) - 159 экземпляров и второй аульной библиотеки (аул №5) - 72 экземпляра книг.

Наименование населённого пункта	Дата открытия	Первый библиотекарь
с. Мартук	27.12.1917г.	Учитель Мартукского училища Владимир Романовский
с. Линовицкее	20.11.1919г.	Грамотный Иван Бондаренко
с. Вознесенка	07.10.1920г.	Грамотный Макар Бушан
с. Покровка	18.05.1920г.	Учитель Михаил Вилков
с. Полтавка	15.12.1920г.	Учитель Николай Батура
с. Студенческое	10.12.1920г.	Грамотный Цесько
с. Яйсан	16.12.1920г.	Грамотный Калений Нашёкин
Аул №2, Карагаш	17.12.1920г.	Грамотный Абиш Журунов
с. Горноводск	12.01.1921г.	Грамотный З. Кривцов
с. Ново-Донцы	15.01.1921г.	Грамотный Т.М.Мринский
с.Ново-Михайловка	10.02.1921г.	Учитель Дашевский.
с. Казанка	11.02.1921г.	Учитель Головченко.
Аул №5	25.03.1921г.	Грамотный МулдашевЖусуп

В период с 1924-1927г. число библиотек в районе быстро росло. Открывались всё новые и новые избы-читальни (Каратаусай, Ново-Фёдоровка, Степановка и др.), для удовлетворения массовых запросов населения вошла в жизнь самая дешёвая и удобная форма обслуживания населения книгой и газетой передвижная библиотека. Кроме того жители Яйсана, Каратогая, Мартука и Хлебодаровки имели возможность обслуживаться подвижным библиотекой-вагоном, курсирующим по железной дороге Казахстана.

В 1924 году Мартуцкая молодёжная ячейка насчитывала более 50 человек. Через год молодёжь вновь посадила 7 десятин пшеницы. Урожай выдался хороший, его убрали во время воскресников. Зерно сдавали на заготпункт, а на вырученные деньги закупили в Оренбурге для клуба некоторые музыкальные инструменты для струнного оркестра, материал для оформления сцены и 2 горна для пионерских отрядов. (Пионерская организация в Мартуке была организована в 1924 году)

Клуб тогда находился в ведении молодёжной комсомольской организации. В нём работал драм-кружок, струнный оркестр, хор и кружок политечебы. В годы, когда создавалась молодёжная организация в Мартуке шла острая борьба. Кулачество ненавидело активистов за то, что они участвовали в проведении налоговой политики, в выявлении скрытого от налогового обложения скота и посевов.

В 1924 году газета «Киргизская степь» сообщала о работе Мартуцкого культурно-просветительного кружка, о росте интереса населения к искусству, культуре. В работе кружка принимали участие многие жители села, сочувствующие делу просвещения. Действовало две секции кружка: «просветительная и разумных развлечений». Участники кружка подготовили несколько спектаклей. Большой интерес у населения вызвали пьесы А. П. Чехова. Средства, собранные от спектаклей, расходовались на нужды кружка и приобретение необходимой литературы. Волисполком пошел на встречу и выделил специальное помещение вместо старого амбара у конюшен.

В борьбе, труде и учебе росла и крепла молодёжь Мартука, начала 20 годов.

В 1921 году жизнь в Мартуке вошла в мирную колею. Начал работать детский сад. Его посещали 27 ребят. Новая жизнь

укреплялась прочно. Правда ещё горячо выступали на митингах активисты, но людей по ночам уже не тревожили выстрелы.

Но были и такие, кто, занимая важный пост, творили мерзкое, отвратительное, пакостное дело против своих же земляков.

Начальник милиции был тогда некий Килимник. Помогая, якобы, отрядам продразверстки, он с группой таких же, как и сам, ездил по сёлам и аулам, отбирал у людей вещи, хлеб – словом всё, что ему приглянулось. Это создавало у населения недовольство. Секретарь Мартуковского волостного комитета Кондрат Афанасьевич Аргатюк пытался образумить Килимника, докладывал о его грабительских вылазках в уезд, но помощи оттуда не было. Тогда решили местные власти арестовать его и отправить в Актобе и тем самым покончить с произволом. После одного удачного рейда по аулам начальник милиции со своими подручными зашёл в село Вознесенка. Кондрат Афанасьевич выехал ночью туда, но схватить Килимника не удалось. Он выпрыгнул в окно и спрятался. Как выяснилось позднее, он подался в Среднюю Азию. Однако спустя два года, он вернулся, чтобы жестоко отомстить.

Однажды зимним днём 1926 года увидели жители Мартука Кондрата Афанасьевича стоящим с фининспектором Семёновым. Разговаривали. «Смотрите, - говорит Семёнов, показывая на человека в дублённом полушубке, - Килимник идёт. Откуда он взялся?» «Действительно откуда?» - недоумевал Кондрат Афанасьевич. А потом добавил: «Жаль, что тогда в Вознесенке схватить его не удалось. Это же ярый враг».

Как оказалось потом, Килимник снова втерся в органы милиции, работал в Актобе. Семёнов поведал ему разговор с Аргатюком и они вместе решили отомстить Кондрату. Вечером Семёнов постучался к Аргатюку, уговорил его составить компанию по какому-то случаю. Только, говорит, наган возьми с собой, мало ли что будет на обратном пути, время то позднее. Зашли в хату Семёнова. А там за столом уже сидит Килимник. «Забудем, - сказал, - Кондрат Афанасьевич, что было между нами». Потом Семёнов в избытке «дружеских чувств» предложил подбросить Кондрата до дома. В сенях Семёнов сказал: «Вот самый удобный момент прикончить в пути Килимника. Да и наган у тебя с собой». Отказался Кондрат от самосуда. И чтобы снять с себя всякое подозрение, Аргатюк передал наган Семенову. Как выяснилось позднее, провокационный заговор

против Аргатюка слышала одна женщина -- Дамницкая, которая находилась в другой комнате. Килимник поучал, как устроить на самого себя покушение. Только стрелять по сценарию должен был обязательно Семёнов, в воздух конечно. Килимник театрально вываливался из саней. Тогда и схватить должны были бы Аргатюка. Так все и вышло. Поехали вместе, а на улице Советской Семёнов два раза выстрелил Килимник сорвался с саней, стал звать на помощь. Кондрата, якобы совершившего покушение, арестовали и посадили за решетку. Провокационный заговор был раскрыт, Кондрата освободили. Но враги не остановились. Спустя некоторое время его убили темной ночью.

До 1924 года больницы не было, работал один фельдшер Шестаев Иван Яковлевич, который лечил от всех болезней.

Деревья в Мартуке были редкостью, кое-где на станции росли карагачи.

В те годы действовала уже казахская школа.

В 1925 году в Мартуке была построена русская школа (где сейчас почта), она представляла собой маленькую комнатку. Зимой в школе было холодно, топки не хватало, каждый ученик должен был приносить с собой дрова. Неделю дети учились, две были дома. В то время тетрадей не было, писали на газетах, старых книгах. В школе училось около 15 учеников, среди них Мехеев, Васатюк, Ахметова. Первая учительница - Мария Васильевна Кучапина.

Тридцатые годы... Они вошли в историю района, как коллективизация и поворот крестьянства от мелкотоварного личного хозяйства к коллективному. Известно, что на территории нашего района первая в области была организована коммуна «Стень» в начале 1920. В период с 1922 года по 1928 год в районе было организовано 4 артели. В 1924 году создали комитет бедноты вроде колхоза, в комитете участвовало от 10 до 20 человек.

В 1926 году в Мартуке бывшие участники гражданской войны объединились в артель и назвали её «Красный партизан». Было в этой артели всего 9 человек. Люди начинали с малого, с немудрящего крестьянского скарба, свезённого на общий двор.

Первому председателю Алексею Миновичу Гаморе ничего не оставалось делать, как обратиться за пособием к государству – ведь артель, по существу, организовывалась у разбитого корыта. На это пособие и была построена мельница для переработки давальческого

зерна. Работали люди на добровольных началах. Доходы мельницы делили поровну: заработанную плату получали все одинаково — от председателя до конюха. Это были первые шаги коллективного труда в райцентре.

Через три года, после хлебоуборки, образовалась сельскохозяйственная артель «Красный моряк», организатором которой был кронштадтский матрос Алексей Осипович Макаров, сосланный в 1905 году в казахские степи. Артель «Красный моряк» была малочисленна, занималась в основном животноводством.

В 1928 году построили первый элеватор и здание для райпотребсоюза.

Шла коллективизация. Ходили по селу комсомольцы, агитировали за колхозы, за новую жизнь. Кто победней, кто изнемог работать на богачей, те записались в колхоз охотно, рассуждали: гуртом легче прокормиться, да и терять им было нечего. Серединки побаивались. А вдруг лишимся того, что имеем? Спорили, дымили махоркой. И долго еще не могли уснуть: как бы не прогадать.

В конце 1929 года проводилась сплошная коллективизация и ликвидация кулачества, у наиболее «зажиточных» отобрали весь скот, сельхозинвентарь, хлеб. Всё это передавалось в «Красный моряк», который стал называться колхозом. Жители Мартука охотно вступали в колхоз, вели на общественный двор (территория нынешней ДЮСШ) своих лошадей, быков. Нужно заметить, что население было бедным, практически ничего не имело, кроме своих рабочих рук. Это же проходило и в селе Казанка.

В декабре 1929 года колхозы «Красный моряк», «Красный партизан» и Казанская артель объединились в один колхоз, который получил название «III Интернационал».

Так начался колхоз. Тяжело было на первых порах. Всего записалось чуть больше 20 семей. Сделан первый шаг в новую жизнь. Колхоз был слабый. Посевная площадь маленькая, остальное — высокий ковыль. Не хватало самой главной в то время силы — быков. И еще не было семян. Помогло государство.

А однажды размеренная жизнь села вдруг резко изменилась. Мартук напоминал в то время развороченный муравейник.

Это было в 1929 году. Стоял жаркий летний день. Было тихо и пусто на улице. Лишь мухи жужжали, носились в воздухе, лениво грелась на солнце собака, да куры барахтались в пыли. Вдруг поднялся

шум, грохот, стук. Все от мала до велика выбежали из изб, смотрели по сторонам. В конце села - столб пыли. Он приближался и увеличивался, неясно вырисовывалась какая-то машина.

- Трактор!... Трактор!... - кричали одни.

- Шайтан арба! Шайган арба! - кричали другие, и все вместе неслись следом за маленьким невзрачным «Фордиком».

«Фордик» остановился. Он казался каким-то сказочным чудовищем. Множество рук с опаской потянулось к нему. Каждый старался пощупать, проверить и в то же время боялся, не случится ли чего? Но ничего не случилось. «Чудовище» стояло недолго. Загудел мотор, и трактор умчал с грохотом, поднимая за собой клубы пыли. Много потом толковали, спорили в поселке.

Вскоре после этого «события», когда появился «Фордик», к нему быстро привыкли, но по-прежнему считалось большим счастьем прокатиться на нём по улице. Не меньший переполох произвёл и впервые появившийся в селе громадный, нуклюжий автомобиль кулака Василькова. Событием также считалось появление в поселке врача или ветеринара.

Тишина была нарушена необычным явлением. Прислали трактор «Фордзон». О появлении его узнало всё село сразу: очень уж он шумел и коптил. Сопровождали железные чудовища от самой околицы мальчишки и собаки, отчаянно лаявшие на железную машину. Потом Василий Серяйгин повёл трактор на поле. Крестились старики, не верили, что трактор сильнее быков. И когда трактор, за какой-то час, легко и быстро вспахал поле, которое на быках пахали бы добрых пол дня, многие согласились: да, это сила. Родился колхоз. Стал крестить, богатеть. Назвали его «III Интернационал».

Трактора тянули не только первые борозды по земле, но и круто повернули весь уклад крестьянской жизни.

Колхоз «III Интернационал» по тем временам было уже крупное хозяйство. Две полеводческие бригады находились в Мартуке, одна - в Казанке. В каждой бригаде насчитывалось до 100 голов рабочего скота - быков, лошадей, верблюдов. Колхоз получил два трактора «Фордзон». Один - от комитета взаимопомощи, другой - от сельскохозяйственного товарищества. Председателем колхоза был А. Гамора, а бригадирами - И. Ивченко, Полонский, Л. Шевченко.

В то же время в Мартуке организовался ещё один колхоз -

«Путь транспортника». Занимался он, главным образом, выращиванием овощей. В хозяйстве имелось пять верблюдов и две лошади. Двор его находился на том месте, где сейчас нарсуд.

В 1930 году из колхоза «111 Интернационал» выделились мастеровые люди – сапожники, портные, кузнецы, кожевники. Они создали свою промышленную артель «Муравей», а затем переименовали её в «Промышленник» (ранее территория райбыткомбината, сейчас дом предпринимателя С.Усенова).

А ещё через два года, когда в 1932 году начала работать Мартукская МТС, объединилась в самостоятельное хозяйство казанская бригада – колхоз «имени Будённого», председателем был избран Лаврентий Шевченко.

К слову, нужно заметить, что в 1926 году в посёлке Лишовицком пять бедных крестьянских семей, впервые объединили свой скарб в коллективное хозяйство (колхоз), тем самым, положив начало коллективизации в Мартукском районе.

Однако повсеместно колхозы начали организовываться в 1929-1932 годах. В то время был организован крупнейший по тому времени колхоз «Степной Гигант» куда входило почти 20 населённых пунктов, и состоял он из 33 мелких хозяйств. Центр его был в селе Андреевка. В числе организаторов «Гиганта» были двадцатитысячники: А.Сурин, К. Луценко и другие.

В те годы хлеба косили лобогрейками, на быках. До зимы скосить все не успевали. Случалось хлеб жать и в снег. Идти косить в такую пору никто не хотел. Тогда за дело бралась молодежь. По морозу приходилось убирать и картофель. С раннего утра до позднего вечера, на ветру и морозе, полураздетые в плохой обуви. Но работу не бросали. Тяжело было, а жили весело. Никогда не унывали. На работу шли с песнями. В короткие часы отдыха, прямо в поле или на ферме разучивали песни, песни. Каждую неделю выступали с концертами перед односельчанами.

В 1932 году в числе первых в области кроме Мартукской заработала Яйсанская МТС, немного позже их стало 4. Передо мной лежат документы : лаконичные сводки, докладные записки, подшивки газет. В одной из них сообщается о том, что в Мартукской, Яйсанской МТС имелось в 1932 году автомашин 2, комбайнов-9, тракторов – 48. В 1934 году накануне организации района в трёх МТС уже насчитывалось 20 автомашин, 32 комбайна, 173 трактора.

А вот ещё один документ, взятый из архива райисполкома — «Движение поголовья скота по Мартукскому району за 1934-35 годы». На 1 января 1935 года на территории Мартукского района имелось 11955 головы крупного рогатого скота, 7825 овец, 1889 свиней, 162 верблюда, 1863 лошади, то есть скота было меньше, чем в семидесятые годы всего в двух совхозах района — «Дзержинском» и «Междуреченском».

В 1935 году район продавал государству 17194 центнера молока, 7801 центнер мяса, 116943 центнеров хлеба, или почти столько продукции, сколько в 1975 году поставляет один совхоз имени Дзержинского.

К тому времени Мартук являлся центром большого района, содержащего 90 населенных пунктов:

Мартук — центр, с.Казанка, аул Кумсай, аул Кенсахара, Водокачка, Илекская база, аул Жаман су, подхоз РПС, с.Ефремовка, аул Сарой, с. Степановка, с.Междуреченское, с.Чайда, с.Ново-Донецкое, с.Горноводск, аул Чилисай, аул Кзыл-Ту, с.Ново-Федоровка, с.Ново-Михайловка, с.Константиновка, аул Сабындыкуль, аул Куандык, аул Жана-Даур, аул Жана-Тан, аул Казакстан, Хоз аул, п.Целинный, п.Новосельский, п.Кош-Илек, с.Степь, с.Вознесновка, с.Рыбаковка, аул Жана-жол, с.Первомаевка, аул Карагаш, с.Веренка, аул Тонкерес, с. Дмитриевка, с. Байтурасай, с.Покровка, с.Полтавка, аул Амангельды, с.Студенческое, аул Кучукбай, с.Ново-Троицкое, с.Красноярка, с. Кзыл-Жар, с.Андреевка, с. Шевченко, с.Линовицкое, аул Тарангуд, с.Джуса., аул Белгаин, аул Джусасай, с.Коминтерн, с.Ленинское., с.Каратагай, с.Карачаевское, с. Каратаусай, аул Сусар, Новая база откорм совхоза, старая база откормсовхоза, с.Нагорное, аул Жана Илек, с.Хлебодаровка, аул Саржар, аул Карагай Кудук, с.Курайли, с.Георгиевка, с.Илек, с.Шеменёвка, с.Морозовка, с.Дворяновка, аул Кубенсай, с. Родниковка, с.Калиновка, аул Кара - Унгур, аул Кзыл Сай, аул Жамбыл, аул Борте, аул Жана — Булак, аул Сынтас, аул Кзыл Тас, с.Драгомировка, аул Елемак-Булак, с.Хозреговское, с.Берёзовка, с.Ново-Покровка, аул Кия Дальний, с. Домбаровка, Участок геологоразведки.

С 1935 года в Мартуке выпускается собственная районная газета «За большевистские колхозы», затем «Сталинское знамя».

«Колхозная правда» (1957), «Ленинский путь» (1962), «Мартукские новости» (1992), «Мэртөк тынысы».

Из воспоминаний Дарьи Константиновны Мастеровой:

«Зимой 1935 года организовали новый Мартукский район. Встал вопрос о газете. Актюбинский обком партии редактором будущей газеты назначил меня. Назвали её «За большевистские колхозы». - Название есть, - шутили в обкоме, - дело осталось за малым.

Начались организационные хлопоты: нужны были сотрудники, помещение, оборудование, особенно типографское.

Мартук – большое богатое село. Посмотришь на него издали, с пригорка, и кажется, что кто-то специально аккуратно расставил на ровном месте домики-игрушки, похожие на спичечные коробки. Все они одинаковы: саманные, с плоскими крышами, маленькими палисадниками, в которых топорщатся жиденькие карагачи. По селу бродит обычно много дворняжек разных мастей. В просторных загонах у каждого дома скот, домашняя птица. Мартучане получают неплохие урожаи пшеницы, проса, картофеля, овощей.

В село мы приехали морозным январским днём. Над домиками стояли прямые столбики белого, как снег, дыма. Где-то на окраине села маячили серые прокопчённые юрты. Они служили подсобными помещениями для хранения продуктов. В райкоме партии нас встретил первый секретарь Филипп Ильич Буланин. Был он молодой стройный ясноглазый.

- Жить будете у меня! – сказал он. Квартира просторная : 12 углов, две печи. Прошу сюда, - пригласил он, открывая дверь в одну из комнат.

Жена Буланина Полина Кузьминична, увидев нас, так обрадовалась, словно встречала самых дорогих родственников. Уже через полчаса мы сидели за столом, устанным всякой едой, и старшая дочь Буланиных гордо восседала на коленях Ивана Егоровича. Буланины оказались людьми очень добрыми. В Мартуке их любили. К ним домой запросто приходили с любыми вопросами. И всех они встречали приветливо, выслушивали, помогали советом и делом. Филипп Ильич был заядлым охотником. Бывало, в субботу на всю ночь уезжал на дальние озёра. А в воскресенье вечером возвращался с богатой добычей. Себе обычно оставлял пару дроф, а остальное раздавал. Мы жили с ним одной семьёй, питались из одного

котла. Полина Кузминична по специальности финансист. Но с открытием газеты была послана на работу заместителем редактора. Так что я работала с ней вместе.

В наследство от Акбулакского района, из которого выделился наш Мартукский, мы получили половину типографского оборудования и имущества: комплект старого полустёртого шрифта, ни одного клише, кроме заголовочного, несколько килограммов газетной бумаги и старую печатную машинку «бостонку». Шрифт был настолько изношен, что при печати не выходили не только буквы, но и целые слова, искажался смысл текста. И по этому поводу не раз приходилось давать райкому партии объяснения. Газета выходила серая, без единого рисунка. Зато полиграфисты у нас были хорошие. Наборщик Степан Зелёный имел большой опыт, работал быстро, и его почерк ценили. Правда, он иногда изрядно выпивал: страдал запоем. И тут же всей редакцией вместе с женой Зелёного приводили его в чувства. На селе говорили по этому поводу: «Умный человек протрезвиться – ещё умнее станет. Дурак же – никогда». Протрезвившись, Степан старался трудом искупить своим трудом перед коллективом. У наборной кассы он был виртуозом, все любовались его работой. Была у Степана помощница – печатница Надя Иванова. Молодая, замозистая, капризная. Мы вынуждены были прощать ей все, подлаживаться под её характер, чтобы удержать, потому что специальность печатника на селе была чрезвычайно дефицитной. Иногда Надя откалывала такие номера, что всех подвергала в уныние. В день выхода в свет номера газеты не появлялась на работе. Шли к ней домой и заставляли обычно в постели с зеркалом. Любуясь собой, она, не обращая на нас внимания, изрекала: «Больше я не вапа. Выхожу замуж и уезжаю». Мы её долго просили и уговаривали. Она лениво поднималась, нарочно медленно одевалась, подмазывала сажей брови и ресницы с брюзжанием, упрёком в наш адрес шла печатать газету.

Как-то в редакцию зашёл молодой паренёк в потрёпанной стёганке. Высокий, худой. Нечесанные длинные волосы закрывали глаза. Свисали на плечи. Назвавшись Абаем Буранкуловым, он попросился на работу.

- Русский язык знаешь? Читать умеешь?

Паренёк помотал головой и робко произнёс:

-Нет.

Литературный сотрудник Петрова, осмотрев посетителя, прищёлкнула пальцами:

-Подумать только! Грамоты никакой, а в редакцию пришёл на работу проситься.

Я попросила её помолчать. Поговорив с Абаем, узнала, что он сирота, с малых лет живёт один. Живёт случайными заработками – то коров пасти наймётся, то сено косить. Ночует где попало, случается на сеновалах у местных жителей.

-Тебе, Абай, надо помыться. Остричь волосы. А потом возьмём тебя на работу. Согласен?

Пареньку показалось, что он ослышался. Попросил меня повторить сказанное. Я повторила. И ещё добавила:

- Жить будешь пока в типографии.

Через день я уже обучала новичка грамоте. Он быстро усваивал написание букв, складывал их в слоги. Абай оказался толковым, старательным учеником. И всё присматривался к работе печатницы. Был сперва он у нас и уборщиком, и курьером, и учеником. Ему платили небольшое жалование и выдали бутылку молока в день – за вредность производства. Когда Надя Иванова закапризничала и, в который раз уже, объявила, что выходит замуж и уезжает в город, я поздравила её с замужеством, отдала документы и пожелала счастливого пути. На её место стал Абай Буранкулов.

В Москве намечался праздник – десятилетие газеты «За коммунистическое просвещение» приглашали всех, кто когда-либо в ней работал, получила приглашение и я. Когда пошла в райком партии договориться, Филипп Ильич Буланин стал возражать. У него были веские доводы: работаю в районе мало, в редакции ещё многого не хватает, к тому же надо кому-то подписывать газету. У остальных работников квалификация невысокая, могут допустить ошибку. И вообще юбилей – не такое уж важное дело. Обычно дома весёлый, доступный, простой, сейчас Филипп Ильич держался официально на «вы», от него веяло холодком.

- Это верно – юбилей не самое важное для меня дело, – согласилась я. – Но надо поднять вопрос о шрифтах, клише, бумаге для газеты и вообще обо всём нашем типографском хозяйстве.

Стараясь убедить секретаря, я напомнила ему о наших ошибках и ляпсусах из-за плохого шрифта для убедительности перед ним положила подшивку нашей серенькой газеты.

Подумав, Филипп Ильич махнул рукой: - Ладно, поезжайте. Только потом отчитаетесь.

И вот я в Москве. Меня с изумлением рассматривают мама, сестры, словно я вернулась с того света. Моя мама понимала меня и не держала возле себя. Даже в тот трудный для неё 1923 год, когда провожала меня в Сасово с узелком в руке, в котором были все её продовольственные запасы. Она и сейчас должна была понять. Казахстан – близкая земля и живут там очень хорошие люди. Они осваивают и поднимают этот богатый край, но грамотных людей там мало, не хватает. И моё место там, в Казахстане.

В редакции газеты «За коммунистическое просвещение» меня встретили восторженными возгласами:

-Здравствуй, родная. Как жизнь, работа? А ты несколько не изменилась, выглядишь прекрасно. Степной климат тебе на пользу. Ну, садись ближе, рассказывай, в чём нуждаешься.

Я только и ждала этого вопроса. Не выходили у меня из головы наши никудышные шрифты. Выложив на стол Лии Григорьевне Полонской несколько экземпляров газеты «За большевистские колхозы», я сказала: - У нас самая большая нужда в шрифтах. Обратите внимание – не все буквы выходят. -Ну, в этом мы вам поможем,- заверила Полонская и тут же обратилась к сотруднику Кирюшкину:

- Иван Фёдорович, придётся вам взять шефство над редактором районной газеты и помочь ей во всём, в чём у неё нужда, а главное – добыть шрифты.

Расторопный Иван Фёдорович принёс их, положив передо мною, и, весело поглядывая на меня, спросил: -А теперь что?

Я рассказала Кирюшкину, что мне надо непременно посмотреть самую лучшую районную газету нашей страны, чтобы поучиться у неё. Даже намекнула ему, что сделать это можно при содействии «Правды», куда каждая редакция посылает по одному экземпляру газеты.

-Идёмте в «Правду», - заторопился Иван Фёдорович, понимая моё состояние.

В редакции «Правды» нас приняли хорошо, особенно когда узнали, что я редактор районной газеты из Казахстана. Одному из сотрудников поручили оказать всяческую помощь. Самой лучшей газетой малого формата считали «Плавский трактор», только она

была она не районная, а орган политотдела. Иван Фёдорович принёс подшивку «Плавского трактора». Газета была содержательной, интересной. Чёткий шрифт, иллюстрации, живая вёрстка. Я пробежала глазами первую, вторую, третью страницу в них было много поучительного. Так бы и не выпустила из рук. Заметки селькоров подписаны полными именами и фамилиями, а не как у нас, Шила или Зоркий глаз. Это я посчитала большим достоинством газеты. Попадались и стихотворения местных авторов.

В «Плавском тракторе» мне понравились рубрики «Примите меры» и «Меры приняты». Указывалось, какие принимались меры по устранению недостатков, о которых сигнализировала газета и кто их устранял. Это очень поднимало авторитет и действенность газеты. Подобные рубрики я решила ввести и в нашем райкоме. Однако беглое знакомство с хорошей газетой не достаточно, чтобы сразу перенять её опыт, я попросила работников «Правды» договориться с редактором этой газеты, чтобы он организовал пересылку в Мартук каждого свежего номера.

Работники «Правды» пригласили меня в художественный отдел. Там мне показали груды отработанных клише. - Выбирайте себе любые.

Тут были портреты вождей и знатных людей страны, видных деятелей международного движения, а также картинки сельского и рабочего быта, карикатуры. - Какое богатство! Неужели всё это можно взять?

- Можно, можно! Берите, пожалуйста.

Захотела взять сразу всё. Только вот беда как всё унести. Быстро сбегала в ближайший магазин за чемоданом. Иван Фёдорович помог мне укласть мне клише в чемодан и отправить багажом. Я уже и не знала, как благодарить работников «Правды». Они здорово выручили меня. Теперь я самый зажиточный редактор. И мне не придётся выпрашивать у редакций соседних газет: «Дайте займы хоть горсточку шрифтов». А как будут рады сотрудники нашей газеты!

Шёл 1937 год. За два года почти ничего не изменилось в селе Мартук. Да внешне ничего не изменилось. А если внимательно присмотреться... Нетрудно увидеть и новое. Вот, например, судьба Абая Буранкулова, идёт он по селу, и люди, встречая его, уважительно приветствуют. А как же Абай – специалист, он печатник, человек грамотный. Приоделся, жениться собрался, дом себе строит. В облике

и поведении паренька ничего не осталось от того отчаявшегося оборвыша, каким я его увидела его в первый раз. Вежлив, скромен, не курит, вина терпеть не может. Читает книжку за книжкой, мечтает стать хорошим полиграфистом. Душа радуется когда думаешь о его направившейся жизни. Как важно помочь человеку вовремя встать на ноги. Изменилась и Надя Иванова. Легкомыслие обернулось против неё. Уже не раз приходила в редакцию, просилась на прежнее место, старалась показать, что она теперь другая, осуждала своё поведение.

С Буланиными по-прежнему мы жили одной семьёй... Однажды на одном из заседании конференции в городе Актюбинске, посвящённой предстоящей посевной компании и проведению её в сжатые сроки, почему-то отсутствовал Филипп Ильич. Потом мы узнали, что он был арестован.

Домой возвращались на том же «газике», но без Буланина. Меня всю дорогу знобило, мы молчали. Говорить было не о чём. Помню только, что муж, укутывая мои ноги в валенках, нервно вздрагивал. Трудно описать всё, что пережили потом с Полиной Кузьминичной. Нас вызвали в Актюбинск, допрашивали, ловили на каждом слове. Нет, не виновен. Нет и нет. И ни малейших улик не было. Не малейшей тени на совести Буланина.

Через восемь месяцев его освободили. Справедливость восторжествовала. Он приехал домой в конце лета – худой, обросший щетиной, с нездоровым блеском в глазах. Обнял испуганных дочерей: - Ну, что же вы, мои родные. Уже и не узнаете?

- Папа! – закричала Люциана. - Папа вернулся!

Она своим фартучком стала вытирать влажные глаза отца и стала приговаривать:

- Ну, не надо. Ведь ты уже большой. Вон какой большой!

Вскоре мне пришлось расстаться с милым семейством Буланиных. Меня вызвали работать в аппарат Актюбинского обкома партии – сначала инструктором, потом заведующей отделом пропаганды и агитации».

Так о чём же писала наша газета в первые годы существования: «Наша газета из номера в номер вела активную пропаганду общественного труда, передового опыта в земледелии и животноводстве. Особое внимание уделялось культурному и техническому воспитанию местного населения, подготовке кадров

для сельского хозяйства, повышению культуры аулов и деревень. Критиковали проявление феодально-байских пережитков, выступали против вредных религиозных пережитков, агитировали за активное вовлечение женщин казашек в общественную и производственную жизнь колхозов».

Центр Мартука того времени. Каков он был? Если посмотрим на Мартук 1936 года, с вершины элеватора, то увидим на переднем плане улицу Кооперативную

(у кинотеатра «Колос»). А перед ней на «Красной площади» - закуска у райкома партии, в пыльном скверике памятник В.И. Ленину. Здесь у памятника в ту пору проходили демонстрации по случаю революционных праздников. Приземистые, глинобитные магазины, дома. Тогда всё строилось из самана. Дома под железными или шиферными крышами можно было перечесть по пальцам. На улицах села не было, практически, ни одного деревца.

В 1937 году по Мартукскому району насчитывалось 59 колхозов, в них объединено было 96,7% всех крестьянских хозяйств. Посевная площадь выросла по сравнению с 1935 годом с 60945 до 1937- 70284 гектара. На колхозных полях работало 227 тракторов и 107 комбайнов. В районе к тому времени имелось 70 автомашин из которых 47 принадлежали колхозам. поголовье скота по сравнению с 1934 годом выросло почти в 3 раза. Если в 1934 г. мы имели всего 17210 голов скота, то на 1 января 1937 года поголовье скота доведено было до 42452 голов.

В октябре 1936 года в Яйсане открылось СПТУ-13. (В 2006 году исполнится 70 лет. Но само училище гораздо старше. Оно открылось впервые в Кустанайской области, затем организовали филиал-школу механизации в селе Херсон Ленинского района Актюбинской области. А затем перевели в Яйсан).

В районе работало 7 фельдшерских пунктов, райамбулатория с кабинетами: малярный кабинет, зубной кабинет; аптека, функционировала райбольница, заканчивалось строительство роддома на 12 коек.

(инспектор райздрава Батура).

Начальных школ было 54, неполных средних - 8, средняя - 1, изб-читальни - 24, колхозных клубов - 17, красных уголков - 14, библиотек - 1

В 1937 году полностью окончили борьбу с неграмотностью,

упразднили ликбезы, но продолжали учение в группак малограмотных.

Начали работать радиоузлы в Яйсане, Андреевке и других посёлках, всего 402 точки.

Работал в Мартуке прародитель школы искусств музыкальный кружок (гитара, домбра, балалайка, гармонь, барабан, скрипка), он выезжал на гастроли по району.

Успехи к тому времени были большие.

И ещё интересные сообщения того времени. В газете за 30 октября 1937 года: «В районном клубе установлен звуковой киноаппарат. Ежедневно демонстрируются кинокартины. Особенным успехом у зрителей пользуются кинокартины «Юность Максима», «Возвращение Максима», «Федька», «Клятва», «Случайная встреча».

К концу тридцатых годов повсюду возобновилось строительство жилья, и за несколько лет Мартук неузнаваемо разросся.

В 1939 году Мартук уже неузнаваем. Это один из лучших районных центров Актюбинской области. Это место, куда стремятся со всевозможными вопросами и делами колхозники 52 колхозов района, клуб, больница, две неполных средних школы, в которых обучается около полутора тысячи детей колхозников, и служащих.

В Мартуке, где прежде не знали, что такое электричество, телеграф, имеется теперь электростанция, телеграфные провода связывают его с областным центром, с колхозами. В Мартук, куда раньше доносились различные вести о внешней жизни только случайными попутчиками, теперь радио несло свежие вести. В Мартуке, где печатное слово было известно лишь понаслышке, имеются районная и школьная библиотеки. В районе выходит своя районная газета, насчитывающая около 2000 подписчиков. В Мартукском районе имеется 4 МТС и 500 тракторов, а также 100 автомашин курсируют по району. Давно было известно, что здесь таятся запасы угля, нефти и других полезных ископаемых. Но заняться разработкой этих богатств никто не собирался. Этим занялись лишь после революции. В 1939 году велось тщательное изучение района, и открывались шахты «Мартукуголь» (села Акса, Вознесенка, Студенческий).

1 сентября 1939 года открылась Мартукская русская средняя

школа по улице Почтовой (им. Ф.Ф.Озмителя) на 800 учащихся, где имелось 22 класса, со средней нагрузкой 37 человек. Первый директор школы был Усачев.

В 30-40 годы Мартук резко отличался от сегодняшнего. Хотя его улицы не украшают дворы и дома с замысловатой архитектурой. Но по сравнению с тем периодом – небо и земля. Сплошь низкие землянки с горбатыми низкими крышами.

У каждой землянки была усадьба не менее 15 соток. На квартале находилось по 6 землянок. Представляете, какой простор! Все улицы параллельные, а пространства, которые их разделяли на кварталы, назывались переулками, имен не носили, надобности такой не было.

Обособливаться мартучане начали лишь в конце 40-х годов. Сначала канавами отделялись от соседей и от улиц, затем ставили плетни, заборы. А зелёным Мартук стал с лёгкой руки секретаря райкома комсомола Глухова Н.С. всё население Мартука, особенно школьники, молодёжь, комсомольцы, копали ямки, сажали на улицах деревья. Работа шла с огромным размахом, и в те же годы был разбит и парк. Так что Глухов Н.С. оставил о себе хорошую память.

Экология тогда была на высшем уровне. Кроме саженцев на улицах, в каждом дворе росла трава, сплошным ковром до самого порога. Дети бегали босиком, да и взрослые нередко обходились без обуви. Земля была чистая.

Грузовых автомобилей было мало, а легковые только в райкоме, а в частной собственности ни единого. Топили печи соломой, кизяком. Уголь стал появляться только в годы войны.

Довоенная жизнь района. Люди трудились, не считаясь со временем, делали, порой, невозможное. Так, 7 ноября 1940 года райгазета «За большевистские колхозы» сообщала о том, как работали колхозники колхоза имени Будённого: «Этот колхоз занял первое место в соревновании по району. На 1 сентября здесь полностью завершили хлебоуборку, хлебопоставку, натуроплату. Выполнен полностью план поставки государству мяса, молока, овощей, шерсти. Замечательный колхоз и прекрасные люди! Они честно работают и зажиточно живут. В колхозе есть школа (начальная), клуб, библиотека, хата лаборатория, радиоточка, имеется автомашина и 20 простейших сельскохозяйственных машин. Колхозники обеспечены продуктами питания сельского хозяйства. В колхозе 76 дворов. Посевная площадь составляет 1638га, одних

только зерновых колхозники собрали 9500ц...»

Что же обеспечило колхозам такие результаты? Прежде всего – крепкая трудовая дисциплина. Колхозники, трактористы и комбайнёры проявляли высокую активность в деле своевременного выполнения плана, способствовали укреплению экономической и оборонной мощи государства.

65 лет отделяют нас от этого периода. Предвоенные годы были временем напряженного труда. И многие мартучане на заре колхозного строительства замечательно трудились. Имена их были известны не только на весь район, но и за его пределами. Именно о них, сегодня и хочется сказать, помянуть добрым словом. Это доярки из колхоза «Заветы Ильича» Б.Жарманова, И. Кравченко из колхоза им. Шевченко М.Бедная, М. Герасименко, А. Колюшко, занявшие 1 место по итогам 1936 года надоившие от 1787 до 1836 литров молока от каждой закрепленной коровы. Это были самые высокие надои в то время. Передовые овцеводы С.Снитко из колхоза «Степь», Н. Горобец из колхоза «Социализм» добивались настрига шерсти по 3,5 т. с овцы. Лучшим комбайнерам района – В.Сень, П. Батура, И. Богатыреву, И. Дерепко, М.Фисенко из Мартукской МТС, А. Колложному из Ново-Фёдоровской МТС, убравшим хлеба на площади от 533 до 738 га приказом Народного комиссара земледелия 7 апреля 1937 года было присвоено звание «Мастера комбайновой уборки». В числе первых механизаторов района, удостоенных высокой награды – ордена Ленина, был тракторист П.Т.Махин из колхоза «Социализм», вспахавший за сезон 1030 га, перекрывший в 4 раза сезонную норму. Он был участником совещания в Москве передовых трактористов и комбайнеров в 1936 году. Сейчас, читая страницы прошлого, поражаешься энтузиазмом, одержимостью тех людей, которые не за страх, а за совесть трудились, не жалея сил. Газеты предвоенных лет пестрят заголовками оптимизма, верой в светлое будущее.

Наш район жил ритмом времени. Люди работали, строили, мечтали. Планы отличались смелостью, целеустремленностью, но это была не фантазия, а желание сделать как можно больше, лучше.

Вот ещё один интересный документ. 4 августа 1937 года районная газета сообщила «В третьей пятилетке по Мартукскому району предполагается строительство предприятий по добыче угля и нефти. Геологоразведочные данные говорят о том, что в недрах

Мартукского района залегают такие богатства (бурый уголь возле посёлка Студенческое, Аксы, Вознесенки, нефть в районе Джусы). Пресекутся постройка кирпичного завода, выжигание извести. Разработка бурого угля, постройка пивоваренного завода. В области сельского хозяйства в третьей пятилетке намечены следующие мероприятия: по животноводству – увеличить поголовье скота :по колхозно-крестьянскому сектору – в 4,5 раза, в том числе по крупному рогатому скоту – в 3,5 раза, по свиньям в 4,5 раза, по лошадям в 2,5 раза, по верблюдам в 1,6 раз, по овцам и козам в 5 раз.

В том же году намечалось увеличить посевные площади на 15%, поднять урожайность до 13 центнеров с гектара. Намечено организовать новую МТС в Степановке, Андреевке. В третьей пятилетке значительный размах получит жилищно-коммунальное строительство. Намечены постройки и в Мартуке: Дома Советов, электростанции, бани, гостиницы, 20 жилых домов.»

Намечалось большее строительство школ, а именно, две средние школы (в селах Яйсан и Степановка) и 4 неполных средних школ. Этим же планом предусматривалось построить шоссейные дороги: Мартук – пос. Студенческое, через посёлки Андреевка и Карачаевский; Мартук- Актюбинск, Мартук – Ново-Федоровка, Кумыстюбинский – Яйсан.

Как видите, планы были смелые и далеко идущие.

Однако реализации этих планов помешала навязанная гитлеровской Германией война. С первых дней войны райком и райисполком явились боевым штабом по мобилизации трудящихся на выполнение сложных и трудных задач военного времени. Задача мартучан в обстановке Великой Отечественной войны была такова: «Обеспечить успешное проведение уборки и сдачи хлебопоставки государству, обеспечить продажу продуктов в порядке госзакупа. Решительно вести борьбу против паники, против тех, кто пытается в это напряжённое и трудное время нарушить государственные законы».

Важнейшим испытанием для народа нашей страны, для тружеников Мартукского района стала война, навязанная гитлеровским фашизмом. И в схватке с врагом, покоровшим тогда почти всю Европу, мы выстояли и победили.

Успех борьбы решался не только на поле брани, но и в тылу, на заводах, фабриках, шахтах, на железно-дорожном транспорте, в МТС, на колхозных и совхозных полях.

В первые же дни войны вышел Указ «О режиме рабочего времени рабочих и служащих в военное время», по которому рабочий день продливался до 12 часов в день, лица, не достигшие 16 летнего возраста, также привлекались к сверхурочным работам продолжительностью не более 2 часов в день.

Война отвлекла много материальных и людских ресурсов. Вся тяжесть забот о хозяйстве легла на плечи женщин, старков и подростков, заменивших своих мужей и сынов, отцов и братьев, уходивших на фронт. Именно благодаря их самоотверженному труду в трудные годы войны колхозы района не только не уменьшили поставку сельскохозяйственных продуктов, но даже увеличили по сравнению с довоенным 1940 годом.

Актюбинский областной Совет трудящихся обратился с «призывом ко всем работницам, колхозницам, домохозяйкам, ко всем трудящимся женщинам города Актюбинска и Актюбинской области овладеть специальностями слесаря, механика, токаря, машиниста, комбайнёра, водителя стальных коней, тракторов и автомашин, счетовода, связиста, других специальностей, чтобы в любую минуту могли заменить на производстве своих мужей, братьев, отцов и сыновей».

Долг каждого инженера, техника, бригадира тракторной бригады, тракториста, квалифицированного рабочего был помочь женщинам в быстрейшем овладении техникой. В Мартуке 1 июля 1941 года начали изучать трактор 14 женщин и трое учеников 9 класса средней школы, в Студенческом 11 женщин, в Нагорном – 9 женщин.

Были организованы ночные бригады по подвозке сена, которые каждую ночь подвозили к базам по 50-60 арб. На 30 июня план по сенокосу считался выполненным, колхозники готовились к уборке обильного урожая 1941 года.

Об урожае можно судить по показателям Мартукского сортоучастка, так например, урожай овса выражался – от 28-32 ц. с га, ячмень от 26,9 – 34,1 ц. На полях бригады в 15 человек очищали от сельхозвредителей 2500га посевной и луговой площади.

Сложившаяся обстановка в стране требовала, чтобы люди работали военными темпами – о зари до зари, а где надо – и круглые сутки. Рассуждения «некому», «ничем» не имели места. Почти в каждом колхозе имелся молодняк – бычки и лошади, их обучали и

пускали на взмет зяби, а если было необходимо – запрягали коров, кобыл с жеребятами. Труженники боролись за урожай самоотверженно, весь район знал почётного комбайнёра – стахановца полей из колхоза «Социализм» Гусева. В 1940 году он участвовал на Всесоюзной Сельскохозяйственной выставке и был награждён медалью ВСХВ. В 1941 году Гусев сначала на «сталинцах» скосил у себя в колхозе 720 га, сэкономив 10ц. горючего, а потом пришёл на помощь колхозу «Жана-Илек», убрав за 7 дней работы 223 га.

Животноводы района досрочно выполнили план госпоставок мяса, шерсти, молока на июль месяц.

В 1941 году в районе было 166 комбайнов, моторов – 65, отремонтированы все лобогрейки, конные молотилки, катки, брички и телеги, ходы, вплоть до ручных кос и серпов. Одним словом, хозяйства района подготовились к уборке урожая без механической силы, так как гусеничные трактора направлялись на фронт.

«Всё для фронта, всё для победы над врагом!» под таким девизом трудящиеся района стремились помочь фронту не только самоотверженным трудом, но и создавая фонд обороны страны, куда вносили ценности, деньги, сдавали облигации, посылали бойцам десятки тысяч подарков. Труженники сельхозартели «Степь» в фонд обороны перечислили 3000 рублей деньгами, сдали 10 баранов, 15 гусей, 50 ц. пшеницы, 10ц. капусты, 2 ц. лука, 50 кг. сливочного масла, 25 ц. ячменя, а также шерсти на 100 пар перчаток и 100 пар носков. Кроме того колхозники и колхозницы лично вносили деньги и продукты сельского хозяйства. Они внесли 650 рублей деньгами; полностью оплатили подписку на заем в сумме 2725 рублей и перечислили деньги в фонд обороны; собрали 20,9 ц. пшеницы, 11 ц. ржи, 3 кг. масла, 2 кг шерсти, 2 гуся, производился также сбор тёплых носков и перчаток.

Колхоз «Свет» перечислил в фонд обороны 4000 рублей, выделил 1 центнер шерсти и 20 овчин, кроме того труженники отработали 1 день и перечислили весь заработок в сумме 2000 рублей. Сам председатель колхоза Яковенко сдал полушубок и одну пару валенок, колхозница Шаболта Л. – тёплые носки.

Домохозяйки села Яйсан отдали свои сбережения на оборону страны, 35 женщин сдали облигаций госзайма на сумму 5050 рублей., кроме того актив женщин организовал посылку подарков на фронт. Яйсанская МТС отправила 12 кг. шерсти женскому активу для вязания носков и перчаток.

Коллектив Мартукского райсовета внёс в фонд обороны облигаций на 3780 рублей, сдал тёплые вещи – 2 пары валенок, 10 пар варежек и 4 шапки – ушанки.

Колхозник К.А.Петриченко (колхоз «Искра») сдал облигаций на 2535 рублей.

Мартукский сельсовет сдал для фронта 4 пары валенок, сам председатель сельсовета Шевцов – 1 пару валенок, 1 ватные брюки, пару варежек; колхоз «1 Мая» – 10 пар валенок; колхоз имени Будёного – 20 овчин на полушубки, 10 пар валенок, 30 кг. шерсти; колхоз «Красный Октябрь» – 50 кг. шерсти.

От коллективов различных организаций посёлка Мартук (заготзерно, живсырьё, общепит, райпотребсоюз, редакция газеты «За большевистские колхозы») в районную комиссию по сбору тёплых вещей поступили фуфайки, ватные брюки, шапки-ушанки, валенки, варежки, носки и др.

Были поступления и от отдельных граждан: Диденко сдал 1 ватные брюки, Летягина, Горобец, Амбросимов и Свиридова сдали 3 подушки, 1 нательную рубашку и 1 пару тёплых носков.

Дети младших 1-4 классов собрали и сдали тёплое бельё, простыни, наволочки, полотенца, шапки, носки и носовые платки.

А рабочие и служащие села Вознесенка постановили 20 сентября 1941 года отчислять в фонд обороны однодневный заработок – ежемесячно до победного конца Великой Отечественной войны.

Колхозники сельхозартели «Коминтерн» ежемесячно отчисляли в фонд обороны страны по 5 трудов дней.

И это были только первые отчисления в фонд обороны в течении двух первых месяцев, продолжались они вплоть до Победы.

В 1941 году шахта «Мартукуголь» не справлялась с работой. Квартальные задания не выполнялись. За 9 месяцев годовое задание добычи угля выполнено было только на 43,7%. Но уже в октябре месяце работа коллектива шахты значительно улучшилась. За две декады октября плановое задание было выполнено на 100,5%. С большим подъёмом работали шахтёры Аманбаев, выполняющий норму на 136%, Майоров и Наврозов – на 140-147%. Полторы нормы выполняли перекидчики Мирошников и Буйнова, на 139% выполняла задание перекидчица Дьяченко.

В связи с важным положением многие колхозники района

приняли решение - повысить производительность труда на 200-300% и постановили - отчислять выработанные за некоторые трудодни средства. Первыми приняли такие обязательства труженики Кумсая.

В тяжёлое для страны время районная газета «За большевистские колхозы» выходила 2 раза в неделю на казахском и русском языках.

Осенью 1941 года животноводы прислушались к мнению стариков-практиков о тебенёвке скота в зимний период в южные районы нашей области. Аксакалы внесли практические предложения, так как занимались этим в течении нескольких десятков лет своей жизни. В условиях тебенёвки требовались жилые постройки для людей. Раньше для этого пользовались юртами. Вот и решили в том году вновь сделать юрты. (на устройство юрты требовалось 100кг. шерсти третьего сорта). В тех случаях, когда не было юрты, строили палатки, земляные постройки, как на поверхности земли так и углубленные. Для покрытия этих построек использовались местные материалы (камыш, тала, бурьян и т.д.). Хорошо что в местах бывших кочевий и тебенёвок ещё сохранилось много построек, которые нетрудно было обновить и приспособить под жильё. В зимний период для скота требовались различного вида защитные приспособления. Строились они целиком из местных материалов. Примитивные скотопомещения строились так: рыли траншейную яму длиной 50-90 метров, глубиною в полтора метра и шириною в 3-4 метра. Затем эта яма-траншея накрывалась сверху талой или камышом, которые для прочности скручивались, накрывали также плетнями или матами. Устанавливались и наземные помещения. Для этого использовались тала и камыш (они достигали 4-5 метров высоты). Тала и камыш густо насаживались в два ряда, длиною в 50-60 метров и своими концами связывались и переплетались. Проход составлял 3-4 метра. Сверху накрывали кошмами. В зимний период, особенно джут-гололедицу, когда скоту было трудно пробивать корку льда для добывания корма, обязательно разрыхляли особым снегопахом или в крайнем случае, прогоняли по полю большой табун лошадей.

Массовый отгон на тебенёвку скота производился у нас в районе 10 октября, и к этому сроку все было полностью готово: кошмы закуплены, передвижные будки для чабанов сделаны. Скот к концу ноября должен был дойти до зимних выпасов.

21 колхоз Мартукского района отправил на зимние выпасы скот

в Челкарский район. Всего было направлено 11066 голов скота, в основном – овец. Хозяйства, направившие скот на зимние выпасы, на много облегчили зимовку оставшегося скота и предоставляли возможность хорошо разместить скот прибывающий из прифронтовых областей. Эти животные долгое время находились в пути, поэтому были частично ослабленные, больные туберкулёзом, сапом, сибирской язвой. Эвакуированный скот размещался на карантин сроком 1 месяц, в течение которого производилась тщательная очистка копыт и дезинфекция покровов, допуск к местному скоту был строго запрещён. Поступающий высокоценный в племенном отношении скот требовал особого ухода, содержания и кормления. Выделялось лучшее сено, концентрированные и сочные корма.

Челкарский район организовал укос сена для скота нашего района. Заготовленные 6000 центнеров сена необходимо было выкупить нашим колхозам за наличный расчёт или в обмен на хлеб.

Спустя два месяца после начала войны в наш район хлынула волна переселенцев из оккупированных врагом территорий. Много их было поселено в Яйсане, Вознесенке, Коминтерне и Каратаусае. Местные жители старались не забывать о них, а обязательно создавать им благоприятные жилищные условия. Кроме того для оказания помощи эвакуированным выделялось только в Каратаусае 100 центнеров хлеба

Труженники села понимали, что в военное время стране, как никогда нужны хлеб, сено, молоко, яйца и другие виды продуктов и сырья. Колхоз «Свет» полностью и по некоторым видам досрочно ко второй декаде ноября 1941 года рассчитался с государством. Кроме того он продал в госзакуп 8670 литров молока. В колхозе имелось 5 животноводческих ферм с поголовьем 2175 голов и птицеферма. Заведующая свино-товарной фермой Дарья Марченко обязалась получить с 22 свиноматок приплод 220 голов, а получила 274, тем самым выполнив план на 124,5%. За откорм 30 свиной она получила в порядке дополнительной оплаты 24 кг мяса в живом весе. Свиноарки той же фермы Анастасия Мельник и Варвара Шейкова выполнили план на 110%, получив за свой честный труд дополнительную оплату – двух поросят. А вот заведующий избы-читальней Лымарь, только за период хлебоуборки организовал выпуск 10 номеров колхозной газеты, 11 номеров бригадной. Кроме

этого Лымарь ночью работал на уборке колхозного урожая, где выполнял норму на 100%.

Полеводы колхоза не остались в стороне, перейдя на звеньевую систему, они обязались вырастить небывало большой рекордный урожай проса. Для выполнения взятых обязательств они провели двухкратное снегозадержание, накопив покров снега до двух метров, вывезли 120 тонн навоза, 28 центнеров куринного помёта и 50 центнеров золы; внесли минеральных удобрений – 38 ц суперфосфата с последующей подкормкой селитры – 28ц. На участке проводилась двухкратная прополка, уничтожено было 650 сусликов. Честный и упорный труд окупились высоким урожаем – 31 центнер с га. Получили в порядке дополнительной оплаты 70,6ц. проса, из которых сдали в фонд обороны родины 20 ц, и продали государству 10 ц.

Начиная с весны 1942 года в нашем районе наряду с другими культурами, согласно полученного плана, стали выращивать табак-махорку. Эта культура требовала обильного навозного удобрения, на 1 га вносилось 180 тонн. Зяблевая вспашка под махорку обязательна. Весновспашка являлась только вынужденной мерой. Навоз на участки возили только зимою, а весной заделывали его на глубину 18 см. На площадь в 1 га требовалось рассады махорки 54 тысячи штук корней, чтобы получить такое количество рассады нужно было высеять семян махорки 115 граммов. Высадку ручным способом нужно было производить так, чтобы расстояние между корнями было 36-54 см. Уход за этой культурой состоял из мотыжения, подщипывания листьев и пасынкования. Очень кропотливый и трудоёмкий труд.

В 1942 году трудились все от мала до велика, все учителя ушли на фронт, и районная газета часто печатала их письма. Школьники помогали как могли - изготавливали простейшие орудия труда: лопаты, грабли, а также изучали трактора. Были организованы курсы трактористов при Мартукской МТС, которые закончили 49 человек, 34 из них – женщины. Корм на базы возили ночью, а днём работали на колхозных работах.

В 1942 году государство получило от мартучан 172тыс. 99 центнеров хлеба, 5 тыс. 999 центнеров картофеля, 2тыс. 399 центнеров овощей и 18 тыс. 555 центнеров сена.

Кроме хлеба, другой продукции было продано больше чем в довоенные годы. Несколько возросло поголовье скота за счет того, что часть его была переправлена с западных регионов страны.

В 1943 году государству было сдано мяса 6305 центнеров или на 3416 больше против 1940 года, молока—21719 центнеров больше на 7934 центнера, брынзы 265 центнеров, больше на 147 центнеров, яиц 20482 штуки – больше на 1813 штук, шерсти 474 центнеров или в 2 раза больше чем до войны.

После трудной зимовки в 1943 году скот вышел на пастбища истощённым. За это штрафовали колхозы. Например колхозы «Парижской коммуны», «Крестьянин» были оштрафованы на 1000 рублей, а председатель и заведующий фермой, каждый на 100 рублей. Суд сообщал в 1943 году: «За избивание колхозного быка Фатиева Ивана Алексеевича приговорили к 2 годам лишения свободы».

Во время дежурства сторожа колхоза «3-й Интернационал» Туралы Катеева был обнаружен падеж 2 голов скота, сторож был приговорён к 3 годам тюрьмы.

Ежедневно в поле работали девочки и учительницы, а мальчики трудились на сенокосе. «Ученицы приходили полоть хлеба, самой старшей из них, - писала районная газета в 1943 году, - было 12 лет. Дети работали старательно и выполняли по 1,5-2 нормы в день.»

Дедушка Суханов за 10 дней скосил своей лабогрейкой 97 га хлеба. «Эх, если бы не мои 70 лет, - говорил он, - не здесь бы я был»

В грозную, военную пору, на местах мужей и братьев, сквозь лишения и преодолевая невероятные трудности, самоотверженно работали женщины Мартука. Они сели за руль трактора и за штурвал комбайна, они возглавили бригады и колхозы. Много сил и труда отдала делу Победы Евдокия Никитична Иващенко. Работавшая перед войной бригадиром тракторной бригады Мартукской МТС, а в грозный 1941 год её избрали председателем колхоза «Крестьянин», где она проработала 11 лет. В 1948 году ей было присвоено звание Героя Социалистического труда.

В 1943 году женская тракторная бригада Мартукской МТС заняла второе место в Республиканском соревновании, а трактористка Ж.Исжанова из этой бригады, на тракторе СТЗ вспахала 402га, при задании 200га, сэкономила 400 кг горючего. Славно трудились во время войны трактористки – комсомолки Александра Небоженко, Агафья Сырниина из Ново-Фёдоровской МТС. По стахановски работали трактористки колхоза «Степь» А.Яворская, М.Тимошенко, которые на тракторе СТЗ выполняли нормы на 125-130%.

По ударному трудилась в колхозе «Степь» заведующая

свинофермой Мария Михайловна Чипегина, муж которой погиб на войне в боях за Родину. М.М. Чипегина смогла достичь небывалых результатов: от одной свиноматки она получала по 22 поросёнка, позже она смогла получать о 11 свиноматок 306 поросят. (Это данные Каз.ТАГ) В 1948 году Марии Михайловне было присвоено Звание Героя Социалистического Труда.

Этого высокого звания удостоен и чабан колхоза «Социализм» Н.Городец Мартучане не только героически трудились в тылу. Под руководством райкома развернулась большая работа по оказанию помощи фронту. Собирались деньги, ценные вещи, подарки бойцам Красной Армии, а также в фонд детям – сиротам.

В 1943 году старейший колхозник из села Студенческого Маштай Урдубаев на постройку танковой колонны внёс 30 тысяч рублей и 60 пудов хлеба, Трофим Кокоза внёс на эти цели 60 тыс.рублей и 40 пудов хлеба, а знатная свиноводка колхоза «Свет» Дарья Васильевна Марченко – 56 тыс.рублей и 100 пудов хлеба, Анастасия Ивановна Копыца – 50 тыс.рублей, Клавдия Ивановна Глуханкина – 25 тыс. рублей.

12тыс.200рублей собрали школьники Мартукской школы на строительство танка «Мартукский пионер».

Школьники Яйсанской средней школы внесли на постройку танковой колонны имени комсомола Казахстана на 1277 рублей 52 копейки.

Всего трудящиеся Мартукского района внесли 2млн.513тыс. рублей на строительство танковой колонны «Ударник Казахстана» и 11тыс.688пудов хлеба в фонд Красной Армии.

За это Верховный Главнокомандующий И.В.Сталин в своих телеграммах сердечно благодарил мартучан на имя секретаря Мартукского райкома КП(б) тов. Могилева П.С.

Кроме этого только за первый год войны трудящиеся района направили бойцам Красной Армии три вагона подарков: 1-й вагон с пшеницей, 2-й вагон с пшеном, 3-й вагон с посылками.

Трудящиеся района оказывали материальную помощь и населению пострадавших от войны районов страны. Большое сердечное письмо прислали трудящиеся города Сталинграда мартучанам. «Ваша забота о сталинградцах, - писали они, - вдохновляет возродителей города-героя на новые трудовые подвиги. Мы желаем вам высокого сбора урожая в 1944 году. Колхозники

Мартукского района всегда шли впереди других районов Актюбинской области. Мы уверены в том, то и в дальнейшем первенство останется в ваших твёрдых руках и вы выйдете победителями в 1944 году. Просим передать наш горячий, сердечный сталинградский привет колхозникам и колхозницам артелей «Стень», имени Сталина, имени Энгельса за их особо активное участие в сборе подарков для возродителей Сталинградского тракторного завода».

Трудно было нашим сельчанам, но они выстояли. В январе 1944 года в Мартуке состоялось районное собрание стариков-колхозников, где участвовало 150 человек. Они приняли обращение ко всем старикам – колхозникам области, в котором говорилось: «Ушли на фронт защищать родину наши сыны и внуки, оставив колхозное хозяйство на руки нам – старикам, женщинам, молодёжи. А мы, старики не посрадим старости нашей, наших седых волос!» И ветераны труда не посрамили своей седены.

Так в сельхозартели имени Шевченко образцово трудилась на сенокосе от зари до зари бригада из 5 косарей и 85-летний старик Мощенко. Рано утром он подвозил в бригаду воду, продукты, а потом вместе со всеми трудился на сенокосе, выполняя дневную норму. Не уступали молодёжи 72-летний просовод Бердалы Мусралин из колхоза «Тарангул», 68-летний животновод Яков Эчин из колхоза «Ударник», 65-летний бригадир Василий Приходько из колхоза «Украинец», 77-летний колхозник Зиновий Усик, из колхоза «Красный пахарь» и многие другие.

Это они первыми поддержали знатного просовода Шаганака Берсиева. Только за один год в районе освоена была площадь под посев проса в 1200га, а всего орошаемых земель стало 1227га. Высокие урожаи проса, овощей, картофеля получали на орошаемых участках звенья Карасая Шелепова из колхоза «Жана-Тан», А. Тимошенко из колхоза «Кумсай» и другие.

В 1944 году передовица-огородница, бригадир Буцкова из колхоза «Степной пахарь» получила 800 центнеров с га свеклы и моркови. Упорным и самоотверженным трудом, завоевала она себе славу передовой. Бригада из года в год выращивала высокие урожаи овощей и картофеля, превышала ежегодно планы государственных поставок и урожая. Колхозницы её родной бригады стали инициаторами разведения колхозного сада. В 1944 году было уже посажено 60 яблонь, много клубники и малины. Через каких-то пару лет сад начал давать первые свои фрукты.

В 1944 году знатный просовод Карасай и Мария Величко собрали по 24ц. с га проса на площади 51 га.

Колхоз «Степь» регулярно получал лучшие в районе зерновые, огородные, бахче-садовые культуры. Огромные тыквы весом в 24 кг каждая и арбузы-великаны лежали на полях. Добротная конопля уродилась, и из неё получали хорошую верёвку. Выделывали овчины, валяли валенки, изготавливали вилы и другие предметы необходимые для артельного хозяйства у себя в колхозе в мастерских и на кузне. Вкусные ароматные конфеты, пряники изготавливал колхоз из собственной сахарной свеклы и мака. Яблоки, малина, клубника, виноград выращивались колхозом «Степь» в течении уже ряда лет.

Животноводство в нашем районе являлось одним из основных отраслей сельского хозяйства. На долю животноводства приходилось половина, а в ряде колхозов и большая часть хозяйственной деятельности. Чтобы иметь представление о том, какую роль играли колхозы нашего района в снабжении страны и армии продуктами животноводства надо знать, что в 1944 году они сдали государству мяса 8422 центнера, молока – 15704ц., брынзы – 191ц., шерсти – 317ц.

В условиях нашего района получение устойчивых высоких урожаев – не лёгкое дело. Тем не менее многие колхозы в 1944 году в неблагоприятных климатических условиях получили высокие урожаи. И добыли они это потому, что трудились много и честно над сооружением плотин и арыков. Преодолевая трудности, копали землю женщины и молодёжь, воздвигая плотины и арыки, боролись за урожай, за хлеб. Слава тем строителям, отдавшим свой благородный труд на благо Родины.

Вырабатывали по две нормы строители Студенческой плотины - Моцык Мария, Демидова Тоня, Зобеньковы Галя и Вера, Дарвина Валя, Патянина Дуся, Иргалиев Николай.

Полевое земледелие стало общим делом трудящихся района в 1944 году. Почти все колхозы приступили к сооружению плотин и арыков. Отдельные организации с чувством глубокого уважения оказывали помощь колхозам в этом славном и благородном труде. Коллектив нефтебаза в 12 человек за день работы выполнил 130 кубометров земляных работ. Коллектив сенобазы в выходной день дал на одного человека по 5-6 кубометров земли и т.д.

Хлеб нужен фронту, хлеб нужен стране! На полях колхозов нашего района остались недобранные колоски на сотнях га.. Колхозницы и колхозники, молодёжь и школьники работали так, чтобы ни один колос, ни одно зерно не осталось в поле. Убрать весь урожай во время, не потерять ни одного колоска – таков приказ Родины и фронта! Какой урожай выращен на корню, такой должен был быть собран в государственные и колхозные закрома!

Слажено и организовано проходила хлебоуборка и хлебосдача государству, трудились днём и ночью, ведь хлеб – оружие Победы. На 25 сентября хлеб был убран весь до единого колоска. Только от сбора колосьев в «3-ем Интернационале» намолочено было до 25 центнеров зерна.

Повсеместно велась борьба с сусликами. Молодёжь, школьники организовали успешную борьбу с ними, специальные школьные бригады механически истребляли сусликов: заливали норы водой, извлекали грызунов крючками и ловили капканами. Бригада школьников ежедневно вылавливала 800-1000 штук сусликов. Некоторые «передовики» ловили грызунов так что вылавливали не менее 100 сусликов в день.

В 1944 году коллектив шахты «Мартукуголь» обязался работать самоотверженно, выполняя и перевыполняя планы, и шахтёры сдержали своё слово. Из месяца в месяц шахта давала сотни тонн угля, перевыполняя установленные ею задания. Августовский план добычи выполнен был на 5 дней раньше, выдали на гора 456 тонн угля. Лучший забойщик шахты Сошник Василий выполнял дневное задание на 334%, давая в день по 8,4 тонн угля.

Пчеловоды колхоза «Степь» из года в год добивались хороших показателей по сбору товарного мёда. В 1944 году пчеловоды в 2 раза увеличили количество семей и получили в среднем на одну пчелосемью по 30 кг. товарного мёда и 1 кг воска.

Воодушевлённые славной борьбой нашей Армии колхозники и колхозницы на боевые дела фронтовиков отвечали трудовыми салютами. Желая последовать примеру знатного просовода Шаганак Берсиева третье звено колхоза «Жана-Тан» (звеньевой Шаканов) дало клятву вырастить в 1944 году на площади 40га берсиевский урожай. Днём и ночью жанатанцы копали землю, делали по 2-3 нормы на сооружениях арыков, задание было окончено в срок. Но не суждено было звену добиться цели, так как из-за засухи поля не поливались

бесперебойно и круглосуточно, да и трактор У-2 поставили на полив не годный к работе. Просо достигало 60см. в высоту. Прополки от сорняков проводились в ручную – массовыми выходами колхозников, подростков, школьников на прополочные работы.

Образцово и качественно проводила свои тракторные работы бригада Дмитрия Ивановича Белого. План весенних тракторных работ трактористы выполнили на 172%.

На весеннем севе в дни фронтового декадника колхозники мобилизовали всю тягловую силу, организовали круглосуточную работу тракторов и добились хороших результатов. По примеру председателя колхоза Буртового и колхозницы Таранухи – Дерновая, Дубровная, Загорулько привлекли к работе на севе своих коров. Пługари работали в 2 смены, выполняя сменные задания на 120-125%.

25 июня 1944 года в Яйсане был необычный многолюдный праздник. Более 500 человек пришло на торжественное открытие Яйсанской плотины – большого ирригационного сооружения. Огромное хозяйственное значение имела плотина не только для колхоза имени Энгельса, но и для соседних колхозов. Ёмкость воды в плотине 400000 кубометров, а глубина – 4 метра. Этот был большой резервуар воды, он давал воду в 1944 году 400га посевов.

Интересна история посёлка Студенческого. Когда-то в старые времена его первыми обитателями были молодые геологи-студенты, от чего посёлок и получил своё название Студенческий. Когда-то молодёжь была первыми образователями этого посёлка, так и в 1944 году, через много лет стали они зачинателями большого оросительного сооружения возле посёлка. Но не будем вдаваться в историю... Расскажу о труде молодёжи на строительстве большого 11 километровой канала в колхозе имени Сталина, который дал воду на тысячи га посевов на полях 6 колхозов.. Там, у стыка где речка Кия впадает в Буртю и началось сооружение оросительного канала. Вместо нормы 6 кубометров, выполняли по 30 кубометров, от парней не отставали и девушки. 30 марта на строительство сооружения выехало 70 парней и девушек из райцентра, а всего на строительстве канала работало 350 молодых людей. Строительство было начато в марте и закончилось в июле месяце. Пышный, торжественный и многолюдный был праздник первого запуска воды по каналу. 2 июля – день открытия канала с нетерпением ждали вместе

со строителями и все трудящиеся района. Со всех колхозов приехали гости. Свыше 700 человек присутствовало на торжественном открытии. Секретарь обкома Тайбеков приехал, чтобы передать сердечный привет и большую благодарность энтузиастам-строителям. Лучшие молодые строители Катя Беззуб и Николай Глухов с лопатами в руках дали выход первой струе воды по каналу. Вода пошла! Есть вода! Этой радостной минуты ждали все. Восторгу и радости наступила наивысшая точка. Девушки с раскрасневшими и сияющими лицами бросали в арыки цветы. Прозрачная струя бурным потоком мчавшаяся по глубоким арыкам стремительно несла разноцветные букеты далеко в даль, где вода разливалась по клеткам, давала влагу поливным участкам. Зелёные посевы жадно впитывали воду, ярче блестел изумрудный ковёр колхозного поля. Несказанной радостью билось сердце каждого строителя. Труд его не пропал даром.

Вообще в 1944 году было построено 32 водных сооружения, которые дали влаги 6000 га земли. Для этого очень важного дела было мобилизовано всё трудоспособное население района. Использовались выходные дни, организованно выходили на строительство после работы в поле.

Те немногие механизаторы, которые остались в тылу первые годы, работали сутками – без сна и отдыха. Все годы войны не сходило имя с доски Почёта комбайнёра Мартукской МТС Гусева Даниила Трофимовича. По гвардейски трудились комбайнёры – Богатырёв, Ф.Пчела, А.Усенко, Т.Иваницкий, Н.Поник, Екатерина Воробьёвская, трактористки Мусина Агасан из колхоза «Жана-Илек», Третьяченко Екатерина и Ольга Швачко.

В течении войны регулярно проводились месячники по оказанию помощи семьям фронтовиков. В Мартуке была открыта столовая для детей фронтовиков, где питание получали 200 детей. Для улучшения питания детей организовывались бригады по улову рыбы и дичи, бригады по сбору зелени. Большую помощь в апреле 1944 года оказал отдел государственного обеспечения детям фронтовиков, выдав 32 пары детских ботинок, 30 костюмчиков, много раздал мануфактуры, мыла и чай. Многим оказана была денежная помощь.

Не только в тылу. Но и на фронте, сотни мартучан показывали образец героизма, более 3 тысяч наших земляков участвовали в

Великой Отечественной войне. Пятеро мартучан за подвиги удостоились высокого звания Героя Советского Союза Ф.Ф. Озмитель, М.С. Кожемякин, А.Г. Батуриц, К.Я. Губин, Е.Мазков.

Отгремела война. Страна залечивала раны. Вокруг велась большая работа по укреплению колхозного и совхозного производства. В Мартукском районе, как и во всей стране, проходило укрепление колхозов. Начала поступать новая техника, расширяться производство.

Мартук послевоенный. В тяжелое для страны время уделялось большое внимание обеспечению продуктами питания нашего района. В Мартуке было 5 индивидуальных табунов скота. Каждый житель поочередно выгонял табуны на пастбища. Сено для скотины зарабатывали в колхозах и совхозах района. Бывало, что руководство того или иного хозяйства просило жителей района оказать посильную помощь в уборке и скирдовании сена. Люди шли работать, а взамен получали сено.

В Мартуке работала организация «Заготкожсырьё», Она заготавливала и обрабатывала для населения кожи.

Мельница молола муку: сейку и обойную.

На территории элеватора работал комбикормовый завод.

В послевоенные годы население полностью обеспечивалось продуктами питания и оказывало помощь государству.

В 1948 году от 20 мая сообщала центральная республиканская пресса Каз ТАГ: « В Мартуке началось возведение механизированного маслозавода, который будет перерабатывать 2 млн. центнеров молока в год».

До укрепления колхозы были малоимущими.

Например, колхоз имени Ленина, организованный в 1950 году за счёт объединения нескольких небольших, маломощных хозяйств, за четыре года превратился в крупное экономически крепкое хозяйство.

До объединения в этих хозяйствах посевная площадь составила 3646 га, дойных коров имелось 286. Уже в 1954 году в колхозе им. Ленина было освоено 3100 га, посевная площадь возросла в 2,5 раза, почти в 2 раза увеличилось поголовье скота. Значительные изменения произошли и в других хозяйствах.

Кроме увеличения общего поголовья скота руководство района задумалось над вопросом повышения птичьего поголовья и

количества яиц. Началось строительство местной инкубаторной станции. Первую свою продукцию она дала в 1950 году. 230 тысяч цыплят за сезон. Это был предел, но он обеспечивал только наполовину потребности района.

1951 год. Значительные работы проводились по озеленению села, по строительству плотины, озера и целой сети арычков, которые проделали весной жители райцентра. Потом начали благоустраивать. завершили строительство озера, закладку при стоке в него воды песчаного фильтра. Под железной дорогой было проложено две трубы, они увеличили поступление воды в озеро. По всем улицам было решено прорыть арыки, по которым пойдет вода для полива высаженных деревьев и цветников. Кроме этого восстанавливали погибшие деревья и высадили 15 тыс. хороших декоративных деревьев. Посадка производилась после рабочего дня, все вооружались лопатами, носилками, а некоторые подводами, и отправлялись дружно на место работы.

В райцентре, благодаря регулярным месячникам по озеленению, высаживалось каждый раз свыше 5180 саженцев декоративных и плодово-ягодных культур.

В пятидесятых годах действовала в Мартуке вечерняя школа рабочей молодежи, директором работал Константин Яковлевич Яблуновский.

В 1953 году впервые у нас в районе было организовано общество слепых. Это общество охватывало инвалидов, проживающих в районе, занималось общество вопросами привлечения слепых школьного возраста в школу, трудоустройством, заботилось о материальной помощи нуждающимся семьям слепых и другими их жизненными вопросами. Один раз в году члены общества съезжались в Мартук на конференцию.

Пятидесятые годы вошли в историю района как самый важный период подъема сельского хозяйства. Мартовский (1954г) Пленум ЦК КПСС разработал конкретную программу резкого увеличения производства.

18 марта в Мартуке состоялся партактив, обсудивший вопрос «О дальнейшем увеличении производства зерна в стране и об освоении целинных и залежных земель.» Были разработаны конкретные мероприятия по подъему в нашем районе в течении 1954-59 годов 25 тыс. га целинных и залежных земель.

По тому времени район был одним из экономически развитых в области. Доходы колхозов в 1953 году возросли по сравнению с предыдущим на 15,8 млн. рублей, а колхозники получали по 6 кг хлеба на трудодень и от 2 до 7,5 рубля деньгами.

Однако уровень развития хозяйств не отвечал задачам, поставленным партией по освоению целинных и залежных земель. Почти повсеместно отсутствовала механизация. Люди вручную перелопачивали и грузили зерно, раздавали компр, чистили навоз, поили скот. Единицами насчитывались зернопульты, зернопогрузчики, электромоторы. Мощностей местных электростанций едва хватало на освещение, а в большинстве сёл их вообще не было.

Нехватало техники. На весь района имелось всего 325 колёсных и гусеничных тракторов, 172 комбайна. Они были изношены, требовали постоянного ремонта. Новые тракторы ДТ-54, вошедшие в историю целины, ещё не поступали. Трудно было с транспортом. Из-за отсутствия автомашин повсеместно в хозяйствах использовались арбы и брочки, конные сани и бестарки.

«У нас 20 арб и 2 автомашины, - с гордостью говорил председатель передового по тому времени колхоза «Путь революции» (с.Рыбаковка) Кузьменко. Брочки и арбы мы изготавливаем в своих мастерских. Они прочны и обходятся дешевле».

В колхозе «Свет»(п.Вознесенка) в тракторной бригаде имелось всего 6 прицепных комбайнов, но в период уборки урожая работали в основном 2-3.

Нехватало и квалифицированных кадров. Не было инженеров, председателей колхозов с высшим сельскохозяйственным образованием, не хватало и механизаторов. В таких условиях началось в районе грандиозное движение за освоение целины.

По призыву партии на штурм целины выехали сотни тысяч добровольцев. В первый же месяц после призыва в район приехало 78 человек. Приезжали люди группами, отрядами, семьями и в одиночку. Среди них 40 новосёлов из Кировской, 57 — из Харьковской областей, около 200 семей из Запорожья.

Торжественно встречали первых энтузиастов-комсомольцев из столицы Казахстана Алматы.

Общий патриотический порыв, охвативший молодёжь тех героических лет, выразила комсомолка Власова Мария, которая

писала на страницах районной газеты «Сталинское знамя»: « Наши отцы, матери, старшие братья, сестры завоевали власть Советов, строили новое общество на развалинах царизма Россия. Легко ли им было? Во сто крат тяжелее, чем нам теперь. Но они добились поставленной цели. Добьемся выполнения поставленных задач и мы, люди нового поколения. Пройдём через все препятствия и честно оправдаем оказанное нам молодым доверие».

Целина проверяла всех: и тех, кто родился и вырос на древней казахской земле, и тех, кто приехал сюда впервые весной 1954 года, и тех, кто включился позже в эту великую битву за хлеб, проверяла на стойкость и дружбу. Она отсеивала шлак и закаляла характеры. Эшелон за эшелонам ехали в степь, открытую всем ветрам, молодые энтузиасты. Целинники приезжали в областную контору «Заготзерно», она была похожа на маленький вокзал. Проходы загромождены чемоданами, вещмешками, свёртками с запасом продуктов. Около дверей кабинета управляющего, как возле билетной кассы, толпился народ. Там выписывали направление прибывшим целинникам на пункты «Заготзерно». Среди молодёжи царил весёлое оживление, которое всегда бывает после продолжительной дороги в душном переполненном вагоне. Никогда на казахской земле не слышалось такого разноречивого говора и песен: русские и украинцы, латыши и литовцы, армяне и грузины, молдаване и эстонцы...

В нашем районе были разработаны конкретные мероприятия по подъёму в течение 54-55 годов 25 тысяч гектаров целинных и залежных земель. Уже к концу 1955 года намеченный план был перевыполнен на 5 тысяч гектаров. В числе многих тысяч молодых патриотов отправились на уборку богатого урожая, выращенного на целинных землях, и посланцы ярославской области. Часть из них остановилась в нашем районе. В колхозе им. Ленина трудились на уборке 48 студентов педагогического института из города Щербакова Ярославской области. Трудно им было в первые дни. Работали старательно и безотказно куда бы их ни послали. В первые дни приходилось бинтовать руки, чтобы не болели мозоли у девушек, особенно когда работали на скирдовании сена и подвозке кормов, но со временем руки их загорбели.

Активно включились в работу юноши и девушки на центральном току села Ново-Фёдоровки. Ярославцы выполняли по полторы

нормы за смену. Они без промедления обеспечивали разгрузку зерна, поступающего на ток от комбайнов. Целинники из Ярославля трудились и в селе Шевченко. Ежедневно очищали сотни пудов намолоченного зерна. От комбайна на ток перевозили ежедневно 300-360 центнеров каждый.

Из Украины Николаевской области в наш район прибыли на уборку богатого урожая комбайнёры вместе со своими машинами. Они трудились на хлебных массивах колхоза им. Калинина. Ежедневно скашивали по 16-18 га хлеба каждый при высоком качественном намолоте.

В колхозе «Заветы Ильича» трудился комбайнёр Иван Ропу, он прибыл в наш район из Молдавии. Большая группа первоцелинников в разное время прибыла в сёла Степановка, Андреевка, Шевченко, Яйсан.

Не только приезжие комсомолы, но и местная молодёжь вливалась в ряды покорителей целины. В районе были созданы десятки целинных бригад. Свыше полвека прошло с тех памятных весенних дней 1954 года. И сейчас мы с гордостью говорим: «Целина покорила людей. За упорный кропотливый труд земля отблагодарила людей тысячами и миллионами пудов хлеба. Хочется привести несколько цифр, чтобы наглядно показать, что дало нам покорение целины. Уже за первые пять лет освоения целины в районе было распахано 93 тысячи целинных и залежных земель, в том числе 54 тысячи целины. Сопоставляя цифры тех лет, мы видим, насколько изменились его зерновые поля. В 1953 году посевная площадь района составляла 95188 га или возросла в 2,5 раза. Площадь зерновых, составила, соответственно, 77034 га и 191606 га или увеличилась в 2,5 раза. Если в 1955 году наш район продавал государству 1,2 миллиона пудов, то в 1974 году в семь с лишним раз больше.

Всего за годы после освоения целины и до 1975 года район продал государству около 90 миллионов пудов хлеба.

В 1956 году нашему Мартукскому элеватору была присуждена третья премия в СССР, за высокие показатели в работе. Кроме приёма, переработки и хранения огромной массы зернопродуктов на его территории ширилась большая стройка.

Возле райсельхозуправления, напротив входа на территорию элеватора, всего за пять месяцев воздвигли кирпичные стены новой ремонтной мастерской, токарного, кузнечного цеха, электроцеха,

мастерской по ремонту автомобилей, транспортеров и другого оборудования. Кроме того, на территории элеватора был заложен фундамент под строительство зерносклада емкостью в 3200 тонн, введен в эксплуатацию склад через 2,5 месяца.

Надо сказать, что не только большим хлебом порадовала целина, но и благоприятно отразилось на развитии животноводства.

В 1955 году в хозяйствах района имелось 15740 голов крупного рогатого скота, 1874 свиньи, 44762 головы овец.

Годы поднятия целины, что они дали району? Посевные площади всех сельскохозяйственных культур в 1955 году увеличились по сравнению с 1954 годом на 25%, в том числе важные производственные культуры, как пшеница – 70,3; просо – на 33,6% и кукуруза в – 9,7 раз. Высоких показателей по росту посевных площадей добились колхозы радиуса Ново-Фёдоровской МТС, увеличившие в прошлом посеvy всех культур на 49,5%, а колхозы зоны Яйсанской МТС – на 27%.

Уже к концу 1955 года намеченный план подъёма целинных и залежных земель в районе (25 тыс га) был перевыполнен на 5 тыс.га. А всего за три первых года в хозяйствах района было освоено 73 тыс.гектаров новых земель, столько – сколько было обработано за всю предыдущую историю существования района.

Параллельно с освоением земель в районе велась большая работа по строительству прудов, колодцев, скважин и оросительной сети. Было построено 34 водоёмов, 35 шахтных колодцев и 2 скважины полива и водопоя скота. Установлены и действовали в 1957 году 30 коммозаправщиков и 3 подвесные дороги в скотобазах.

Хозяйства района за годы целины значительно пополнились тракторами, автомобилями, комбайнами и другими сельскохозяйственными машинами.

Увеличились товарность и сдача продуктов и сырья животноводства. Только за один год сдача мяса увеличилась по сравнению с 1954 годом на 60%, молока на 21%, шерсти 22,5%, яиц на 87%. За год в районе было построено 17 коровников, 9 телятников, 10 овчарен, 4 электростанции, 7 клубов и 287 жилых домов.

Старшее поколение помнит множество ярких страниц из истории целины, но она не всегда развивалась ровно. В этой истории были драматические страницы. Помнятся не только радости, но и промахи, огорчения, целине пришлось испытать и перенести

страшные чёрные бури и ветровую эрозию, были распаханы вековые курганы, сокращались пастбищные угодья.

Помнят старожилы из села Яйсан такой случай. За селом было поле, ничего там практически не росло, солончак был гольный, но в 1941 году была снежная зима, а весной разлился Илек по полям, и затопило ту землю. Когда спало половодье, то остались целые кучи камыша, много ила. Прошло время и это место превратилось в хороший луг, сено там росло отменное. Травостой доходил до пояса, но в 1954 году перепахали луг, тем самым вывернули вновь весь солончак наружу. И пашня не получилась, и луга не стало. Хотя всё это уже в прошлом, но забвению его не предашь.

Неудачи не сломили целинников, а заставили искать новые подходы к земле. Прошло два года и в Мартукский район прибыло 500 юношей и девушек из города Мичуринска Тамбовской области. Две трети студентов отправили в совхоз им. Дзержинского, там их радостно встречали на току, красочно-оборудованном транспарантами и флагами.

20 студенток химико-биологического отделения института разместились в селе Степь. Если бы родители их могли видеть, то вряд бы узнали своих дочерей, так они загорели и окрепли. Впрочем, это неудивительно, так как здоровая работа, увлекательные экскурсии, добротная пища, крепкий сон – всё это им шло на пользу. Второе отделение – село Степь – являлось самым передовым в Яйсанском зерносовхозе. За рекой Илек был построен новый посёлок, у Яйсана, где в день сорокалетия Октябрьской революции рабочие отделения и целинники справляли новоселье. Ширились новостройки в сёлах Степановка и Ново-Фёдоровка, только за один год там было построено 40 жилых домов. Построены пекарни, 4 клуба, школа, 90 жилых домов индивидуальных застройщиков.

На первом празднике урожая на мартукской земле хлеб-соль подносили почётным гостям, ни один человек, а многие участники встречи. Из рук в руки передавали каравай комбайнёр – шофёру, шофёр – агроному. Это было справедливо и символично, потому как каждый из этих людей был причастен к сотворению хлеба.

Белые посёлки плывут в дневном мареве бескрайней степи, сверкая перед глазами путешественников, заманивая к себе всеми красками счастливого дня, говоря о красоте жизни созданной трудом наших людей. Именно в них живут сельские труженики, те кто растит

хлеб. Хлеб — категория духовная у всех народов и наций, являющаяся самым высоким мерилем мира. На Земле хлеб самое святое. Поэтому целина для нас — гордая история нашей Родины.

Спустя 20 лет поголовье крупного рогатого скота возросло почти втрое, число свиней увеличилось в 10 раз. Значительно возросла сдача животноводческой продукции. В 1953 году колхозы и совхозы района продавали государству 13617 центнеров мяса, 36637 центнеров молока. В 1974 году государство получило от хозяйств района 63306 центнеров мяса, 199039 центнеров молока или поставки мяса возросли в 4 с лишним раза, молока — почти в 6 раз, сдача шерсти в 1,7 раза. Постоянное влияние на положение дел в сельском хозяйстве, большая материальная помощь, оказанная сельскому хозяйству, стала тем архимедовым рычагом, который позволил поднять сельское хозяйство.

В начале освоения целины в районе имелось 325 тракторов, 172 комбайна, на каждое хозяйство в среднем приходилось 2-3 автомашины. В 1975 году в колхозах и совхозах уже имелось 1152 трактора, в том числе 93 мощных К-700, 647 комбайнов, свыше 500 автомашин. Больших успехов добивался наш район в сборе урожая, только за пять лет было продано 40 миллионов пудов хлеба. В 1968 году в районе был получен рекордный урожай по 15,8 центнеров с гектара, а государству продано 14,7 миллионов пудов. Задание государственного плана было выполнено на 247,4%. В значительных размерах возросло поголовье крупного рогатого скота, свиней, повысилась продуктивность.

Покорение целинных земель создало хорошую предпосылку для бурного роста сельского хозяйства, всей экономики и культуры, способствовало развитию другой не менее важной отрасли сельского хозяйства — животноводства. На базе реорганизованных машино-тракторных станций и колхозов было создано три крупных совхоза, на территории которых в последствии организовалось пять совхозов, из них совхоз «Первомайский» — по свиноводству, совхоз «Мартуковский» (в Каратогае) — с 1976 года переведённый в райспецхозобъединение по откорму крупного рогатого скота хозяйств района. На 100 га пашни приходилось 4 головы КРС, к 70-м годам КРС увеличилось в 2,5 раза.

В первые года освоения целины повсеместно действовала система земледелия с отвальной вспашкой, обработкой почвы

луцильниками, гладкими катками и другими орудиями, распыляющими почву и лишаящими её растительного покрова. Это привело к развитию ветровой эрозии в районе на больших площадях, что сказывалось на урожайности полей. Государство обеспечило тружеников села отечественной противоэрозийной техникой. На смену овальным плугам, дисковым луцильникам пришли плоскорезы-глубококорыхлители, культиваторы-плоскорезы, игольчатые бороны, а обычные сеялки заменили стерневыми

Должное внимание уделялось в районе и организации зерноводства. В этом деле большую помощь оказывал сортоиспытательный участок, находившийся в Дмитриевке. С 1937 года на сортучастке велась научная работа по выявлению новых высокоурожайных сортов, приспособленных к местным климатическим условиям.

Освоение целины послужило началом укрепления материально-технической базы. Уже в первые дни года, благодаря помощи государства, тракторный парк пополнился 90 гусеничными тракторами, более чем 100 комбайнами и другой сельскохозяйственной техникой, автомашинами.

Наличие большого автопарка требовало строительства в Мартуке автобазы. На её территории строилась ремонтная мастерская, площадь которой позволяла вести ремонт сразу 10 автомобилей, там также располагались цеха по ремонту двигателей, передних и задних мостов, токарный цех и аккумуляторный. Рядом с автобазой закладывали фундамент под строительство двух квартирных жилых домов для специалистов.

Улучшился качественный состав руководящих и инженерно-технических кадров. Уже через год после освоения целины 10 специалистов сельского хозяйства и работников районного звена возглавили колхозное производство, 9 специалистов с высшим и средним образованием стали работать директорами, главными инженерами и заведующими МТС. В колхозах работал 31 агроном и зоотехник, более 800 трактористов, комбайнёров, бригадиров тракторных бригад. Большое количество механизаторов, специалистов сельского хозяйства среднего звена было подготовлено в Джусинской и Яйсанской школах механизации.

К тому времени это явилось гигантским шагом вперёд.

Освоение целинных и залежных земель благотворительно отразилось на росте экономики района

Шло в те годы большее строительство в Мартуке.

В 1955 году новостройки района - 4 скотобазы, 5 автогаражей, 4 клуба, 3 детских, 3 электростанции, 2 правления артели, 256 домов.

К 1 августа 1957 года завершена радиофикация Мартукского района.

31 июля 1955 года в Мартуке открыт летний кинотеатр на 300 мест.

В 1956 году распахнули двери универмаг, чайная (кафе «Аксу»), здание почты в Мартуке.

В 1957 году началась реконструкция телефонной станции.

В 1952 году на добровольные пожертвования начали возводить православный храм. Прежде в Мартуке имелись молитвенные дома по улицам Ауэзова и Мир-Хайдарова, но затем был куплен недостроенный дом В.Коменданта и построена церковь с алтарём и звонницей. В её стенах исправно несли службу (более 30 лет каждый) священники Дашевский и С.Муляр. Иконостас по сей день украшают бесценные дары с изображением лика святых, переданные многими прихожанами района на вечное хранение. Особой гордостью для мартучан являются колокола, привезённые Отцом Стефанием.

13 июля 1957 года в Мартуке была открыта меннонитская церковь. Немного об образовании первой общины. Сначала собиралось несколько стариков и старушек, чтобы вместе помолиться и послушать проповеди. С каждым годом прихожан становилось всё больше, они собирались по домам, куда приглашали. Так постепенно образовалась община верующих - «Меннониты Церковники». Первое собрание общины состоялось 5 апреля 1957 года у Вальде К.К. Собралось около 100 человек. Трудности были с помещениями. Члены общины приглашали к себе по воскресеньям. 20 июля 1958 года в Мартуке состоялось первое крещение. Его приняло 11 человек. Проблема для общины оставалась в помещении. Нужна была церковь. Сначала верующие нашли недостроенный дом. Весь стройматериал находили сами, где могли. Вечерами, после работы, собирались все члены общины продолжали строить. 10 августа 1975 года для всех членов общины настал самый счастливый день - день Освещения дома.

В центре усадьбы Мартукской МТС были закончены работы по устройству парка. Силами рабочих и служащих МТС высажено 522 трех-четырёх летних дерева - клена, карагача, ясени, вяза и около

2000 корней акации. Здесь же в 1959 году в Казсельхозтехнике открылся клуб на 200 мест.

Тогда, после войны, каждая пятилетка поднимала страну на определённую высоту.

«В пятидесятые годы, - пишет в книге «Ранняя печаль» Рауль Мир-Хайдаров, - Мартук начал расстраиваться. Какие интересные дома стали возводить немцы. Никто не отрицал, что немцы преобразили неказистый степной Мартук. Казсельхозтехника - самое крупное предприятие посёлка, где ремонтировали сельскохозяйственную технику всего района, - на долгие годы стала одним из передовых хозяйств республики. Там в основном трудились немцы - люди, склонные к технике и не привыкшие работать кое-как».

Коллектив районного объединения «Казсельхозтехника» при обязательстве 550 тракторов отремонтировал 580. Ремонтники старались сделать, как можно больше и лучше, иначе и нельзя, ведь ремонтировали трактора с гарантией, не все, конечно, проходило без сучка и задоринки, были недостатки, трудности, но коллектив устранял их.

В 1966 году каждый день выходил 1 трактор из ворот «Казсельхозтехники», одновременно ремонтировалось 8 тракторов. С каждым днём темпы ремонта нарастали и в конце ноября 1968 года из ворот мастерской ежедневно стали выходить 3 отремонтированных трактора. Это был результат самоотверженного труда всех рабочих. Многие из них систематически перевыполняли сменные нормы выработки. Особенно добивались высоких производительных показателей передовики на ремонте моторов К. Руф, на участке окончательной сборки И. Мягкий, на ремонте коробок передач Э. Кехлер, на ремонте кареток Л. Ситко, В. Петерс и др.

Наши мастера на своих машинах любую погоду доставляли трактора на ремонт из Хобдинского, Комсомольского, Карабутацкого и др. районов нашей области. Немалых успехов добился в 1968 году коллектив слесарей и по ремонту комбайнов. На 20 декабря при плане 150 их было отремонтировано 170.

В январе 1968 года в объединении «Казсельхозтехника» открылся новый цех - кислородный, автомоторный цех, а в 1969 году вступил в действие новый стройкомбайновый цех. В нём

находилось все под рукой. Вдоль потока комбайнов стояли верстаки, стеллажи для деталей, вертушки, в которых разложены нужных размеров болты и гайки. Производительность труда намного выросла в новом цехе. Раньше ремонтировали 7 – 8 комбайнов в месяц, потом 18 – 19, а за год из дверей цеха выезжало 146 отремонтированных комбайнов.

Мартукское районное объединение «Казсельхозтехника» было поистине молодёжным предприятием. Действительно, в мастерской по ремонту тракторов около половины рабочих – были парни, которые недавно демобилизовались из армии и трудились с большим желанием. Имелись газосварщики, токари, шлифовальщики, слесари. Специалисты из молодёжи объединялись в коллективно-молодёжные бригады из 5 человек и устраивали соревнования. Работа спорилась с огоньком, с желанием перевыполнить намеченный план. Рядом с предприятием ровными улочками стал вырастать рабочий посёлок, семьи рабочих «Казсельхозтехники» ежегодно справляли новоселье в трех, двух и одноквартирных вновь выстроенных жилых домах.

В райцентр потянулись люди. Возможности двух школ были ограничены. И тогда, 13 июля 1959 года десятки машин отправились к аулу Кызыл-Жар за камнем для фундамента новой школы (МСШ №3), которая начала строиться в с. Мартук. Расстояние не близкое, более 50 км, поэтому люди выехали накануне. Воскресник прошел на славу, хоть и тяжело было долбить камень, по 150 м³ было заготовлено, а по 80 м³ перевезено в тот же день к месту, где закладывался фундамент школы. На воскреснике участвовало 180 жителей райцентра.

Спустя два месяца в Мартуке прошел вновь воскресник, где трудились учителя русской средней школы, шофера райпотребсоюза, маслозавода и других организаций. В течении дня они помогали «Южэлеватормелестрою» - тресту в быстрейшем строительстве школы, 18 автомашин сделали 55 рейсов на расстоянии 40 км и подвезли на стройку до 100 м³ бутового камня. Кроме того, на стройплощадке была вырыта траншея длиной в 38 м, вынута до 70 м³ грунта.

Мирный, самоотверженный, бескорыстный труд учителей увенчался успехом - в 1964 году в новой школе прозвучал первый звонок.

Очередной строительный бум охватил Мартук в самом начале шестидесятых, когда начали возводить крупнейший в области элеватор. Дружно потянулся народ на стройку. Население увеличилось до 8 тысяч человек.

«Что нам стоит дом построить», - шутили строители Мартукской ПМК. Проходило две недели, и трехэтажные шестнадцати квартирных корпуса вырастали на окраине Мартука.

В нашем селе в начале 70-х годов повсюду гремела умная, быстрая, слаженная песня стройки. Гул бульдозеров, рев машин, стук и грохот. Автокраны весело поднимали свои стрелы к небу. В момент куча силикатных блоков превращались в корпуса домов. Руки мартукских строителей вкладывали блоки в стены будущих домов, взяв на себя обязательства за две недели смонтировать 3 двухэтажных 16 квартирных корпуса домов. Внутренняя отделка домов проводилась по сетевому графику НОТ на 10 дней. За такой достойный труд, строители, радостные, немного уставшие, но с праздничным настроением, были премированы велосипедами и полупроводниковыми приемниками «Сувенир». 48 ценным подарков вручили рабочим Мартукского ПМК за один год.

Облик села каким он будет? . Архитекторы в 1968 году подсчитали: если в населённых пунктах будут строиться только обычные многоквартирные дома, то для их размещения потребуются улица длиной с экватор. И конечно, она будет расти и дальше. Поэтому в то время было трудно найти сторонников такого варианта застройки сёл. Но простой посёлок не должен был превращаться в уменьшенную копию города - с небоскребами и переплетениями магистралей.

Как спроектировать Мартук, каким будет наше село в ближайшее время? Такие вопросы не давали покоя мартукским архитекторам. И вот в те годы начинается перестройка села. На глазах начинал меняться его облик. В Мартуке сохранялись некоторые старые дома, вместе с тем многие землянки преобразовывали в дома под шиферной крышей. Умело вписались в общий ансамбль блочные и кирпичные дома. При планировке соблюдались основные правила: «часть посёлка, в которой сосредоточены жилые дома и учреждения расположены на значительном расстоянии от производственной зоны. Дорога, соединяющая жилую зону с производственной проходит в стороне

от домов. Центр поселка – контора, магазин, клуб, школа они расположены на прямых магистралях.»

Новые жилые дома по проекту вытягивались в одну улицу и, как и раньше, были скомпонованы по периметру в квадрат. У каждого дома оставлен необходимый земельный участок. По улице Ленина (Коки-улы) приобретают популярность жилые дома, которые отвечали требованиям сельских жителей – двухэтажные, с квартирами на разных уровнях. В доме располагалось от 2 до 16 квартир. На первом – передняя, большие кладовые, подсобные помещения, а также общая комната (столовая), кухня, санузел. На следующий этаж вела лестница: здесь детская и спальные комнаты. Из каждой квартиры свой выход на приусадебный участок. В то же время архитекторы для индивидуальной постройки предлагали 120 различных проектов. Во всех квартирах, примечательно, значительно увеличена была по сравнению с городскими площадь кухни, передних и кладовых.

В 1965 году в Мартуке вместе с двухэтажными домами появились новые здания универмага, обновился райбыткомбинат, благоустроены дороги по улице Комсомольской, Коммунальной, Советской, Карла Маркса, Ульяновской. На улицах Ленина и Советской возле каждого дома было высажено 7 тысяч деревьев. У многих жителей села цвели сады. Все это радовало глаз.

Тогда же упорядочили нумерацию домовладений в селе Мартук, а согласно решения Исполкома Мартукского Сельского Совета были организованы новые улицы, пересекающие поперечно наше село, начиная с западной и кончая восточной окраиной: Огородная, Мостовая, Октябрьская, Первомайская, Дорожная, Панфилова, Садовая, Больничная,

Кооперативная, Комсомольская, Промышленная, Ульяновская, Почтовая, Коммунальная, Транспортная, Стрелковая, Чкаловская, Заводская, им. Калинина, Партизанская, Водопроводная. Новую улицу, образовавшуюся в районе железнодорожной станции «Мартук» стали именовать Вокзальной улицей. Нумерация домов была завершена до 1 января 1961 года. Домовладельцы Мартука должны были в обязательном порядке приобрести знаки в Мартукском райкомхозе, иначе гарантировался штраф.

Для правильного устройства дорог в селе Мартук была сделана геодезическая съемка с рабочими чертежами. В 1967 году составлена

проектно-сметная документация, где были предусмотрены пропуск воды, установка бордюров, и строительство тротуаров.

Улица им. Абая возникла чуть позже. Называлась она первоначально «Запорожская», затем «50 лет Октября». Она не так широка, но летом красива своей зеленью, стадионом, палисадниками вокруг домов и хорошо ухоженными дворами. В конце ее, под сенью полувековых сосен, открыты ворота у добротного здания. Это контора Мартуковского лесхоза. Первое, что бросается в глаза, плакат: «Берегите природу» и «Лес – наше богатство».

Совсем недавно вокруг Мартука растилась голая степь. А сейчас посмотришь в сторону Казанки и увидишь как вдоль дороги шумит листвой молодая поросль леса. Когда-то раньше местные жители были не уверены, что здесь примутся деревья, мол без полива расти не станут, но ошиблись, растут они да еще как. Зайдешь в знойный день в лесок и скроют тебя деревья от палящего солнца, под их кроной листьев тень и прохлада. Тут уже на яву видишь как человек преобразует природу. Постепенно, начиная с 60-х годов, лесные массивы начали опоясывать районный центр. Радует глаз молодой лесок на пути в Жана Тан, хорошо прижились деревца на большой площади и с южной стороны Мартука. Эти посадки омолаживают степь, делают ее привлекательной, красивой.

Когда – то такие посадки делались колхозниками вручную. Но вот в степи заработали специальные машины Мартуковского механизированного лесхоза.

Прошли каких-то полвека и зашумели вокруг Мартука молодые дубравы. Большая заслуга в этом работников Мартуковского лесхоза. Это они украшают нашу степь лесами и садами. Лесхоз был организован в 1964 году. Нелегко сначала пришлось лесничим. Техники было недостаточно, многие работы производились вручную, несмотря на это коллектив посадил саженцы деревьев на 174 га. Рабочие старательно за ними ухаживали и в результате молодые деревца хорошо принялись. Этот успех окрылил коллектив, вселил в работников уверенность, что и на безводной степи могут расти деревья и не только такие неприхотливые, как карагач, но и другие, более ценные породы. Коллектив лесхоза успешно справлялся с поставленными перед ним задачами. Более чем на двух тысячах гектарах зашумела молодая поросль деревьев, а на 47 гектарах белой кисеею покрывались яблони и ягодники фруктовых садов. Всю свою душу в любимое дело вкладывал лесник Жиснабаев.

Ежегодно в лесхоз поступала новая техника, а с ее приходом значительно рос объем работ. Машины стали вытеснять ручные работы, увеличилась производительность труда. Так в 1969 году в хозяйстве имелось 17 тракторов, 15 лесопосадочных машин, плоскорезы, получили 6 вибрационных культиваторов.

Только за первые 5 лет, работники лесхоза посадили лесных культур на площади 2072 га, кроме того, 145 га полезащитных полос в колхозах и совхозах района и 56 га фруктовых садов. Так из небольшого лесничества, имевшего 6 – 10 человек рабочих, лесхоз вырос в крупные хозяйства, в котором трудились 150 человек. На окраине Мартука вырос целый поселок, где разместились жилые дома для работников лесхоза, машино-тракторные мастерские и другие производственные помещения.

Центральным отоплением от котельной обогревались контора, детский садик «Елочка», мастерские и жилые дома. В 1969 году было работниками лесхоза высажено 505 га леса, 10 га садов и 95 га полезащитных полос.

Соревнуясь между собой, многие работники показывали образцы героического труда. Среди них особо отличались механизаторы С. Алейников, А. Покатило, Д. Конрад, М. Айтмагамбетов, Ж. Жаяменов, шоферы М. Степаненко, Н. Андриющенко, Б. Лунгод. Рабочие Е. Горнюк, Р. Гиль, П. Доброгорская,

Е. Степаненко. Наш лесхоз не только выращивал саженцы, разводили леса и сады, но имел еще и цех ширпотреба, где изготовлялись черенки для лопат, метлы, плетни. Эти изделия реализовывались не только внутри района, области, но и за пределами республики. Прибыль составляла свыше 6 тысяч рублей. В 1970 году был намечен план, посадить лес на площади более 500 га, кроме того увеличить площадь под сады, расширить лесопитомник, который обеспечивал бы саженцами декоративных деревьев не только свое хозяйство, колхозы и совхозы района, но и другие лесхозы области.

В те годы среди жителей райцентра лесхоз проводил благотворительную ежегодную акцию «Месячник леса и сада». Каждый житель Мартука в период с 25 сентября по 25 октября должен был посадить не менее 1-2 деревьев. Обеспечивал участника акции бесплатным посадочным материалом лесхоз.

1965 год ознаменовал особые события в Мартуке. Началось сооружение механизированного элеватора типа «Болшиво». Корпуса

его собирались из сборного железобетона. На строительную площадку поступали панели и другие детали, и здесь на специальных стендах производилась их сборка. На таком ответственном участке работало всего 5 монтажников и 2 сварщика. Стенной небоскреб уже в этом году принял зерно нового урожая (КазТАГ)

10 миллионов пудов — именно столько хлеба обязались дать Родине земледельцы нашего района. В пятницу 19 июля началась жатва. В 9,45 пришла первая машина с зерном, водитель Вячеслав Кречотень. Ему почётно вручили квитанция за № 1. В машине было 2875 кг зерна. С каждым днем жатва набирала силу. К 29 июля поступило 50983 центнера хлеба. К 5 августа засыпали в закрома родины 1 мил. 200 тыс. пудов зерна.

Небывалый урожай хлебных нив Мартукского района того времени мог быть перевезен составом в 2120 шестидесятитонных вагонов. Длина такого псезда составила бы около 70 км.

На столе Родины располагалось — 4 млн. 582 тыс. пудов Мартукского хлеба. Труженики района вырастили богатый урожай. Пятилетний план по сдаче и продаже хлеба государству выполнен на 2 года раньше срока. Перевыполнен план по молоку, мясу, но не выполнен по сдаче шерсти.

Постепенно ушла, отшумела жатва, но по степным дорогам, как и прежде, шли грузовики, наполненные зерном. Путь их один — на элеватор. Не ослабевал хлебный поток. С каждым днем пополнялись государственные закрома. Обычно за сутки элеватор принимал 600-700 машин, а иногда выгружали до 890 машин. Да, у хлебозаготовителей тогда была жаркая пора. Ведь важно не только было принять зерно, но и сохранить его от порчи. Не исключено, что в хорошо налаженный рабочий ритм хлебозаготовителей могло ворваться осеннее ненастье, и тогда зерно шло с токов повышенной влажности. На ходу всегда были 4 сушилки, которые за 1 час пропускали 56 тонн зерна, а за сутки более 1 тыс. тонн.

Наши хлеборобы обязались в 1968-1969 годах дать Родине 126 тысяч тонн зерна. Это обязательство исходило из реальных возможностей каждого коллектива, основано было на достижениях предшествующих лет. Сдержатъ слово, значило эффективно использовать каждый гектар земли.

В 1968 году на поля района было вывезено 500 комбайнов и жаток. Сотни автомашин включились в перевозку зерна. Хлеборобам

необходимо было убрать урожай на площади 187 тыс. га, причем, намечено большую часть из них, убрать отдельным способом. Люди решали битву за хлеб, а забота руководителей района состояла в том, чтобы проявить максимум внимания о людях, занятых на уборке, нужно было сделать так, чтобы они ни в чем не имели нужды, чтобы они могли вовремя покушать, поспать, почитать газеты, в каждой бригаде имелась небольшая передвижная библиотека.

Немало было сделано хозяйствами района в 1968 году для выполнения обязательств по жилищному и культурно-бытовому строительству. Построено более 100 жилых домов. 3 школы, бани, столовые, спорт сооружения медицинские пункты.

В этом же году было начато благоустройство улиц Мартука. Появилось черное покрытие улиц Комсомольской и Ульяновской, заасфальтирована дорожка на территории «Казсельхозтехники» до железнодорожной станции. Улицу Ленина (Коке-улы) украсили лампами дневного света на металлических опорах. Улучшилось, наконец, освещение окраин Мартука.

По улице Ленина протянулась теплотрасса для подключения коммунальных домов.

В середине 60-х годов в направлении Мартук – Дмитриевка выросла новая электролиния протяженностью 22 км, построенная колхозом им. Кирова. Туда по проводам пошел ток, вырабатываемый электростанцией райобъединения «Казсельхозтехника». Электроэнергия поступила в дома сельчан.

Быт человека – это очень важно. В райцентре при районном комбинате бытовых услуг открылся цех массового пошива. Просторные залы. В два ряда размещались десятки швейных машин. Обилие света создавали не только большие окна, но и лампы дневного света, подвешенные к потолку. В углу и в бытовом проходе стопки готовой продукции – одеяла различных размеров. Коллектив ехал насчитывал 60 человек. Передовиками значились кадровые швеи Екатерина Лысова и Елизавета Дик. Стаж работы у них был большой и опыта не занимать. Они помогают молодежи освоить профессию швеи, узнать все тонкости своего дела.

Буквально за год открыто 14 мастерских в колхозах и совхозах, внедрились ремонт мотоциклов и велосипедов, дополнительно выделялась автомашина и бригада, в которую входили сапожник, кройщик, парикмахер, часовой мастер, электромонтер. Имелось

22 бани, построены 3 столовые. В Мартуке построен водопровод, протяженностью 15 км. Было намечено строительство кинотеатра, школы-интерната, четырех и восьми квартирные дома, асфальтированы 2 улицы, подключены населенные пункты к электричеству.

Кирпичный завод в Мартуке в 1968 году перешел на хозрасчет. Если раньше завод находился в подчинении треста «Актюбжилстрой», то теперь он значился в ведении местных органов. Установлен был годовой план – 1 миллион 500 штук кирпича.

Но спустя два года мощность печи увеличили и довели производство кирпича до 10 млн. штук в год. До того времени, производство кирпича считалось делом сезонным. Рабочие в начале зимы попадали под сокращение, им приходилось искать работу в других организациях. Поэтому не удавалось сохранить опытные кадры, технологический процесс не совершенствовался. Теперь же завод оснастил цеха техникой, механизировал трудоемкие процессы. Правда вручную еще делалась отвозка, укладка, подача и выемка кирпичей из печи, подача глины в трансформатор. Механизирована была лишь формовка.

В зимнее время завод, чтобы иметь постоянные кадры, обеспечивал людей работой, открывал подсобные предприятия, такие как пошивочный цех на 50 машинок, организовывал заготовку чилиги, вязание метел, а также вязание на дому пуховых платков, шерстяных носков и варежек. Выпускались и гончарные изделия, как, например, цветочные горшочки, которые пользовались большим спросом.

Все это позволяло людям сохранить трудовой стаж, работать не только сезонно, но и круглый год.

К концу 1969 года мартучане пили пиво местного производства и стали пользоваться большим разнообразием хлебобулочных изделий местного хлебозавода. Увеличился зеленый наряд райцентра. В домах мартучан перестали быть редкостью газовые плиты.

Перед работниками торговли в то время стояли большие задачи по улучшению обслуживания населения, более полного удовлетворения товарами широкого потребления. Согласно плана, предстояло продать товаров более чем на 16 миллионов рублей, или

почти на миллион рублей больше по сравнению с 1968 годом. Больше внимание уделялось вопросам повышения благосостояния народа. В связи с этим возросла роль работников торговли, а следовательно подготовки и воспитания кадров. Кадры кооператоров, особенно за последние годы, пополнились подготовленными, имеющими специальное образование. Если в 1966 году в этой системе работало со средне-специальным образованием 56 человек, то в 1968 году – 85. Заочно учатся в кооперативном техникуме 47 человек.

Минувший год работники маслозавода ознаменовали трудовыми подвигами. План по валовой продукции выполнен был на 117,3%. При плане 5300 центнеров сливочного масла производилось 5990. Также успешно справился завод с производством цельного молока, сухого молока, мороженого.

Отсюда ежедневно до 10 тонн молока и сливок отправлялось в город Актобе. Он основной потребитель.

Открыт был цех сгущенного молока. Налаживалось производство ряженки – 160 литров. Затем этот цех думали расширить и превратить в цех цельно – молочной продукции. Автоматическая линия для производства масла работала исправно.

Коллектив Мартукской автобазы планы перевозок народнохозяйственных грузов регулярно выполнял на 129%, перевоз пассажиров превышал 400 тыс. человек, что составляло почти 3 годовых плана, а буквально к началу 70-х годов увеличилась перевозка грузов на 120 тыс. тонн, почти в 2 раза больше перевозилось пассажиров. В автобазе заметно росло число автобусов. Если в 1968 году их насчитывалось 11, то через полгода уже было 16. Это позволило лучше обслуживать население.

В области строительства на территории автобазы наблюдались высокие темпы роста: вошла в строй мастерская на 13 мест для капитального ремонта транспорта, построены 3 дома для рабочих и общежитие для курсантов, заасфальтирована площадь около автостанции.

Конец 60-х годов запомнился ещё тем, что каждый понедельник в 8 часов вечера в посёлке начинало работу местное радио. Транслировались передачи 30-40 минут. Выступали по местному радио учителя, руководители и специалисты сельского хозяйства. В своих выступлениях они рассказывали односельчанам

о новостях сельской жизни минувшей недели, о тех, кто добился хороших показателей на своих участках работы, о жизни в школе и многом другом.

Следует заметить, что десятилетний план радиофикации района был разработан и внедрён в 1958 году, но уже через 7 лет в 1965 году по району план радиофикации был выполнен на 93,4%, в районе работало 18 колхозных и 14 радиоузлов Министерства связи СССР, которые обслуживали 37 населённых пунктов, с подключением 6152 радиоточки.

К 70-м годам электрохозяйство района становится все более сложным. Мартукский сетевой район занял 2 место по Актюбинскому управлению электрических сетей. Линии высоковольтных передач протянулись более чем на тысячу километров. Действовало 7 подстанций. Девяносто два процента колхозов и совхозов района были подключены к государственной сети. А обслуживали подстанции и сетевые участки всего 48 человек, вместо 80. Для работы с током допускались только самые опытные электрики. А их в те года было маловато. Правда, в Яйсане и в Джусе при СПТУ были созданы группы подготовки электромонтеров с ориентацией для работы на селе. Активно велась работа по окольцовке участков, потому если бы что-то случилось на подстанции не беда – переключали на другую, а там слажено занимались ремонтом.

В 1969 году возрос объем дорожного строительства. Была проведена отсыпка земельного полотна на линии Мартук – Каратагай, Яйсан - Рыбаковка и сделано гравитное покрытие.

Выдели средства на строительство моста по дороге Каратагай – Родниковка. Наконец были найдены средства для строительства асфальтобетоннозавода и на строительство жилого комплекса двухквартирных домов по ДЭУ -381.

С каждым годом увеличивался учительский коллектив района. Из общего количества педагогических кадров в 55 школах 261 учитель имел высшее образование.

Чтобы сравнить довоенный уровень Мартука с 60-ми годами, нужно сопоставить некоторые цифры. В 1966 году тракторов в сравнении было в 1937 году – 227, в 1966 году – 1286, комбайнов было в 1937 году - 107, в 1966 году – 592, автомашин было в 1937 году – 47, в 1966 году – 684. Радиоточек в 1937 году – 402, а в 1966

году – только на 2 улицах Мартука их было гораздо больше.

Безграмотных в 1966 году вообще нет.

Но жизнь требовала повышения общеобразовательного уровня трудящихся, поэтому учеба без отрыва от производства приобрела тогда самый широкий размах и превратилась в один из основных путей получения среднего образования. В Мартуковской, Яйсанской и Вознесенской вечерних школах сельской молодежи и заочных классах Коминтерновской и Байтурасайской восьмилетней школах обучалось 500 человек.

Первая больница на 10 коек была открыта в пос. Мартук в 1925 году и так же был ФАП. В 1968 году в районе уже имелось 6 больниц на 335 коек, 38 ФАП. Ежегодно 5-6 тысяч человек получали необходимую специализированную стационарную помощь.

Защитой здоровья трудящихся района было занято 158 медицинских работников, из которых – 15 врачей, фельдшеров – 41 и 155 средних медицинских работников, 100 обслуживающего персонала. Со знанием дела несли свою вахту Ахметгалиева Г.Ф. – зав. Ново-Михайловской участковой больницей, Горох Ю.И. – терапевт райбольницы, Тимирова Ф.М. – хирург райбольницы, Самойлова В.С. – фельдшер Яйсанской участковой больницы и многие другие..

«Горжусь своей мамой» - так озаглавила своё сочинение от 15 июля 1968 года будущий талантливый доктор Грищенко Ирина Фёдоровна, а тогда ученица 6 класса Ира Клигун. «Моя мама, Ершова А.П. - врач. Она лечит людей, и я горжусь своей мамой. Глядя на неё, я часто думаю: как чудесно быть полезной людям, выручать их в беде! Когда я подрасту, я тоже непременно стану врачом. Мне хочется пожелать счастья и долгих лет жизни всем нашим медикам – самым благородным, самым бескорыстным людям».

В нашем районе в то время действовало добровольное общество «Кайрат» председателем, которого был И. Шевцов.

С 12 по 15 июня 1964 года в Мартуке проводилось республиканское первенство по национальному виду спорта «Казакша - курес».

В июле 1968 года сборная Мартука участвовала в зональных республиканских соревнованиях по футболу на приз «Золотой колос», которые проходили в г. Уральске. Там, заняв призовое место, они получили право на участие в финальных республиканских играх.

В финале с маргучанами играли сильнейшие команды Чимкента, Алматы, Талдыкуртана, Целинограда. Но в итоге наша сборная заняла 3 место в республике, проиграв 2 игры, выиграв 2 игры, и 1 ничья.

Предаваясь экскурсам в прошлое, обнаруживаем, что Мартукский район особенно преуспевал в тот период, вбирал в себя очень много событий.

60-70 годы ознаменовались высокой урожайностью и увеличением производства зерна. Урожайность десять лет назад составляла в среднем 5-6 центнеров. Теперь же район получал 11-12 центнеров с гектара, а в благоприятные годы до 20 центнеров с гектара. Даже в засушливый год хозяйства рассчитывали получить не менее 9 центнеров с гектара. Этих результатов достигли за счет повышения культуры земледелия: правильных севооборотов, глубокой пахоты, удобрений, семян 1 и 2 классов. Заменяли менее урожайные сорта пшеницы другими. В этот период появились в районе колхозы миллионеры, пятилетние планы продажи зерна государству выполняли на 150 %.

Удивительно, но факт, 1968 год запомнился в истории области показателями в соревновании районов. На областной Доске почета за успешное выполнение производственных планов значились три больших объединения с первоначальным словом «Мартукский»: Мартукский совхоз, Мартукский район, Мартукское районное объединение «Казсельхозтехника».

1. Мартукский район выполнил годовой план продажи государству зерна на 443,9%, мяса – на 113,6 %. Увеличено производство молока по сравнению с 1967 годом на 5,1% и продажу его государству на – 8,3%. Надой молока на фуражную корову – на 30 кг, обеспечивший выполнение годового плана по росту поголовья крупного рогатого скота на 100,9, овец и коз на 107,5 и лошадей на 107,8%. Выполнивший годовой план ремонта тракторов на 105,3%, вспашки зяби – на 100,1%, заготовки сена – на 124,4%, засыпки семян для ярового посева в 1969 году составил 101,9%.

2. Мартукский совхоз выполнил план привеса 100%, получил прибыль за 9 месяцев 108 тыс. рублей при плане 59 тыс. рублей; выполнил годовой план заготовок сена на 104 % и подвоз его к местам зимовок. Добившись средней урожайности зерновых 15,3% с гектара, продал государству 1800 тонн зерна, полностью обеспечил себя качественными семенами зерновых культур и фуражными фондами.

3. Мартукское районное объединение «Казсельхозтехника» выполнило плановое задание по валовой продукции на 123%, по реализации товарной продукции – на 128%, ремонт тракторов на 115%, ремонт комбайнов на 152%, автомобилей на 120% и ремонт двигателей на 130%. Выполнили план производительности труда на 116%, реализации товаров на 101%, получили свыше 30 тысяч рублей прибыли.

Взлет района определен был опорой на технику, науку, капиталовложения. Не бывало так, что где-то пусто, где-то густо. Умело велась политика руководства. Умный размах, энтузиазм, деловитость. Но ничего этого не было бы, не могло возникнуть и существовать, если бы люди неохотно, чуждались бы колхозов, стремились уехать в город. А они трудились старательно, охотно и любили показать, чего достигло их хозяйство.

В жизни нет мелочей. Дальновидные руководители это понимали. Вот такой пример. Идти на огород далеко. Женщины устают, присаживаются отдыхать. Время теряется, силы расходуются зря. Хозяйство решило: на работу следует развозить. В 7 утра машина наготове в пункте сборки. Обед привозят прямо в поле. Доставляли сюда же свежие газеты, журналы. От этого повышалась организованность и дисциплина, сберегалась энергия людей. Рассудительно поступали в хозяйстве. Для всех детей хватало места в яслях и детском саду. Опять разгруженные женщины – прибыль району. Детсад позади – можно идти в школу. Окончил школу, хочешь учиться дальше – пожалуйста, колхозы выделяли стипендию студентам, можно было и заочно продолжать своё образование. А потом вернуться в родной колхоз – тут и инженеры нужны, и врачи, и культработники. Из села уезжали мало – главным образом на учёбу.

Входили в быт новые обряды. В клубе проводились торжественная регистрация детей, комсомольские свадьбы, посвящение в хлеборобы, проводы в армию. Все эти новые праздники, рождены новой жизнью. Вот один из таких праздников. Он надолго остался в памяти тех, кому был он посвящен. Виновники торжества – молодые юноши и девушки, пожелавшие остаться в родном колхозе после окончания школы. Это в их честь гремел оркестр, это к ним обращались ветераны колхоза с добрыми напутствиями. Если хочешь быть механизатором – вот тебе набор

ключей, когда – нибудь обязательно пригодятся. Хочешь быть дояркой – принимай белый халат и косынку, они тебе очень к лицу. А вот музыка и молодые стоят, волнуясь, перед земляками, им на голову водружают венок из колосьев, как корону. Принимай родной колхоз, новое пополнение – молодые, сильные руки и горячие сердца. Так они проходили эти праздники. Все веселились, все радовались. Чувство гордости переполняло старшее поколение, достойная смена приходила им на смену.

В жизнь сельчан постепенно входили новые обряды, так, например, в 1968 году 25 августа был введен новый обряд торжественной регистрации новорожденных детей.

Фойе, зал Мартукского сельского Совета, где проходила регистрация, комната для детей, зал шампанского - все это было красочно оформлено лозунгами. Члены комиссии по новым обрядам занимали свои места в президиуме. Молодых родителей поздравила с новым пополнением в семье заведующая районным ЗАГСом Р. Шинтасова. К столу регистрации один за другим подходили родители Селезневых, Имановых и др., которые расписывались в акте гражданского состояния и получали свидетельство о рождении своих детей. Вместе со свидетельствами родителям виновников торжества были вручены шкатулки, где находились пионерский галстук и комсомольский значок, письмо в будущее. На шкатулке надпись: «Вскрыть через восемь лет». С поздравлениями и добрыми пожеланиями выступили У. Жаманшалов, К. Я. Губин и Ж. Буктеев.

Новые времена новые обряды, новые традиции проводимых при клубах и сельских Советов, они плотно вошли в жизнь старшего поколения. Интересна статистика по Мартукскому району:

- торжественных обрядов бракосочетания было в 1967 году – 4, в 1968 году – 23, в 1969 году – 41.

- регистрации новорожденных в 1967 - 20, в 1968 - 69, в 1969 – 130.

Большое значение имел в жизни села красочный и колоритный ритуал проведения праздников «Проводы русской зимы», «Праздник труда», «Праздник первой борозды», «Праздник первого снопа».

Для массового культурного досуга населения в Мартуке не хватало помещений, поэтому в ноябре 1968 года, на улице Советской, где стояли здания, в которых размещались контора сельпо и её склады, начали готовить строительную площадку под

строительство здания Дома культуры со зрительным залом на 600 мест.

В то время в Мартукском районе имелось 33 библиотеки, из них 2 районных, 3 профсоюзных, 15 филиалов массовых библиотек, в которых регулярно оформлялись библиотечные плакаты, стенды, фото-монтажи, книжные выставки, проводились тематические вечера, читательские конференции, лекции.

Активное участие учреждения культуры принимали в период проведения сельхозработ. Малонаселенные пункты регулярно обслуживались автоклубами. Перед тружениками полей в страдную пору выступали коллективы художественной самодеятельности, агиткультбригады.

УЛИЦЫ МАРТУКСКИЕ

(1972 год) В.ИРИНАРХОВ.

Н а улицы Мартука
Нынче вышел я
В разгаре лето.
Шелестит листва.
Взметнулся в небо
Лес антенн над крышами
И сами в песню
Проятся слова.
День новый
Разгорающимся светом
И ширью
Опрокинут над селом.
И вижу здесь
Я новые приметы,
И вот ещё
Один встающий дом
Промчался скорый, торопясь куда-то,
Подставив солнцу окна-зеркала
И провожает поезд элеватор,
Поднявшийся над степью, как скала.
На стрелах кранов – яркие зарницы.
Сидит, вздымая неба синеву,
Мартукская девчонка – крановщица
Царевною в высоком терему.

Трудные климатические условия в течении первых пяти лет семидесятых годов повлияли на рост производства продукции полеводства и животноводства. Но всё же государству было продано за 4 года 289537,5 тысячи тонн хлеба или в среднем район ежегодно продавал 4,2 – 4,5 миллионов пудов зерна. Это был результат возросшего уровня культуры земледелия, мастерства механизаторов, применение в более широких масштабах минеральных и органических удобрений, что, безусловно, в значительной степени ослабило пагубное влияние капризов природы.

Среднегодовая продажа молока составила 17077 тонн или возросла на 17 %, мяса – 6285 тонн, рост на 25 %. Таким образом, продажа хлеба в районе возросла в 10-12 раз, молока в 11 раз, мяса в 8 раз. В 1974 году государству было продано 2749,7 тонн овощей, 1100 тонн картофеля. И это на той же территории и по существу, при незначительном увеличении населения. Если в 1955 году в районе проживало 21655 человек, то в 1975 году 33700, то есть увеличение составило всего лишь 55 %. Вместо 59 мелких мало мощных колхозов 30-х годов в среднем имевших 200-300 голов крупного рогатого скота, 1000-1200 гектаров пашни, у нас стало 13 колхозов и 5 совхозов. В 70 годах в среднем на каждый колхоз приходилось по 9700 га пашни, почти 2000 голов крупного рогатого скота, а совхозы располагали в среднем по 25 тысяч гектаров пашни, а количество крупного рогатого скота превысило в среднем 57 тысяч голов. Каждый совхоз в среднем поставлял государству хлеба - 159 тысяч центнеров, мяса – 6567 центнеров, молока – 21047 центнеров, т.е. столько, сколько в 1937 году поставил государству весь район. Возросла техническая оснащенность хозяйств. В среднем на каждый колхоз приходилось 46 тракторов, 27 комбайнов, 23 грузовых автомобиля.

Но не только возросла экономика хозяйства. Изменился внешний облик наших сёл, поднялась культура. Вместо ветхих подслеповатых землянок, выросли добротные дома. В быт села прочно вошли телевизоры, газ, паровое отопление. Почти в каждом селе, на центральных усадьбах выросли прекрасные современные Дома культуры, построены десятки новых школ, административные здания. В каждом колхозе и совхозе выстроены были типовые животноводческие помещения. На фермы пришла механизация.

В 1975 году в районе имелось 10 средних, 19 восьмилетних, 13 начальных школ. Только с 1970 по 1975 год в районе получили среднее образование 1378 человек, в среднем в 10 классе обучалось 440 человек в год.

Многое сделано по строительству и благоустройству района. Все крупные населенные пункты были соединены хорошими дорогами, а сеть дорог с черным покрытием составила 167 километров. Жители района, особенно водители автотранспорта, не могли не отметить, что значительно улучшились условия движения на дорогах, ускорилась перевозка сельскохозяйственных

грузов, облегчилась доставка в населенные пункты товаров первой необходимости. Этому способствовало завершение строительства функциональных мостов через реки Илек, Жамансу и Танаберген общей протяженностью в 460 погонных метров. На это израсходовано было 2297 тысяч рублей. Состояние дорог района улучшилось настолько, что путь транспорту открыт был круглосуточно, в любую погоду, зимой и летом. Заметно выросла культура обслуживания пассажиров. Для ожидания автобусов построены были 6 специальных павильонов на трассе Актюбинск — Мартук и установлены километровые столбы щиты с названиями населенных пунктов.

Тогда же была проведена к посёлку Линовицкий дорога протяженностью 175 километров. Отсыпано гравийно-щебеночного основания на 13 км., отремонтировано черно-гравийное покрытие на 28 километров магистралей, щебнем укреплены обочины на 15 км. дорог. Все это были заслуги ДЭУ — 210.

За период 50-80 годов район развивался не только как сельскохозяйственный. В районе возникло ряд промышленных предприятий — это Яйсанский овчинно-шубный завод, Мартукский пивоваренный завод, Каратугайский комбинат строительных материалов филиал трикотажной фабрики. Намного расширены производственные мощности существовавших предприятий райобъединения «Казсельхозтехника», маслозавода, мехлесхоза и другие.

Намного улучшился наш районный центр — село Мартук. В 1937 году районная газета писала о Мартуке: «Мартукский район по своему удельному весу и экономической мощности занимающий одно из первых мест в области, должен был бы по праву занять также одно из первых мест в смысле благоустройства районного центра посёлка Мартук. Но, однако, на деле это далеко не так. В Мартуке, как и во многих посёлках Актюбинской области, много пыли и песка, но мало зелени. Негде отдохнуть человеку.»

В 70 годы очень много строили, особенно выросло жилищное строительство, были возведены много производственных помещений. Забота об улучшении быта сельчан стимулировала их трудовую деятельность. Без сопоставления прошлого с настоящим здесь не обойтись, сама действительность заставляет сопоставлять. И мерилom для сравнения возьмем 75 год.

Тогда Мартук утопал в зелени. В райцентре построены хорошие современные дома, немало появилось двухэтажных домов. В Мартуке в 70 годы возникли микрорайоны. Это городок строителей, рабочий посёлок объединения «Казсельхозтехника». Над селом возвышался новый элеватор мощностью 62 тысячи тонн. В райцентре имелось 2 средних и одна восьмилетняя школа. В 1974 году построена прекрасная 3-х этажная школа на 784 места, 8 улиц райцентра заасфальтированы. Есть где отдохнуть в Мартуке. Этот районный парк, 3 клуба, Дом пионеров, десятки красных уголков, кинотеатр «Колос». Строился районный Дом культуры, на строительство которого выделялось 70 тыс. рублей. Было введено в строй 3900 м² жилплощади.

В райцентре работало несколько предприятий. Далеко за пределами района известно было райобъединение «Казсельхозтехника», мощность которого планировалось расширить до 1500 ремонтов тракторов в год. Головной маслозавод ежегодно выполнял объем работ на сумму 3 миллиона 272 тысячи рублей, производил 8028 центнеров масла и другой продукции. Мартукский пивзавод мощностью 250 декалитров пива в год.

Но не только хлебом и молоком славился Мартук 70 годов. У нас выросло немало замечательных тружеников. Это доярки М.Г.Шатц, В. Вильме, Л.Кравченко, С.Плут, Г.А. Бузманова каждая из которых в 1974 году надоила по 3 тысячи и более литров на фуражную корову.

На всю область были известны имена механизаторов – орденоносцев- И.С. Фокша, А.Я. Шульдайс, П. Молочлы, В.Игнатович, братья Р. И Г. Шеллинг, комбайнеров Н.Тинтул, В.Некрасов, П. Ребрика и многих других, убравших по 800-900 гектаров хлеба, овощевода Волкова А.Д., получившего в 1974 году по 572 центнера овощей и по 246 центнера картофеля, кукурузоведа Н.И. Пухальского. Получившего на площади 770 га кукурузы по 173 центнера зеленой массы.

В 70-80 годы намного вырос жизненный уровень трудящихся района. Средний заработок колхозника составил 156 рублей, рабочего совхоза 178 рублей. Личные сбережения граждан района в сберегательных кассах уже превысили 9 миллионов рублей.

К середине 70-х годов радиоприемники, телевизоры стали обычными явлениями в личном владении у граждан района имелось

343 автомашины, 3229 мотоциклов. Такова была действительность 80-х. Так рос и развивался маленький район, частица нашей республики.

«Настоящее у мартучан было хорошим, а вот светлое будущее мелькало, искрилось где-то вдаль, маня к себе большим и прекрасным. Перспектива развития района вдохновляла во имя этого будущего, требовала трудиться: упорно, настойчиво и много»- именно так писал председатель исполкома Мартукского районного Совета депутатов трудящихся в 1975 году на страницах районной газеты «Ленинский путь» И.К. Луценко.

В 1970 году при Мартукской районной больнице был открыт филиал Актюбинского медицинского училища по подготовке медицинских сестер. После вступительных экзаменов на эти курсы было записано 30 человек. В основном это девушки из сел нашего района. Большинство из них обеспечивались стипендией и квартплатой. Срок обучения 2 года с отрывом от производства. По окончании курсов девушки получали диплом медицинской сестры. Цель этих курсов – подготовить для сел медицинских работников. И поэтому выпускники получают направления в медицинские пункты сел района. В здании красного уголка Мартукского элеватора ежедневно по 6-8 часов проходили занятия. Практические же занятия проходили при Мартукской райбольнице. Преподавателями являлись врачи больницы и учителя из Мартукской средней школы. Заведовала филиалом Актюбинского медицинского училища А. Шалаева.

В семидесятых годах в нашем районе действовало 13 пришкольных интернатов, в которых проживали 865 учащихся. Многие из них были не только общежитиями для учащихся, но и воспитательными учреждениями большой помощью в школе. Заботами родителей, педагогов, руководителей хозяйств в интернатах созданы были хорошие условия для жизни детей. 3500 рублей выделялось на приобретение мебели и инвентаря. В спальнях и столовых уютно и чисто. В комнате отдыха имелся телевизор, радиоприёмник, настольные игры. Дети приучались к самообслуживанию, всегда выглядели подтянутыми и аккуратными. Между детьми действовало организованное соревнование за чистоту и порядок.

В сентябре 1971 года первая продукция хлебокомбината

появилась в магазинах района. Тогда был только хлебный цех. Правда действовала кондитерская и булочная линии, но работа на них производилась в ручную, изделия выпускали в ограниченном количестве. И уже спустя, каких-то, 3-4 года завод превратился в крупнейшее, механизированное предприятие пищевой промышленности. За это время был освоен выпуск 32 видов изделий. Продукция завода пользовалась спросом не только у мартучан, но и отправлялась в другие районы области. Например, мартукские пряники «Северные» можно было купить в магазинах Актюбинского, Хобдинского, Октябрьского района. В месяц производилось более 7 тонн пряников.

В сутки хлебзавод выпекал в 1977 году более трёх тонн хлеба в смену, по 140 килограммов рогаликов, булочек, пряников. Вся эта продукция расходилась по торговым точкам райцентра и периферии. В одном лишь Мартуке их было 20. А ранее в пекарне в Мартуке хлеб пекари сажали в печь лопатами и выпекали по две, от силы три тонны в сутки. Почти все делалось вручную. С вводом в строй хлебзавода спрос у населения возрос до 11-12 тонн хлеба. Да, нелегко, но почётно принимали эстафету у хлеборобов, доносили плод их труда до стола труженика мартукские хлебобопеки - 23 тонны баранок, 130 центнеров кондитерских изделий и 15 тонн булочных изделий. Задание годового плана пекари выполняли досрочно за 1,5-2 месяца до окончания года. Валовой оборот и прибыль составили 106 и 147 % по сравнению с плановыми показателями. Сверх плана вырабатывалось и отправлялось в торговую сеть 367 тонн хлебобулочных и кондитерских изделий.

В те года на Мартукском головном маслозаводе появилось новшество. Открыл двери новый цех по производству сметаны, творога, ряженки, цех по производству цельно молочной продукции - именно там изготавливался сыр.

99% всей выпускаемой продукции Мартукского маслозавода было только высшего качества. Сверх плана завод отправляет потребителям: сыра - 62, сухого молока - 63, мороженого - 5 % причём абсолютно не получал ни одной рекламации на свою продукцию.

Примером высококачественной работы без брака являлся цех сухого молока. Переработав за сутки 14-16 тонн обезжиренного молока, коллектив получал 1200 килограммов готовой продукции.

Упакованная в специальные мешки, она отправлялась по различным адресам – Алматы, Уральск, Усть – Каменогорск. Мартукское сухое молоко находило применение в кондитерской, хлебопекарной и даже мясоперерабатывающей промышленности. И, как правило, отовсюду поступали только добрые отзывы о качественной продукции, производимой заводом

А рядом с овощным складом райзаготконторы летом 1975 года выросло новое помещение – яйцесклад современного по тем временам типа. Шириной 12 метров и длиной около 30 метров. Склад мог обеспечить приём и хранение яиц, закупленных у населения всего района.

В том же году рядом с первым зерноскладом на территории Мартукского элеватора установили агрегат для обработки семенного и товарного зерна. По техническим данным установка могла очистить и пропустить в час 100 тонн товарной продукции или 20 тонн семенной. Её монтаж спланирован так, что можно было кондиционное зерно засыпать сразу в вагон – рядом железнодорожная ветка. Удобно было и доставлять прибывшее зерно для подработки на механизированном токе. На территории элеватора строилось также огромное помещение, длиной 120 метров и 26 метров шириной, вмещающее 6400 тонн семян. Это зернохранилище. Предусматривалось по последнему слову техники: зерноочистительная машина ЗАВ – 40, высокопроизводительные автоподъемники для разгрузки зерна марки – ГУАР – 30. Для транспортировки продукции устанавливалась верхняя и нижняя галереи. Механически при помощи воздуха засыпалось зерно, для этого пол был сделан круглосточно, с наклоном. Новый склад представлял собой целый комплекс машин и оборудования, применение ручного труда, таким образом, было сведено до минимума.

1978 год для Казахстана является венцом всех творений за большой хлеб. В этом году Казахстан засыпал в закрома 1 млрд. 23 млн. 200тыс. пудов хлеба. Большую работу за казахстанский миллиард провёл и наш Мартукский район. За счёт вспашки новых земель посевные площади зерновых культур значительно возросли. Организованную работу по вовлечению в хозяйственный оборот новых земель под зерновые и кормовые культуры провели совхозы:

«Междуреченский», «Яйсанский», им. Дзержинского, колхозы «Буртинский», им. Карла Маркса, им. Ленина и другие.

Это позволило несмотря на засуху в целом перевыполнить план 1975 года по производству зерна. Посевы наиболее ценной культуры - яровой пшеницы саратовской селекции, применялись во всех хозяйствах района. Хозяйства района получили по 11,6 центнеров с гектара, а некоторые хозяйства как: колхозы им. Шевченко, им. Карла Маркса, им. Ленина, совхозы «Междуреченский», им. Дзержинского до 16 центнеров с гектара. Перед уборкой наш район посетил Первый руководитель страны Д.А.Кунаев и Председатель Совета Министров республики Б.А.Ашимов. Они побывали на хлебных полях колхоза «Социализм», «Победа» и совхоза «Междуреченский». Д.А.Кунаев беседовал с хлеборобами. Особо обратил внимание на поля совхоза «Междуреченский» (директор Купченко Б.К.), тот год как никогда, совхоз ожидал хороший урожай, результат: совхоз в 1978 году сдал государству более 1,5 млн. пудов хлеба. В елом по району все 18 хозяйств вдвое и более перевыполнили народнохозяйственные планы хлебозаготовок.

На территории объединения «Казсельхозтехники» велось большое строительство. Поднимался самый крупный из объектов - тракторный цех, проектная мощность которого рассчитана на ремонт 1 тысячи машин ДТ - 75 в год. В цехе устанавливалось новейшее оборудование, станки-полуавтоматы, действовали поточные линии по разборке и сборке тракторов. Здесь же создан был фонд готовых узлов и деталей машин (моторов, задних и передних мостов и т.д.). Хозяйства района получили возможность обменивать вышедшие из строя части машин на отремонтированные.

По существу это была мастерская - завод. Длина основного здания составила 72 метра, ширина - 54. Помимо этого спроектировано было множество подсобных бытовых, административных зданий. Сметная стоимость комплекса 1 миллион 573 тысячи рублей, стройка была рассчитана на 3 года.

Райобъединению КСХТ в 1974 году дважды присуждалось Красное знамя республиканского объединения «Казсельхозтехника» за победу в социалистическом соревновании. Заносилось объединение на областную и районную доски Почёта. Две бригады добились высшего трудового звания в Республике. Рабочие КСХТ оказывали большую помощь в проведении весенне - полевых работ

в районе, в хлебоуборке, вывозке силоса и других сельскохозяйственных работах. На косовице хлебов, к примеру, участвовал 21 рабочий КСХТ, на вывозке зерна урожая трудились 18 водителей райобъединения.

Знаменателен тот факт, что в Мартукском райобъединении «Казсельхозтехника» двадцать восемь работников объединения являлись членами Всесоюзного общества изобретателей и рационализаторов. (ВОИР). По заранее составленному плану они занимались совершенствованием ремонта машин, способствовали повышению производительности труда.

Кислородная продукция цеха Мартукского райобъединения «Казсельхозтехника» пользовалась спросом во всех районах нашей области. Кислород шёл в основном для резки и сварки металлов, азот отправлялся для нужд гошлемстанций Актюбинской, Уральской областей. Планы производства кислорода и жидкого азота регулярно перевыполнялись.

По соседству с тракторными цехами ударно трудились женщины. Мартукский филиал трикотажной фабрики успешно справлялся с планом. Ежедневно с конвейера предприятия сходило до 4500 различных трикотажных изделий. Маяками соревнования на трикотажке были – швеи Т.Приходько, А. Бенд, Б. Советова, Р.Неплюева, В.Черноморец. За смену изготавливала швея 170 изделий при норме 138, значительно перевыполняя план.

Приятен тот факт, что мартукская контора газового хозяйства к середине 70-х годов закончила полную газификацию райцентра. Кроме Мартука, «Мартукметрайгаз», обслуживал Ново-Алексеевку и Хобдинский район. Именно тогда в райцентре увидели жители двухсменные экипажи спецавтомашин – «кле-ток», которые развозили газбаллоны в 2 смены. Тогда первоочередной задачей газовиков было научить людей безопасно пользоваться газом. Для этого постоянно проводились инструктажи абонентов, показ рекламных роликов фильма по безопасности, статьи в районной газете. «Мартукметрайгаз» работал с высокими показателями – 106%. При плане продажи газа 243 тонны реализовывали 259 тонн. Мартук занимал одно из первых мест в Актюбинской области.

В середине 70-х годов невозможно было прогрессивное развитие почти ни одной отрасли промышленности, транспорта, сельского хозяйства без применения нефтепродуктов или продуктов

нефтехимии, многие из которых использовались для бытовых нужд населения. Основной задачей мартуковской нефтебазы являлось рациональное использование материально-технических средств в улучшении условий труда обслуживающего персонала и культуры производства в процессе продвижения нефти и нефтепродуктов в сферу потребления. На решение этой важнейшей задачи направлялись все усилия и знания коллектива нефтебазы и автозаправочных станций. Особое внимание уделялось творческой активности и внедрению новой техники. План поставки, товарооборота выполнялся более чем на 100%. Но это была только первая заявка нефтяников, а потом началось строительство новой АЗС на автотрассе Актюбинск – Оренбург в районе ДЭУ – 210, реконструкция Каратугайской АЗС, посадка фруктового сада на площади 2 гектара, строительство автоэстакады под бензовозы.

Рапортовали автотранспортники, что у них значительно вырос автопарк. Если каких-то пять лет назад в АТП имелось 15 автобусов, то в 1975 году – 32. Появились комфортабельные автобусы ПАЗ – 672.

Железнодорожники в свою очередь славили мартуковскую землю. В 1975 году коллективу станции «Мартук» было присвоено I место по Актюбинскому отделению дороги. Нелегко далось это первое место. В подведении итогов учитывалось и культурное обслуживание пассажиров. В этом смысле на нашей станции проделано немало добрых дел: развиты клумбы цветов на привокзальной площади, расширен перрон, в зале ожидания установлены автоматическая камера хранения, намного увеличен формат расписания движения поездов, установлен громкоговоритель. Дежурный по станции объявлял через микрофон время прибытия, стоянки и отхода пассажирских поездов.

Всё это было сделано руками энтузиастов, без каких-либо денежных затрат. В том году на станции организована была предварительная продажа билетов и билетов прямой плацкарт. Начальником станции работал Кужелев Н. Кроме того труженики коллектива железнодорожников с большой ответственностью относились к заготовке кормов для общественного скота. В нерабочее время дня в хозяйстве «Заветы Ильича» они заготавливали по 320 центнеров листовенно-веточного корма.

Вся материальная база лесхоза, а это – 19 тракторов, 9 автомашин и много другой техники была направлена на создание

цельх систем лесных насаждений. Велико водоохранное значение леса. Путём создания водоохранных зон и лесных полос предупреждался обвал берегов, заиливание рек и водоемов. Лес способствовал закреплению грунта, то есть препятствовал развитию эрозии. Рациональное распределение полевых защитных лесных полос среди сельхозугодий позволило стабилизировать участки, наиболее подверженные эрозии и сделало их пригодными для пользования. Эффект был достигнут.

Мартукский лесхоз в 70-е годы имел очень хорошие столярные и слесарные мастерские, где изготовлял чабанские домики. Мастерили их из кошмы, брезента, каркас деревянный. В домике окна, полы тоже деревянные. Крыша двухскатная. Для чабанов в степи это было незаменимое жильё. Лесхоз отправлял свою продукцию в различные районы Актюбинской области и Казахстана. Стоимость одного домика составляла 1461 рубль. Цех ширпотреба Мартукского лесхоза мастерил также сани. Только 15 саней за одну зиму изготовило 2 мастера: Тиссен В. и Петерс В. Стоимость каждой 73 рубля

Свою долю в экономическое развитие нашего района на протяжении всего его существования вносили женщины, и вот настал день, 30 июня 1975 года, когда в Мартуке, в кинотеатре «Колос» прошёл первый районный съезд женщин. И не случайно, ведь этот год был объявлен международным годом женщин. С большим воодушевлением и трудовым подъемом восприняли женщины такую весть. Женщины на форуме с гордостью вспоминали пройденный путь борьбы за подлинное равноправие женщин в нашей стране, с благодарностью вспоминали подвиги женщин в Великой Отечественной войне, в неимоверно трудных условиях кормивших и одевавших фронт, мужественно переживших все тяготы и горе военных лет. Забота государства о многодетных матерях, предоставление льгот, пособий. В районе получали пособия 796 многодетных и 106 одиноких матерей. Многодетные матери выходили на пенсию в 50 лет при наличии 15-го трудового стажа. В Мартукском районе женщины представляли собой значительную силу, свыше 9 тысяч их трудилось на различных участках народного хозяйства и в сфере обслуживания. Из года в год увеличивалось представительство женщин в органах государственной власти. Только в районный Совет было избрано 36 депутатов – женщин, в том числе

молодёжи до двадцати девяти лет 17 человек. В их числе учителя, доярки, телятницы, работники культуры, торговли, быта. Из 10 депутатов областного Совета трудящихся – 5 женщин, Депутатом Верховного Совета Казахской ССР избрана была доярка колхоза им. Карла Маркса – Александра Григорьевна Ещенко.

В районе только в животноводстве и полеводстве работало более 800 женщин, в том числе доярками и свиноводками 607, телятницами, чабанами и пастухами – 169. Многие из них за самоотверженный труд удостоены высоких правительственных наград. В 1975 году свыше 200 женщин имели правительственные награды, в том числе более 40 орденосцы, среди которых значились два Героя Социалистического Труда. Большой вклад вносили женщины в развитие предприятий промышленности, бытового и коммунального обслуживания труженников района. Такие предприятия, как маслозавод, райбыткомбинат, филиал трикотажной фабрики, Яйсанский овчинно-шубный завод, комбинат коммунальных предприятий, районный узел связи, где работали в основном женщины, успешно справлялись с основными плановыми заданиями. В системе Мартукского райпотребсоюза работало 577 женщин, или 73,5% общего числа торговых работников.

Важнейшее место в удовлетворении духовных запросов труженников принадлежало работникам культуры. На этом поприще трудилось 56 женщин. Особое место отводилось женщинам педагогам; в системе народного образования их трудилось 400 человек.

На страже здоровья труженников района стояло 359 женщин – медиков, в том числе 19 врачей.

Вопрос, поставленный на повестке дня съезда женщин района имел весьма важное значение. Те огромные задачи в строительстве будущего требовали от каждой женщины полной отдачи сил и знаний, активного участия в общественно - полезном труде и воспитании человека. Женщине труженице предстояло решить немало задач и занять достойное место в истории. Красиво завершился съезд женщин района, работники райбыткомбината продемонстрировали делегатам моды летней одежды.

Чем примечательны семидесятые? Наверно словом «самый»: самый крупный, самая большая, самые лучшие... Но начну рассказ по-порядку.

Смотря на здание МРСШ № 1, трудно представить, что в 1974

году на этом месте был пустырь. А ведь в самом деле – это было так. Многие мартучане явились свидетелями этой поистине большой стройки, они помнят торжественный митинг, посвящённый началу строительства новой школы, а затем вынутый первый ковш под фундамент. (Районная газета публиковала целый фоторепортаж о начале строительства этого объекта). И вот спустя год здание было построено. Символический ключ от новой школы вручил бригадир Н.М. Лупешко. Начались занятия в классах, а в просторном спортивном зале проходили жаркие баталии

Новая школа пришлась по душе всем учителям, ведь теперь создавались более благоприятные условия для обучения, и открывался простор для внеклассной работы. Классов свободных было много. Новая школа располагала хорошими и светлыми классами, предметными кабинетами. Она являлась самой большой сельской школой в области.

Самый крупный в Казахстане, так говорили в 1975 году на наш элеватор. В жатву по дорогам Мартуковского района тысячи машин везли хлеб на элеватор. Щедра Мартуковская земля. Добротные урожаи выращивают на полях хлеборобы. Но большой, кропотливый труд земледельцев мог быть загубленным, не сумеют заготовители сохранить зерно: уберечь его от порчи, от насекомых, от всевозможных болезней. Был у нас в Мартуке элеватор. Он вмещал 62 тысячи тонн хлеба. Цифры немалые. Но хлеборобы на них не подстраиваются. Хлеба поступало больше. Он лежал в буртах до поздней осени. И, конечно, не обходилось без потерь. И выход был один – построить ещё один элеватор.

В 1972 году на железнодорожной станции Каратагай специалисты, исследовав местность, плотность земли, дали добро на возведение здесь самого крупного в Казахстане элеватора. Он способен был принять 199 тысяч тонн зерна – в три раза больше Мартуковского элеватора. Стройка началась в июне 1974 года. Сейчас, подъезжая к Каратугаю, издали уже невольно заметишь взметнувшийся вверх один из силкорпусов некогда мощного сооружения. Строил элеватор трест «Южэлеватормелестрой». Трудились там в основном молодёжь. Высотные краны один за другим поднимали блоки и монтажники их укладывали, монтировали.

Первая очередь элеватора вошла в строй в 1976 году. Были сданы

в эксплуатацию рабочая башня и один силкорпус. Первый вынуженный ковш земли под фундамент рабочей башни, первый ковш бетона, первые уложенные плиты, первый блеск огонька электросварки... Всё было. Мартук гордился столь великой стройкой, ведь соорудилось чудо последней техники. На элеваторе все процессы были автоматизированы. Рабочая башня собиралась, как детский конструктор, из сборных конструкций, а не литая — из железобетона, как раньше. Кроме неё возводились ещё 8 силкорпусов. Вот такая громадина имелась в Каратогае. Большая ответственность лежала на плечах всего троих монтажников: И. Дмитриенко, Г. Косякова, Д. Бузенов, но они хорошо знали своё дело. Это поистине громадная стройка требовала столь же больших затрат. На строительство элеватора затрачено 17 миллионов рублей. Здесь же был спроектирован жилой посёлок для заготовителей, с магазином, детсадом, столовой на 50 мест, мастерская, трёхэтажная контора, лаборатория. Элеватор обеспечивал работой большой отряд рабочих, служащих, специалистов.

У директора элеватора А.М. Закусило на повестке дня стоял первоочередной вопрос — кого послать на учебу в Алматы, ведь нужны были особые специалисты по автоматике. Забот впереди у тружеников было много. Время бежало быстро. В 1978 году элеватор вошёл в эксплуатацию.

Посмотрев в 70-80 годы карту — схему поставки продукции Каратогайского комбината, отметишь, что она вся исчерчена линиями, связывающими село Каратогай с сотнями городов и посёлков бывшего СССР. Больше всего комбинат, отправлял мела в республики Средней Азии, на Дальний Восток и, конечно же во все районы, области Казахстана. Каратогайский мел ценен тем, что он использовался не только в строительстве, но и период зимовки скота из хозяйств одна за другой поступали заявки с просьбой отгрузить мел для подкормки животных. Мел из Каратогайского карьера содержит в себе кальций, фосфор и другие микроэлементы, способствующие правильному обмену веществ. Животные, в рацион которых включен мел, гораздо крепче, на откорме давали хорошие привесы, меньше подвергались заболеваниям. Одним из главных заказчиков предприятия являлись комбикормовые заводы. Только за 1974 год Каратогайский комбинат строительных материалов отгрузил для нужд сельского хозяйства страны, для строительных

организаций 75 тысяч тонн мела. Работы по добыче его велись буровзрывным способом. От комбината до карьера было более 20 километров. Работа велась круглый год. Особо тяжело приходилось на этой нелегкой, холмистой дороге водителям тяжелых «авто» КраЗов и МАЗов в зимнее время, когда мела позёмка, но опыт, мастерство помогали им успешно выполнять даже зимнее задание по перевозке на 100 с лишним процентов. В 1975 году начато было освоение мела тонкого помола со Знаком качества. С Мартукской земли шли тысячи тонн мела за границу.

Самые лучшие студенческие строй отряды, регулярно работали на мартукской земле. Студенческое трудовое лето, кто не помнит отряды «Вега», «Монолит», «Прометей». Именно благодаря их помощи появились новые жилые дома, объекты сельскохозяйственного и бытового характера. В Мартукском районе начиная с 70-х годов, отряды вели активную культурно - массовую работу, бойцы ССО выступали с концертами, оказывали шефскую помощь спортивно - оздоровительными площадками. Во многих отрядах были открыты консультативные пункты, где проводились беседы и информация для местной молодёжи, о ВУЗАХ, которые представляли эти отряды, о своей профессии, лекции о научно - техническом прогрессе. Студенты проводили встречи с руководителями хозяйств, шефствовали над сельскими школами, помогая в ремонте и комплектовании школьных библиотек. Каждый боец ССО должен был отработать один день на заготовке кормов для общественного скота.

Помимо приезжих студентов, в хозяйствах района трудились и наши выпускники сельскохозяйственных училищ Яйсана, Джусы и райцентра. В Мартуке располагалось СПТУ № 1 по улице Базарной 97(напротив УПК). Училище готовило работников сельского хозяйства по специальности: тракторист – машинист широкого профиля, шофёр, электромонтёр, бульдозерист, скрепер, агромелиоратор, мастер-наладчик по уходу за МТП, газосварщик, тракторист К-700. Принимались юноши и девушки в возрасте 15,5- 18 лет закончившие 6-8-10 классов. Юноши и девушки, окончившие среднюю школу, демобилизованные воины с образованием 8-10 классов принимались в группу с ускоренным сроком обучения (8-10 месяцев) им выплачивалась стипендия 104 рубля. Учащимся, окончившим училище, предоставлялась работа

по специальности. Вне конкурса принимались выпускники⁶ в вечерние, заочные техникумы и институты без отрыва от производства на обучение по родственной специальности при условии сдачи экзаменов, без обязательного стажа работы. Учащиеся обеспечивались бесплатным трех разовым питанием, обмундированием, стипендией, общежитием. Кроме того, при училище работала вечерняя школа с 7-8-9-10 классами. Проблема кадров в сельском хозяйстве не была тогда трудноразрешимой.

Год 1975-й являлся для райцентра строительным: Строился РДК, пускался в эксплуатацию районный узел связи с автоматической телефонной станцией на тысячу номеров. Начато было строительство ремонтной мастерской на 1000 условных тракторов в КСХТ, доведён до конца комплекс райветлечебницы, построен 16 – квартирный и 4-х квартирный жилые дома.

Здание современного Дома культуры в райцентре, по своему архитектурному замыслу придаёт Мартуку более солидный вид. Но вспомним годы строительства самого большого объекта культуры.

Доводила дело до конца в 1975 – 1976 году бригада строителей ПМК под руководством Н. Лупешко. Бригада была комплексная, на хорошем счету, показала себя до этого, на строительстве школы. (Мартукской средней школы № 1). Трест «Актюбсельстрой» оказывал помощь в постановке материалов.

Реально Дом культуры от проекта до сдачи, строился 9 лет, это была поистине «народная стройка». Молодёжь райцентра реально хотела иметь современное учреждение культуры, отвечающее требованиям дня. Нередко по выходным дням в Мартуке можно было увидеть, как кипела работа. Пыль, поднятая десятками орудующих людей, расстилалась по всем этажам строящегося Дома культуры. По лестнице вверх и вниз с носилками бегали ребята. На первый взгляд действия работающих могли показаться хаотичными, но все здесь было распределено. У каждого был свой рабочий участок. Молодёжный субботник 9 предприятий и организаций райцентра: районного узла связи, районо, районного объединения «Казсельхозтехника», автобазы, госбанка, райбольницы, машиносчетной станции, райбыткомбината. Ребята собрались на редкость организованно и сразу делили этажи и комнаты. Работы было много. Верхний этаж занимали ребята из «Казсельхозтехники»

и райсвязи, остальные уходили на нижние этажи. Девушки совковыми лопатами укладывали мусор в носилки, а ребята относили и высыпали в отведённом месте. Работали все с удовольствием.

Размер РДК составлял 62 на 31 метр. Вход с улицы Байганина. Подъезды и пешеходные дорожки заасфальтированы. Прилегающая площадь должна была быть озелена. Здесь должна была по проекту вырасти живая изгородь из деревьев и кустарников, разбиты цветники. Согласно типового проекта никто не должен был увидеть привычных отопительных батарей, помещение предполагалось отапливаться подачей тёплого воздуха. Из-за проекта районного Дома культуры здание ресторана, кулинарного магазина, склады общепита и некоторые жилые дома подлежали сносу. Но потом этот вопрос решили иначе. И мы сейчас созерцаем конечный результат проекта.

Сдача столь важного объекта для села постоянно затягивалось. Причины имелись на то немаловажные. Проект Дома культуры утверждался в 1967 году. В те годы в Мартуке стоял водопровод. К моменту сдачи объекта он уже не работал – значит, водой Дом культуры обеспечить было трудно. Тоже самое с отоплением. Предполагалось, что Дом культуры будет отапливаться от центральной котельной, но потом это стало не целесообразным. Рассматривались множество вариантов проектов, остановились на электрическом отоплении.

Не хватало строительных материалов, а порой они если и поступали, то не соответствовали проектным размерам, а следовательно их нельзя было использовать. У этой, если можно сказать медали, была и обратная сторона. Когда шел монтаж подвесного потолка, из-за отсутствия необходимых по проекту несущих конструкций, последние пришлось заменить, что потребовало изменения расчетов потолка. Может быть именно поэтому спустя столько лет наступил час, когда требуется заменить его на более современный, облегченный вариант, соответствующий расчетам первоначального проекта. Естественно возникает вопрос, когда Дом культуры закончит капитальный ремонт? При наличии необходимых строительных материалов и рациональной организации труда мы надеемся в скором времени увидеть двери зрительного зала открытыми для жителей и гостей райцентра.

В 1977 году в Мартуке организован был музей боевой и трудовой славы в РДК, где были собраны фотографии, отражающие

славные дела наших земляков, представлены интересные документы, воспоминания ветеранов гражданской и Великой Отечественной войны, людей труда. В последующем музей расширился, в 1985 году был открыт филиал областного музея, и переехал в здание сельского акимата. В музее собран большой материал о знатных земляках, природе родного края, там документы, воспоминания жителей об истории района.

В начале 1987 года в Мартукском районе была организована ветеранская организация войны и труда. Около 6200 человек объединились в первичную организацию хозяйств, предприятий, организаций. Главной задачей ветеранской организации явилось обеспечение надежной социальной защиты старшего поколения, воспитания молодежи в духе верности лучших традиций национальной дружбы и братства наших народов, высокой нравственности.

80-е года - это расцвет экономики, сельского хозяйства, строительства, социальной сферы, улучшалось благосостояние сельчан. У мартучан появились личные сбережения в сберкассах.

Мартукская районная сберкасса была организована 1 января 1935 года вместе с образованием Мартукского района. В 80-х годах в различных сёлах района работало уже 9 сберегательных касс первого и второго разряда и 12 агентских, которые обслуживались по совместительству начальниками отделений связи.

Из года в год повышалась зарплата трудящихся, увеличивались суммы вкладов. К примеру, если в 70-е годы сберегательными кассами Мартукского района привлекалось в среднем от 790 тысяч рублей, то за 1971 год населением было вложено свободных средств на сумму 835 тысяч рублей. Кроме того, в том году большие суммы денег были сняты вкладчиками со сбережений на покупку автомобилей, мотоциклов, холодильников и разных других товаров. В те года по району на 1000 жителей приходилось более 250 вкладчиков со средним вкладом 784 рубля. Всего в тот момент в сберегательных кассах имелось денег в сумме 7374 тысячи рублей.

Пройдёт какой-то без малого десяток лет, и жизнь круто изменится...

1990 год. Что мы наблюдаем в Мартуке? Строительные материалы стали очень большим дефицитом, очереди за баллоном газа вытянулись на два месяца, перебои с бензином. Тоже самое с

обеспечением предприятий. Элеватору по фондам вообще ни металла, ни ремонтных материалов, и оборудования не поступало, а вот из района и зерно, и мясо, и молочная продукция выкачивалась исправно на прежнем уровне.

Цены на рынке стали бесконтрольны. За год кооперативное мясо, колбасы подорожали в два раза. В продаже все меньше оставалось товаров по госценам, а все больше по комиссионным, коммерческим, договорным.

Появились первые забастовки медиков, а затем их поддержали учителя. Это был крик души: не было денег на самое необходимое, у многих отсутствовало подсобное хозяйство. Люди искали хоть какой-то выход.

С экранов телевизоров и газетных страниц звучали обнадеживающие сельчан слова: «Возрождение деревни нравственный долг общества. Вот почему во всей политике обновления страны аграрный вопрос будет приоритетным. Пора переходить от слова к делу, решительно двигаться вперед...»

И мартучане терпеливо надеялись, что когда-то эти слова превратятся в дело, а страну в то время охватила спекуляция, повсюду не выполнялись договорные условия, препоны, которые ставились на пути товарам, вагоны превращались в склады.

Начался отток граждан за границу. Уезжающих уже не принято было называть изменниками Родины. И толку с того, что многие годы внушали и высвечивали только лишь негативную сторону запада, оказалось все наоборот. Простые люди на какой-то момент растерялись, так как не знали, кому верить. Не стало собственного мнения. Вокруг твердили только об ошибках, белых пятнах в истории, тревожили память бывших руководителей, чернили памятники революции, В.И.Ленина. И никто не гарантировал того, что после смерти членов тогдашнего руководства их не ожидает та же участь.

С 1979 по конец 1989 года численность населения района сократилась более чем на 1 тысячу человек с 32749 до 31716. Причём наблюдался повышенный отток женщин. Если мужчин стало меньше на 205 человек, то представительниц слабого пола на 828, в 1990 году женщин в районе на 740 больше, чем мужчин. В Мартуке население составляло 10250 человек.

Совсем ничего коммунистического не осталось в союзе молодёжи. Такого комсомола, который был запечатлен в сознании

людей старшего поколения, когда союз молодёжи был «авангардом и первооткрывателем», таково комсомола не стало. Следом исчезла «Страна Пионерия» (В 1988 году в рядах Всесоюзной пионерской организации по Мартуксом району насчитывалось 2487 пионеров и 1257 октябрят. В 1989 году – 2679 пионеров и 1200 октябрят, в 1990 году 2611 пионеров и 1649 октябрят).

На смену им были созданы Комитеты по делам молодёжи, но это не было конкретной помощью для молодёжи, а очередной почин для отвода глаз. На смену пионерии и комсомолу приходили различные неформальные объединения, которые несли в себе общественное молодёжное движение, но время было настолько тревожным, что исполнительная власть на проблемы молодых смотрела сквозь пальцы, не поддерживала на деле не морально, не материально.

Переход к рыночной экономике в Мартуке совпал с реорганизацией Агропромышленного объединения. Агропрома не стало, а на смену ему пришло райсельхозуправление. Формально госзаказы были отменены, но вместо них введены не менее обязательные договоры контракта. Контрольные цифры на 1991 год нашему району предстояло выполнить: хлеба нужно сдать 60 тысяч тонн, молока—29700 тонн, мяса—7630 тонн, картофеля—3260 тонн, овощей 1610, бахчевых 410. Эти показатели для хозяйств района были на пределе. Им требовалось заключать договора не ниже плана 1990 года. В противном случае им приходилось платить в размере 50% от стоимости недозапланированной поставки продукции. Как в таких условиях переходить к рыночной экономике если не было рыночной свободы продажи продукции ?

Государственные закупочные цены росли, а розничные оставались прежними. Разница, якобы, покрывалась государственной дотацией или выплатами из бюджета. Но эта дотация бумерангом ударила по колхозам, совхозам, ведь на её обеспечении поднимались цены на промышленную продукцию для села : механизмы, стройматериалы и т.д. К тому же сельчане —то не видели не мяса, не колбас, не молочных изделий по госценам, в селе хлебобулочные изделия по качеству и ассортименту уступали городским. К тому же по сути по многим видам закупочные цены фактически не поднялись, а просто стали более твердыми.

Возьмем пшеницу. Стоила она 10 рублей 60 коп. за центнер.

Надбавка за силу составляла до 60 %. Это уже выходило около 17 рублей. При выполнении плана продажи ещё надбавка 150 %, плюс 50 % за превышение уровня предыдущей пятилетки. И того доходило до 63 рублей за центнер, а хозяйства за пшеницу получали в трие меньше.

Для того, чтобы уцелеть в то трудное переходное время, хозяйствам Мартукского района необходима была высокая рентабельность- 35-40 %-(это что бы сводить концы с концами). А в колхозе «Заветы Ильича» рентабельность была 10,2 %, в «Победе»- 15,8 %, в колхозе им. Чапаева- 25,3%. Низкая рентабельность в колхозах «Красный пахарь», имени Энгельса, в совхозе «Междуреченский». Но не правильно было бы сказать, что эти хозяйства не выгодны были государству. Ведь они давали продукции не меньше других и по тем же ценам. Рассудить мог только рынок с его конкуренцией, а существовавшая система отношений от рыночной была неизмеримо далека.

Кто мог сказать, по какой цене колхоз имени Чапаева должен был продавать мясо? По 3 рубля, по 5, по 10? Только покупатель. А он тогда молчал. И кто же мог определить рентабельность, выгодность или убыточность хозяйств? А они постепенно становились банкротами. В начале 90-х годов появляются факты фермерских, крестьянских производственных отношений. Их было мало. Фермеры в Нагорном, Мартуке, Рыбаковке и КХ в Яйсае.

В Яйсае две семьи: Комченко и Чупины создали крестьянское хозяйство «Луч», взяли 10 га земли для выращивания кормов, построили ферму на 50 свиноматок. Им выделили необходимую технику, инвентарь, стройматериалы.

В Рыбаковке появился желающий выращивать говядину, закупая у населения телят, с реализацией мяса по кооперативным ценам. Стали появляться факты передачи общественного скота индивидуальному сектору: свиней на доращивание, коров – под будущую сдачу молока. Но все это можно сказать, было в зачаточном состоянии. Инициаторы ни в чем не получали отказа ни в техническом оснащении, ни в денежных ссудах. Да, сельчане понимали, что в таких хозяйствах отдача будет выше. Ведь урожайнее огородики у себя дома, удойнее коровы, без падежа и гораздо быстрее растёт молодняк. Да что там говорить – своя рубашка ближе к телу, за ней и уход лучше и сохранится дольше. Но ведь есть устои, сложившиеся не один десяток лет. Как все ломать?

В годы перестройки прекратило существование созданное в 1975 году в Каратогае специализированное межхозяйственное объединение (Райспецхоз). Это объединение принимало, на основании договоров, от колхозов и совхозов района бычков на дорашивание и откорм. Не всегда всё шло гладко, давали сбой кормовая база, однако производство действовало с полной нагрузкой, и успехи в сдаче скота были очевидными. Животные отправлялись на мясокомбинат высоким привесом и с хорошей упитанностью. Райспецхоз не раз выручал хозяйства при выполнении годовых планов по заготовкам важной продукции. Но пришли смутные времена. Отношения между партнерами изменились. В порядке вещей стало нарушение договоров. Например в первом полугодии 1990 года колхоз «Социализм» должен был сдать на дорашивание 100 бычков, но не сдал ни одного. Победенцы обязались отправить сюда 150 голов животных, отправили 53. Примеры можно продолжать. В результате к 1 июля в Каратогае имелось только 3440 животных тогда, как год назад в этот период их было на 1000 голов больше. Статистика трех лет даёт картину упадка объединения в 1988 — 5155 голов скота, в 1989—4938, а 1 января 1990 года имелось лишь 3390 животных. В основном в Каратогай принимали бычков 120-160 килограммов, за каждый килограмм живого веса 1,34 рубля. В райспецхозобъединении время от приёма скота до сдачи в 400 килограмм весом составляло не более полутора лет. Себестоимость центнера привеса не превышала 242 рубля (данные 1989 года). Не многие наши нынешние хозяйства могут похвалиться такими результатами. Поначалу в райспецхозе делали всё возможное, чтобы укрепить определенную отрасль хозяйства. Старались закупить молодняк у населения. Строили утепленную базу для бычков самого младшего возраста. Вообще, в договорах предусматривалась выплата хозяйствами неустойки за срыв поставки скота. Выплачивались 3% стоимости не сданной продукции по ценам договорённости. Смехотворная цифра. Она ничего не прибавляла к доходам в райспецхозобъединении и неопутима была даже позже задолжавшегося колхоза. Кстати всё ещё бытовало в практике такое слово, как дотация. За производство убыточного мяса колхоз или совхоз в конце года мог получить сумму в 66 % от закупочной цены на мясо. Вот почему специалистов отрасли не особо трогала высокая себестоимость продукции. По идее дотация должна была идти на

развитие производства, а на самом деле она лишь покрывала слабые хозяйства да убивала желание считать.

У колхозов и совхозов к 90 годам значились большие долги. Так как же они списывались? Согласно Постановлению Совета Министров СССР от 14 ноября 1989 года за № 981 о порядке списания долгов с колхозов и совхозов СССР, долги хозяйств списывались в случае перехода колхоза, совхоза на арендные соглашения полностью или частично. Скажем, если колхоз перешёл на аренду наполовину или на 70 %, настолько и долги списывались. Такая работа велась. Долги списывались. Колхозы и совхозы исчезали. А причина долгов была в низких закупочных ценах на сельскохозяйственные продукты и высокие – на технику. Будь в то время цены справедливыми не было бы долгов. А так, списали долг, а политику цен оставили прежней, и опять долги росли, как грибы. Неоднократное списывание напоминало заигрывание власти с крестьянством, вместо того чтобы убрать саму причину роста долгов.

Времени больших испытаний можно смело назвать последнее десятилетие XX века.

Сельскохозяйственная отрасль в нашем районе с трудом переживала каждый год своего существования, в полном смысле этого слова. Существовала она только за счёт инерции и резервов, созданных в предыдущих годах. Успехи и итоги прошлых годов никого не могли радовать: они огорчали – продолжался спад производства продукции, непомерный рост цен на энергоносители, материальные ресурсы, ничем не оправданные низкие закупочные цены на продукцию сельского хозяйства не вызывали оптимизма и заинтересованности у его производителей.

Росла задолженность хозяйств предприятиям и организациям, поставляющим горючесмазочные материалы, уголь, запасные части, и т.д. Только долги райнефтебазе, объединениям «Экибастузуголь» и «Карагандауголь» составляли свыше 10 миллионов рублей, не считая долги агроснабу и транспортным предприятиям. Средства вырученные за реализацию продукции сельского хозяйства далеко не покрывали затрат, понесённых на её производство. Вопросы дотации не решались. В таких условиях стоял вопрос – быть или не быть колхозам и совхозам. А если прибавить к этому ещё разваливающуюся трудовую и производственную

дисциплину, невыплату работникам и колхозникам заработной платы из-за отсутствия средств, и тогда представится довольно ясная картина состояния дел в сельском хозяйстве.

Однако не смотря на все эти трудности и сложные условия работы, труженники сельского хозяйства района в 1993 году сделали все от них зависящее, чтобы заготовить 32 тысячи тонн зерна, 17,7 тысячи тонн молока и 3 тысячи тонн мяса. Договор на поставку молока выполнили на 100,2%, а мяса заготовили на 1230 тонн больше уровня 1992 года. Кроме того, хозяйства района использовали большее количество продукции полеводства и животноводства на бартер в страны СНГ в обмен на их продукцию необходимую району.

Очень не организованно и в запоздалые сроки проводились весенне-полевые и уборочные работы, а результат – снижение культуры земледелия, урожайности и неизбежная потеря вырощенного урожая в период уборки. Завершилась жатва девяносто шестого года, колосовые в районе обмолочены были на всех 77614 га, подлежащих уборке. Валовой намолот составил 28067 тонн, то есть средняя урожайность вышла по 3,6 центнера с гектара.

Самые высокие намолоты были в колхозе имени Шевченко и сельхозпредприятии «Кызылжар» – по 6,1 ц. По 6,0 ц. с га средняя урожайность в колхозе «Красный пахарь», по 5,6 – в колхозе имени Энгельса. Но в ряде хозяйств урожайность очень низкая, опять не собрали даже семена. Жатва прошла, а итоги были не утешительные. В следствии перечисленных выше причин, хозяйства района не могли засыпать необходимое количество кондиционных семян под урожай нового года. Такого в истории района никогда не было.

Причина снижения производства продукции животноводства можно было объяснить низкими закупочными ценами и не выгодностью их производства. Но какими ценами можно было объяснить не прекращающийся падёж и непроизводительный расход скота. Только за 1993 год пало 2974 головы крупного рогатого скота, из них 1520 телят или 15% народившегося молодняка. От 20 до 30 % молодняка пало в колхозах: «Буртинский», имени Калинина, имени Кирова, сельхозпредприятии «Женис», в колхозе имени Энгельса, совхозе имени Держинского. Падёж молодняка крупного рогатого скота по району составил 49,6 %. А в указанных выше хозяйствах от 60 до 80 %, в колхозе имени Шевченко из 99 павших животных за год 85 телят или 86 %. Доработались до того,

что не смогли сохранить уже полученный приплод. Тоже самое с сохранностью полученных поросят. 47 % их пало в колхозе им. Кирова, 50 – в совхозе «Междуреченский», 27- в совхозе имени Дзержинского и 15% в совхозе «Первомайский». И за всё это свершившееся не было не с кого спроса. Тут уже ни цены, ни отсутствие спроса на продукцию ни причем. В итоге пустели фермы. Бесконтрольный забой скота привел к тому, что в хозяйствах района вывелся репродуктивный молодняк в количестве 4727 голов, только за год, то есть это поголовье такого совхоза как Яйсанский. Был бы оправдан этот забой, если бы забивался упитанный, высоковесный скот. Однако вес одной головы забитого в хозяйствах крупного рогатого скота составил все лишь 200 кг., а сданного на мясокомбинат 374 кг. От 123 до 190 кг. Таков живой вес забитых голов в совхозах «Первомайский», «Междуреченский», «Яйсанский», колхозах им. Ленина и имени Шевченко. По существу это те же самые телята. Сказывалась ещё и нехватка скота, только за год она составила 638 голов из них 51 корова, 54 лошади. Из всего похищенного и утерянного было восстановлено натурой лишь 135 голов крупного рогатого скота и 9 лошадей. Указанные нехватки в несколько раз превышали подобное за предыдущие десятилетия.

Вот почему у нас в районе не росло производство, не было предела непроизводительному расходу скота. Дозабивались, дорезались до того, что в колхозах имени Калинина, «Буртинский», «Красный пахарь»,

сельхозпредприятию «Женис» уже не было контингента скота для сдачи и реализации в 1995 году. Если говорить о производстве молока, то оно упало по сравнению с 1991 года на 6060 тонн или 23,6%, а надой молока на одну корову снизились за этот же период на 444 кг. И составили в 1993 году 1407 кг. Одним словом дальше падать производству продукции сельского хозяйства было некуда и это понимали все от руководителя до рабочего и колхозника. Время испытывало всех на выживаемость. Многие растерялись, но нашлись те кто противостоял всем трудностям и сложностям того периода. Они организовали крестьянские хозяйства, кооперативные предприятия, товарищества с ограниченной ответственностью, акционерные общества.

За несколько лет бесславно закончили своё существование колхозы района. Разделились на малые предприятия. Горький опыт

этого неудачного дробления надолго охладил пыл сторонников перестройки. Увы, растопыренные пальцы бывшего колхозного кулака оказались слабее, чем предполагалось. В большинстве малых предприятий дела не заладились. И, естественно, валовое производство по сравнению с колхозным значительно снизилось. На плаву оставались в те годы только некоторые.

Банкротство. Это новое явление, известно было лишь по наслышке как неперемный атрибут западной неплановой экономики, как бы не хотелось, но оно пришло к нам в конце 90-х годов. Многие трудовые коллективы стояли в те года перед фактом: их предприятия – банкроты. Дошла очередь и до банкротства сельхозпредприятий.

Условно в то время все хозяйства были поделены на три группы. В первой группе состоятельные хозяйства, не обремененными долгами. Таких в нашем районе не было. Вторая группа – это хозяйства, которым требуется реабилитация, восстановление платёжеспособности за счёт организационных мер (перестройки, оптимизации структуры производства), дополнительного вливания финансовых ресурсов и инвестиций. Таких хозяйств в районе было большинство. Это, к примеру, «Каратаусай», «Кумсай», «Коминтерн», «Кызыл жар», «Хазрет», «Булак» др. Некоторые хозяйства вошли под управление состоятельных фирм, для откровенно слабых хозяйств это даже не соломенка а спасательный круг, так как фирмы старались удержать «их на плаву», в чем сами были конкретно затаресованы. Четыре хозяйства, относящиеся к третьей группе, стояли перед процедурой банкротства. И это уже было предопределено. В такой ситуации оказались ПК «Байнассай», «Жанару», «Бирлик»(с. Первомайка) и АО «Каратагай». Они уже не могли вести самостоятельно хозяйственную деятельность, нереальны были надежды на возврат долгов, кредитов.

Но в истории района имеется случай возврата к коллективной собственности, так жители Нагорного в 1996 году решили вернуться к старой системе хозяйствования – вновь образовали самостоятельный колхоз, выйдя из состава «Арая» (Кондитерская фабрика). Сладкая жизнь от проведенного ранее объединения не получилось. Правда на первых порах работников сельхозпредприятия «Жанару» буквально завалили конфетами, печеньем, промышленными товарами, получаемыми по бартеру. Но, оказалось, за все надо платить сполна, а на конфетах долго не

протянись. И вот решением общего собрания в Нагорном вновь был создан колхоз, причем в него вошли почти все жители села. Председателем правления колхоза избрали старого баскарму – Ширяева В.И.

Но недолго просуществовал новый колхоз. Приходило другое время. Новая жизнь с рыночным отношением резко отличалась от того, в которой родилось и выросло целое поколение сельских тружеников. Уходили на заслуженный отдых старики, а на смену им приходили молодые предприниматели («держа в кулаке» финансовую часть хозяйства, руководители, четко осознающие перспективу развития своего дела. Именно они реально оценили обстановку.

В 1990 году действующих кооперативов в Мартукском районе насчитывалось 8, а всего было зарегистрировано 14 с общей численностью работников 88 человек. Выручка от реализации продукции всеми восьмью кооперативами составила 238132 рубля, на оплату труда ушло 102749 рублей, в среднем на работающего по 1552 рубля на год. Совсем не много. Правда, среди отдельных кооператоров показатели не малые. Например если «Транспортником» на одного работающего услуг было оказано на 8484 тыс. рублей, «Вайнахом» - на 6305 рублей, то «Универсамом» всего на 1312 рублей, «Природой» - 479, «Рассветом» - 1862. Соответственно значительно различалась и заработная плата членов этих кооперативов.

А уже официально в 1996 году в нашем районе числилось 87 крестьянских хозяйств, в том числе в райцентре и Нагорном – по 8, в Яйсане и Каратогае – по 5, в Студенческом – 3, и по одному крестьянскому хозяйству было зарегистрировано в Первомайском, Новомихайловском, Степановском, Кумшахатском, Линовицком, Кызылжарском, Покровском и Кенсахаринском сельских округах.

В основном крестьянские хозяйства жили за счёт разведения скота, в 30-ти из них содержалось 240 голов КРС, в том числе 124 коровы, 39 тёлочек для пополнения своих стад. В восьми КХ выращивали свиней. В двенадцати хозяйствах содержалось 275 овец. Кроме того в фермерском активе 82 козы, 39 лошадей, а у одного Аксинского фермера даже 14 верблюдов. Больше всего скота было в Нагорнянских крестьянских хозяйствах – 83 головы КРС, 59 свиней, 63 овцы, 15 лошадей.

Конечно крестьянским хозяйствам было рано ещё тягаться по

производству животноводческой продукцией с колхозами, с крупными сельхозпредприятиями. Но фермерское движение крепло и, как правило, работали фермы безубыточно.

Стабильностью в начале 90-х отличался коллектив районного механического завода, он справился с планом на 102,8%. Кислородный цех выпустил на 12 тысяч кубометров больше, чем планировал. Постарались рабочие цеха А-41. При плане 677 ими подготовлено было 724 тракторных и комбайновых двигателей. Как всегда держали темпы электрообмотчики, план выполнили на 103,5%. Коллектив цеха по ремонту топливных насосов на 112% выполнил план. Сдерживало ремонт тракторов отсутствие некоторых запчастей, тем не менее, выполняли на 104 %. Несмотря на столь высокие показатели, нельзя было уже отметить некоторые снижение производительности труда.

За первые три года 90-х годов объём ремпродукции был снижен на 1 млн.рублей. Все колхозы, совхозы стали считать свои деньги, поэтому резкое снижение заказов села на ремпродукцию заставило руководителей завода искать выход из создавшегося положения. В перспективе предприятия был переход на арендный подряд, дальнейший поиск новых партнеров, экономическая служба рассматривала выпуск акций завода, увеличения выпуска товаров народного потребления.

На предприятии возникла проблема: либо сократить 200 человек и перейти в разряд колхозно-совхозных мастерских, либо загрузить освобождённые производственные мощности другими видами работ. Выбрали второй путь. Коллектив завода вынужден был на свой страх и риск искать работу себе сам. И она была найдена в Оренбургской области. Это вызвало негативную реакцию. Высказывались мнения, что завод «откололся» от района и ремонт сельскохозяйственной техники свёртывает. И никто не сказал, почему так происходит. Сказывались минусы рыночной экономики. Ответ был прост. Маргукский ремзавод в новых условиях хозяйствования должен был бездействовать или работать с перерывами. Не мог токарь сидеть и ждать, когда из колхоза попросят сегодня выточить одну гайку, а завтра – один болт. Ведь на таких единичных и редких заказах он не зарабатывал даже прожиточный минимум. На заводе общая рентабельность достигла 10%, а на ремонтных работах 4, хотя в условиях хозрасчёта нужна минимальная рентабельность в

20-25%. Заводу необходимо было иметь прибыли примерно 1,2 млн. рублей. Завод постоянно расширял ассортимент услуг для сёл области. Он освоил ремонт тракторов Т-4А, стал изготавливать угольники-снегоочистители, бульдозерные навески, копра подшибников, шатунов для сенокосной техники. Конечно они были дороже чем у завода-изготовителя серийной продукции, так как мелкосерийное производство всегда обходится дороже. Но всё было лучше иметь, пусть дороже детали, или вообще их не иметь? В год в среднем завод выполнял услуг для сёл района на 800 тысяч рублей, а прибыли от этого получал всего 48 тысяч, хотя практически все организации района и райцентра пользовались услугами Мартукского рамзавода. Постепенно заколдованный круг гонки цен сжимался, и завод не смог из него вырваться.

Наступил 1996 год. Ремзавод перешел на новые виды работ - ремонт железнодорожных вагонов. Для этого был перестроен бывший тракторный цех. За сутки на линейку готовности выходил 1 полностью отремонтированный вагон.

Особенно остро стоял вопрос устойчивого обеспечения продуктами питания жителей райцентра, которые имели ограниченные возможности развития подсобных хозяйств. В Мартуке работники торговли пытались хоть что-то предложить покупателю, но зачастую не получалось. И товары, и деньги оставались почти целыми. Прилавки не только не ломались от товаров, а вовсе пустовали. Один лишь киоск у парка продавал мартукское мороженное.

В магазинах товар отпускался только на мясо. Хочешь купить трехкопеечную крышку для закатывания – сдай мясо. Мясо нигде не продавалось. И уже 20 лет никто из селян не видел его по госцене. Масла не было, хотя имелся свой маслозавод. В магазинах по талонам, нужно было выстоять большие очереди. Чтобы одеться нужно было дома держать свиноферму. Под закуп мяса отпускали товар.

Отсутствие товара резко сказалось на жизненном уровне населения. Особенно это отразилось на женщинах. Отработав на работе наравне с мужчинами целый день, она ещё должна была успеть приготовить дома обед. А ведь ей ещё нужно было выстоять несколько очередей. Даже по талонам продукты было тяжело купить. С каким настроением она приходила домой! Из-за этого на работе её сопровождал психоз и в доме не лады. Да к тому же трудности с

белым хлебом. В 1990 году не хватало белой муки, на заводе её не было по несколько дней. Посылали машину в г. Актобе на мелькрупкомбинат, но не всегда привозили. Дело в том, что завод должен был получать муку в райпотребсоюзе, а её там не было. Никакого запаса муки.

В 90-е года нормы на квартал из расчёта на одного прописанного в районе человека: стиральный порошок – 400 гр., мыло хозяйственное – 400 гр., мыло туалетное – 100 гр., сахар – 1 кг., масло сливочное – 250 гр., конфеты – 200 гр.

Это были переломные года. Денег в бюджете не хватало. Создавалось впечатление, что на последние деньги купили замки, чтобы всё позакрывать.

Закрыли магазины, клубы, библиотеки, экономили на на участковых инспекторах. Задержка заработной платы, инфляция съедала рост заработной платы.

Тем примечательнее в 1990 году открытие нового кондитерского цеха хлебозавода. Для выпечки изделий было установлено новое технологическое оборудование: электропечь мощностью 1 тонна продукции в смену. Это было настолько необходимо Мартуку в момент острого дефицита на кондитерские изделия, что ассортимент: пряники «Северные», «мятные», «комсомольские», печенье «сахарное», «дорожное», «майское», «овсяно-фруктовое», мелкоштучные изделия – пирожные, торты расходился мгновенно. Продукция кондитерского цеха хлебозавода была намного дешевле продукции общепита. Самое дорогое печенье стоило 1 рубль 40 копеек за килограмм, цена 1 кг. торта – «пряничный» 1 рубль. Если раньше кондитеры производили 500 кг. пряников в смену, то с вводом нового цеха стал возможен выпуск 1-1,2 тонн, что позволяло обеспечить продукцией не только население нашего района, но и области. В то же время на высвободившейся площади бывшего цеха хлебозавода увеличили производство булочных и бараночных изделий.

Очень тяжелые времена переживали медики района. Лекарства отсутствовали.

В 1992 году установили уголь по талонам, где по норме на одного человека полагалось 12 квадратных метров жилплощади. На эту жилплощадь выдавалось по 75 килограммов угля на квадратный метр. Если, например, в семье 5 человек, то расчёты производились

следующим образом: 5 x 12 x 75. Итого на эту семью по нормам полагалось 4,5 тонны. Это количество продавалось по 88 рублей за тонну (вместе с погрузкой), свыше установленной формы цена одной тонну была 434 рубля и погрузка 5рублей 50 копеек. Для того, чтобы получить уголь, каждая семья должна была иметь книжку с талонами до 1996 года. При утере талона или топливной книжки дубликаты не выписывались.

Именно тогда, 20 лет назад, возник вопрос о газификации Мартука и сёл района. Согласно принятого решения № 197 от 14.05.1986 года отмечено «обязать облгазпром выступить единым заказчиком по газификации производственных объектов и жилищного массива села Мартук». В свою очередь облгазпром в 1986 году возложил обязанности на Мартукское РАПО - выступить единым заказчиком по проектированию строительства газовых сетей. Из-за отсутствия средств РАПО не в состоянии было тогда решить возложенную на него задачу. Да и возможность решать вопрос газификации села Мартук рассматривался по плану не раньше 2005 года. Для решения вопроса газификации в Мартукском районе рекомендовалось определить единого заказчика в лице одного из предприятий, а строительство газопровода осуществить за счет долевого участия предприятий и хозяйств, расположенных на территории. Но каково было тогда экономическое состояние наших хозяйств, многие из которых были в долгах, как собака в репьях. Газопровод тогда вряд ли когда состоялся.

По прежнему задачей особой важности оставалась проблема жилья. За 1989 год по району сдано в эксплуатацию 9142 кв.м. жилья. За год улучшили жилищные условия 176 семей.

Расчёты согласно программы «Жильё – 91» выполнялись мизерно сохранялась большая очередь на жильё в районном центре. План по генподряду выполняли только на 72%, собственными силами на 86,6 %. ПМК практически прекратила работы на селе.

Упал спрос на основную продукцию каратагайского комбината строительных материалов - мел. Пришлось перепрофилировать предприятие. На его территории Актюбинской фирмой «Алтын жолын» строился цех по производству лигатур и карбида кальция. В 1997 года Каратагайский комбинат строительных материалов прекратил свою деятельность.

Самый главный вопрос, который немедленно нужно было

решать – это необходимое быстреее завершение реконструкции кирпичного завода. Тяжелое время простоя на кирпичном заводе породило постепенное его закрытие, также закрылся кооператив занимавшийся изготовлением жженого кирпича при колхозе Шевченко, из-за длительного бездействия.

Такая же участь ждала и некогда процветающее предприятие «Райпотребсоюз». Оно было признано как низкорентабельное. Чтобы как-то удержаться на плаву и выйти из кризисной ситуации, работники РПС перешли работать на трёхдневную рабочую неделю по скользящему графику чтобы сохранить кадры. Но убытки возрастали. Не спасли торговлю паевые взносы. На фоне общего кризиса экономики как-то не учли роли потребительской кооперации, как инфраструктуры аграрного сектора, социально-защитающего сельское население от произвола коммерческих цен. Частный бизнес в торговлю ворвался стремительно и очень скоро пришёл на смену потребительской кооперации.

В числе приоритетного направления определено нужно было удовлетворить спрос населения на товары и услуги. Райбыткомбинат, выполнил всю программу выше среднего показателя, оказывая услуг на душу населения более чем на 23 рубля. Но из основных 14 видов услуг планы выполнялись только 9. Сколько воды утекло со дня его основания, а вместе с ней и имидж предприятия бытовых услуг, его успехи, показатели. Трудно было говорить в то время о каких-то успехах. Но коллектив жил, правда, ряды его сильно поредели из-за сокращения, а те кто остался на своих рабочих местах работали без оглядки на трудности, обслуживали клиентов, делали доброе дело, вкладывали в него всё своё старание и умение. Несмотря на то, объём бытовых услуг был выполнен, убыток составил 20000 рублей. Разрыв экономических связей отразился на производстве. Всё труднее с каждым годом стало добывать сырьё и материал для работы. Острым вопросом для комбината стала его приватизация. Без неё комбинату было не выжить. Да к тому же «посадили» его экономику энергоносители: уголь, электроэнергия. Коэффициенты накручивать не могли, так как теряли то, ради чего существовали - клиента. Сырьё и ткани с каждым днём становились всё дороже. Ассортимент их редел. Приходилось браться за любой заказ и за малые деньги. Перспектива будущего не радовала.

Кто не помнит вынужденных мер редакции районной газеты в

девяносто четвёртом. Год только начался, а газета уже информировала своих читателей о вдвое уменьшенном формате «Мартукских новостей». Связано это было с дефицитом бумаги. Сказался переход Казахстана на собственную валюту и сложность с перечислением денег в Россию целлюлозно-бумажным комбинатам. В таком положении тогда оказались все газеты республики. Но, несмотря на трудности, среди промышленных предприятий района лучше, чем у других коллективов результаты 1992 года в натуральных показателях были у мартукской типографии. План по выпуску газет они выполнили, бланочной продукции реализовали 97,6% к запланированному.

По стране в то время уверенно «шагала» приватизации. Предприятие «Сельхозхимия» было образовано в Мартуке в 1981 году, а спустя 12 лет оно называлось государственно-кооперативным объединением «Плодородие». Оно первое в районе стало коллективным предприятием закрытого типа. Всё имущество являлось коллективной собственностью работающих там людей. Акции как таковых не было, что исключало получение дивидендов посторонними. С января 1992 года этот коллектив назывался просто Мартукское предприятие «Плодородие». Этому предшествовал переход на работу по второй модели хозрасчёта (в 1989 году) и приватизация (в 1991 году). В то время наш район находился в таких условиях, что не очень-то развернёшься. Предприятия буквально грабили прыжки цен. Поэтому при второй модели хозрасчёта в полной мере работал прогивозатратный механизм, такая организация труда наиболее была приспособлена к рыночным отношениям. Опыт «Плодородия» пригодился потом другим предприятиям, организациям.

В конце 90-х годов стал набирать силу малый бизнес. Появилось такое понятие как микрокредит. Микрокредитование – одна из форм кредитования, направленная на создание условий для развития предпринимательства и самозанятости наименее обеспеченных граждан. В нашем районе существовала проблема, связанная с нехваткой работы, а микрокредитование помогло людям заняться делом и со временем крепко стать на ноги. НПО «Микрокредит» возникло в целях скорейшей реализации долгосрочного приоритета «Здоровье, образование и благополучие граждан Казахстана». Согласно Стратегия развития Казахстана до 2030 года

правительством была утверждена Программа микрокредитования наименее обеспеченных граждан Республики Казахстан на 1998-2000 годы.

В то время в районе сложилась трудная ситуация с веерным отключением электроэнергии, свет населению давался по графику. Потому в сложной ситуации оказались многие школы района. Наряду с отоплением добавилась острая проблема снабжения школ электроэнергией, а ведь это не только свет, но и работа насосов, без которых невозможно отопление типовых школ. Учитывая сложную обстановку с обеспечением электроэнергией, с целью хотя бы частичной проплаты, педагогические коллективы райцентра перечислили в фонд электроснабжения своих школ по 1-2-дневному заработку. В сельских школах поддержали эту вынужденную меру оплаты, чтобы не прерывать занятия в школах.

В 1990 году в районе имелось 5747 учащихся, 2278 воспитанников дошкольных учреждений. Занято обучением и воспитанием 816 педагогических работников. В период с 1985 по 1990 года построено: 2 школы, 1 детский сад, 7 блоков - пристроек для шестилеток, реорганизовано в неполные средние - 2, в средние - 6, открыто 3 начальные школы.

Бюджет народного образования составлял 56% от бюджета района. Материальная база 14 школ находилась в неудовлетворительном состоянии. Необходимо было увеличить площадь дошкольных учреждений до 100 мест. Всего было в районе 16 средних, 15 неполных средних, 6 начальных школ, 5 внешкольных и 42 дошкольных учебных заведений. В трёх из них велось обучение и воспитание детей на казахском языке. Это в Кумсае, «13 лет Казахстана», в Мартуке - «Балдырган». Из всех школ района обучение на казахском языке проводилось в двух средних школах: Кувандыкской и Мартукской, неполной средней - Жанатанской и начальной - Кумсайской.

В них обучалось и воспитывалось более 8 тысяч детей.

В то время практически каждый населённый пункт района имел учебное заведение. Этому способствовало открытие 3 дополнительных начальных школ. Проводилась реорганизация 2 начальных школ в неполные средние и 4 неполных средних в средние. Положительная тенденция реорганизации школ, направлена была на то, чтобы получаемое базовое образование при родителях,

продолжалось и в дальнейшем. Для этой цели в Мартуке в 1984 году был организован межшкольный учебно-производственный комбинат. Здесь проходили обучение школьники 8-11 классов трёх школ райцентра. После двух лет обучения в УПК выпускники приобретают профессии водителя, механизатора, швеи, продавца. Техническая база УПК позволяла проводить с учащимися занятия. Здесь имелись слесарные, столярные мастерские, швейный цех, кабинет по автоделу и механизации. Из техники - 3 гусеничных трактора марки ДТ - 75, колесный МТЗ - 80, автомобили ГАЗ, поливальную установку ДДА - 100, насосную станцию, набор орудий для полного цикла производства сельскохозяйственной продукции. За УПК закреплялось 14 гектаров земель колхоза «Победа», где учащиеся, как и взрослые, работали на конечный результат - учились самостоятельности в действиях и мышлении. На этой площади сеяли 5 гектаров тыквы, 9 гектаров кормовой свёклы. На трудовой практике ребята мастерили мебель для детских садов. Швейный цех шил шторы, халаты, фартуки и нарукавники. Кстати в 1990 году учащиеся Мартукского УПК добились права участвовать в республиканском слёте трудовых объединений школьников. Наш район представляли Сергей Лосев, Петр Камерцель, Юрий Срибный. Благодаря столь важному объединению УПК, мартукские ребята делали первый шаг к своей будущей профессии.

Середина девяностых - это тот страшный период, когда приводили в уныние, а иногда и в ужас, пустующие здания райцентра. Поросли высокой травой дворы филиала трикотажной фабрики, пивзавода, хлебзавода, ПМК-17. Почти до половины разгромлены и разобраны помещени конторы ПМК-17, кафе в парке культуры и отдыха, бывшего райбыткомбината. Какой здесь был прекрасный цех индпошива! Его услугами пользовались жители всего района. Работали здесь настоящие мастерицы. Почти все они остались без работы после наступления перестроичных времен. И лишь несколько швей сумели объединиться в малое предприятие «Лада», которое возглавила Гаврюк Г.А. На фоне разбитого основного здания и заросшего травой двора осталось рабочим одно помещение бывшей химчистки, где и расположилась «Лада».

Строительство в районе замерло. Стройматериалов не было, даже башкирский лес и тот не поступал. Таможенная система прервала все связи. По фондам вместо обычных 30-40 вагонов леса получали

всего 4. Разве можно было что-то строить? Такое же положение было и с шифером - всего 1 вагон. Сказывалась проблема нехватки стройбригад. Некому было строить. Раньше приезжали наёмные рабочие, а теперь и их не стало. Хозяйства района не заключали с МПМК-17 договора. Не было гарантий, что сдадут с срок. Поэтому коллектив остался без работы.

Год 1997. Неостанавливался спад производства. Промышленные предприятия произвели продукции всего на 74%. Дебиторская задолженность снизилась на 44,4 млн тенге, а кредиторская выросла на 166,5 млн тенге. Из предприятий только «Ремонтник» шел с нарастанием производства, особенно это было заметно на ремонте вагонов. Здесь наряду с выпуском хлеба планировали производить пиво. А вот мелзавод выпустил продукцию лишь на 20%, овчинно-шубный на 23%, маслозавод на 30%, райпотребкооператив – всего на 4%.

Сократились платежи в бюджет. Большие перемены произошли в сельском хозяйстве. Реформирование проходило полным ходом. В районе насчитывалось 34 производственных кооперативов, 5 товариществ с ограниченной ответственностью, 10 акционерных обществ, 65 крестьянских хозяйств.

Но не всё так мрачно. В 90-е годы много было и положительных моментов в истории района.

Это прежде всего визит Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в наш район 26 августа 1993 года. Мартучане тепло приветствовали главу государства, выразив полную поддержку его политической деятельности. Маршрут его начинался в Актюбинском районе, затем через колхоз имени Шевченко, он приехал на мартукскую землю. Президент открыл новый молочный цех АО «Феррохром».

После законодательного оформления гражданства лицами коренной национальности, проживающими за пределами Республики Казахстан, казахское население Монголии решило переехать на землю предков. В середине августа 1992 года в Мартукский район приехали 25 семей (один аул) из Баян-Ульгейского аймака. Переселенцам был устроен подобающий приём. Монгольские казахи были первыми оралманами, приехавшими в наш район. За ними последовали многие другие. Не являясь коренными мартучанами, оралманы отрицают некое понятие «неместный», а наоборот

поддерживают богатство Мартукского края, прославляя его в науке, культуре, литературе, спорте.

В Мартуке появились новые современные типовые здания - это центральная районная больница, районный акимат, районный узел телекоммуникаций, прокуратура.

В конце марта 1995 года малое предприятие «Шокаш», коллектив которого занимался добычей, отгрузило первый вагон титановой руды и отправило её на Лесаковский рудно-обогащительный комбинат.

В Мартуке стала появляться очень хорошая мягкая мебель собственного производства. Эту продукцию выпускал филиал фабрики «Актюббытмебель» (мастера Павленко Евгений Миронович и Мамалыга Виталий Николаевич).

Одним из стабильных в регионе являлся Яйсанский овчинно-шубный завод. Он несмотря на огромнейшие трудности с сырьём, таможенными препятствиями, всяческим дефицитом продолжая работать и выпускать продукцию. Цеха ремонтировали, договора подписывали, увеличивали виды выпускаемых изделий и даже сумели повысить зарплату на 50%. Кроме полушубков и меховых рукавиц, экспериментальный цех освоил пошив кожаных курток, перчаток, тапочек, нательного белья.

В 1992 году открылся таможенный пост «Жайсан». Протяжённостью в 220 км. считается рабочий объект таможенного поста нашего района. За сутки через пост проезжает не одна сотня автомашин. И каждую необходимо тщательно проверить, правильно оформить. Защищая интересы Республики Казахстан сотрудники поста добросовестно несут свою службу.

Трасса Алматы – Самара считается международной, поэтому ответственность, возложенная на сотрудников особая, нельзя ослаблять бдительность ни на минуту. Такова служба.

В этом же году открылся в Мартуке районный комитет по земельным отношениям и землеустройству (первый председатель Умбетов Н.К.).

Земля - главное богатство страны, потому вопросы, связанные с учётом земель носят всегда особое значение. Самостоятельному органу управления надлежало провести земельную реформу у нас в районе. Территория с угодьями, находящимися в колхозном и совхозном пользовании разделялась на земельные доли. Каждому

обладателю земли выдавалось специальное правовое свидетельство, общее количество которых составило 17112. Земельный комитет на протяжении многих лет планомерно претворяет в жизнь Закон «О земельной реформе»(1991г.), Закон «О земле»(2001г), Земельный Кодекс(2003г.)

В тот же период в нашем районе было создано общество «Қазақ тілі». Целью и задачей которого являлась пропаганда глубокого освоения родного языка, постижение истинных традиций, духовного наследия национальной культуры, возрождение и приближение людей к национальным обычаям. 22 февраля 1990 года в районном Доме культуры состоялась первая организационная конференция общества «Қазақ тілі» под названием «Язык душа народа». При районном Доме культуры каждую среду и четверг с 17 до 18 часов работал бесплатно кружок по изучению казахского языка.

3 февраля 1999 года состоялось первое организационное заседание клуба по планированию семьи «Шанырақ» (председатель Колган Л.Г.) Клуб был обязан оказывать практическую помощь тем, кто решил создать семью, тем, кто нуждался в добром слове или деловом совете, кому нужен был врач. Проблемы семьи, женщин и демографической политики затрагивались в клубе «Шанырақ».

В те года в историю района вошло важное событие – начало трансляцию Мартукское телевидение. Оно выходило в эфир в радиусе 50 км. Первые ведущие были выбраны по конкурсу: Хакимова Анар и Саламатина Мариана. Теперь при помощи телевидения местные власти информировали жителей о происходящих переменах в жизни района, предприниматели активно рекламировали свою продукцию, а простые граждане имели возможность поздравить своих близких с праздником.

В феврале 1993 года совет аксакалов районной организации «Қазақ тілі» обратился к населению о сборе личных пожертвований и с просьбой к руководителям предприятий, организаций и учреждений, колхозов оказать материальную поддержку в строительстве мусульманской мечети в селе Мартук, которая бы стала центром духовного объединения людей. И вот, впервые в истории Мартука, в пятницу, в святой день мусульман 16 июля 1999 года состоялось торжественное открытие долгожданной мечети. Занавес этого праздника открыл Кызылжарский поэт А.Тизилбаев песней, написанной специально к открытию мечети. Главным

спонсором строительства мечети явился руководитель ПК «Кызылжар» Т.Сагизбаев.

К сожалению, строительство велось не постоянно: то кончались собранные средства, то не хватало каких-то материалов, то была задержка из-за отсутствия крана повышенной грузоподъёмности. Со временем всё это находилось, делалось в течении 6 лет.

Тогда ещё колхоз «Красный пахарь» выделил доски, райкомхоз – цемент, лесхоз изготовил оконные дверные блоки, АО «Ремонтник» изготовил металлическую опалобку для литья стен, АО «Жайсан» выделил гвозди.

Значительную помощь оказывал и районный акимат. Из внебюджетного фонда было выделено 200 тыс тенге, на эти деньги приобрели кровельный материал. Два года, по согласованию с руководителями хозяйств, в фонд строительства мечети передавалось до 80 тыс тенге премиальных, выделенных на район акиматом области за перевыполнение планов по заготовке кормов.

Ещё целый ряд предприятий и организаций выделял на строительство и отделку материалов средства. Это «Алтын астык», «Жайсан», «Бирлесу» (краска), «Агроснаб» (ДВП), «Жанару», «Женис», «Борте», «Май» (метал, цемент, бетонные плиты).

Всё время обеспечивал энергией строительство мартуковский участок энергосетей. Из Хлеבודаровки привезли металлическую решётку для ограждения, ТОО «Карагаш» и РОВД помогли вывезти с территории строительный мусор, лесхоз завёз чернозём. В различных видах оказали помощь АО «Тон», Феррохром, РОО, райузел связи. Наш земляк писатель Рауль Мир-Хайдаров подарил штиль с полумесяцем, изготовленный в Ташкенте.

На последнем этапе в завершении строительства мечети активно включился руководитель КХ «Ерлан» М.С.Жангалиев. Его рабочие занимались отделочными работами, стеклили окна, асфальтировали, благоустраивали территорию. Ряд организаций помог бензином, соляжкой для транспорта, занятого на этом объекте.

Постоянным было участие ПК «Кызылжар», который платил зарплату строителям (деньгами, мясом, мукой и т.п.), а также когда работы приостанавливались – содержал сторожей. И ещё было добровольное пожерование. В этом деле активное участие приняли жители Кызылжарского, Новомихайловского, Карачаевского, Жайсанского и других округов, специалисты и актив бывших

колхозов имени Карла Маркса и имени Ленина. Все собранные средства были оприходованы и использовались по назначению специально организованной комиссии.

В 1990 году на территории Мартукского района проводилось строительство мартукского орошаемого массива Актюбинским облмелиоводхозом. Согласно планам на землях совхоза «Первомайский» должна была быть уничтожена плотина, которая своим весенним водосбросом мешала в дальнейшем эксплуатации дождевальным машинам и «выводила из полива» около 300 га поливных земель. Дирекция совхоза предлагала вернуть стоимость плотины (30-40 тысяч рублей) и уничтожить её, а в перспективе выше (1 километр) по руслу оврага построить новую.

Имеется сейчас близ Мартука очень красивый кусочек живописной природы, красотой своей служившей не одному поколению мартучан – Яблуновская плотина. Существует плотина давно – несколько десятков лет. За многие годы вокруг пруда образовалась богатая растительность, много деревьев. Вода в пруде родниковая без каких бы то ни было химических добавок. Разная рыба водится. Учитывая то, что Илек отравлен химией, в реке никто теперь не купается и не ловит рыбу, Яблуновская плотина стала наиболее массовым местом отдыха для мартучан. Но мало кто знает, что плотина была под угрозой исчезновения.

Она мешала строителям канала непосредственно своей насыпью, (канал проходил ниже где-то в полутора километрах от пруда). Вода из плотины грозила паводком смыть гидротехническое сооружение. Делать под каналом пропускное устройство внушительных размеров, в расчёты строителей не входило. Строители настаивали на разрушении плотины, чтобы за ней не собиралось много воды. Но не будь плотины, вода весной по балке всё равно бы шла, и большая, при бурном таянии. Кроме того, без плотины вода пошла бы по старому руслу, по огородам, по посевам, то есть по давно освещенным землям, находящимся в обороте. Благодаря силам общественности, сходу граждан совхоза «Первомайский» и райцентра Яблуновскую плотину отстояли, не разрушили.

День 30 марта 1999 года вошёл в историю нашего района особой датой. Именно в этот день состоялась учредительная конференция партии «Отан». Накануне, 1 марта в г. Алматы состоялся учредительный съезд Республиканской партии «Отан», где выступал

Президент Республики Казахстан Назарбаев Н.А. Целью деятельности партии явилось активное содействие претворению в жизнь политических и экономических реформ, направленных на дальнейшую демократизацию общества, осуществление форм рыночных отношений во всех отраслях экономики, утверждение социальной справедливости и сохранение стабильности в стране, укрепление межнационального и межконфессионального согласия, воспитание у граждан чувств патриотизма, гордости и ответственности за всестороннее и гармоничное развитие Республики Казахстан.

В этом же году проводилась перепись населения в Казахстане, в том числе и в Маргукском районе. По данным на начало переписи в Маргукском районе насчитывалось 30899 человек, из них мужчин – 15016, женщин – 15883. Лиц коренной национальности – 14990, из них мужчин 7100, женщин – 7190.

28 августа 1999 года в райцентре состоялось открытие нового рынка, построенного ТОО «Максат».

А спустя полтора месяца, 17 октября, в Мартуке был открыт филиал Актюбинского медицинского колледжа. Прошёл ещё месяц, и 27 ноября в райцентре снова прошло открытие филиала. На этот раз принял своих студентов филиал Актюбинского гуманитарного колледжа.

Наконец, после долгого кризиса, настало время перелома в сельском хозяйстве.

1999год. В этом году зерновые в районе - 62394га. При валовом сборе 58839тонн средняя урожайность составила 9,4 ц с га.

Самое большое поле было пшеничным – 43074 га, урожайность пшеницы вкруговую составила 9,1 ц с га. Ячмень на площади 16528 га дал в среднем по 10,9, овёс на 687 га – 0,8, просо (1125га) – по 4,1 ц с га. Всего 338 га было занято под гречихой, набор этой крупяной культуры составил 111 тонн, то есть 3,3 ц с га.

Самая высокая урожайность получена в ТОО «Ак-Каин-2» (с.Шевченко) – по 13 ц с га вкруговую. Но в этом хозяйстве зерновое поле было небольшим, менее 1,2 тыс га.

А вот в ТОО «Родник» засеяли 9200 га и получили с каждого га по 10 ц зерна.

Наибольший же валовый намолот получили в АОЗТ «Хазрет». Здесь площадь зерновых была около 8,5 тыс. га и при урожайности

11,7ц с га общий намолот чуть-чуть не дотянул до 9,9 тыс тонн. Хозяйство получило огромную прибыль.

Указом Президента Республики Казахстан от 14 декабря 1999 года за самоотверженный труд и высокие показатели в сельскохозяйственном производстве руководитель АОЗТ «Хазрет» С.А. Тапирбергенов был награжден орденом «Курмет».

Под урожай будущего года было засыпано 10272 т семян. Этого, по мнению специалистов, хватало, чтобы засеять около 90 тыс га, но задачи ставились – разместить зерновые не менее чем на 100 тыс га.

Самый большой огород был у Абиля Гасаповича Гасанова. Близ Каратаусая на брошенных землях он засадил картофелем 20 га, капустой – 5 га, морковью -3 га. Наладил полив. Привлек на работу до 20 человек – жителей Каратаусая. В течении семи месяцев люди были обеспечены работой. Выращенный урожай позволил Гасанову рассчитаться с рабочими и получить прибыль.

Единственный минусовой показатель по району по сравнению с предыдущими годами – большое снижение поголовья овец. Из коллективных хозяйств овцы имелись только в АОЗТ «Хазрет» - 1914 голов. Овцеводство для хозяйства – отрасль доходная и малозатратная.

2000 год для Мартукского района был очень важным. Хотя безработица и низкие доходы населения имели место, но уже всюду ощущалось понимание мартучан. Этот год в экономическом плане для нашего района был благоприятным по следующим показателям: расширили посевные площади и довели до 95,4 тыс. га, увеличили поголовье КРС на 1096 голов, 14,5 млн тенге кредитных денежных средств получили на развитие сельскохозяйственного производства и переработку, возобновило партнёрские отношения с «Казахстан Темир жолы» промышленное предприятие ТОО «Ремонтник», решилась судьба сырьевого предприятия «Шокаш», а также после шестилетнего простоя открыл свои двери районный Дом культуры.

В Год поддержки культуры в июне месяце молодёжь райцентра получила в подарок отремонтированный парк культуры и отдыха «Жастык», а при нём танцевальную и детскую площадки.)

Состояние сельского хозяйства тогда можно охарактеризовать, как уверено стабилизирующееся. Из 27 несостоятельных сельхозпроизводителя, к которым был применён механизм банкротства, 26 прошли полностью этот процесс.

На тот момент в районе 25 действующих сельхозформирований, относящихся ко второй группе хозяйств. Сельхозформированиями и крестьянскими хозяйствами района в 2000 году было посеяно и убрано зерновых на 33033 га больше по сравнению с 1999 годом.

С уборочной площади 95,4 тыс га получено 77,7 тыс тонн зерна при средней урожайности 7,4 ц с га. Самая высокая урожайность по району в ТОО «Родник», ЗАО «Хазрет», ПК «Кызылжар».

Сельхозтоваропроизводители по итогам урожая прошлого года получили возможность рассчитаться по долгам.

На внутрихозяйственные нужды засыпано 6168 тонн фуража – 8436т, семян на посевную – 15961 т, в том числе крестьянскими хозяйствами – 6786 тонн.

Если до этого года в хозяйствах района не было средств на обновление семян, то теперь эта ситуация изменилась, сельхозсубъекты занялись сортообновлением.

Сельхозпроизводителями и населением в достатке выращено картофеля и овощей, заготовлено сена 70 тысяч тонн. Вспахано зяби – 14,9 тысяч га. Обработано паров на площади 17 тысяч га .

Во всех категориях хозяйств числилось 27,2 тыс. голов КРС, включая 13,9 тысяч коров, 15,7 тысяч свиней, 3,1 тысяч лошадей, 12,9 тысячи овец и коз. По сравнению с 1999 годом отмечается увеличение всех видов скота, которое произошло в основном в индивидуальном секторе.

Производство валовой продукции в ценах 1999 года составило 1698140 тысяч тенге, тогда как объём валовой продукции 1999 года равен – 1502000тысяч тенге, то есть увеличение составило на 13,1%.

В сельском хозяйстве необходимо было улучшить племенную работу, семеноводство, борьбу с сельскохозяйственными вредителями и сорняками.

Промышленный комплекс района тогда был представлен предприятиями, обслуживающими сельское хозяйство, перерабатывающими сельхозпродукцию.

Ведущим предприятием района являлось ТОО «Ремонтник». Ситуация здесь изменилась в лучшую сторону – заключён договор с «Казахстан Темир Жолы» на оказание услуг по ремонту подвижного состава.

В течении года стабильно наращивался объём производства и был доведён до 31,3 млн. тенге, что на 148% выше объёма соответствующего периода 1999 года.

В АО «Ремонтник» в 2000 году состоялась презентация колбасного цеха. Был и раньше в Мартуке колбасный цех и в Жайсаңе был. Да вот позакрывались несколько лет назад. Там же уже давно работал хлебный цех и матучанам начала века была хорошо известна его продукция – буханочный хлеб, но там выпекали также печенье, булочки, рогалики и даже торты. Заведывала цехом В.П.Руденко. Мощность цеха позволяла выпекать в три смены до полутора тысяч буханок. Производительность цеха колбасного – 800кг копченностей и 1 тонна колбасы в месяц.

На территории района расположено месторождение титано-циркониевых руд. Важным событием считалось приобретение лицензии и дальнейшая разработка месторождения Актюбинским АО «Феррохром».

Особое место в районе занимали три молокоперерабатывающих предприятия – молочный цех АО «Феррохром», ТОО «Алгабас» и «Нияз», последние два из которых образованы в 2000 году. ТОО «Алгабас» начал выпуск пельменей. Рабочие места получили десятки мартучан. Пельмени, естественно, изготавливались из нашей продукции: муки, мяса, выращенных в районе.

Следует отметить, что в межсезонье, когда отсутствовало молоко, ТОО «Алгабас» специализировалось на производстве пельменей. В планах ТОО «Нияз» и молочного цеха АО «Феррохром» – производство концентрированного молока и лиманского сыра.

В 1999 году у нас появился ещё один инкубатор – МП «Ашюта».

Отраден факт возобновления деятельности производственного комплекса ТОО «Ассоциация КХ «Мартук - Север», где приступили к работе мельница, линия по производству напитков, на подходе был выпуск пельменей, открыт магазин. Ассоциация крестьянских хозяйств «Север» взялась реанимировать, возродить производство на бездействующих предприятиях бывшего РПС: хлебзаводе, пивзаводе, заготконторе.

Развитие малого бизнеса приносило свои положительные плоды, став фактором снижения социальной напряженности, основой обеспечения занятости населения, а также источником налоговых поступлений.

В районе уже было зарегистрировано 613 субъектов малого бизнеса, из них 46 юридических, 567 физических лиц.

Общий объём продукции, производимой субъектами малого

бизнеса, составил 651,7 млн. тенге. Платежи в бюджет от данной категории налогоплательщиков – 41,5 млн. тенге.

Численность занятых в этой сфере составило 3 тысячи человек. 24% от экономически активной части населения.

Значительную работу провёл районный узел телекоммуникаций. В Мартукском районе действовало 10 телефонных станций, одна ведомственная (ПК «Кызылжар») и 9 станций принадлежащих РУТ. Монтированная ёмкость составляла 3050 номеров, из них задействовано 1539 номеров, в том числе райцентру -1171.

Сеть учреждений образования района была представлена 41 школой, 10 из которых – с казахским языком обучением, контингент – 6326 учащихся, работали два внешкольных учреждений – ДЮСШ и Школа искусств, две школы дополнительного образования – УПК, УПМ, три пришкольных интерната на 60 человек. В 2000 году в районе работало 729 учителей, из них с высшим образованием 439 (60,2%).

Медицинскую помощь населению оказывали ГКП «Центральная районная больница» на 90 коек, «Кызылжарская сельская больница» на 10 коек, СВА и 19 фельдшерских пунктов, 1 ФАП – Хазретовский.

24 июля 2000 года было возобновлено маршрутное автобусное движение по Мартуку. Оно проходило с интервалом в 30-40 минут по кольцу с 12 остановками. Стоимость проезда 20 тенге, льготы имели участники войны, дети и работники промышленного центра «Верона» (бывший пивзавод). Несмотря на то, что райцентр считается селом, расстояние от одного конца до другого составляет 3-4 км. Такой путь, трудно жителям преодолеть пешком.

Запомнился этот год и для работников Мартукского элеватора. Несколько лет он был в собственности частного лица, да к тому же проживающего в Германии. На собственное предприятие хозяин наведывался от случая к случаю, чтобы изъять какие-либо доходы или продать что-нибудь из имущества. По существу, деятельность элеватора сворачивалась: запасы зерна кончались, новсе никто не стремился сюда сдать, так как расценки за хранение были высокими. А летом 2000 года жизнь на элеваторе активизировалась. Образовалось ТОО «Хлебный Дом». Оно взяло элеватор в аренду с последующим выкупом. Учредителями «Хлебного Дома» стали ТОО «Ораз» (г.Актобе) и агрофирма «Алиби» (г.Астана), образовавшие

крупную зерновую компанию. И стал элеватор с зерном, а люди — с работой

Как говорилось раньше уже был замечен рост предпринимательского слоя в районе. 613 субъектов представляли этот слой в обществе, буквально год назад он был на половину меньше. Численность занятых в предпринимательстве за год с 1330 человек возросла до 2820. И эта цифра росла с каждым днём, так как постоянно шёл найм рабочих и именно в эту сферу. Становился всё ощутимым вклад предпринимателей в экономику района. За один год объём производства и услуг субъектов малого и среднего бизнеса увеличивался в три раза. Больше развитие получила торговля, только в райцентре насчитывалось 32 торговые точки, буквально в двое больше чем год назад. Отставала только служба сервиса.

Несмотря на финансовые трудности активную работу вёл механизированный лесхоз.

Три цеха по переработке молока, пять пекарен обеспечивали хлебом райцентр и близлежащие сёла. Только за год объём реализованной продукции предприятий местной промышленности вырос вдвое.

Началась выплата пенсий, многих пособий, зарплаты работникам бюджетных организаций, что в свою очередь стимулировало торговлю, предпринимательство, благотворительность и т.д. У людей появились деньги — пошёл спрос на продукцию, стабилизировалась проплата за свет, за налоги. Улучшилась подача электроэнергии, многие сёла, кварталы, улицы райцентра организовали дилерскую оплату или с общего счётчика т.е. исключалась неуплата. Началась реконструкция телефонных линий с переводом на новую АТС. Уже год как начало показ местное телевидение «Жұлдыз». Жизнь заметно оживилась в районе. На первый план выходил не объём работы, а качество и эффективность, т.е. производство конкурентной продукции; в животноводстве уделялось больше внимания ветеринарной и племенной работе; в полеводстве — агротехнике и семеноводству, чтобы повысить отдачу вложенного труда.

20 декабря 2000 года областной маслихат и аким области приняли совместное решение «Об изменениях в административно-территориальном устройстве Алгинского, Маргукского и Темирского районов». На основании данного решения аким Маргукского района

своим решением образовал Мартукский сельский округ с административным центром в селе Мартук, включив в его состав населённые пункты Мартук, Казанку, Кумсай с общей площадью 21164 га.

В мае 2001 года в районе произошло знаменательное для начала века, событие – Мартук посетила делегация Евросоюза. Деловые иностранцы заезжали к нам лишь в начале прошлого века, когда разведывали Джусинскую нефть, но это было еще при царе Николае.

Члены европейской комиссии оказывали содействие странам бывшего СССР в становлении развития бизнеса. Марион Мешон курировал профессиональную подготовку кадров для работы в малом и среднем бизнесе, а Дирк Герлах – вопросы малых субъектов в предпринимательстве. Непосредственно с Брюсселя прилетела Тула Хаутала-Ниemi руководитель организации. Сопровождал иностранцев директор департамента поддержки предпринимательства Актюбинской области А.Н.Марченко. Знакомство с бизнесом началось с посещения КХ «Анюта», известном как инкубатор. Много интересной информации получили члены делегации в ТОО «Алгабас» и ТОО «Нияз.» Оба предприятия существенно развивались и увеличивали производство, причем рынок сбыта их продукции был гарантирован. Пользовались спросом мороженное, пельмени, молочная продукция. А в планах у ТОО «Алгабас» было возить мороженное в Атырау, оттуда завозить рыбу и наладить копчение. «Нияз» монтировало оборудование для производства концентрированного молока. Гости посетили ПШ-13 в с Жайсаң, ремонтирующееся здание бывшего двухэтажного универмага, которое выкупил предприниматель С. Усенов, побывали в бизнес-инкубаторе.

Осенью того же года, исправляя ошибки отцов, в Хазрете восстановили мечеть, не просто восстановили как действующую, а реставрировали здание древней мечети, в своё время сыгравшей большое значение в образовании, духовном очищении многих казахов-жителей нашего региона.

Посоветовавшись с аксакалами, сельчанами разных национальностей и вероисповедания руководитель ЗАО «Хазрет» С.А.Танирбергенев решил восстановить (реставрировать) сельскую мечеть - достояние духовной культуры, наверное, не только Актюбинщины, но и всего Казахстана и ближнего зарубежья.

Собственно, все расходы взяло на себя ЗАО «Хазрет». Конечно, собрать камни, вынутые ранее из одной из стен мечети, не удалось, пришлось использовать современные материалы. Но постарались реставраторы всё сделать так, чтобы получилось близко к первоначальному облику мечети, восстановили орнамент, подобрали краски в тон ранее существовавшим. И сейчас мечеть с минаретом представляют собой красивейшее зрелище.

В честь десятилетия Независимости Республики Казахстан, и шестидесяти пятилетия образования Мартуковского района решено было выпустить энциклопедию Мартук. Это был шаг к тому, чтобы внимательно изучить прошлое нашего района, запечатлеть для потомков нашу жизнь.

В тот момент наступил перелом в сознании людей, и человек повернулся лицом к правдивой истории страны. Показателен такой факт, что 31 мая, в День памяти жертв политической репрессии, в Мартуке на перекрестке улиц К. Медетова и Стрелковой состоялся необычный митинг. Он был посвящен открытию установленной здесь стелы в память о нашем земляке, чье имя носит сейчас бывшая улица Актюбинская.

(Камбар Медетов родился 1 мая 1901 года в с. Жайсан в семье учителя. По своему происхождению К. Медетов – один из потомков самого хана младшего Жуза Абулхаирхана, близкий родственник знаменитого певца-композитора Мухита Мералиева, родство связывает его с великим кюйши Даулеткереем, тесть его был известный в Западном Казахстане Усен-торе – учитель прославленного кюйши Казангапа. Первые его музыкальный наставник – отец Ергожа, который как в большинстве родственников Камбара был хорошим домбристом, певцом. У Усена – торе Камбар совершенствует своё мастерство, перенимает много кюев.

А в 1923 году с ним знакомится собиратель казахских песен и кюев Затаевич А., благодаря их встрече Затаевич существенно пополнил свою коллекцию записей. К этому времени он переложил на ноты 1500 кюев и песен. В начале 30-х годов он приглашается в Алматы для сотрудничества в экспериментальной мастерской по изготовлению казахских музыкальных инструментов. Проявив блестящий организаторский талант, Камбар способствовал приезду в Алматы лучших музыкантов.

Массовые репрессии 30-х годов не обошли стороной Камбара

Медетова. В ноябре 1937 года он был арестован, а затем осуждён на 10 лет лишения свободы и направлен отбывать срок на Дальний Восток, где и умер зимой 1942 года.

К.Медетов, проживший такую короткую жизнь, остался в истории как непревзойдённый исполнитель народного кюя «Аксак кулан». В своё время его исполнение было высоко оценено Роменом Роланом. Сложность и практически невозможность точного воспроизводства этого произведения отмечали А.Жубанов, А.Затаевич, Е.Брусиловский. Кюи – легенды, входившие в репертуар Медетова, получили преломление в творчестве ряда композиторов XX века.

Долгие годы молчания о Камбаре Медетове сделали своё чёрное дело. Мало кто знает, что он непосредственно вместе с А.Жубановым, М.Букейхановым создавал оркестр имени Курмангазы, а после работал его администратором, заместителем директора филармонии, выступал как солист.

Название его именем улиц в Жайсане и Мартуке, открытие стелы – дань памяти, хоть и запоздалый возврат должного человеку с большой буквы, блестящему кюйши, учителю, другу и наставнику многих талантливых музыкантов. Изготовили стелу в ТОО «Ремонтник». Проект Ж. М. Карылгашова).

В 2001 году на Мартукской земле широко отмечался 100-летний юбилей кюйши нашего земляка К.Медетова. Имя его было присвоено Детской школе искусств. Мемориальные доски были установлены на здании ДШИ и школе – интернате (Жайсан). Одним из главных мероприятий юбилея была научно-практическая конференция с элементами театрализованного представления по сюжетам из жизни К. Медетова. Сценарий написала директор Школы искусств Д. Курмангалиева. Роли исполнили работники Дома культуры, центральной библиотеки и СШ №2

2001 год для мартучан был неплохим. Этому свидетельствовали награды: более 70 тружеников района награждены государственными медалями, благодарственными письмами Президента страны Н.А. Назарбаева, памятными юбилейными знаками. Год прошёл под знаком выполнения 11 поручений Президента страны населением, которое правильно понимало политику государства и поддерживало её. Для района год ещё прошёл под знаком поддержки здравоохранения. В своей деятельности руководство района ставило

конкретные задачи в решении социальных проблем и развитие экономики.

На начало года в районе занято сельхозпроизводством 255 субъектов, в том числе 1-акционерное общество, 5 – производственных кооперативов, 18 – товариществ с ограниченной ответственностью, 242 – крестьянских хозяйства. Данными хозяйствующими субъектами в отчётном году посеяно и убрано зерновых на площади 113,5 тыс. га, что на 17,6 тыс га больше чем в 2000 году. Массовое освоение залежных земель произвели крупные хозяйства – ТОО «Родник», КХ «Дина», КХ «Кайсар». Валовой сбор зерновых культур по району составил 91,9 тыс. тонн при урожайности 8,1 ц с га.

Сельхозпроизводители по итогам 2001 года получили возможность рассчитаться за выделенный кредит, представленный на получение ГСМ, за отпущенную электроэнергию. Получен неплохой урожай картофеля и овощей.

Большое внимание уделялось агротехническим мероприятиям. Посеяна озимая рожь на площади 10793 га, вспахана зябь на площади 13400 га. Под парами в районе заняты 19,0 тыс га. Проведена химическая обработка посевов гербицидами на площади 20 тыс га, что приводило к уменьшению засорённости полей и увеличению урожайности.

Начата целенаправленная работа по развитию молочного животноводства в районе. В этих целях ПК «Кумсай» на выделенные кредитные средства областного бюджета закупил 125 голов молодняка КРС молочной породы.

В целях сортообновления под посев 2001 года многие хозяйства приобрели элиту пшеницы. Под урожай 2002 года в районе засыпано 13620 тонн семян яровых зерновых культур.

ПК «Кызыл жар» подало заявку на приобретение статуса племенного хозяйства. В сентябре 2001 года экспертная комиссия провела обследование хозяйства. Стадо КРС имело высокий породный состав. В октябре ТОО «Кайсар» подало заявку на присвоение статуса племенного хозяйства по свиноводству.

На развитие производственной деятельности в сельское хозяйство района было привлечено 96,1 млн. тенге инвестиций. Объём валовой продукции за 2001 год составил 2322,4 млн. тенге, тогда как в 2000 году этот показатель был равен 1698,1 млн. тенге.

Промышленный комплекс района представлен предприятиями, перерабатывающими сельхозпродукцию и обслуживающими сельское хозяйство. Ведущим предприятием по-прежнему оставалось ТОО «Ремонтник». Ситуация здесь изменилась в лучшую сторону был пролонгирован договор с РПТ «Казахстан Темир Жолы» на 2002 год на оказание услуг по ремонту агрегатов для железной дороги на 24 млн.тенге, на выполнении работ планировалось занять 124 человека.

Особое место в районе занимают молокоперерабатывающие предприятия - молочный цех АО «Феррохром», ТОО «Алгабас» и «Нияз и К», которыми произведено за период 2001 года 1933 тонны цельномолочной продукции, 44,5 тонны мороженого. Все три цеха осуществляли прием молока не только от хозяйствующих субъектов, но и от частного сектора 6 сельских округов.

Следует отметить, что в ТОО «Алгабас» была организована переработка мяса и налажен выпускпельменей, отработывалась технология производства мант и тефтелей, на производстве занято 120 человек.

Коллектив молочного цеха АО «Феррохром» за 2001 год разработал технологию по производству нового вида продукции – сырковой массы с различными видами наполнителей, лиманского сыра.

ТОО «Нияз и К» получил кредит и смонтировал линию по производству стерилизованного молока.

В том году у нас был открыт еще один инкубатор: в ТОО «Кайсар», где 19,2 тыс. штук цыплят и утят реализовали населению, 18600 оставлены на маточное поголовье, 15700 реализовано в виде мяса.

На 2002 год в районе зарегистрировано 654 субъекта малого бизнеса, из них 47 – юридических, 607 – физических лиц. Общий объем продукции, производимой субъектами малого бизнеса, составил 1334,1 млн. тенге, т.е 188% к предыдущему году. Численность занятых в предпринимательской деятельности увеличилась на 175 человек и составляла 3178 человек. В 2001 году 42 субъекта малого бизнеса впервые занялись предпринимательской деятельностью.

На пустующих площадях открыты: кулинария «Лакомка», две столовых, кафе «Восточная кухня», молодежная видео-аудиостудия

«МАР». После многолетнего простоя восстановлено здание универмага, в котором открыт торговый центр «ДОС». 12 жилых домов реконструированы под торговые точки.

Крестьянскими хозяйствами освоены средства под солидную ответственность через Фонд содействия фермеров.

25 безработных для открытия своего дела оформили документы на получение кредита по линии НПО «Микрокредит».

В районе принята региональная программа по борьбе с бедностью и безработицей на период 2000 – 2002 года.

В районе функционировало 39 школ, из них 20 – средних, 10 – основных, 9 – начальных.

Согласно программе информатизации системы образования компьютерными классами 2 плюс 1 оснащены все основные школы, получено 20 компьютерных классов 5 плюс 1, в данное время 39 компьютерных классов установлено в 39 школах.

В течении года продолжалась работа по реформированию системы здравоохранения, которая была представлена Мартукской райбольницей на 90 коек, Кызылжарской сельской больницей на 10 коек, 1 ФАП, 8 СВА, 19 ФП и в 13 населенных пунктах работали медработники без содержания помещения, частный стоматологический кабинет, 3 аптеки и 4 аптечных киоска. Объем гарантированной медицинской помощи в 2001 году составил 37,6 млн. тенге или 111,6% по сравнению с предыдущим годом. Объем платной медицинской помощи составил 1465,0 т. т. (143% к 2000 году).

30 детей прошли обследование и лечение в реабилитационном центре «Акбобек».

На территории района работало 49 коллективов физкультуры, имелось 66 спортсооружений. Занятия по физической культуре в учебных заведениях посещали 5870 учащихся общеобразовательных школ, 175 – профшкол.

В райцентре при бизнес-инкубаторе был открыт спортивный клуб для занятий восточными единоборствами, где занимались 40 человек.

Возобновились массовые детские соревнования «Кожаный мяч». Восстановлены трибуны стадиона «Кайрат». Разнообразна была программа спортивных игр и состязаний.

Во всех школах, организациях, учреждениях и предприятиях

района созданы уголки здоровья, а при районном здравоохранении продолжал работу кабинет центра укрепления здоровья.

В 2002 году в нашем районе, можно сказать, впервые прошел необычный семинар – совещание работников сельхозпредприятий. Дело в том, что фирма «АктобеАгро» являлась инвестором ряда сельхозформирований Айтекебийского, Хромтауского, Каргалинского и Мартукского районов. Именно по инициативе руководства фирмы и проводился семинар. А вот какого масштаба – определенно сказать трудно: областной ли, кустовой? В семинаре – совещании участвовали руководители, специалисты, передовые механизаторы хозяйств, фактически являющихся дочерними предприятиями этой фирмы. В Мартукском районе таким хозяйством является ТОО «Мартук - агросервис» - объединение бывших ТОО «Байторы», «Аккаин», «Борте», руководил которым Б. Н. Аманов.

Почему семинар прошел у нас на мартукской земле? Дело здесь было налажено лучше, а доказательством тому поля «Мартук – агросервиса». Семинар и начался с проверки состояния посевов, с соответствующими комментариями специалистов. Общее состояние посевов признали удовлетворительным, с учетом строгости компетентного «жюри», и виды на урожай – соответствующие, окупиться должны труд и материальные затраты.

Руководство фирмы «Актобе Агро» с сожалением (и некоторым удовлетворением) признало, что в прошлые годы становления недостаточно вкладывалось средств в сельское хозяйство. Результаты трудов сельчан вполне удовлетворили инвестора. Уже в текущем году инвестиции в сельхозпроизводство увеличились: улучшилось снабжение запчастями, не было проблем с ГСМ. Семена перед посевом протравливались. Проводилась посевная обработка почвы, на засоренных полях провели химическую прополку – впервые за несколько последних лет. Зерновое поле ТОО «Мартук-агросервис» превышало 9 тыс. га, но в планах инвесторов было увеличить размеры пашни на 4 тыс. га, доведя к жатве -2003 посевную площадь до 13 тыс. га. И кстати, намерения начали воплощаться в жизнь – велась пахота залежных земель под августовский сев ржи. Тем самым убивалось несколько «зайцев» - и увеличивалось посевное поле, и благодаря способностям ржи противостоять сорнякам очищалась почва от многих видов сорной растительности, и фактически начислялось внедрение севооборотов. Если пока на полях «Мартук-

агросервиса» преобладала пшеница, то в планах хлеборобов, одобренных инвестором, было перейти на четырехпольные севообороты. За три года мартукское зерновое поле выросло вдвое, улучшились семеноводство и агротехника. Отрадно, что инвестор готов к внедрению севооборотов, значит, он связывался с сельхозпроизводством серьезно и надолго. Пока о фирме можно сказать одно – это надежный инвестор. - Без помощи инвесторов нам в районе не обновить в ближайшее время машинотракторный парк. А фирма уже в том году приобрела 5 новых комбайнов. Деловая обстановка. А как не одобрить было работу инвестора по улучшению семеноводства. Ко всему перечисленному, стоит добавить, что любое увеличение производства влекло рост налоговых поступлений в бюджет, в том числе и местный, то есть увеличивались средства для социальной сферы. А инвестор и сам непосредственно оказывал помощь учреждениям соцкультбыта, сельчанам.

В том же году в Мартуке первый в районных центрах Актюбинской области да и всей страны был открыт и приступил к работе кадастровый центр. Средства выделены не из бюджета, а из прибыли дочернего государственного предприятия «Актюбинского научно-производственного центра по землеустройству» (ДГП «АктюбНПЦЗем»).

Новшество пришлось очень ко времени, ведь присвоение кадастровых номеров только началось, а в 13 сельских округах района насчитывается более 7 тысяч частных собственников земли (под личными домами и огородиками), 324 зарегистрированных крестьянских хозяйства, 35 сельхозформирований – юридических лиц, много частных землепользователей, арендующих участки под предприятия, торговые заведения.

Ещё одно приятное событие произошло 1 августа 2002 года в нашем районе. В Мартуке вновь открылся автовокзал Правда, теперь в другом, перестроенном здании. Дело в том, что у нас уже был типовой автовокзал, который разобрали по частям во времена приватизации, когда он остался без хозяина. И жители района до сих пор с большим сожалением вспоминают о нём. Но автобусное движение не прекращалось, автостанция находилась в фойе УПК. Это не устраивало пассажиров. По решению тендерной комиссии автобусными перевозками занималось ТОО «Авто», оно и восстановило заброшенное бывшее помещение почты под автовокзал.

Ещё одно новоселье праздновал Мартукский участок электросетей. Событие это очень даже значимое, поворотное в перестроечной истории района, ведь сколько лет ничего не строилось нового: сначала только рушили, затем начали перестраивать и вот энергетики возвели новое красивое здание – первая ласточка возрожденного строительства в райцентре. А следом в райцентре началось бурное строительство.

28 февраля 2004 года открылся единственный в области специализированный музей при центральной районной больнице. Первыми хранителями музея явились медицинская сестра Джайкина Майра и врач Алёна Варюта. Венцом их кропотливой и плодотворной работы стал «Каталог лекарственных растений Мартукского района».

Начал развиваться придорожный сервис. Район располагает значительной протяженности сетью автомобильных дорог - 493 км, в т.ч. более 100 км - дорога республиканского значения – Актюбе-Жайсан. Автотрасса проходит по территории четырех сельских округов, из всех видов автотрасс – эта наиболее оживленная, с интенсивным грузо и пассажирооборотом. Учитывая важность данной транспортной артерии, основным приоритетным направлением в ее использовании является увеличение транзитного потенциала, максимальное использование имеющейся инфраструктуры и развитие, строительство новой для обеспечения транспортных потоков, привлечение транзитного потока, обеспечение необходимого уровня безопасности на автодорогах, а также расширение и совершенствование спектра услуг придорожного сервиса.

Сфера придорожного сервиса являлась в районе пока еще новым, до конца не сформированным элементом рыночных отношений. И в освоении данной сферы первостепенная роль отводилась субъектам малого бизнеса.

Сегодня ситуация такова, что в рамках реализации программных документов развития района проделана определенная работа по обеспечению роста реального сектора экономики и развития социальной сферы.

От стабильного развития аграрного сектора в значительной степени зависит состояние и уровень жизни населения. Территория района составляет 660532 га, из которых на долю земель

сельскохозяйственного назначения приходится 397765 га, что больше на 13012 га по сравнению 2003 годом.

В 2004 году общее число земледельцев увеличилось на 68 и стало 460.

На учёте состоит 4020 га орошаемых земель, из которых 2222 находится в земледелии агроформирований.

Площади земель лиманного орошения составляют 967 га. На устойчивое развитие сельскохозяйственного производства указывает ряд цифр: за шесть месяцев текущего года организовано 34 крестьянских хозяйства на площади 16556 га, три ТОО на площади 12202 га, продано земельных участков площадью 84,4 га.

Объём валовой продукции за полугодие текущего года составил 964,7 млн.тг. (2004 - 933,7 млн.тг). или 103 % по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

Общая площадь зерновых культур составила 124908 га, из них озимые культуры 608 га, пшеница 102922 га, ячмень 21207 га и овес-171 га. По сравнению с прошлым годом в районе увеличилась доля кормовых культур в структуре посевных площадей и составила 719 га многолетних трав. Населением района посажено 715 га картофеля и 400 га овощей.

В связи с открытием в городе Актобе завода по переработке масличных культур в районе увеличились посевы масличных культур в 2004 году до 3027 га. Сельхозформирования стали вовремя проверять посевные качества засыпанного семенного материала. Ведётся целенаправленная работа по восстановлению семеноводства и проведения сортообновления. В этом году хозяйствами района провели борьбу с сорной растительностью на площади 36556 га.

Для достижения поставленных задач в животноводстве проводится работа по улучшению генетического потенциала скота на основе интенсивной селекционно-племенной работы.

По сравнению с прошлыми годами идёт значительное увеличение поголовья овец в крестьянских хозяйствах. Для улучшения породы КРС КХ «Фиалка» закупило 21 голову племенных телок красно-степной породы, ТОО «Хазрет» закупило 100 племенных телок этой же пород.

За последний год сельхозтоваропроизводителями и населением района реализовано скота и птицы в живом весе 3,5 тыс. тонн (2004-3,4) прирост составил 103%, валовой надой молока - 18,8 тыс тонн

2004 год- 17,8 тонн) или 105,6%, получено яиц- 6,2млн. штук (2004- 6,18 млн. шт.) - 100,3%

В животноводстве сохраняется тенденция роста поголовья всех видов скота :

- КРС- 41,3 тыс.гол., (в 2004 – 39,5 тыс. гол) или 104,5%;
- в том числе коров-16 тыс.гол.(2004 г.-15,8) или 101 %;
- Свины 36,5 тыс. голов (2004 –34,5 тыс.гол) или 106 %;
- Овцы- 20,5 голов (2004 – 19,5 гол) или 105 % ;
- Лошади-4,8 тыс.г голов (2004 – 4,5 тыс гол) или 106,6 %;
- Птица 100,1 тыс.гол (2004- 95 тыс.гол) или 105 %.

В целях поддержки и развития племенного животноводства в районе проводится работа по осеменению. На данный период в районе функционируют 15 пунктов искусственного осеменения. Крестьянское хозяйство «Караагаш» приобрело для разведения племенного скота в Кустанайской области 30 голов черно-пестрой породы КРС.

В текущем году из средств республиканского бюджета на проведение весенне- полевых и уборочных работ выделены средства в размере 84,6 млн.тенге, на которые приобретено 1395 тонн льготного дизельного топлива в количестве 1395 тонн. Из средств Госпродкорпорации два хозяйства района - ТОО «Карасор» и «Казанка» получили кредитные средства в сумме 37 млн. тг. на проведение весенне-полевых и уборочных работ

Машино-тракторный парк района из-за отсутствия тяжёлого финансового состояния сельхозформирований с 1994 года не обновлялся, имеющаяся техника была изношена более чем на 80%.

На обновление машинно-тракторного парка направлено в 2005 году 348,7 млн .тенге. Всего по лизингу через АО «Казагрофинанс» получено 7 тракторов, 4 зерноуборочных комбайна, 1 погрузчик, 2 жатки, 2 посевных комплекса « Кейс», 5 посевных комплекса «Джон Дир» на общую сумму 309,6 млн.тенге.

Через ГКП «Актобе Агросервис» для открытия 2 центров по подготовке семян в ТОО «Шанды» И ПК «Кызыл Жар» выделено 24,42 млн.тенге. Также в первом квартале 2005 года КХ «Дина» приобрело установку по очистке семян ПСМ-2,5.

С использованием средств областного бюджета приобретено 3 зерноочистителя «Алмаз», 2 автомобиля «КАМАЗ» , 4 трактора, 22 сеялки, 1 протравитель семян, 1 зернопогрузчик, 1 зернометатель,

4 жатки на общую сумму 39,1 млн тенге. На средства хозяйства приобретено 3 посевных комплекса «Бюллер» и 2 трактора на общую сумму 117,4 млн.тенге.

Проведена большая работа по объединению свободных финансовых средств сельхозтоваропроизводителей района (учредителями СКТ стали 25 ТОО и более-мелкие крупных КХ), результатом которого стало создание сельского кредитного товарищества «Мартук» с участием Аграрной кредитной корпорации в размере 3,07 млн. тг.. Уставной капитал составляет 8,77 млн.тг. На базе ТОО «Алгабас» создается микрокредитная организация с уставным капиталом 6 млн.тг., в которую входят два крестьянских хозяйства и Региональный фонд поддержки предпринимательства.

Промышленность района в течении ряда лет представлена только предприятиями, перерабатывающими сельскохозяйственную продукцию. За период 2005 года объем товарной продукции по промышленным предприятиями района составил 130.8 млн. тенге, или 105 % по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

В районе развита сеть по переработке растениеводческой и животноводческой продукции. Имеется 11 мельниц, 14 пекарен, 2 макаронных цеха, 6 маслобсек, 3 молокоперерабатывающих завода, 2 цеха по производству пельменей.

Предприятия, занимающиеся переработкой сельскохозяйственной продукции, ежегодно наращивают объемы производства и работают над ассортиментом выпускаемой продукции. Для этой цели ТОО «Алгабас» в текущем году на полученные кредитные средства приобретает линию по производству сыра и линию - автомат по производству пельменей.

За годы рыночных реформ предпринимательский сектор занял заметное место в экономике района. Так, по состоянию на 1.07.2005 года в районе насчитывается 881 субъект предпринимательства, или 107,3 процента по сравнению с аналогичным периодом прошлого года, в том числе 830 единиц- индивидуальные предприниматели, фермерские хозяйства и 51 субъект - юридические лица. В предпринимательских структурах занято 4774 человек, удельный вес занятых в предпринимательстве составил 24 % экономически активного населения района. Объем производства, работ и услуг, оказываемый данным сектором экономики за период текущего года

составил 593,9 млн.тг. или 112,2 процента по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

Предпринимательство района сегодня стало движущей силой в развитии экономики, внося в существенный вклад в решение экономических и социальных проблем, вопросах занятости населения и снижения безработицы. Средний и малый бизнес в значительной степени способствуют созданию уровня налогооблагаемой базы, импотрозаменяющего производства.

Число субъектов предпринимательства за отчётный год возросло на 72 единицы и по состоянию на 01.01.2005 года составила 847, из них занято промышленным производством – 7, сельскохозяйственным – 450, торговлей – 322, транспортом – 58, другими видами деятельности – 10.

За 2004 год субъектами предпринимательства района объём производства услуг составил 2410,9 млн. тенге, что выше результата предыдущего года, налоговые платежи в бюджет от данной категории налогоплательщиков выросли до 127,6 млн. тенге.

Численность занятых в предпринимательстве составила 4664 человека, то есть 27% от общего количества экономически активного населения района. Создано 463 новых рабочих места.

В районе освоены новые виды предпринимательской деятельности: услуги такси, маркетинговые услуги, ремонт мебели, шино-монтажные услуги, работают компьютерные клубы и развита транспортно-экспедиционная деятельность, оказываются услуги в нетрадиционном виде массажа и т. д.

Опыт нашего государства подтвердил аксиому о том, что усиленное развитие экономики во многом зависит от эффективной деятельности предпринимательства. Благодаря целенаправленной государственной политики, малый бизнес стал неотъемлемой частью потребительского сектора нашего района, где сегодня функционирует 876 субъектов предпринимательства, из них 6 в промышленном производстве, 484 – в сельском хозяйстве, 57 – в транспорте, 270 – в торговле и 59 субъектов заняты другими видами деятельности.

В районе числится свыше 100 магазинов, где представлен широкий ассортимент товаров не только повседневного спроса, но и бытовой техники, мебели, ювелирных изделий. Функционируют 11 столовых, 4 кафе, рынок. Осваивается ещё одна сфера -

придорожный сервис. Открыто 2 кафе (в Нагорном и Яйсане), в планах строительство АЗС, автостоянки. Но объекты придорожного сервиса будут развиваться и дальше, так как автотрасса республиканского значения проходит по территории четырёх сельских округов на протяжении 100 км. Нужно добавить, что на территории района функционируют три железнодорожных вокзала, и эта ниша тоже будет заполняться бизнесменами.

В районе функционирует ряд структур, деятельность которых направлена на оказание поддержки в развитии малого и среднего бизнеса. Это Общественный Фонд, Мартукский бизнес-инкубатор и два Международных проекта: «Региональное развитие малого и среднего бизнеса в Актюбинской области» и Проект ТАСИС «Связь профессионального образования с развитием малого и среднего бизнеса в Казахстане», направленный на обучение профессиональных кадров для предприятий – субъектов малого и среднего бизнеса. На базе Яйсанской ПШ-13 планируется обучать профессии сварщика и сыродела. На сегодняшний день для этой цели изучается мировой опыт, заказано оборудование, компьютеры.

Все выше названные структуры проводят определённую работу по активизации, поддержке предпринимательства.

В районе разработаны мероприятия индустриально-инновационного развития Мартукского района на 2004-2006 годы.

Промышленный сектор района в течении последних лет представлен только предприятиями переработки сельскохозяйственной продукции и оказывающими услуги в ремонте сельскохозяйственной техники.

На данный период в районе функционирует 3 предприятия, которые занимаются переработкой молока: молочный цех ТНК «Казхром» и ТОО «АКМ Холдинг», «Алгабас». Из названных предприятий ТОО «Алгабас» занимается переработкой мяса и производством мясных полуфабрикатов (пельмени, манты, котлеты, гуляш, тефтели и т.д.) На предприятии в широком ассортименте осуществляется выпуск мороженого семи наименований и с 2003 года организован выпуск цельномолочной продукции. В производстве занято 195 человек. Вся выпускаемая продукция реализуется на рынках района и области и имеет своего потребителя.

Данное предприятие имеет неплохую кредитную историю, практически ежегодно пользуется кредитами банков второго уровня

на приобретение основных и оборотных средств. В текущем году на полученные кредитные средства ТОО «Алгабас» приобрёл линию-автомат по промышленному производству пельменей итальянского производства.

Социальный цех ТНК «Казхром» производит цельномолочную продукцию, поставка которой осуществляется в Актобе. Заготовку сырья предприятие осуществляет от хозяйств района и частного сектора. ТОО «АКМ Холдинг» образовано в 2004 году, занимается производством молочного газированного напитка «Ган».

Вышеназванные предприятия стабилизировали своё положение, ежегодно увеличивая объёмы производства на 15%.

ПК «Тон», ранее специализирующийся на выделке овчины и пошиве изделий из кожи и меха, на данном этапе занимается пошивом спецодежды, ТОО «Катекс» - производством кислорода, ТОО «Ремонтник» - ремонтом сельхозагрегатов. Несмотря на увеличение производства по сравнению с предыдущим годом, они работают не на полную мощность.

По внедрению научно - обоснованной системы земледелия, (влагосберегающей технологии с минимальной и нулевой обработкой почв) базовым хозяйством определено ТОО «Хазрет». Ряд других хозяйств, применивших данную технологию, получили зерновых по 10-12 ц с га, что выше среднерегионального показателя. Хозяйствами района приобретено более 2000 штук сеялочных лапок, изготовленных по влагосберегающей технологии.

Большое внимание уделяется обучению безработной части населения и предпринимателей, реализацией данной задачи занимаются два международных проекта и бизнес-инкубатор. За полугодие текущего года данными структурами проведено 12 семинаров, тренингов, 28 жителей района воспользовались услугами бизнес-инкубатора при разработке бизнес-планов, благодаря чему получен кредит КХ «Мирамгуль» в банке Центр Кредит, были закуплены трактора по лизингу крестьянскими хозяйствами «Дина», «Даулен», «Ерсамат». В Марткусском бизнес – инкубаторе за отчетный период 32 человека обучены работе на компьютере, в том числе: молодежь до 30-и лет- 16 человек, оралманы- 5, безработные – 18 человек.

Международным Проектом «Региональное развитие малого и среднего бизнеса в Актюбинской области» проделана большая работа

по организации фермерских хозяйств коллективного использования техники, где две группы получили по одному трактору: ПТ «Юкос» с Кызылжарского сельского округа гусеничный трактор ДТ-75-ДС-4 и ПТ «Жамансу» Байторасайский сельский округ гусеничный трактор - ВТ150Д. Данным Проектом проделана определенная работа в организации СКТ и на данный период Проект работает над организацией МКО.

В районе проделана определенная работа по обеспечению полного и своевременного поступления в бюджет причитающихся налогов и других обязательных платежей, принимаются меры по соблюдению налогового законодательства всеми налогоплательщиками. За первое полугодие выполнение прогноза налоговых поступлений составило 101,4%, при прогнозе 114,2 млн тг. фактическое исполнение составило 115,9 млн.тг. Доходы в местный бюджет исполнены на 100%.

Отмечаются позитивные изменения в вопросах снижения бедности и решении проблем занятости, которые решаются в районе посредством профессионального обучения, привлечения к общественно оплачиваемым работам.

В текущем году зарегистрирован 36 малообеспеченный гражданин, из них все 36- направлены на ООР.

В целях реализации региональной программы по снижению бедности создана межведомственная комиссия. С начала текущего года 389 жителей района обратились в отдел занятости в поисках работы, из них 290 человек трудоустроено, 32 человека направлены на профобучение, 210 человек заняты на общественно-оплачиваемых работах. На 1 июля текущего года создано 244 новых рабочих мест.

По состоянию на 1.06.2005 года численность безработных составила 128 человек, уровень безработицы- 0,76 %.

За период текущего года в целях снижения бедности, занятости населения из средств фонда финансовой поддержки сельского хозяйства получили кредитные средства 91 малообеспеченный гражданин на общую сумму 9,1 млн.тг.

На данный период медицинскую помощь населению оказывают ЦРБ, 9 СВА, 1 ФАП, 16 ФП и 14 медработников без содержания помещения и 33 аптеки и аптечных киоска.

В текущем году при ЦРБ открыто реанимационное отделение на 3 койки, проведен ремонт рентген и флюорокабинетов.

Демографические показатели по району за данный период свидетельствуют:

- рождаемость на 1000 населения составила 13,5 /2004 г. – 13,0;
- смертность на 1000 населения – 11,5 /2004 г. – 13,6/;
- естественный прирост +2,0 /2004 г. - -0,6/

Госзаказ по амбулаторно-поликлинической помощи выполнен на 108,2 %, по стационарной помощи – на 111,6 %.

В больнице работает бактериологическая лаборатория, оснащенная бинокулярным микроскопом, работает рентген и флюорокабинеты.

Проводиться определенная работа по планированию семьи, особенно среди асоциальных семей.

В районе работает 54 врача, обеспеченность на 10 тыс. населения составляет 17,7 /2004 г. – 18,7/. Не укомплектованы: Новомихайловская, Яйсанская СВА врачами терапевтом и стоматологом. Средних медработников 143, обеспеченность на 10 тыс. населения – 46,9 /2004 г – 40,5/.

В организациях здравоохранения с целью улучшения динамичного наблюдения и оздоровления продолжается внедрение новой учетной формы «Паспорт здоровья ребенка». В целях снижения заболеваемости учащихся осуществляется ежеквартальный мониторинг наличия медкабинетов в общеобразовательных школах, обеспеченность их медкадрами и медикаментами. Оснащенность общеобразовательных школ Мартукского района составляет 38 %.

Сеть учебных учреждений района представляют 37 школ, из них 21 средняя, 9 основных, 7 начальных. Обеспеченность компьютерной техникой составляет 100 %. Всего установлен 201 компьютер. К сети Интернет подключены 20 общеобразовательных школ, что составляет 66 %.

Развитие казахстанской системы образования происходит в условиях прежней методологии образования, структуры и содержания, которые недостаточны для поэтапного её вхождения в мировое образовательное пространство. В условиях Казахстана наиболее оптимальной, приемлемой и экономически целесообразной структурой среднего образования на данном этапе является 4 плюс 6 плюс 2. Эта структура соответствует научно-обоснованным возрастным периодам развития детей (6-10 лет – период детства, 11-16 – подростковый, 17-18 – юношеский) и учитывает имеющийся

положительный опыт, существующей школы. Поэтому в 2003-2004 учебном году на базе Мартукской средней школы №1 был начат эксперимент с 12-летним средним образованием, которое должно реализовываться на 3 ступенях: начальное, основное, среднее (профильное) образование. Данный вид образования на сегодняшний момент считается актуальным и своевременным.

Стали выделяться средства на укрепление материально-технической базы школ. За счёт централизованных средств областного управления образования Мартукская СШ №1 получила оборудование и школьную мебель на 7313 тыс. тенге. Из республиканского бюджета выделено 21082 тыс. тенге на открытие двух интернатов при школах в Вознесеновке и Степановке. Получено мягкого инвентаря и оборудования для интернатов на сумму 4576 тыс. тенге. Спортивная школа получила спортивного инвентаря на сумму 1917 тыс. тенге.

Подведены итоги знаний учащихся района в виде промежуточного контроля и ЕНТ. По итогам промежуточного контроля, которым было охвачено 10 % школ, результат таков: 75,9 % от общего числа участников показали прочные знания. По результатам ЕНТ не набрали 40 баллов – 72 учащихся из 15 школ, что составляет 19,5%. Выпускники пяти школ по результатам ЕНТ набрали свыше 40 баллов, что составляет 100%. Выпускница Мартукской СШ №2 получила аттестат особого образца и знак «Алтын белгі».

Анализ показывает, что состояние дошкольного воспитания и обучения в районе свидетельствует о низком охвате детскими садами детей в возрасте от одного года до шести лет (7%). Обязательную программу предшкольной подготовки получают только 86 % пяти-шестилетних детей. Работает всего два дошкольных учреждения: ясли – сад №1 «Тополёк» в с. Мартук с контингентом 150 человек и детский сад ПК «Кзыл жар» с контингентом 30 человек. Воспитание детей проводится на двух языках.

В детском саду «Тополёк» работает санаторная группа детей предрасположенных к заболеванию туберкулёзом, которая содержится за счёт местного бюджета, с предоставлением усиленного трёхразового питания и лечебно-оздоровительных мероприятий. В детском саду работают 4 группы предшкольной подготовки, две из

которых работают по Международной программе Сорковского общеобразовательного Центра «шаг за шагом».

Функционируют 30 групп дошкольной подготовки, с охватом 356 детей. В связи с этим разработан план восстановления дошкольных организаций до 2015 года по которому планируется уже с этого года открытие детских садов в с. Мартук на 75 мест (бывший сад «Березка»), Жайсане, Хлебодаровке, Родниковке, Вознесенке, Каратогае.

В ходе региональной программы проведена благотворительная акция «Забота», где была организована работа по обеспечению детей из малообеспеченных и многодетных семей одеждой, обувью, школьными принадлежностями на сумму 126,3 тыс.тг. для 523 детей. Из фонда всеобуча выделено 181 тыс.тг.

Выполняя Послание Президента страны, в школах района было организовано общественное питание. В 14 школах для детей из малообеспеченных семей 1361 (2004- 793) ученик получал горячее питание, или 23% (2004- 13%).

В учреждениях образования разработаны мероприятия, программы отдыха, оздоровления, занятости подростков в летний период. На данный период летним отдыхом охвачено 3557 детей, в том числе 753 ребенка из малообеспеченных семей и детей сирот. На базе Вознесенской СШ открыт районный лагерь «Шутыла» в 2 сезона на 60 мест для детей из малообеспеченных семей и детей сирот. В областной учебно- познавательной школе «Дарын» отдыхают учащиеся Мартукских СШ №1,2. В Республиканский международный учебно-оздоровительный лагерь «Балдаурен» выехали 10 победителей и призеров областных, районных олимпиад и спортивных соревнований. В июле организован отдых учащихся из числа отличников учебы, учащихся – активистов, победителей олимпиад, конкурсов с охватом 40 детей в Астану.

В районе проведен конкурс рисунков, где приняло участие 14 школ с охватом 87 учащихся, 28 рисунков по тематике «Счастливое детство», которые приняли участие в областной выставке рисунков, из них 13 направлены на республиканский смотр-конкурс.

На базе Мартук СШ № 1 проведен второй этап Республиканской олимпиады школьников по основам наук, с охватом 184 учащихся в 8-11 классах, из них 62 учащихся со школ с казахским языком обучения. Приняли участие 23 школы, где показали хорошие знания

Мартукской СШ № 1,3, Яйсанской, Кенсахаринской СШ, заняли наибольшее количество призовых мест.

Проведен районный конкурс сочинения, посвященный 60-летию Победы с охватом 30 школ, где представлено 52 работы, из них 16 работ приняли участие в областном конкурсе и 3 сочинения направлены на республиканский конкурс.

В связи с проведением восьмого Международного фестиваля детского и юношеского творчества «Бегущая по волнам» хореографическая группа «Карлыгаш» в период с 23 марта по 1 апреля 2005 года приняла участие в данном фестивале в Германии (город Ганновер), где стала дипломантом 1-степени. Наши 15 девочек из старшей группы танцевального коллектива «Карлыгаш» районной детской школы искусств, воспитанницы преподавателя - хореографа Асель Алматаевны Имангазиной участвовали в нём впервые и – стали победительницами в номинации «Народные танцы». А ведь в фестивале «Бегущая по волнам» участвовали 18 лучших коллективов из пяти стран мира.

Для занятий физической культурой и спортом район располагает 68 спортивными сооружениями, в том числе одним стадионом, 21 спортивным залом, 35 плоскостных сооружений, функционирует одна детско - юношеская спортивная школа, в которой занимаются 530 детей. В 2003 году ДЮСШ получила борцовский ковер и боксёрский ринг. В районе немало любителей кикбоксинга, бокса и борьбы. Воспитанники этой школы неоднократно становились чемпионами области, призёрами и чемпионами республиканских соревнований. За период существования школы в ней подготовлено свыше четырёх тысяч разрядников, более ста кандидатов в мастера спорта и перворазрядников, мастеров спорта - 4, мастер спорта международного класса - 1 (Наурызбаев Азамат), чемпионов области свыше 600 учащихся. На данный момент четверо одарённых мартучан (Абдуллин Ж., Сейтжанов М., Ходжаниязов А., Алькуатов К.) учатся в городе Астане в Республиканской спортивной школе-интернате имени К. Мунайтпасова. Среди них член сборной Казахстана среди юношей, кандидат в мастера спорта по греко-римской борьбе, четырёхкратный чемпион Казахстана, неоднократный чемпион республиканских и международных турниров, призёр чемпионата Азии - Ходжаниязов Амирхан (личный тренер Нурниязов Атамтай Нурлыханович).

Занятия по физической культуре и спорту посещают 6109 человек. В районе прошли областные зональные соревнования по футболу в программе летней сельской спартакиады «Акбидай-2005» с участием спортсменов Мартукского и Алгинского районов. Затем начались зональные соревнования в программе районной летней спартакиады среди сельской молодежи «Акбидай-2005» по видам спорта.

В соответствии с государственной программой развития жилищного строительства Республики Казахстан на 2005-2007 годы в районе запланировано строительство 12 многоквартирных жилых домов, в том числе в текущем году для этой цели были выделены средства для строительства в вводом в мощность в 2005 году. В с. Хлебодаровка ведётся строительство 4 жилых домов по программе «Сельский дом». Кроме бюджетного в Хлебодаровке в настоящее время ведётся строительство ещё 50 индивидуальных квартир.

В районе проводится большая культурно-массовая работа с населением. Торжественно праздновалось 60-летие Великой Победы. Целая сеть мероприятий посвящалась этой памятной дате: встречи школьников с участниками войны и тружениками тыла, торжественные церемонии вручения наград, Вахта Памяти, концерт хора ветеранов и кульминационным моментом этих торжеств в районе явилось открытие Обелиска Славы в селе Ново-Федоровка.

В целях разъяснения основных направлений развития государства продолжается информационно-пропагандистская работа по разъяснению и пропаганде Послания Президента страны народу Казахстана «Казахстан по пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации». В этих целях разработан План мероприятий, соответственно которому 13 информационно-пропагандистских групп выехали в села сельских округов с информацией о содержании Послания, в этом же направлении в районе работала республиканская ИПГ.

Впервые течение января-февраля в районе проходили отчеты акима района перед населением, по итогам которых разработаны мероприятия, опубликованы в районной газете ответы на уже решенные вопросы.

На страницах районной газеты продолжает действовать рубрика «Прямая линия», где на вопросы жителей района отвечают руководители районных структур.

В целях реализации молодежной политики проведено заседание молодого политика и выпущен информационный бюллетень. Совместно с представительством партии «Отан» проведено заседание круглого стола на тему «Формула успеха» по реализации Послания Президента страны в части образования, жилищного строительства и развития предпринимательства.

В целях реализации Программы «Культурное наследие» в Мартукском районе 22 апреля 2004 года была организована краеведческая экспедиция «Мирас». В состав экспедиции вошли самые активные люди, интересующиеся историей родного края. Первый выезд состоялся в рамках Года России в Казахстане. Экспедиция посетила приграничный район и встретила с акбулакской экспедицией «Дружба». Спустя год, члены районной краеведческой экспедиции «Мирас» побывала в Хобдинском районе, приурочив поездку к 80-летию А. Молдагуловой. Кроме того экспедиция много работает над исследованием нашего района, ведь он уникален своей историей, природой, людьми, событиями. Цель экспедиции накопить, обобщить, опубликовать краеведческий материал, чтобы будущее поколение могло изучать историю и по своему краю.

В текущем году введены в эксплуатацию четыре многоквартирных дома в с. Мартук, начато освоение средств по строительству еще 4-х домов в с. Мартук – подрядчик, согласно проведенного тендера- ТОО «Эконс и К».

На стадии завершения ремонтные работы системы водоснабжения в с. Кенсахара, ведется строительство и реконструкция системы водоснабжения в с. Мартук.

Проведены тендера на осуществление капитального ремонта учреждений образования - четыре объекта на 12,6 млн.тг, четырех объектов здравоохранения на 8,8 млн.тг, на данный период идет заключение договоров. Завершены ремонтные работы Яйсанской ПШ-13 (5 млн.тг), идут ремонтные работы в Яйсанской спецшколе (3,6 млн.тг)

В 2005 года в районе проделана определенная работа по телефонизации населенных пунктов:

-направление Мартук- Казанка переведено с воздушной линии на кабельную, что дало возможность увеличения каналов межстанционной связи с 2 до 15 каналов;

- замонтирована и пущена в действие третья в районе цифровая АТСЭ М -200, монтированной емкостью 192 номера в с. Родниковка;

- замонтирована основная и выносная цифровые станции в районном центре мощностью обслуживания 2500 абонентов.

- произведены подготовительные работы на кабельных трассах в направлениях Мартук- Вознесенка, Мартук- Каратагай, Мартук- Каратаусай; Мартук- Байтура для замены систем передач ИКМ-15 на ИКМ-30, что даст возможность увеличения каналов межстанционной связи на данных направлениях.

Однозначно, налицо рост, тенденция положительных перемен.

После периода разрушений, восстановлений разрушенного, началось строительство жилья, особенно в Хлебодаровке, в Мартуке. А главная стройка – школа на 560 мест для обучающихся на казахском языке.

С сего года участники и инвалиды Великой Отечественной войны с первого февраля освобождены пожизненно от оплаты коммунальных услуг, услуг связи и электроэнергии. Аким Актюбинской области Е.Сагиндиков подписал постановление «О дополнительных мерах по социальной защите участников и инвалидов Великой Отечественной войны», которым и установлены такие льготы.

В Мартуке функционирует первый спутниковый телетеатр в области. В новых условиях кинотеатру «Колос» обычного кинопроектора не требуется: фильм транслируется в Алматы и через спутниковую систему связи, установленную алматинским ТОО «Жарык» по всему Казахстану, жители всей страны смотрят кино одновременно с мартучанами.

В Мартуке работает отдел юстиции района, в функции которого входит регистрация юридических лиц и нормативных актов, регистрация актов гражданского состояния, уголовно-исполнительная система, паспортная служба и др.

Сегодня пульс времени наиболее активно ощущает молодёжь, ей жить дальше в свободной стране. В последнее время в Казахстане активно заработали молодёжные организации и движения. В стране разработана Концепция государственной молодёжной политики, организован Конгресс молодёжи Казахстана.

«Наша задача состоит в том, чтобы максимально использовать энергию молодых для решения стоящих перед государством и обществом задач,» - сказал Президент страны Н.А.Назарбаев.

В Мартукском районе численность молодых граждан составляет 24 % от общей численности населения. Сейчас молодёжь является одним из общественно-активных слоёв населения, имеет важный потенциальный вес в перспективе. Она активна и талантлива в предпринимательстве, трудолюбива и работоспособна в социальной сфере. Сегодня можно много говорить о молодых специалистах, которые заняты в сельском хозяйстве. А сколько творческой молодёжи! Поэтому своевременным явился созыв первого районного Молодёжного форума «Жастар». Целью его проведения явилось объединение молодёжи в общественные организации, содействие созданию и укреплению правовых, экономических и организационных условий для гражданского становления и социальной самореализации молодёжи.

Одним словом, размышления и сравнения не всегда безмятежные и праздничные. Но ориентир один - правда жизни.

ОНИСЬКОВА Е.Б.

Автор: Е. Ониськова

Редакция алқасы: Қ.Тоқтаров, Ф.Шакиров,
Ж.Қарылғашов, А.Қилыбаев, С.Қаракеев.

Фото суреттерді жасаған: І.Әбілханов

Компьютерде терген – Т.Жармағамбетова

Аудармашылар алқасы: Б.Өтеген, А.Утегенов,
Қ.Қалмағамбетов, Т.Умурзакова, Н.Мұқанова,
А.Табанова, Ә.Құрақбаева, Ә.Бисенова, З.Нұқушева,
Г.Құжирова, С.Таумышева.

«А-Полиграфия» ЖШС-нда басылды.
Ақтөбе қаласы, Рысқұлов көшесі, 190. Тел.: 54-21-56.

